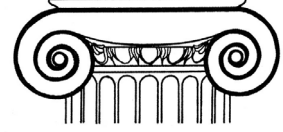

EGE ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI

ARKEOLOJİ DERGİSİ

XXVIII (2022/1)

ISSN 1300 – 5685

**EGE ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI**

**ARKEOLOJİ DERGİSİ
XXVIII (2022/1)**

© 2022 İzmir/Türkiye
ISSN 1300 – 5685

Sahibi: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi adına Dekan Prof. Dr. Yusuf Ayönü
Sorumlu Müdürü: E.Ü. Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü adına Prof. Dr. Eşref Abay

**EGE ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI
ARKEOLOJİ DERGİSİ
XXVIII (2022/1)
© 2022 İzmir/Türkiye
ISSN 1300 – 5685**

Sahibi: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi adına Dekan Prof. Dr. Yusuf Ayönü
Sorumlu Müdürü: E.Ü. Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü adına Prof. Dr. Eşref Abay
ARKEOLOJİ DERGİSİ hakemlidir. Nisan ve Ekim ayında olmak üzere yılda iki kez basılmaktadır.
TÜBİTAK/ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanlarında ve EBSCO Art & Architecture Ultimate'te
taranmaktadır.

Published twice a year in April and October.
EGE ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ'nin izni olmadan ARKEOLOJİ DERGİSİ'nin
hiçbir bölümü kopya edilemez. Alıntı yapılması durumunda referans gösterilmelidir.
Yazıların yasal sorumluluğu yazarlara aittir.

It is not allowed to copy any section of ARKEOLOJİ DERGİSİ without the permit of
EGE ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ
ARKEOLOJİ DERGİSİ'ne gönderilen makaleler aşağıdaki web adresinde bu cildin
son sayfalarında belirtilen formatlara uygun olduğu takdirde yayınlanacaktır.
Articles should be written according to the guideline mentioned in the following web address
or on the last pages of this volume.

ARKEOLOJİ DERGİSİ'nin yeni sayılarında yayınlanması istenen makaleler için yazışma adresi:
Correspondance addresses for following submissions for ARKEOLOJİ DERGİSİ

ARKEOLOJİ DERGİSİ
Ege Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Arkeoloji Bölümü
Bornova 315110 İZMİR-TURKEY
Diğer iletişim adresleri / Other correspondance addresses
Fax: +90 (232) 388 11 02
web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/egearkeoloji>
egearkeolojidergisi@gmail.com

Basım Yeri | Ege Yayınları
İstanbul, Türkiye.

Dağıtım / Distribution
Zero Prod. Ltd.
Tel: +90.212.244 75 21 - 249 05 20
info@zerobookonline.com-<http://www.zerobooksonline.com>

ARKEOLOJİ DERGİSİ

EGE ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI

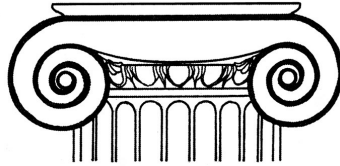
EDİTÖRLER/EDITORS

M. Nezh AYTAÇLAR
Eşref ABAY
Fulya DEDEOĞLU
Aytekin ERDOĞAN

DANIŞMA KURULU / EDITORIAL ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Ersin DOĞER – Prof. Dr. Serra DURUGÖNÜL (Mersin Üniversitesi)
Prof. Dr. Turan EFE – Prof. Dr. Armağan ERKANAL – Prof. Dr. Massimo FRASCA
(Universitai di Catania) – Prof. Dr. Kutalmış GÖRKAY (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Binnur GÜRLER (Dokuz Eylül Üniversitesi) – Prof. Dr. Hasan MALAY
Prof. Dr. Mehmet İŞIKLI (Atatürk Üniversitesi) – Prof. Dr. Coşkun ÖZGÜNEL
Prof. Dr. Nuran ŞAHİN – Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN (Uludağ Üniversitesi)
Jean Yves EMPEREUR (CEALlex İskenderiye) – Prof. Dr. Abdullah YAYLALI

ISSN 1300 – 5685
İZMİR

ISSN 1300 – 5685
İZMİR
2022

ARKEOLOJİ DERGİSİ

Cilt/Volume XXVIII

2022/1

MAKALELER / ARTICLES

- MEHMET ALİ YILMAZ: Archaeological Evidence for Late Neolithic/Early Chalcolithic Marble Vessel Making at Ada Höyük (*Ada Höyük Geç Neolitik/Erken Kalkolitik Mermer Kap Yapımına İlişkin Kanıtlar*) 1-21
- ÇİLEM YAŞAN: An Assessment of Middle Chalcolithic Pottery from the Kulaksızlar Excavations in Central-Western Anatolia (*Orta Batı Anadolu'da Kulaksızlar Kazısı Orta Kalkolitik Seramiklerin Bir Değerlendirilmesi*) 23-42
- MEHMET AKİF ERDEM-ZAFER DERİN: Yassı Tepe Höyük Erken Tunç Çağı Potaları (*Early Bronze Age Crucibles from Yassı Tepe Höyük*) 43-61
- GÖKNUR ÇETİNKAYA: Anadolu'da MÖ 3. Binyıl Minyatür Arabaları (*Miniture Vehicles in Anatolia during The Third Millennium BC*) 63-78
- AYTEKİN ERDOĞAN-DENİZ DOĞANALP: Tripolis 2007-2009 Kazılarında Ele Geçen Unguentariumlar Üzerine Bir Değerlendirme (*Evaluation of The Unguentariums Unearthed during the Excavations in the Tripolis between 2007-2009*) 79-100
- BURAK ARSLAN-SERDAR AYBEK: Metropolis Tiyatrosu Sahne Binasının (Skene) Mimari Evreleri Üzerine Bir Değerlendirme (*A Consideration on Architectural Phases of the Stage Building (Skene) of Metropolis Theatre*) 101-126
- ERKAN SAĞNAK-EMRE OKAN-AHMET BİLİR: Prusias ad Hypium Tiyatrosu-Tonoz Örtülü Galerilere Bakış (*The Theatre of Prusias Ad Hypium-Overview of Vaulted Galleries*) 127-148
- TAYLAN DOĞAN: Unguentaria in the Edirne Archaeology and Ethnography Museum (*Edirne Arkeoloji ve Etnografya Müzesi'ndeki Unguentariumlar*) 149-174
- ONUR ZUNAL: Klaros'tan Bir Dor Başlığı Altına Kazınmış Dokuztaş Oyun Tablası ve Çatallı Haç Motifi Üzerine Düşünceler (*Reflections on A Nine Men's Morris Game Board and Forked Cross Motif Engraved on The Lower Face of A Doric Capital From Klaros*) 175-184
- Yayın Kuralları / Rules of publication 186-191

Archaeological Evidence for Late Neolithic/Early Chalcolithic Marble Vessel Making at Ada Höyük

[ADA HÖYÜK GEÇ NEOLİTİK/ERKEN KALKOLİTİK MERMER KAP YAPIMINA İLİŞKİN ARKEOLOJİK KANITLAR]

Mehmet Ali YILMAZ

Keywords

Western Anatolia, Marble vessels, Production technology, Neolithic, Chalcolithic.

Anahtar Kelimeler

Batı Anadolu, Mermer Kaplar, Neolitik, Kalkolitik, Üretim teknolojisi.

ABSTRACT

Stone vessels generally appear in chronological order dating back to the Epipaleolithic period. Although several chronological and typological evaluations of vessels made of different types of stones have been made so far, there is little information about their production techniques.

The focus of this study is the production of marble vessels as well as on some other finds of Ada Höyük, a settlement, which was investigated as part of the Uşak Protohistoric Period Survey Project (UPDAP). They are generally defined as grave goods or daily use objects according to their context. This article aims to date marble vessels from Ada Höyük through typological analogies and to assess their chaîne opératoire and production technology.

ÖZET

Taş kaplara Epipaleolitik döneme kadar geriye giden bir kronolojik dizin içinde rastlanmaktadır. Farklı cinslerde taşlardan yapılan kaplara dair kronolojik ve tipolojik değerlendirmeler yapılmış olsa da özellikle erken dönem üretim teknikleri ile ilgili bilgiler azdır.

Bu çalışmada Uşak Protohistoric Dönem Yüzey Araştırmaları Projesi (UPDAP) ile tespit edilmiş Ada Höyük ve mermer kap üretimine dair bulgular değerlendirilmiştir. Mermer kaplar, Yakındoğu'da birçok yerleşim ve kontekste ele geçmiştir. Genellikle buluntu kontekstlerine göre mezar hediyesi veya günlük kullanım objesi olarak tanımlanmışlardır. Bu makale, Ada Höyük'te bulunan mermer kapları tipolojik benzerlerinden hareketle görel olarak tarihlendirmekte, ayrıca bu objelerin üretim teknolojisine ve zincirine ilişkin değerlendirmelerde bulunmayı hedeflemektedir.

Introduction

Although as a critical passage between inner and coastal western Anatolia, the modern province of Uşak entails archaeological significance, it is still far from being adequately investigated in terms of prehistoric and protohistoric periods. This is largely due to the lack of systematic excavations in the province. However, surveys and rescue excavations carried out since the past decade continue to increase our knowledge of this area substantially.¹ The Uşak

Protohistoric Period Survey Project (UPDAP), which started in 2017, define the settlement organization, human movements, interregional relations and material culture within the

Banaz/Sürmecik. The campsite of Sürmecik, which seems to had been used for a long time during the Middle Paleolithic period, provided an appropriate ecological niche for Neanderthal groups (Söyler *et al* 2018: 387; Taşkiran *et al* 2021). The data pertaining to the Neolithic and subsequent prehistoric periods are sparse. Harun Oy, whose surveys focused on the Early Bronze Age, recorded regionally characteristic Neolithic and Early Chalcolithic pottery from Altıntaş Höyük, Ada Höyük and Mercimeklik Tepe (Oy 2017; Oy 2019a.).

¹ Chronologically, the most significant prehistoric discovery of the region is the Paleolithic findspot at

borders of Banaz and Merkez districts. In this area 46 mounds were examined by extensive survey methods. The data obtained from the mounds show the settlement sequences extending from the Neolithic to the Late Antiquity.²

Ada Höyük was examined during an extensive survey in 2018. Tools and marble vessel fragments were collected from the surface which were subsequently macroscopically documented. This initial study confirmed that the abrasions on the ground stone tools and the marble vessels were very similar to each other. In 2019, Ada Höyük was re-examined to understand the distribution and density of ground stone tools, marble vessels and rough-outs. Additionally, related settlements and possible sources of raw materials in the vicinity were also investigated to assess whether the production of marble vessels took place locally at the workshops near the sources.

Marble or stone vessels generally appear in chronological order dating back to the Pre-Pottery Neolithic period. Although chronological and typological assessments of stone vessels are a hallmark of archaeological regions and culture history, information about their production techniques is still limited. Stone vessels, which are considered components of a ‘cultural package,’ are oftentimes classified ambiguously. Beside the Kulaksızlar marble workshop site, research about on stone vessel production are based on unfinished vessels or their rough-outs. Currently, the most important iconography illustrating the production tools comes from examples in Egypt. In this article, Egyptian iconography provides a proxy for understanding and explaining how manufacturing tools were used in Ada Höyük. Despite chronological and regional differences between Egypt and Anatolia, traditional methods as in pottery production have been used for ages. In this context, the earliest mentions of the production of stone vessels are known from the Egyptian hieroglyphic inscriptions dating back to the IIIrd Dynasty,³ while the oldest iconographic expression can be detected in the tomb reliefs of the Vth Dynasty

(25-24th centuries BC) at Saqqara.⁴ Especially based on these depictions the use of the drill can be studied in detail. Information about how pre-urban communities in Anatolia produced stone vessels is entirely based on data from the marble workshop at Kulaksızlar.⁵ The dating of the Kulaksızlar marble workshop, identified by surveys in the 1990s, was further clarified by the rescue excavations carried out in 2018 and 2019. Radiocarbon dates and comparative studies show that Kulaksızlar was occupied for a short period of time between 4500 and 4250 BC.⁶

The finds of Ada Höyük, which were examined within the scope of the Uşak Protohistoric Period Survey Project (UPDAP) are significant in this case. This article will focus on the tools and techniques used in the early phases of the production of marble vessels compared with similar finds in the region.

Location and Geography of Site

Discovered during the UPDAP Survey in 2018, the site of Ada Höyük⁷ is located in the southernmost part of the Banaz district.⁸ It is a hill-top settlement, 2.8 km southeast of Ayvacık village and 2.8 km north of Kavacık village in an area called ‘Alıçlı Mevkii’. Its eastern side abuts the creek Alıçlı, its western side – the creek Kızılpınar. The area between the valleys formed by these two creeks is commonly known as the ‘Ada Mevkii’ (Fig. 1). ‘Banaz/Alıçlı Höyük’ was presented as the find spot of two figurines discussed by Önder Bilgi,⁹ although there is no registered mound known as ‘Alıçlı Höyük’ in Banaz or within Uşak. Consequently, it has been suggested that the ‘Alıçlı Höyük’ mentioned by Bilgi must be Ada Höyük, located in Alıçlı Mevkii. The settlement is considered a small settlement in the region as it covers less than one hectare.

Banaz belongs to the area described as the threshold of Inner Western Anatolia, where

2 Yılmaz 2019a; Yılmaz *et al.* 2019; Erdem 2019; Yılmaz 2020.

3 Ilan 2016: 270.

4 Arnold and Pischikova 1999: Fig. 73.

5 Takaoglu 2005: 28–35; Takaoglu 2021.

6 Takaoglu 2021: 46.

7 UTM Coordinates of Ada Höyük: 35 S 0748731 E/4279415 N, Altitude: 1184 m.

8 Yılmaz *et al.* 2019: 437.

9 Bilgi 1980: 3.

the regions of Central Anatolia and the Aegean meet, with mountainous edges (1250–1350 m) and plains in the centre (850–900 m) (Fig. 2). The lands between are rugged but habitable.¹⁰ The wide valley between Kireç Tepe and Sümbül Tepe, where Ada Höyük is located, has been inhabited since the Neolithic period.

Seasonal streams flow from the aforementioned hills into the valley, and local natural resources were suitable for long-term residential areas. Banaz, dominated by brown forest soils, is one of the richest plant diversity regions in Western Anatolia, as well as the highest forested zone in Uşak province. Red pine, larch, acorn oak and juniper are the most common tree species. In the southern part, where Ada Höyük is located, with increasing altitude oak forests appear. Oak-juniper forests are present at higher altitudes.¹¹

Raw materials associated with marble vessels were found in the vicinity of Ada Höyük. Paleozoic and Upper Paleozoic marbles are dominant in this area, while Jurassic-Cretaceous marbles prevail south of the village of Yazıtepe.¹² Currently, there are marble quarries 3.5 km south of Ada Höyük (Fig. 3). Known as the Kavacık quarries, these were among the most frequently used, high-quality marble quarries in Antiquity. This milky white, fine-grained resembles fine marble called ‘Afyon sugar’.¹³ Additionally, the production equipment that was supposedly used in the production of marble vessels were made from outcrops in the immediate vicinity. Production equipment was made from intermediate and mafic igneous rocks, in particular of mafic (basaltic) rocks, common at Karanlık Tepe, east of Sivaslı and 12 km south of Ada Höyük.¹⁴

The Finds

Ada Höyük is significant in terms of finds, despite its small size than the settlements in the region. The finds point to a sequence of settlements from the Late Neolithic to the Early

Bronze Age. The diversity of finds is important both in terms of the settlement’s complexity and its interaction with the surrounding settlements.

Almost all finds were collected during illegal digging activities on the mound and eastern slope of the mound. Pottery from the site contain Late Neolithic and Early Chalcolithic ware groups such as red slip ware, brown ware, grayish brown ware, brown slip ware and cream slip ware. The morphological features of the pottery display similarities to pottery from Düzkişla Höyük, a site previously investigated and dated to the Late Neolithic-Early Chalcolithic period.¹⁵ Bowls with everted rims varying between 14 and 21 cm in diameter, bowls with an ‘S’ profile, hole mouth jars and jars with cylindrical neck are common (Fig. 6/1-12). The decorations consist of geometric motifs made with reddish brown paint on a cream slip and black paint on brown wares (Fig. 6/16-22). Additionally, vertical tubular lugs, characteristic of local Neolithic pottery, are also observed (Fig. 6/13-15).

Other sherds helped construct the settlement sequence at Ada Höyük. Among the sherds recovered from the mound, handmade pottery of Early Bronze Age character and leg fragments belonging to tripods were found.¹⁶ The head of a disc-faced terracotta figurine, similar to those of the Early Bronze Age, was also recovered.¹⁷ The headdress in the form of *polos* and the interpretation of the eyebrows, eyes, mouth and ears are very characteristic of this period.

Apart from pottery, fragments of marble vessels and manufacturing tools were identified. Thirty-five drill bits, two drill weights, four vessel drafts and thirty-five marble vessel fragments collected during the surveys were examined (see Fig. 4-5). Weights, vessel rough-outs and vessel fragments were made of marble. No completely finished vessel is observed in the assemblage. Different stone types were used in the made of drill bits.

10 Kara 2010: 16.

11 Kara 2010: 76–77.

12 Kara 2010: 7, 16, Şekil 1.2; Atasoy 2017: 25–26, Harita 9.

13 Asgari 1981: 43–44.

14 Atasoy 2017: 23.

15 Yılmaz 2020: 8–16, Resim 2–6.

16 Yılmaz *et al.* 2019: 437; For parallels see Lloyd and Mellaart 1962: 118, Fig. P. 14/24; Sperling 1976: 317, Fig 8/107; Koçak and Bilgin 2005: 102, Fig 12/3.

17 Gündoğan-Aydınün 2003: 166, Levha 52/f.

Production Tools

Production of stone vessels is common during the Epipaleolithic and Pre-Pottery Neolithic period in the Near East. Archaeological finds show that objects made from different stones reflect the technology and style preference of the period. Ada Höyük finds display a production chain (or *chaîne opératoire*) similar to Kulaksızlar and Kanlıtaş. The first stage of this chain is the supply of raw materials. Then, a draft is created from the raw material according to the size of the vessel to be produced. In the following stage, the draft is emptied with the help of a drill. In the last stage, the final shape of the vessel is given and its surface is smoothed/polished. Since most of the surface finds were collected from the illegal digging pits and accumulation in the stream bed, they do not give much information about the organization of the work area.

It is recognized that stone vessels were pre-designed before production and special technologies were developed for efficient production. In this context, one of the most significant factors of stonework is the solidity and strength of the stone. For instance, while solid stones such as obsidian and flint can only be shaped by chipping, stones like quartz and marble can be shaped with a drill made of similar hardness and with the help of abrasives. Some fine-grained volcanic rocks, therefore, can be shaped into an object after being roughly shaped by chipping and then giving their final shape with the abrasives (Fine basalt, quartzite and high silicate limestone)¹⁸ In addition to the main drill body, which was probably wooden, several other components were required: drill bits and drill weights. Abrasive marks on the interior of the pieces of marble vessels discussed in this article indicate that they were produced in the aforementioned manner. Identical marks are also visible on the drill bits.

The drill bits

The most comprehensive research thus far into drill bits was conducted by D. A Stocks in his experimental work on Egyptian stonework. According to Stocks, three different typed of drill bits were used in the manufacture of stone vessels: the crescent-shaped drill bit,

the conical or round-bottom drill bit, and the figure-of-eight drill bit. While the crescent-shaped drill bit is usually made of flint, other types of stone have also been used. Stocks argues that the conical type is usually used to dig a deep hollow, while others are used to extend it.¹⁹ Additionally, a flower-shaped drill bit has been described in the city of Heit el-Ghurab in recent research.²⁰

During our surveys, we noticed that some stones were carved and shaped in the same technique. Marble vessel fragments and vessel rough-outs suggested that they were related to the production process. The regular scrape marks, especially at the endpoints, stimulated our interpretations. Based on these marks, it was hypothesized that some of the drill bits were used as drillers (Fig. 7/1, 3-4, 6, 12-13) and others as wideners (Fig. 7/2, 5, 7-11, 14-17; Fig. 8). The marks at the ends, which were defined as marks of a driller, appear rounded and nested, suggesting a fixed and fast-rotating mechanism on the marble to be processed. The bits, defined as wideners, are the most common type. An abrasion which is related to the working principle, on the widener drill bits draws attention. Presumably, these bits were attached to a *twist-and-reverse-twist drill*.²¹

The types of stones and morphological characteristics of the drill and the widener drill bits contribute to our further understanding of these tools and their production. A stone with a higher *Mohs* hardness should have been used to erode the marble in the making of the drill bits. Drill or drill bits were required to have a hardness of at least *Mohs* 7.²² It was found that trachyandesite was the most preferred among Ada Höyük drill bits. These stones, which belong to the rocks of magmatic origin, are widely distributed in the provinces of Afyon, Ankara, Denizli, Balıkesir and Uşak.²³ Other types include basalt, quartzite and quartzschist (Fig. 9). The Rock Strength Coefficient (RSC),²⁴ Mohs hardness²⁵ and abrasion index

19 Stocks 2003: 139–145.

20 Ayad 2014: 36, Figure 2-4, image 2–8.

21 Stocks 2003: 148.

22 Ilan 2016: 270.

23 Tuncay *et al.* 2016: 75.

24 Yaralı *et al.* 2008: Çizelge 1.

25 Görçelioğlu 1976: 155, Tablo III.

18 Squiteri and Eitam 2016: 5; Hodges 1964: 98–99.

of marble is lower than that of trachyandesite, basalt, quartz and quartz-schist (Fig. 10).

In the evaluation of the drill bits, morphological characteristics and rock features were considered. The drill bits were generally round in cross-section and had diameters between 5 and 9 cm. The drill bit was suitable for the size of the vessel to be produced and the punching mechanism used was reasonably preferred. Widener drill bits had triangular or trapezoidal forms of an oval cross-section. Tip widths varied between 6.3 and 11 cm. An example, albeit a single one, is reminiscent of figure-of-eight drill bits (Fig. 7/18). However, only one side of this drill bit showed signs of use. Therefore, it may have gained its current form after secondary use. There was also a round cavity on both faces.

Drill weights

Recent studies in Near Eastern archaeology have led to the identification of various types of drills as well as their apparatuses, particularly in Egypt.²⁶ Drill bit weights are another component of the drill apparatus identified in iconography and archaeological contexts. Drill weights are difficult to define when they do not appear with other elements.²⁷ Consequently, archaeologists have relied on wall reliefs in Egypt to identify them.²⁸ Weights on the drills appear in hieroglyphs as single, double and dome-shaped. Although weights varied in shape, they were used to speed up the engraving process by pressing and adding dynamic impact on the rotation process.²⁹

At Ada Höyük two objects have been defined as weights (Fig. 11/1-2). Both weights are made of marble. One of them is complete and has a hole with a 2.3 cm diameter (Fig. 11/1). The polish caused by friction surrounds the hole on the weight, which is almond-shaped and undamaged. The thread hole is drilled near the centre of the upper section. The second weight was found broken (Fig. 11/2). While there is ongoing debate concerning the position of the

weights on the drill³⁰, we think that it was attached to a crank drill mechanism. The drills and weight positions were based on drill and weight positions from reliefs in Egypt, but may vary due to the type and production stage of the marble object produced.

Marble Vessel Rough-outs

The vessel rough-outs provide significant information about the production stages at Ada Höyük. Three vessel rough-outs with a diameter of 10-18 cm are completely rough, and one of them has three legs, which were not finished (Fig. 11/3-6). While the base of other vessel rough-outs were carved spherically, the upper parts were left flat. The marble taken from the quarry is prepared for the next stage by 'pecking', presumably with the help of an igneous rock.³¹ Apart from the four vessel rough-outs, a group of semi-finished marble vessels can also be distinguished in this group. The incompleteness of these specimens is evident from their shallowness. The unevenness in the interior of the vessels rough-outs also indicate that they were unfinished (Fig. 12/9, 14). Similar examples of vessel rough-outs are known from Karayakuplu Höyük.³²

Marble Vessels

Fragments of marble vessels from Ada Höyük are mostly made of white marble, while some specimens are made of grainy marble (Fig. 12/4, 15). Fragments of marble vessels and semi-finished specimens were grouped into several types, depending on their profile characteristics. Open profiles are common in these groups. Spherical bowls are divided into 'S' profiles (Fig. 12/3, 7-8; Fig. 13/2-5) and vertical rims (Fig. 12/4-7; Fig. 13/7). Two vessels with predominantly spherical bodies are carinated. Samples with 'S' profile were divided into groups with rounded rims (Fig. 12/8; Fig. 13/5) and outwardly cut rims (Fig. 12/7; Fig. 13/2-4). Marble vessels with vertical rims are subdivided into flat-topped (Fig. 12/4, 8, 10-12) and cross-cut rims (Fig. 12/1). According to their bases, they are further subdivided into vessels with round bases and vessels with tripods. In

26 Ilan 2016: 261.

27 Ilan 2016: 269.

28 Arnold and Pischikova 1999: Fig. 73.

29 Hartenberg and Schmidt 1969: 157.

30 Hartenberg and Schmidt 1969: 159.

31 Squitieri and Eitam 2016: 555.

32 Oy 2019b: 12.

particular, some vessels with tripods are very shallow (Fig. 13/2-4). The same situation is observed for vessels with a spherical body (Fig. 12/9-10, 12, 14). This indicates an unfinished production, or suggests that it may have been shaped intentionally. With the exception of a few thin-walled specimens, the rough work on the outer surface of most vessel fragments suggests an unfinished production. Some examples show drill marks on their inside (Fig. 12/4, 6, 16; Fig. 13/9), but none is polished.

The diameters of the marble vessels with tripods vary between 11 and 18 cm. While some of them have shallow interior volumes, some samples whose exact dimensions are not known have thinner walls and deep interior volumes. One example has four opposite knobs (Fig. 13/6-7), which may have been made for decorative purpose. However, when considered in terms of functionality, it is speculated that these knobs were made to prevent slipping of the leather or the rope surrounding the weaving to close the mouth of the vessel. In one of the marble vessels, there is both a knob and a hole which was pierced secondarily (Fig. 13/7). Inside this hole a gloss caused by use can be seen. Additionally, these vessels were possibly used as mortars due to their thick bases and traces of use. They include fragments of round-bottomed marble vessels with the same profile features as marble vessels with a tripod (Fig. 12/9, 14).

Production Technology

As mentioned before Ada Höyük finds enable us to follow the production process of a marble vessel from its beginning to the end (Fig. 13/1). Marble for the vessels was probably obtained from the Kavacık marble quarries, 3.5 km south of Ada Höyük. Raw material blocks cut from the surface marble formations were shaped by pecking until they reached the size of the vessel desirable to be produced with the help of harder stones. Tripod vessels were also roughly shaped, as observed from the incomplete vessels.

The drill bits, the traces on drill bits, a reflection of similar traces on marble vessels and drill weights suggest that crank drills were used for the production of marble vessels. Crank drills described in detail by D. A. Stocks and D. Ilan

consist of a wooden shaft and a fork in the bit section to which the drill bit is attached. The forked part at the drill bits and the shaft are defined as two separate parts.³³ The reason is that the forked section at the end is changed for the production of vessels of different depths. From the descriptions in Egypt, it is known that in addition to the drills designed as two pieces, crank drills made of one piece of wood were also used.³⁴ On the upper part of the shaft, there was a diagonal turning lever. The weights were also attached between the shaft and the twisting part.³⁵ There is a debate regarding the position of weights in the iconography. For both balance and comfort, it is recommended that the weights were in the middle of the shaft, not above.³⁶ There were not only drilled bits and weights to carve the inside of the vessel. At some point, the first cavity was made with a hammer or with drill bits to empty the prepared vessel rough-outs. In the next stage, the cavity was expanded with widener drill bits. However, abrasives achieved the biggest progress in the engraving process. Fine basalt, quartzite and high silicate limestone dust were commonly used as abrasives.

The mechanism used in the production of the Ada Höyük marble vessels has also been reconstructed from the drills indicated on the Egyptian reliefs. Although it may be difficult to extrapolate the wooden component of the drill, examples from iconography provide a promising and logical comparison, especially if one considers how bow or pump drills have been used unchanged throughout the ages. There are similarities and inconsistencies between the unearthed production tools and iconography. Based on the marks on the drill bits, the drill used at Ada Höyük is posited to work according to the *twist-and-reverse-twist* principle defined by Stocks (Fig. 14/b-c).³⁷ As the depths and dimensions of Ada Höyük marble vessels do not vary significantly, it is assumed that a twist-rod drill with a one-piece shaft was used (Fig. 14/c). Two different hypotheses for how the drill bits were attached to the shaft based

33 Stocks 2003: 152; Ilan 2016: 267.

34 Hartenberg and Schmidt 1969: 156, Fig. 2 (a).

35 Stocks 2003: 144-154.

36 Hartenberg and Schmidt 1969: 159.

37 Stocks 2003: 148.

on the profile characteristics remain 1) a drill bit attached to a fork was used in Ada Höyük, as in the Egyptian samples (Fig. 14/a), as some trapezoidal drill bits and a figure-of-eight drill bit can be confirmed; and 2) the drill bit (Fig. 14/b-c) was inserted by splitting the end of the shaft made of a thicker wood, presumably, the pointed sections of the trapezoidal drill bits inserted into the wood and tied tightly with a string.

The round-section drill bits, defined as drillers, can also be identified from the abrasion marks on which they are attached to the drill operating on a vertical axis. Moreover, the widener drill bits operated at an angle varying from at least 60-80 degrees. First, the right hand held the handle and the left hand held the weights, and, when using the system of twist and reverse twist, part of the vessel abraded. After a while, the left hand would hold the handle and the right hand would use pressure on the weights and the other part of the vessel would corrode. Thus, both the single-arm does not become tired and the abrasion method is accelerated. The abrasion marks and the ridge formed after abrasion in most of the widener drill bits are characteristic of this working principle.

A Short Note for Craft Specialization

While craft specialization remains among archaeologists a frequently discussed topic for early periods, it note that specialization is a relative rather than an absolute phenomenon. In discussions on specialization, more emphasis is placed on quantity rather than quality.³⁸ Data from settlement contexts or surveys provide direct or indirect information about specialization according to certain criteria.³⁹ The determined criteria help define the presence and degree of specialization.

Two well-defined examples of specialization in the production of marble objects are Kulaksızlar and Kanlıtaş. Takaoğlu, draws attention to four characteristics of specialization in pre-urban communities: Segregation of production (1), the number of finished objects must exceed the needs of the producers (2), finished

products must be standard (3), and finished artifacts must show skill and labor in the production (4).⁴⁰ The marble objects in Kulaksızlar meet these criteria.

In Kanlıtaş, an early specialization characterized by Rosen⁴¹, ‘...incipient and sporadic specialization, not yet institutionalized nor widespread’ is discussed. Despite a survey context, it appears to meet many criteria for specialization.⁴² Repeated production, finding more successful objects than wasters, and elements of production chain are indicators of craft specialization.

Considering the defined parameters, more than one criteria meet craft specialization in Ada Höyük. The definition of production stages and technology are among these criteria. Repeated standardized forms can be argued as another important criterion. The proximity to the raw material source provides an advantage in specialization as in Kulaksızlar. While analogical studies show the widespread use of marble vessels, they do not supply much information about the production centers (origin) and distribution. The available data suggests an incipient specialization, not yet institutionalized nor widespread as in case of Kanlıtaş.⁴³ Surveys conducted in the immediate vicinity of Ada Höyük indicates that it is not the only production center of marble vessel in the region⁴⁴. The marble vessels produced are not ornamental, ritual or prestige items like those vessels in Kulaksızlar and Kanlıtaş. It is difficult to comment on the demand and economic inputs of marble vessels from different contexts in various settlements.⁴⁵

Discussion

To contextualize our survey finds, the production centers and findspots with marble vessels in the vicinity were examined. The marble workshop at Kulaksızlar is obviously the first findspot that come to mind when comparing the Ada Höyük assemblage with other Inner

38 For the definition of craft specialization Costin 1991:3; Takaoğlu 2005: 5-8; Baysal *et al.* 2015: 251-254.

39 Costin 1991:2.

40 Takaoğlu 2005: 45.

41 Rosen 1989: 111.

42 Baysal *et al.* 2015: 252.

43 Baysal *et al.* 2015: 252.

44 Oy 2019b; Yılmaz 2020.

45 Kerner 2010: 182.

West Anatolian sites. Identification of marble figurines and idol sketches, incomplete marble vessels, improper manufacturing and production wastes, as well as the manufacturing tools found here, led to the definition of the site as ‘workshop’.⁴⁶ According to the pottery and C¹⁴ dating, it is dated to the third quarter of the 5th millennium BC (ca. 4500-4250).⁴⁷ Furthermore, marble objects found in Manisa/ Dağdere are quite similar to the objects at Kulaksızlar.⁴⁸ Apart from these settlements, which are adjacent to each other, it was suggested that marble vessels from Gülpınar in the Troas⁴⁹ and Yeşiltepe/Eskişehir⁵⁰ are similar to the products of Kulaksızlar and that these products can be observed in a wide geographical region. The only common point between Kulaksızlar and Ada Höyük is that they are both described as ‘workshops’. Thus, neither the morphological features of the marble objects, nor other find categories provide any relationship.

Some findspots and finds identified in the research carried out in Uşak recently years provide important contextual and historical information for the finds of Ada Höyük. First, Karayakuplu Höyük in the district of Karahallı, discovered during the survey conducted by H. Oy, was identified as a workshop due to the presence of marble vessel fragments and rough-outs.⁵¹ However, marble objects, which resemble Kulaksızlar assemblage that can be dated between the Middle Chalcolithic and the Early Bronze Age, were not identified. In fact, the presence of Early Chalcolithic pottery from Karayakuplu Höyük suggests that the marble vessels belong to an earlier date.⁵² The finds of Karayakuplu Höyük were therefore incorrectly associated with the Kulaksızlar workshop only due to geographical proximity.⁵³

Düzkişla Höyük, which was discovered in the district of Banaz during the UPDAP survey,

helps to date Ada Höyük finds. The marble finds of Düzkişla Höyük related to the production of marble vessels include a bowl rim fragment, a body fragment, a miniature bowl or mug (?), a mortar or vessel rough-out, an animal-headed vessel fragment and two drill bits.⁵⁴ Surface finds collected from Düzkişla like pottery, figurines, grinding stones and sling stones indicate a settlement, which was possibly inhabited between 6300/6200-5800/5700 BC.⁵⁵

Marble vessels draw attention to settlements in Western Anatolia and the Lake District. The earliest marble vessels in the Lake District originate from the so-called ‘Aceramic’ levels.⁵⁶ While marble vessels were common in the Hacılar VI, they decreased in Hacılar I.⁵⁷ Along with Hacılar, other early Neolithic marble items were found at the EN I/9 and EN II/2 levels at Bademağacı.⁵⁸ Although there was little interest in marble vessels, which are represented by a total of four pieces in Bademağacı, the marble vessels found in Höyücek, approximately 25 km to the north, are quite remarkable.⁵⁹ There are similarities between marble vessels from the Temples Phase at Höyücek (6280-6080 BC) and the later Hacılar VI marble vessels. In the Lake District, marble pieces belonging to three different vessels, were found in the Neolithic and Early Chalcolithic layers of Kuruçay.⁶⁰ The marble vessels are parallel to the pottery typology in this area. In particular, footed marble vessels found in Hacılar and Höyücek are comparable to the marble vessels from Ada Höyük. The vessels with tripods and ‘S’ profiles that dominate most vessel rough-outs at Ada Höyük were recorded both in Hacılar⁶¹ and Höyücek⁶².

Yeşilova Höyük is the only settlement in

46 Takaoğlu 2002: 71-72.

47 Takaoğlu 2005: 21; Takaoğlu 2021: 46.

48 Takaoğlu 2017: 3.

49 Takaoğlu 2006: 309.

50 Takaoğlu and Bamyacı 2018: 497-498.

51 Oy 2019b: 2.

52 Oy 2019b: Fig. 29.

53 Oy 2019b: 22.

54 Yılmaz 2020: 19-20, see for drill bit (Resim 7: 11-12); see for pieces of marble vessels (Resim 7: 19-24).

55 Yılmaz 2020: 22.

56 Mellaart 1970: 3-7; Mellaart 1970: 6, pl. V/a; Duru 2007: 331.

57 Mellaart 19970: 149.

58 Yurtsever-Beyazıt 2019: 84-85.

59 Duru and Umurtak 2005: Levha /Plate 150-153.

60 Umurtak 1994:69, Lev.222/6-8; 231/4.

61 Mellaart 1970: Fig. 159/3,7, Fig. 162/1, Fig. 163/2, 12-17.

62 Duru and Umurtak 2005: Levha /Plate 153/1.

Western Anatolia where a marble vessel contemporary of the Lake District can be found. The marble vessels concentrated in levels III8-6 belonging to the Neolithic I period include bowls with simple rims and other types of bowls.⁶³ The similarity of the Yeşilova finds is discussed among the marble vessels of Ada Höyük (Fig. 12/3.5,7,8). Additionally, a marble vessel found in a tomb at Barcın Höyük in Northwest Anatolia is the only example of this region.⁶⁴

The settlements in Western Anatolia, where marble vessels were recovered, show similar pottery assemblages to Ada Höyük: Hacılar IX-VI, few monochrome⁶⁵ and painted⁶⁶ in the Lake District, Early Building Phase, and the Temples Phase in Höyücek⁶⁷, EN II in Bademağacı⁶⁸, Level 12-7 in Kuruçay (especially tubular lugs)⁶⁹, Ekşi Höyük in the Upper Meander Basin⁷⁰ and Yeşilova 3-5 (Neolithic III)⁷¹ on the coastal Aegean.

The pottery from Ada Höyük date from the Late Neolithic to the Early Chalcolithic. Unfortunately survey finds impede an absolute dating of the rest of the archaeological finds. However, based on the pottery found at the site and all the comparisons we bring to the discussion, we suggest that the marble objects and all the related materials can also be dated to the Late Neolithic-Early Chalcolithic period (ca. 6300/6200-5800/5700 BC).

Conclusion

The emphasis of this study was on the production of marble vessel and on some other finds of Ada Höyük, a settlement, investigated as part of the Uşak Protohistoric Period

Survey Project (UPDAP). Marble vessels, analyzed over a wide time range, were found in many settlements and contexts throughout the Mediterranean and Near East. Although limited in number, the marble vessel production in Western Anatolia date back to the Neolithic period. Marble vessels are commonly considered funerary implements or objects of everyday use. In this article, production technology, *chaîne opératoire* and craft specialization were examined through survey finds from Ada Höyük. We also discussed the site chronology with the help of material analogies.

Based on the presented drill bit evidence, drill use associated with stonework at Ada Höyük works on the principle of *twist-and-reverse-twist*. Since the depths and dimensions of the marble vessels do not differ from each other, it can be suggested that they have a one-piece shaft. Considering all the finds, there is a clear *chaîne opératoire* in place at Ada Höyük that can be observed from the raw material source to the finished object. While future excavations will help better understand the workshop process or loci of manufacture, the available data show that early craft specialization was practiced at Ada Höyük as in Kulaksızlar and Kanlıtaş.

Although knowledge of the potential dating and the production of the marble vessels was gained, information about the scale of production and the distribution of the vessels from Ada Höyük is still lacking. At present, preliminary findings show that the technology for the production of marble vessels at Ada Höyük and in the immediate vicinity qualify the site as a local workshop.

Bibliography

- 63 Derin *et al.* 2009: 18, Fig. 22/33-36; Derin 2012: 381, Fig.11.
- 64 Özbal *et al.* 2017: 20-21, Resim 10.
- 65 Mellaart 1970: 243/10.
- 66 Mellaart 1970: 272-349.
- 67 Duru and Umurtak 2005: Levha 33-34, 35/6-9, 38; Levha 54/1-5.
- 68 Umurtak 2019: Levha/Plate 85.
- 69 Duru, 1994: s. 33 Levha 59/11, Levha 164/3, Levha 197/6.
- 70 Dedeoğlu *et al.* 2017: Çizim 2; Dedeoğlu *et al.* 2018: s. 564, Figür 6.
- 71 Derin *et al.* 2009: Fig. 9-11.
- ARNOLD and PISCHIKOVA 1999: D. Arnold - E. Pischikova, "Stone vessels: luxury items with manifold implications" In: *Egyptian Art in the Age of the Pyramids, The Metropolitan Museum of Art* O'Neil, J.P., Fuerstein, C., Childs Allison, E., Donovan, M. & Howard, K. (Eds.), New York, 121-131.
- ASGARI 1981: N, Asgari, "Uşak Selçukler ve Çevresinden Roma Çağı Lahitleri ve Mermer Ocakları" *Türk Arkeoloji Dergisi* XXV-2, 11-47.
- ATASOY 2017: A. Atasoy, *Uşak Atlası*. Kayseri.

- AYAD 2014: E. A. M. Ayad, *Drilling Tools and Stone Vessels of Heit el-Ghurab*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, The American University of Cairo, School of Humanities and Social Science.
- BAYSAL et al. 2015: E. Baysal, A. Baysal, A. U. Türkcan and A. Nazaroff, "Early Specialized Production? A Chalcolithic Stone Bracelet Workshop at Kanlıtaş, Turkey" *Oxford Journal of Archaeology* 34(3), 235-257.
- BİLGİ 1980: Ö. Bilgi, "Yeni Bulunmuş Eserlerin Işığında Anadolu'da Bronz Çağı Öncesi İnsan Figürleri Hakkında Yeni Gözlemler" *Belleten* XLIV, 173, 1-24.
- COSTIN 1991: C. Lynne Costin, "Craft Specialization: Issues in Defining, Documenting, and Explaining the Organization of Production" *Archaeological Method and Theory*, 3, 1-56.
- DEDEOĞLU et al. 2017: F. Dedeoğlu, H.H. Baysal, A. Ozan, E. Konakçı and B. Temür, "Ekşi Höyük 2015 Yılı Kazı Çalışmaları". *KST* 38.2, 389-402.
- DERİN 2012: Z. Derin, "Yeşilova Höyük" *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, Türkiye'de Neolitik Dönem, yeni kazılar, yeni bulgular*, M. Özdoğan-N. Başgelen (Eds.) İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 377-384.
- DERİN et al. 2009: Z. Derin, F. Ay, and T. Caymaz, "İzmir'in Prehistorik Yerleşimi-Yeşilova Höyüğü 2005-2006 yılı Çalışmaları" *ADerg* XIII (2009/1), 7-58.
- DURU 2007: R. Duru, "Göller Bölgesi Neolitikliği. Hacılar-Kuruçay Höyüğü-Höyücek-Bademağacı Höyüğü" in *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, Türkiye'de Neolitik Dönem, yeni kazılar, yeni bulgular*, M. Özdoğan-N. Başgelen (Eds.) İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 331-360.
- DURU and UMURTAĞ 2005: R. Duru, G. Umurtak, *Höyücek. 1989-1192 Yılları Arasında Yapılan Kazıların Sonuçları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- ERDEM 2019: İ. B. Erdem, "Uşak Protohistorik Dönem Yüzey Araştırmaları Projesi 2017-2018: Yontmataş Buluntu Topluluğu", *AST* 35: 73-94.
- GÖRCELİOĞLU 1976: E. Görçelioğlu, "Yapı Malzemesi Olarak Kullanılan Başlıca Doğal Taş Çeşitlerinin Bazı Teknik Özellikleri", *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi* 26(1): 148-166.
- GÜNDOĞAN-AYDINGÜN 2003: Ş. Gündoğan-Aydınün, *Eski Tunç Çağında Anadolu Pişmiş Toprak Figürin ve İdollerini*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- HARTENBERG and SCHMIDT 1969: R.S. Hartenberg, J. Jr. Schmidt, "The Egyptian Drill and the Origin of the Crank" *Technology and Culture* 10(2): 155-165.
- HODGES 1964: H. Hodges, *Artifacts. An Introduction to Early Materials and Technology*. London: John Baker.
- ILAN 2016: D. Ilan, "The ground stone components of drills in the ancient Near East: Sockets, flywheels, cobble weights, and drill bits" *Journal of Lithic Studies* 3(3): 261-277.
- KARA 2010: H. Kara, *Banaz İlçesinin Coğrafyası*, Konya.
- KERNER 2010: S. Kerner, "Craft Specialisation and its Relation with Social Organisation in the Late 6th to Early 4th Millennium BCE of the Southern Levant" *Paléorient*, 36(1), 179-198.
- KOÇAK and BİLGİN 2005: Ö. Koçak- M. Bilgin, "Taşlı Höyük: An Important Early Bronze Age Settlement and Necropolis in Bolvadin-Dişli Village" *Anatolia Antiqua* XIII: 85-109.
- LLOYD and MELLAART 1962: S. Lloyd, J. Mellaart, *Beycesultan, Vol. 1. The Chalcolithic and Early Bronze Age Levels*, London.
- MELLAART 1970: J. Mellaart, *Excavations at Hacılar*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- OY 2017: H. Oy, "Uşak İli'nde Bulunan Neolitik ve Kalkolitik Bir Yerleşim: Altıntaş Höyük" *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28, 337-358.
- OY 2019a: H. Oy, "Banaz'da İki Son Neolitik/İlk Kalkolitik Çağ Yerleşimi: Ada Höyük ve Mercimeklik" *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 47, 16-41.
- OY 2019b: H. Oy, "İçbatı Anadolu'da Prehistorik Döneme ait Bir Mermer Atölyesi: Karayakuplu Höyük", *OLBA* XXVII: 1-40.
- ÖZBAL 2017: R. Özbal, F. Gerritsen, M. Erdalkıran ve H. Özbal, "2015 Yılı Barcın Höyük Kazıları" *KST* 38/3, 17-32.
- ROSEN 1989: S. A. Rosen, "The origins of craft specialization: lithic perspectives" in *People and Culture in Change*, I. Herschkovitz (ed.) Oxford, BAR International Series 508, 107-114.
- SÖYLER et al. 2018: Ş. Söyler, H. Taşkıran, R.M. Czichon, K. Özçelik, S. Polat, M. Ali Yılmaz, E. Erbil, M. Türker and D. Dağcı "Uşak Banaz Sürmecik Paleolitik Kazısı-2016", *KST* 39.2. 281-391.
- SPEHLING 1976: J.W. Sperling, "Kum Tepe in the Troad: Trial Excavations 1934". *Hesperia* 45/4: 305-364.
- STOCKS 2003: D. Stocks, *Experiments in Egyptian Archaeology: Stoneworking technology in Ancient Egypt*. Routledge: London.
- SQUITERI and EITAM 2016: A. Squiteri, D. Eitam, "An experimental approach to ground stone tool manufacture", *Journal of Lithic Studies* 3(3): 553-564.
- TAKAOĞLU 2002: T. Takaoğlu, "Chalcolithic Marble Working at Kulaksızlar in Western Anatolia" *TÜBA-AR* V: 71-93.
- TAKAOĞLU 2005: T. Takaoğlu, *A Chalcolithic Marble Workshop at Kulaksızlar in Western Anatolia. An Analysis of Production and Craft Specialization*. BAR International Series 1358. Oxford, England: Archaeopress.

- TAKAOĞLU 2006: T. Takaoğlu, "The Late Neolithic in the Eastern Aegean: Excavations at Gülpınar in the Troad" *Hesperia* 75(3): 289-315.
- TAKAOĞLU 2017: T. Takaoğlu, "Middle Chalcolithic Finds From Dağdere in the Akhisar Region" *Anadolu/Anatolia* 43: 1-13.
- TAKAOĞLU 2021: T. Takaoğlu, "Kulaksızlar Revisited: Excavating the Contexts of A Chalcolithic Marble Workshop" in *the Archaeology of Anatolia, Volume IV. Recent Discoveries (2018-2020)*. S. R. Steadman and G. McMahon (Eds.), Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing. 45-55.
- TAKAOĞLU and BAMYACI 2018: T. Takaoğlu, O. Bamyacı, "On marble, conical ryhta: New evidence from Yeşiltepe in the West Anatolian hinterland" in *Communities in Transition, The Circum-Aegean area during the 5th and 4th millennia BC*. S. Dietz, F. Mavridi, Z. Tankosic (Eds.), Oxford&Philadelphia: Oxbow Books. 491-498.
- TAŞKIRAN et al. 2021: H. Taşkiran, Y. Aydın, K. Özçelik and E. Erbil, "A new discovery of Neanderthal settlements in Turkey: Surmecik open-air campsite in Western Anatolia" *L'anthropologie* 125: 1-13.
- Tuncay et al. 2016: E. Başpınar Tuncay, D. Dedeoğlu and F. Yağmurlu, "Altıntaş Köyü (Uşak) Kuzeyindeki Andezitik Kayaçların Kaplama ve Döşeme Taşı Olarak Kullanılabilirliğinin Araştırılması" *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi* 7(1), 75-83.
- UMURTAĞ 1994: G. Umurtak, "Taş Eserler" in *Kuruçay I. 1978-1988 Kazılarının Sonuçları Neolitik ve Erken Kalkolitik Çağ Yerleşmeleri*. R. Duru (Ed.) Ankara: Türk Tarih Kurumu, 69-71.
- UMURTAĞ 2019: G. Umurtak, "Çömlekçilik" in *Bademağacı Höyüğü Kazıları. Neolitik ve Erken Kalkolitik Çağ Yerleşmeleri I/Excavations at Bademağacı Höyük. The Neolithic and Early Chalcolithic Settlements*. Duru, R. and Umurtak, G. (Eds.), İstanbul: Ege Yayınları, 32-73.
- YARALI et al. 2008: O. Yaralı, A. Kandemir and A. Eren, "Bazı Magmatik Kayaçların Kayaç Dayanım Katsayısı ve Schmidt Sertliği Arasındaki İlişkiler" *Madencilik* 47(2): 25-36.
- YILMAZ 2019: M. Ali Yılmaz, "Uşak Protohistorik Dönem Yüzey Araştırmaları Projesi (UPDAP) 2017 Yılı Sonuçları (İlk Sezon)", *AST* 36.2, 425-452.
- YILMAZ 2020: M. Ali Yılmaz, "İç Batı Anadolu Neolitik-Kalkolitikine Dair Yeni Bulgular: Düzkışla Höyük, Uşak" *Anadolu Araştırmaları* 23: 1-40.
- YILMAZ et al. 2019: M. Ali Yılmaz, R. M. Czichon, M. Deniz, H. Dülger, S. Akın, A. Nacar, A. Söyler, H. Çelik and F. Yiğit "Uşak Protohistorik Dönem Yüzey Araştırması (UPDAP) 2018 Yılı Sonuçları", *AST* 37.2, 435-468.
- YURTSEVER-BEYAZIT 2019: A. Yurtsever Beyazıt, "Taş Buluntular" in *Bademağacı Höyüğü Kazıları. Neolitik ve Erken Kalkolitik Çağ Yerleşmeleri I/Excavations at Bademağacı Höyük. The Neolithic and Early Chalcolithic Settlements*. Duru, R. ve Umurtak, G. (Eds.), İstanbul: Ege Yayınları, 83-85.

Makale Gönderim Tarihi: 05.10.2021

Makale Kabul Tarihi: 23.02.2022

MEHMET ALİ YILMAZ

Orcid ID:0000-0002-3082-9691

Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Arkeoloji Bölümü, Protohistorya ve Önasya
Arkeolojisi Anabilim Dalı, Uşak/TÜRKİYE.

mehmetaliylmz@gmail.com

Fig. 1. Findspots of UPDAP and the cited in the article

Fig. 2. Ada Höyük seen from the East (UPDAP archive)

Fig.3. Marble quarry at Kavacık (UPDAP archive)

Find Number	Type	Material	Height (cm)	Width (cm)	Thickness (cm)	Weight (g)
BNZ.ADAHYK.116	Drill bit	Trachyandesite	10	5.9	5	245
BNZ.ADAHYK.161	Drill bit	Basalt	11.4	6.1	4.3	367
BNZ.ADAHYK.134	Drill bit	Trachyandesite	11.5	6.6	5.5	497
BNZ.ADAHYK.119	Drill bit	Trachyandesite	12.9	6	5.3	573
BNZ.ADAHYK.139	Drill bit	Trachyandesite	9.9	5.1	3.9	204
BNZ.ADAHYK.128	Drill bit	Trachyandesite	14.4	7.1	5.4	635
BNZ.ADAHYK.167	Drill bit	Basalt	7.6	6.2	4.2	216
BNZ.ADAHYK.165	Drill bit	Basalt	7.7	5.6	4.6	195
BNZ.ADAHYK.143	Drill bit	Quartzite	11	8.4	6.1	817
BNZ.ADAHYK.142	Drill bit	Trachyandesite	10.4	8.6	6.5	703
BNZ.ADAHYK.122	Drill bit	Basalt	11	8	5.3	451
BNZ.ADAHYK.141	Drill bit	Trachyandesite	11.7	7.8	6.8	675
BNZ.ADAHYK.154	Drill bit	Trachyandesite	12	9.3	7.4	869
BNZ.ADAHYK.120	Drill bit	Quartz-schist	15.2	9	5.9	659
BNZ.ADAHYK.163	Drill bit	Basalt	11.3	7.7	5.6	507
BNZ.ADAHYK.135	Drill bit	Trachyandesite	12.3	7.8	6.1	731
BNZ.ADAHYK.144	Drill bit	Basalt	11.8	8.1	6.2	592
BNZ.ADAHYK.156	Drill bit	Basalt	12.2	9.2	5.6	892
BNZ.ADAHYK.164	Drill bit	Basalt	7.9	6.3	4.5	183
BNZ.ADAHYK.129	Drill bit	Trachyandesite	9.6	6.8	5.1	381
BNZ.ADAHYK.126	Drill bit	Quartzite	9.8	7.8	5.5	512
BNZ.ADAHYK.127	Drill bit	Basalt	10.4	7.2	5.2	450
BNZ.ADAHYK.138	Drill bit	Trachyandesite	10	7.2	5	391
BNZ.ADAHYK.117	Drill bit	Trachyandesite	10.9	10	6.6	718
BNZ.ADAHYK.123	Drill bit	Trachyandesite	11.3	10.5	5.9	662
BNZ.ADAHYK.136	Drill bit	Trachyandesite	11.6	8.4	6	561
BNZ.ADAHYK.146	Drill bit	Quartzite	15.4	11	6.4	1336
BNZ.ADAHYK.147	Drill bit	Trachyandesite	9.9	7.4	5.5	385
BNZ.ADAHYK.137	Drill bit	Trachyandesite	11.6	8.7	7.2	712
BNZ.ADAHYK.173	Drill bit	Quartzite	11.2	10.9	5.8	693
BNZ.ADAHYK.148	Drill bit	Basalt	12	8.8	5	586
BNZ.ADAHYK.130	Drill bit	Trachyte	13.1	8.6	6.6	708
BNZ.ADAHYK.132	Drill bit	Quartzite	11.2	9.4	6.4	747
BNZ.ADAHYK.131	Drill bit	Trachyandesite	12.4	9.9	6.6	832
BNZ.ADAHYK.121	Drill bit	Quartz-schist	12.6	10.7	6	1112

Find Number	Type	Material	Height (cm)	Width (cm)	Hole (cm)	Weight (g)
BNZ.ADAHYK.107	Drill weights	Marble	17.6	27.1	2.3	5700
BNZ.ADAHYK.166	Drill weights	Marble	21	13.5	-	4200

Fig.4. Table of drilling equipment

Find Number	Type	Material	Lenght (cm)	Width (cm)	Weight (g)
BNZ.ADAHYK.110	Vessel rough-out	Marble	17.6	27.1	1735
BNZ.ADAHYK.112	Vessel rough-out	Marble	6.5	10.7	1076
BNZ.ADAHYK.101	Vessel rough-out	Marble	9	18	1430
BNZ.ADAHYK.101	Vessel rough-out	Marble	9.1	11.4	1872

Find Number	Type	Material	Diameter (cm)	Lenght (cm)	Width (cm)	Weight (g)
BNZ.ADAHYK.077	Vessel	White marble	9	2.4	-	17
BNZ.ADAHYK.076	Vessel	White marble	10	3.2	-	26
BNZ.ADAHYK.079	Vessel	White marble	19	5.8	-	51
BNZ.ADAHYK.078	Vessel	Grainy marble	18	3.5	-	53
BNZ.ADAHYK.155	Vessel	White marble	21	6.8	-	187
BNZ.ADAHYK.106	Vessel	White marble	23	6.6	-	105
BNZ.ADAHYK.089	Vessel	White marble	14	6.2	-	187
BNZ.ADAHYK.097	Vessel	White marble	16	7.9	-	422
BNZ.ADAHYK.159	Vessel	White marble	19	8.1	-	1090
BNZ.ADAHYK.075	Vessel	White marble	14	2	-	80
BNZ.ADAHYK.170	Vessel	White marble	18	5.9	-	407
BNZ.ADAHYK.080	Vessel	White marble	20	2.7	-	121
BNZ.ADAHYK.087	Vessel	White marble	?	4.8	-	192
BNZ.ADAHYK.150	Vessel	White marble	13	7.5	-	742
BNZ.ADAHYK.162	Vessel	Grainy marble	-	5	17.6	54.6
BNZ.ADAHYK.095	Vessel	White marble	-	6	19	131
BNZ.ADAHYK.083	Vessel	White marble	-	5.2	10	64
BNZ.ADAHYK.153	Vessel	White marble	-	7.1	13	263
BNZ.ADAHYK.081	Vessel	White marble	-	12.8	37	1631
BNZ.ADAHYK.098	Vessel	White marble	-	9.3	20	436
BNZ.ADAHYK.094	Vessel	White marble	-	3.9	7.5	210
BNZ.ADAHYK.088	Vessel	White marble	-	7.3	15	1912
BNZ.ADAHYK.086	Vessel	White marble	11	6.2	-	211
BNZ.ADAHYK.100	Vessel	White marble	14	9.4	-	2038
BNZ.ADAHYK.082	Vessel	White marble	13	9.1	-	987
BNZ.ADAHYK.093	Vessel	White marble	14	7.5	-	342
BNZ.ADAHYK.084	Vessel	White marble	-	12.1	17.1	904
BNZ.ADAHYK.158	Vessel	White marble	16	7.5	-	2038
BNZ.ADAHYK.149	Vessel	White marble	13	4.2	-	165
BNZ.ADAHYK.099	Vessel	White marble	-	5.4	13	253
BNZ.ADAHYK.091	Vessel	White marble	-	6	18	462

Fig. 5. Table of marble vessel components

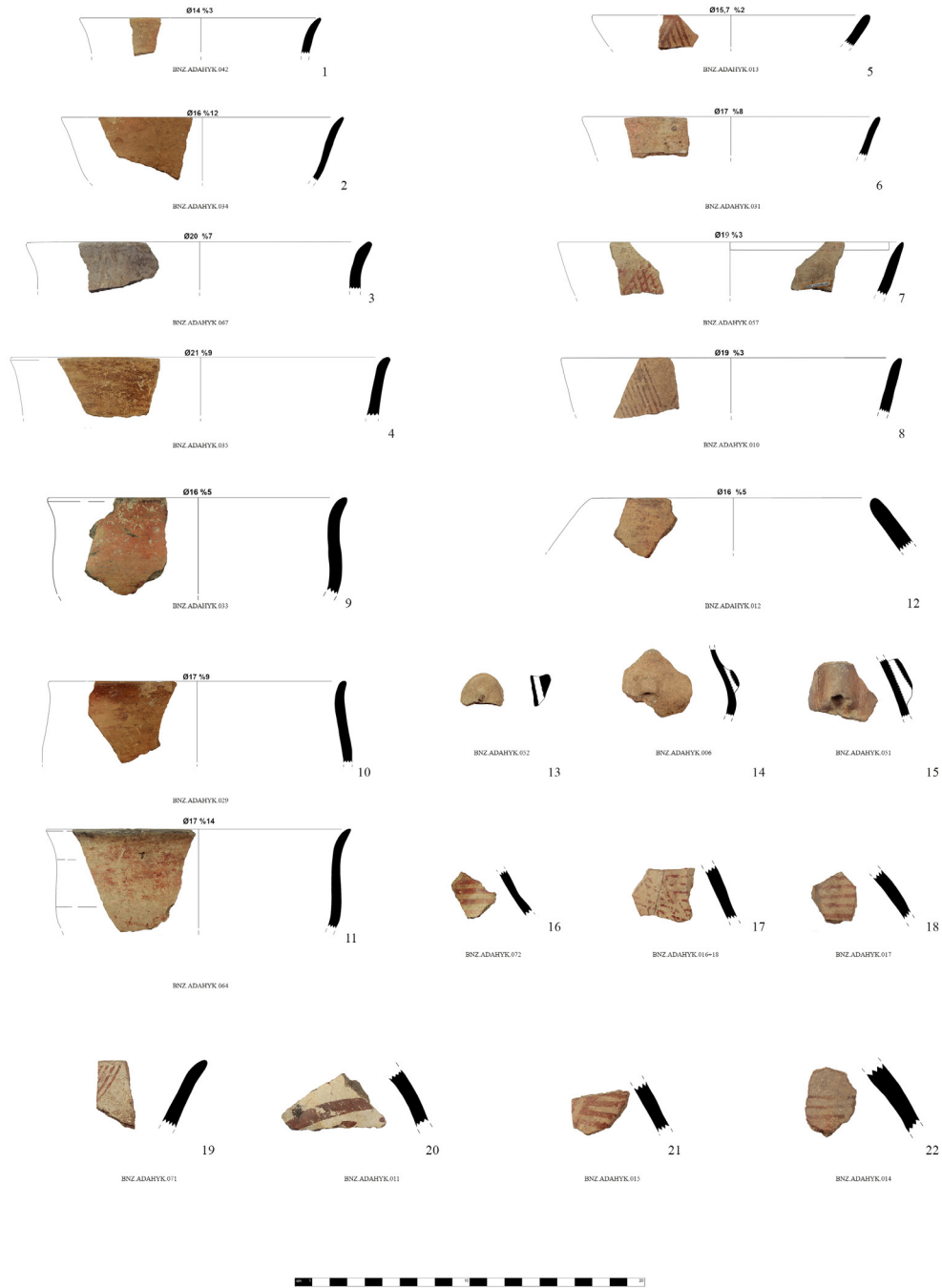

Fig. 6. Late Neolithic-Early Chalcolithic pottery from Ada Höyük

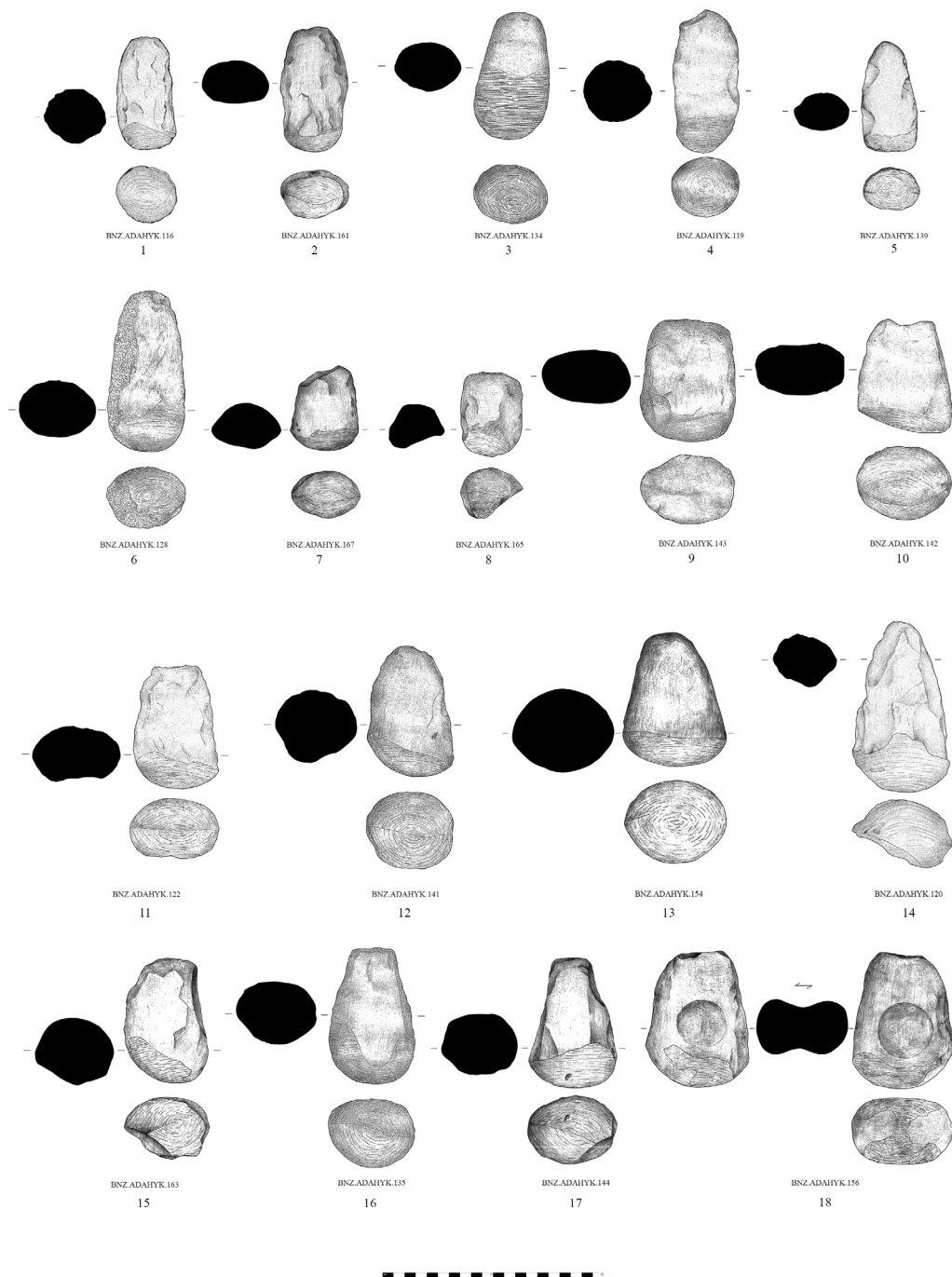

Fig. 7. Drill bits (Drillers: 1, 3-4, 6, 12-13; Wideners: 2, 5, 7-11, 14-17)

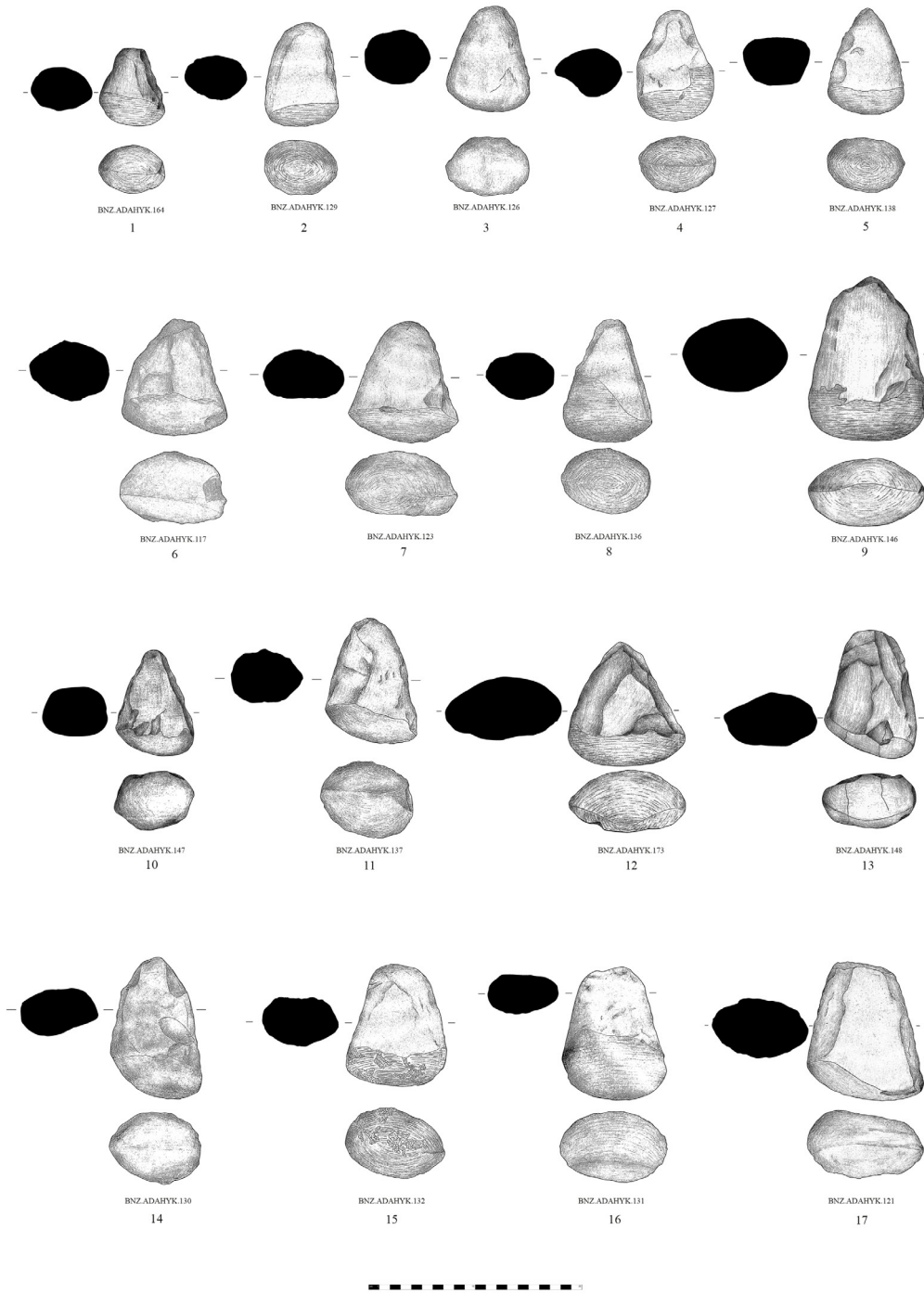

Fig. 8. Widener drill bits

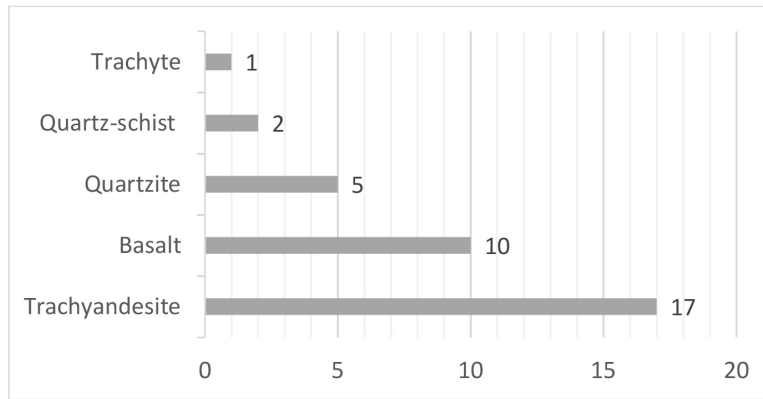

Fig. 9. The proportion of different raw materials for drill bits

Stone Type	RSC	Mohs Scale	Abrasion index
Marble	0.68	3	0.001-0.03
Trachyandesite	2.28	6	0.5
Basalt	2.11	5-6.5	0.1-0.3
Quartz	1.01	7	0.65-0.9

Fig. 10. The table presents the rock strength coefficient, Mohs hardness scale and abrasion index values of the types of stones used at Ada Höyük (Yaralı et al 2008: 27, 32).

Fig. 11. The weights (1-2) and vessel rough-outs (3-6)

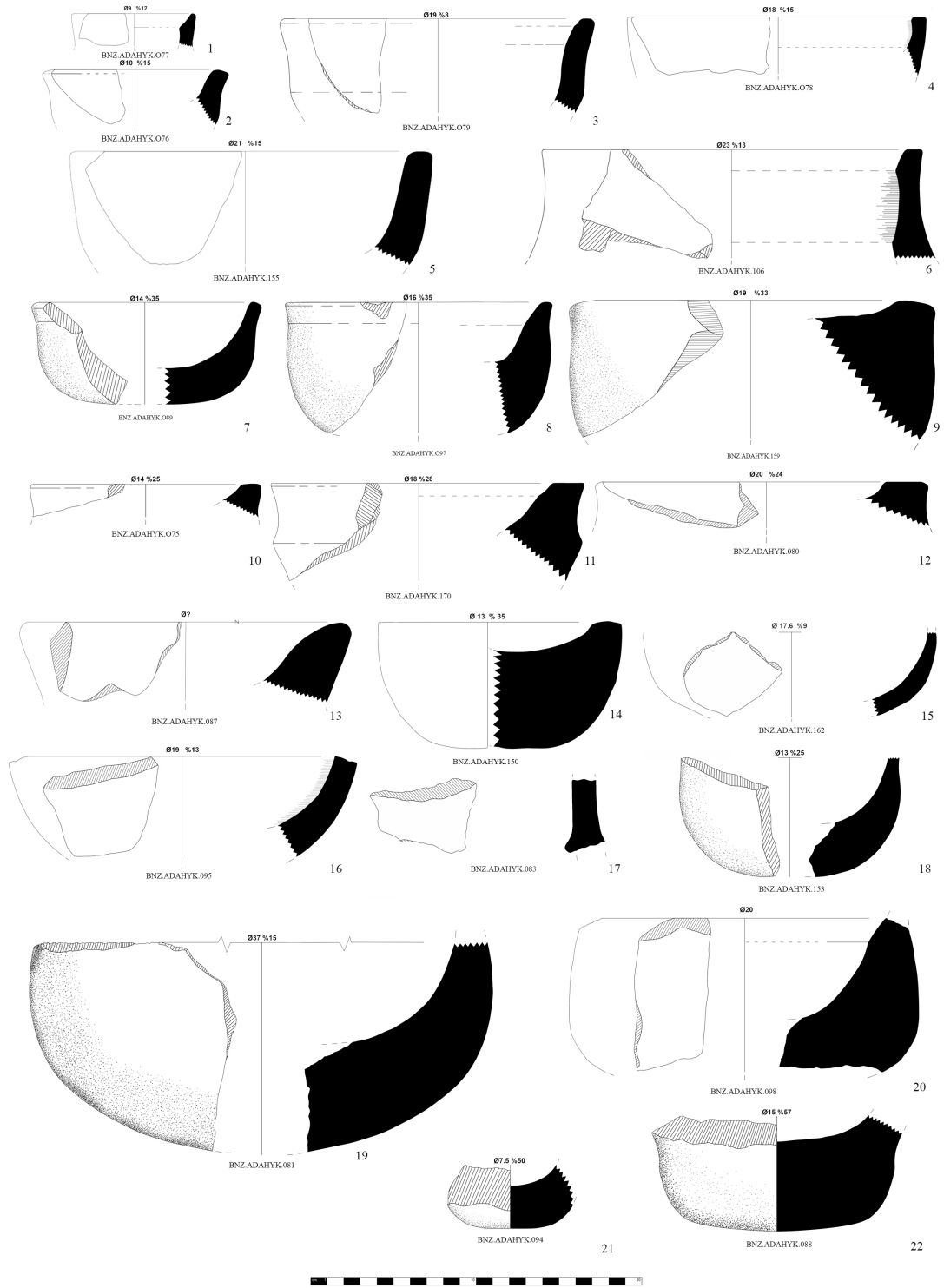

Fig. 12. Fragments of marble vessels and their profiles

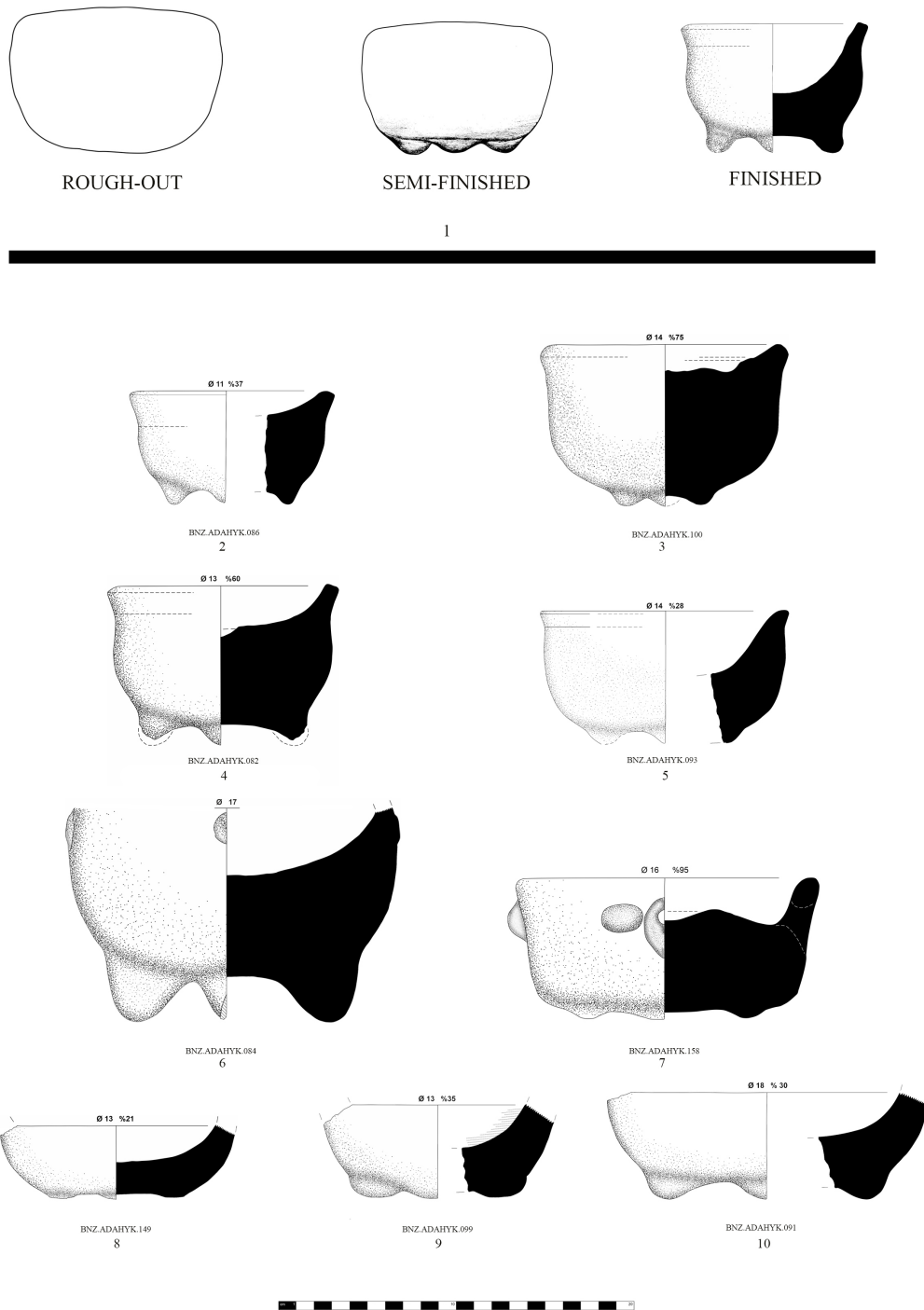

Fig. 13. Production stage (1) and footed vessels (2-10)

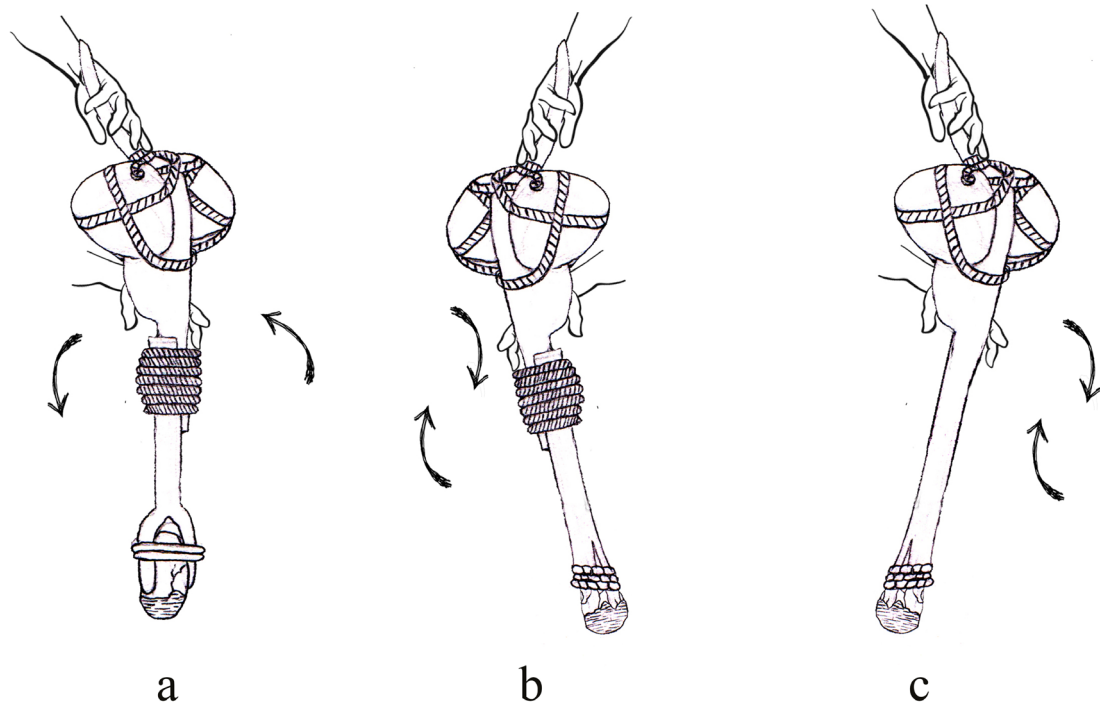

Fig. 14. The Ada Höyük finds and illustration of twist-rod drill (Drawing: Mete Ulusoy)

An Assesment of Middle Chalcolithic Pottery from the Kulaksızlar Excavations in Central-Western Anatolia

[ORTA BATI ANADOLU'DA KULAKSIZLAR KAZISI ORTA KALKOLİTİK SERAMİKLERİN BİR DEĞERLENDİRMESİ]

Çilem YAVŞAN

Anahtar Kelimeler

Orta-Batı Anadolu, Orta Kalkolitik Dönem, Kulaksızlar, Seramik.

Keywords

Central-Western Anatolia, Middle Chalcolithic, Kulaksızlar, Pottery.

ÖZET

Bu çalışma Manisa ili Akhisar ilçesi Kulaksızlar köyü yakınında aynı adlı prehistorik yerleşimde 2018 ve 2019 yıllarında yapılan kurtarma kazıları sırasında ele geçen çanak çömlek buluntu topluluğunu inceler. Kulaksızlar yerleşimi daha çok M.Ö. 5. bin yılın ikinci yarısının işaret ürünlerinden olan Kilya tipi idoller ve konik rhytonlar üreten bir mermer işleme atölyesi ile tanınmaktadır. Bu yüzden Kulaksızlar geçmişte Batı Anadolu'nun en az bilinen dönemlerinden biri olan Orta Kalkolitik dönemi tanımlamamıza yardımcı olan bir yerleşimdir. İki kurtarma kazısı sezonunda ele geçen seramiklerin analizi hem bu yerleşimin kronolojik ve kültürel bağlamlarını ortaya koymak hem de bu yerleşim sakinlerinin mermer işçiliği dışındaki materyal dünyalarını tanımlamak için önemlidir.

ABSTRACT

This study examines the pottery assemblage recovered from rescue excavations conducted in 2018 and 2019 at the prehistoric site of Kulaksızlar, which took its name from a synonymous village near the town of Akhisar in Manisa province. The site of Kulaksızlar is best known as a marble workshop concentrating on the production of Kilia Type figurines and conical vessels, both being hallmarks of the second half of the fifth millennium BC in western Anatolia. Kulaksızlar is a settlement that contributes to our knowledge of the Middle Chalcolithic period, which was poorly understood in the past. The pottery assemblage from two seasons of rescue excavations is important as its analysis allows us to place the site in its temporal and cultural context and helps us to understand the material world of the inhabitants of the site other than working with marble.

Introduction

The site of Kulaksızlar is situated on the western slopes of Akhisar Plain, about 100 km east of the Aegean coast as the crow flies (Fig. 1). The site, first recognized through surface surveys in the 1990s near a synonymous village close to the town of Akhisar in Manisa province in central-western Anatolia, has long been associated with fifth millennium BC marble working concentrated on such distinctive artifacts as the so-called Kilia Type figurines and conical rhyta. The site was first discovered by Rafet Dinç from Adnan Menderes University

during surface surveys in the mid-1990s. Subsequently, he preserved accounts of the surface materials.¹ His two seasons of surveys helped to identify the surface debris, attesting to the production of marble figurines and vessels through the analysis of surface finds alone. The main product of the site is the schematic Kilia figurine type, characterized by large heads which contrast with the thin flat body and arms sharply bent at the elbows pointing upwards. Another dominant product of the

¹ Dinç 1996a; 1996b.

Kulaksızlar craftsmen is the conical rhyton type, characterized by a rather elongated tapering body with two symmetrically opposed vertical lugs with horizontal perforation for suspension on the upper part just below the rim. These two marble products were hallmarks of western Anatolia during the second half of the fifth millennium BC. Other forms of marble vessels were also manufactured at Kulaksızlar, albeit in low numbers. This rare example of workmanship is now considered important because it allows us to understand the ways in which marble figurines and vessels may have been manufactured in prehistoric times. The subsequent analysis of the surface finds demonstrated that marble working at Kulaksızlar was an example of specialized production carried out at village level by a group of craftsmen who exclusively produced the artifacts for regional exchange comprising most parts of western Anatolia, if not beyond.²

Two seasons of rescue excavations conducted at Kulaksızlar by Manisa Archaeology Museum under the supervision of Turan Takaoğlu in 2018 and 2019 demonstrated that it was a single-period flat settlement occupied in the Middle Chalcolithic period in the chronology of the western Anatolian littoral. A radiocarbon dating study based on samples taken from secure excavated contexts at Kulaksızlar demonstrate that the site lasted for about 200-300 years, between ca. 4500 and 4250 B.C.³ Kulaksızlar, as with most sites of the Middle Chalcolithic period, is a flat settlement showing no sign of stratification. The cultural level was identified over the virgin soil at a depth varying between 20 cm to 50 cm below the surface level. The excavations in general yielded poor architectural evidence because of many years of plowing by the modern villagers, though remains of architectural features related to marble working were identified in places not deeply affected by plowing (Fig. 2). Despite the damage caused by plowing and looting, it can still be shown that certain structures in a single row with stone foundations and upper structures made of ephemeral materials were used at the site. The best-preserved architectural evidence in this context is probably the U-shaped workshop

(Workshop A) unearthed at the site.⁴

The main purpose of the Kulaksızlar excavations was to obtain information regarding the context of marble working activities and behavioral patterns related to the stages of marble Kilia Type figurine and conical rhyton manufacture. The subsidiary aim of excavating here was to gather any form of archaeological evidence that could provide us with information about activities other than marble working, including subsistence strategies. This is important to answer the question of whether Kulaksızlar was a seasonal settlement occupied only during the time of marble working or a year-round occupied village-type site that also included other forms of subsistence pursuits to supplement its economy. Hence, the pottery recovered from the two seasons of excavation constitute an important category of artifact, which is the focus of this work.

The Pottery Assemblage

The pottery at Kulaksızlar, recovered from two seasons of rescue excavations carried out in 2018 and 2019, is quite homogeneous in terms of fabric, surface treatment, and shape. Nearly 2,400 pot sherds were examined to determine the chronological and cultural association of the cultural layer they are associated with. However, only a total of 50 representative diagnostic pot sherds - representing rims, handles, body fragments with decoration, and other clay objects were introduced here to provide a general picture of what types of pottery vessels - are predominant at the site. They were all retrieved during excavations secure architectural contexts such as the workshops and their associated features. Although the pottery generally falls into the dark-faced category, a certain variation can also be observed in surface color, which ranges from reddish-brown to various shades of grayish brown. The uneven firing may explain the difference in color between the inner and outer surface of most pots. This variation in the surface color was seemingly derived from the uncontrolled temperature of firing, a common feature of the pottery of this period. The pots are also either burnished or finely smoothed. Most pottery apparently lost their shiny burnished appearance because of

2 Takaoğlu 2001; 2002; 2005.

3 Takaoğlu 2021.

4 Takaoğlu 2021: Fig. 5-6.

their state of preservation in the soil.

Jars

The most curious example of the pottery assemblage is probably a large container with a spout towards the base. This container of asymmetrical form, which has a capacity of holding 60 liters of water, was found in a collapsed position (Fig. 3), and then subsequently reconstructed from several hundred pieces by the present author at the laboratory of Çanakkale Onsekiz Mart University, following acquisition of the required official permission (Fig. 4). The container has one horizontal strap handle on the shoulder and one strap vertical handle on the belly, slightly above a spout located towards the bottom. This type of container with a spout has often been viewed as a churn. The spout serves as an outlet to remove the compressed air generated during the churning process, while the mouth of the jar is closed by a piece of leather. If this container was really a churn, it would have been placed on the floor on a soft pad, and then shaken with both hands in a back-and-forth motion.⁵ There is archaeological evidence from Chalcolithic Anatolia for such large pottery containers with a spout on the body.⁶ Residue analyses conducted on this container unfortunately did not provide any evidence regarding its use in milk-related production. Nevertheless, the location of this large container near a stone platform, around which a lot of waste by-products related to conical rhyton manufacture were found, leads one to ponder whether it was used in certain form of activity in marble working activities. A roughly circular flat schist stone found inside the collapsed jar was apparently used as a form of lid to cover the mouth of this container from the top. Several body fragments bearing spouts to release the liquid substances from the interior of the jars have also been recorded at the site, implying that such large containers were common at the site.⁷

Besides this large container nearly 60 cm high, several types of closed and open jars were noticed during analysis of the pottery assemblage. The bodies of the closed jars with a

height varying from 25 to 35 cm are generally globular in shape, with necks often smoothly differentiated from the shoulders. The gray-brown fabric has inclusions of various sizes that can be detected even with the naked eye. The vessels are often coated with a reddish-brown slip before being smoothed or lightly burnished. The difference in color between the core and the parts closer to the surface indicate that the firing took place in an uncontrolled atmosphere. The rims belonging to the necked jar category are either inwardly sloping or stand almost upright (Fig. 5, no. 2-7 and Fig. 11, no. 2-7). Such jars with slightly inwardly sloping or upright necks often have a pair of symmetrically placed vertical strap handles joining the neck to the shoulder. Although the handles of the closed necked jars vary in shape, the most common handle type is the vertical strap variety, with or without a knob on the top (Fig. 5, no. 8 and Fig. 11, no. 8). Vertical strap handles with knobs or raised ridges set on the belly represent another common variety (Fig. 5, no. 9-11 and Fig. 11, no. 9-11). The bases were always flat, as analysis of the pottery assemblage shows.

Because most sherds are badly worn, it is difficult to determine whether pattern burnish decoration, a common feature of this period, was practiced at Kulaksızlar. We know that Middle Chalcolithic potters frequently applied pattern burnish decoration on the shoulders of necked jars along with the interiors of bowls. This is also the case for white painted decoration, another feature of this period. However, there are several examples of incision, pointillé, and channeled decoration among the pottery assemblage. For example, one rim fragment of a necked jar preserving a vertical strap handle preserved incised pattern formed of parallel vertically running lines (Fig. 6, no. 12, Fig. 12, no. 12). A necked-jar fragment preserving channeled decoration formed of diagonally running parallel lines on the shoulder deserves a special mention because it is a rare example (Fig. 6, no. 13, Fig. 12, no. 13). Although channeled decoration is casually attested in various ways at such sites as Ulucak, Ege Gübre, Gülpınar, and Beşik-Sivritepe,⁸ it is a decoration type

⁵ Takaoğlu 2007: 32-33.

⁶ Schoop 1998: 29, fig. 4.

⁷ Takaoğlu 2001: Res. 3.

⁸ Sağlamlı and Ozan 2012: Res. 6b; Yazıcı 2009: Res. 10; Caymaz 2013: Fig.6. nos. 4, 9,13,

that is best known to us from the pottery of the Balkan sites during this period.

Another unique find is the body fragment of a jar bearing bands of pointillé made probably with a comb, outlined with incisions (Fig. 6, no. 14, Fig. 12, no. 14). Such decoration was reported from Emporio (phase X) on Chios and phase III at Ulucak in the İzmir region.⁹ There are also several examples combining incision and pointillé, such as the body fragment decorated with incised double chevrons filled with dots (Fig. 6, no. 15, Fig. 12, no. 15). The jar fragments with pointillé decoration are too scanty to determine the motifs preferred. The 1999 survey at Kulaksızlar did yield a jar fragment with incised chevrons filled with white-paste-filled punctuated dots on the exterior.¹⁰ A similar motif has recently been identified at the phase II settlement of Ege Gübre and phase III settlement of Ulucak in the İzmir region.¹¹ Comparable use of pointillé is also known to us from Ayio Gala Upper Cave on Chios, Tigani (levels II-IIIa) on Samos, Vathy Cave on Kalymnos, and Saliagos during this period.¹²

Another body fragment of a jar bears a horizontal notched rib in relief (Fig. 6, no. 16, Fig. 12, no. 16). Such ribbed decoration on a jar has an identical parallel at Tavabaşı Lower Cave and Ayio Gala Upper Cave on Chios.¹³ A similar notched rib in relief is also applied vertically on the exterior of open-mouthed and in-turned sided jars. Such distinctive open-mouthed and in-turned sided jars were also frequently decorated with raised bands having fingertip impressions just below the rim on their exteriors (Fig. 6, no. 17-18, Fig. 12, no. 17-18). Such use of raised bands with fingertip impressions has also been attested at Gülpınar (phase III)

and Alacalıgöl in the Troad, Emporio (phase IX-VIII) on Chios and Saliagos.¹⁴ This type of jar also occasionally has vertical notched ribs raised in relief (Fig. 6, no. 19, Fig. 12, no. 19). Ribs in relief are a common decorative feature of large jars from Kulaksızlar (Fig. 6, no. 20-21, Fig. 12, no. 20-21). The body fragment with a spout (Fig. 6, no. 22, Fig. 12, no. 22) evidently belonged to the type of a large jar illustrated in Figure 4. Such body fragments with spouts are very common among jars at the site; an example was already recognized at the site during the 1999 survey.

Bowls

The most common shape in all bowl types at Kulaksızlar is the bowl with curving sides and up-raised basket handles set on top of the rim (Fig. 7, no. 23-31 and Fig. 13, no. 23-31). Most of these large handles stood more-or-less upright above the rim, while some examples curved inward over the rims. The preservation of the shape of the rim at the base of the handle indicates that the uprising basket handles were applied to the top of the rim after the wide bowls were made. These wide bowls, which ranged in diameter from 30 to 35 cm, mainly have slightly convex sides, simple rounded rims, and flat bases. Rims and handles with knobs belonging to this bowl type were recovered in great quantity, although twisted and incised strap varieties are also evident at the site. Knob-like projections or relief decorations frequently appear on the base of these uprising handles. A unique relief decoration appearing on one of these basket handles recalls a ram's head or perhaps a phallus. There are also twisted varieties of these uprising basket handles. This distinctive type of wide bowl characterized with uprising handles is known to us from numerous Middle Chalcolithic western Anatolian sites, including Gülpınar, Yeşilova, Liman Tepe, Çine-Tepecik, Karain Cave, and Tavabaşı Lower Cave.¹⁵ These examples are

and 14; Gabriel 2014: Pl. 7.

⁹ Hood 1981: 290, no. 381; Caymaz 2013: Fig. 1, no. 14 and Fig. 5, no. 12.

¹⁰ Takaoğlu 2001: Fig. 3.

¹¹ Yazıcı 2009: Pl. 51f; Sağlamtimur and Ozan 2012: 229, Fig. 6b; Caymaz 2013: Fig.1, no.16 and Fig. 3, no.14; Işın et al. 2015: Fig. 5, no. 18-19. Seher 1987: Fig. 5, no. 12-13.

¹² Hood 1981: no. 286; Heidenreich 1936: pl.29.2; Felsch 1988: no. 248, 251; Furness 1956: pl. 22.23; Evans and Renfrew 1968: 42, Fig. 56.9-12.

¹³ Işın et al. 2015: Fig. 5, no. 11; Hood 1981: 61, Fig. 42, no. 308.

¹⁴ Blüm 2014: Pl. 6.8; Hood 1981: no. 307; Evans and Renfrew 1968: 42, Fig. 42.1-4.

¹⁵ Takaoğlu and Özdemir 2018: Fig. 49.12; Derin and Caymaz 2018: Fig. 51.7; Caymaz 2013: Fig. 10; no. 10-11, 14-19; Günel 2018: Fig. 55.2-55.3; Günel et al. 2020, Fig. 7; Kökten 1955: 288, Pl. 2.7; Korkut et al. 2018: Fig. 56.6; Işın et al. 2015: Fig. 5, no. 20-21.

also strongly reminiscent of types found on the eastern Aegean islands, including at Emporio (periods X–VIII) on Chios, Tigani (level II-III) on Samos, and Vathy Cave on Kalymnos.¹⁶

There are also numerous rims from bowls with curved sides that also deserve to be mentioned. These rims have either single or double vertical ribs in relief running downwards from the rim (Fig. 7, no. 32-33 and Fig. 13, no. 32-33). Examples with circular warts on the exterior of the curved bolls are also common among the bowl repertory (Fig. 7, no. 34 and Fig. 13, no. 34). Another bowl type attested in the Middle Chalcolithic Kulaksızlar pottery repertoire is the wide bowl with flaring side category. In certain cases, circular knobs are attested on the interior of bowls just below the rim (Fig. 8, no. 35-37 and Fig. 14, no. 35-37). Examples of this type is known to us from Tlos, Tavabaşı Lower Cave, Karain Cave.¹⁷ One example of a flaring bowl bears a crescent in relief on the exterior as well.¹⁸

Wide bowls having straight sides, with a diameter ranging from 28 to 35 cm at the mouth, have also been recorded among the pottery repertoire at Kulaksızlar (Fig. 14, no. 38-39). Such flaring bowls with circular warts on the interior are known to us from the Middle Chalcolithic deposits at Yeşilova (phase II), Liman Tepe (phase VIIb), as well as phase III settlement at Gülpınar in the Troad.¹⁹ Several rim fragments with flaring sides have internally thickened rims, a feature that is also characteristic of the pottery of this period in western Anatolia (*e.g.*, Fig. 8, no. 40 and Fig. 14, no. 40).

In all probability, wide bowls with convex sides which employed mushroom-shaped handles were made at Kulaksızlar (Fig. 8, no. 41-44 and Fig. 14, no. 41-44). Unfortunately, no restorable bowl to demonstrate the use of mushroom-shaped handles has been attested. The examples from Beçin Fortress help us to visualize how

this type of mushroom handle was attached to vessels. In western Anatolia, this type of handle was very common at Gülpınar, Hanay Tepe, Beşik-Sivritepe, Yeşilova, Liman Tepe, Çine-Tepecik, Girmeler Cave, and Tavabaşı Lower Cave.²⁰

Other Objects of Clay

Besides jars and bowls, several other forms of clay objects have been noted among the Kulaksızlar pottery assemblage. One of them is a ladle with missing handle. The handle was broken off where it joined the scoop (Fig. 9, Fig. 15). In daily life, such ladles may have facilitated lifting liquid out of a large jar and conveying it to a bowl. Another pottery-made tool used in daily work is the spindle whorl, represented only by six examples. They were all found very close to each other in the course of 2019 excavation in an area where two adjoining excavation trenches intersected (Fig. 10, no. 46-50, Fig. 16, no. 46-50). These six examples are all represented by semi-spherical type spindle whorls with fat bottoms. The disturbed nature of their find spot enables us to be fairly certain that this area was the scene of a form of spinning activity. This, of course, is important in proving that activities other than marble working existed at the site. One of the spindle whorls has two joined upside-down V motifs on its surface, created by incision (no. 47). Moreover, a dozen sherd disks were also recorded at Kulaksızlar. They are usually oval, elliptical, or rectangular in outline. Although the pierced versions of such sherd disks have often been linked to their use as spindle whorls, not a single pierced example was found at Kulaksızlar. Because these sherd disks are not smooth at the edges, we can also associate them with pot-making, as tools of burnishing. These sherd disks may have been intended for use as spindle whorls but not yet been pierced.

The absence of pottery with pattern-burnished decoration, a characteristic feature of the Middle Chalcolithic period is striking at Kulaksızlar. Furthermore, the lack of cheese-pots at Kulaksızlar is also astonishing when

16 Hood 1981: 278, fig. 134; Felsch 1988: pls. 47:2,5; 74:5.

17 Seeher 1987: Fig. 5, no. 17; Korkut et al. 2109: Fig. 5; no. 2-6; Işın 2015: Fig. 5, no. 1-5.

18 Takaoğlu 2021: Fig. 5-3. Nos. 7-8.

19 Caymaz 2013: no. 7, 10-11; Tuncel and Şahoğlu 2018: Pl. 53.10b; I am thankful to T. Takaoğlu for informing me about the common presence of such bowls at Gülpınar.

20 Caymaz 2013: Fig. 10; no. 9, 20-25; Derin and Caymaz 2018: Fig. 51.7; Tuncel and Şahoğlu 2018: Fig. 53.13f; Günel et al. 2020, Fig. 7; Korkut et al. 2018: Fig. 56.6; Işın et al. 2015: Fig. 4, no. 28.

one considers the fact that they were also characteristic feature of the pottery assemblages of this period.

Kulaksızlar in its Wider Cultural Context

A recent chronological study of the prehistoric western Anatolian littoral zone has demonstrated that our archaeological knowledge of the relationships of the Middle Chalcolithic period with preceding early Chalcolithic and succeeding Late Chalcolithic periods increased much during last two decades or so.²¹ The information came out from newly excavated sites such as Yeşilova, Ege Gübre, Ulucak, Liman Tepe, Çine-Tepecik, Tavabaşı Lower Cave, Tlos, Uğurlu, Gülpınar, and Kulaksızlar enhanced our understanding of the western Anatolian Middle Chalcolithic period. Although the Middle Chalcolithic pottery from these sites share as much similarities as differences in terms of pottery, it is still reasonable to state that they were all part of the same cultural formation zone. For example, the Middle Chalcolithic pottery from Kulaksızlar finds its closest parallels particularly at the excavated western Anatolian sites of Yeşilova (phase III), Liman Tepe (phase VIIb), Ege Gübre (phase II), Çine-Tepecik (phase IV), Tlos, Girmeler Cave, Tavabaşı Lower Cave, Karain Cave, Malkayası Cave, and Gülpınar (phase III). Among these sites, Çine-Tepecik, Liman Tepe, Yeşilova and Gülpınar yielded marble objects such as Kilia figurines and/or conical rhyta that may well have originated in Kulaksızlar. The strong similarities in pottery and the appearance of marble objects peculiar to Kulaksızlar at other sites clearly proves that the second half of the fifth millennium BC was a dynamic period that witnessed a long-distance trade that encompassed a large area from the Çanakkale area in the northwest to the Antalya region in the southwest.²² It was also previously demonstrated that Kulaksızlar supplied the settlements and communities very close to it with marble products, as evidenced by the case study on the survey finds from the site of Dağdere.²³

The pottery assemblage from Kulaksızlar in

this sense contributes much to aspects of pot making in western Anatolia. It must be mentioned that we will be better able to interpret the Kulaksızlar pottery once the Middle Chalcolithic assemblage of phase III at Yeşilova has been published. This is because phase III at Yeşilova, which has been radiocarbon dated to 4340-4230 BC,²⁴ has so far presented the closest parallels to the Kulaksızlar pottery assemblage. Similar pottery is also at home at Liman Tepe VIIb, which provided dates ranging between 4600 and 4200 BC.²⁵ A lower end part of a marble conical rhyton was reported from this context.²⁶ Another important pottery assemblage necessary to understand the pottery tradition of the Middle Chalcolithic period is the one representing phase IV at Çine-Tepecik. Situated on a strategic location near one of the tributaries of the River Meander, Çine-Tepecik has yielded a series of examples representing marble Kilia figurines and conical rhyta.²⁷ Likewise, Malkayası Cave in the Latmos Mountains also revealed pottery of Middle Chalcolithic character along with fragments of marble Kilia Type figurines.²⁸ The Middle Chalcolithic phase at Gülpınar in the Troad yielded three examples of conical marble rhyta and pottery almost identical to those of Kulaksızlar.²⁹ The other excavated Troadic site of Beşik-Sivritepe also yielded a torso of a marble Kilia Type figurine, as well as Middle Chalcolithic pottery closely reminiscent of that of Gülpınar and Kulaksızlar.³⁰ Another intriguing site to expect Middle Chalcolithic finds is probably the Beçin Fortress, where marble Kilia figurines and pottery comparable to those of Kulaksızlar came to light.³¹ Another important site with Middle Chalcolithic settlement is Gülpınar in northwestern Anatolia. Here, eleven seasons of archaeological excavations yielded rich contextual pottery evidence

24 Derin and Caymaz 2018: figs. 51.6-51.7; Derin 2020: 2.

25 Tuncel and Şahoğlu 2018: figs. 53.9-53.11.

26 Tuncel and Şahoğlu 2018: figs. 53.11d.

27 Günel 2018: figs. 55.3-55.10.

28 Peschlow-Bindokat and Gerber 2012: Figs. 40-45.

29 Takaoğlu and Bamyacı 2018: Fig. 50.7.

30 Gabriel 2006: Fig. 2.14.

31 Yıldız, n.d.

21 Erdoğan and Çevik 2020: 55-57.

22 Takaoğlu 2002; 2005; 2021.

23 Takaoğlu 2017.

regarding the Middle Chalcolithic period, as well as the Early Chalcolithic period preceding it. The results of pottery analysis at Gülpınar still waits for publication. This study will probably help us to better interpret the problematic Middle Chalcolithic pottery assemblages from 1980s and 1990s excavations at Kumtepe and Beşik-Sivritepe.

Another important contribution of the Middle Chalcolithic period studies is that they allow us to examine the nature of interactions between the material remains of both western Anatolia and the Aegean islands during the second half of the fifth millennium BC. This is because the pottery assemblages from such sites as Emporio and Ayio Gala Cave on Chios, Tigani on Samos, Vathy Cave on Kalymnos, Kalythies on Rhodes, Akrotiri on Thera, Ftelia on Mykonos, Uğurlu on Gökçeada (Imbros), and Saliagos near Antiparos share a series of similarities between those of western Anatolian excavated sites with Middle Chalcolithic finds.

The recovery of examples of marble Kilia Type figurines and/or conical rhyta along with a uniform Middle Chalcolithic pottery at certain western Anatolian sites such as Gülpınar, Beşik-Sivritepe, Yeşilova, Liman Tepe, Ulucak, Çine-Tepecik, Malkayası Cave, and Karain Cave makes further studies necessary on one of the most dynamics periods of western Anatolian culture history.

Acknowledgements

I am grateful to Turan Takaoğlu for allowing me to study the Middle Chalcolithic pottery assemblage from the 2018-2019 Kulaksızlar rescue excavations. This two-year long rescue excavation project was conducted by the Manisa Archaeology Museum with the scientific supervision of Turan Takaoğlu, under the Auspices of the Department of Antiquities. I am responsible for the mistakes that may be found in this study. A developed version of this study will appear in the excavation monograph of Kulaksızlar Excavations in the future.

Catalogue

1. Large jar, nearly globular body with inward leaning neck, reconstructed from pieces, it has one horizontal strap handle on the neck and one vertical strap handle on the belly. A spout exists towards the base, nearly below the vertical handle. gray-black clay, reddish-brown

coated exterior, surface has mottling all around (Grid J 17.q1, H. 58 cm) (Fig. 4)

2. Rim fragment of a necked jar preserving a vertical strap handle joining just below the rim and the shoulder.; a circular knob near the bottom of this handle, grayish black clay, reddish brown coated exterior (Grid J 17.q1, D. at Rim 12,1 cm, Pres. H. 4,2 cm, Pres. W. 7,4 cm). (Figs. 5 and 11)

3. Rim fragment of a necked-jar preserving a vertical strap handle joining just below the rim and the shoulder., gray-black clay, reddish brown coated exterior (Grid J 17.q1, D. at Rim 12,8 cm, Pres. H. 7,1 cm, Pres. W. 5,8 cm) (Figs. 5 and 11)

4. Rim fragment of a necked-jar preserving a vertical strap handle joining just below the rim and the shoulder, gray-black clay, reddish brown coated exterior (Grid H.18.q4, D. at Rim 11,8 cm, Pres. H. 6,5 cm, Pres. W. 7,4 cm) (Figs. 5 and 11)

5. Rim fragment of a necked-jar preserving a vertical strap handle joining just below the rim and the shoulder., gray-black clay, chestnut brown coated exterior (Grid I.19.q1, D. at Rim 15,4 cm, Pres. H. 10,3 cm, Pres. W. 10,6 cm) (Figs. 5 and 11)

6. Rim fragment of a necked-jar, grayish black clay, black-burnished exterior (Grid H.18.q4, D. at Rim 10,2 cm, Pres. H. 7,9 cm, Pres. W. 6,1 cm) (Figs. 5 and 11)

7. Rim fragment of a necked-jar, grayish black clay, black-burnished exterior (Grid H.18.q4, D. at Rim 10,2 cm, Pres. H. 8,8 cm, Pres. W. 8,5 cm) (Figs. 5 and 11)

8. Vertical strap handle fragment of a necked-jar, circular in section, circular nob on top, grayish black clay, black-burnished exterior (Grid I.25.q3, Pres. H. 5,5 cm, Pres. W. 3,4 cm) (Figs. 5 and 11)

9. Vertical strap handle fragment of a necked-jar, ellipsoidal in section, circular nob on top, grayish black clay, black-burnished exterior (Grid J 17.q1, Pres. H. 6,2 cm, W. 3,2 cm) (Figs. 5 and 11)

10. Vertical strap handle fragment of a necked-jar, ellipsoidal in section, circular nob on top, grayish black clay, black-burnished exterior (Grid I.17.q2, Pres. H. 5,3 cm, Pres. W. 5,2 cm) (Figs. 5 and 11)

11. Vertical strap handle of a necked-jar, ellipsoidal in section, incised vertical relief on top, grayish black clay, black burnished exterior (Grid K.18.q4, Pres. H. 4,2 cm, Pres. W. 3,1 cm). (Figs. 5 and 11)

12. Rim fragment of a necked jar preserving a vertical handle rising slightly above the rim, incised lines running diagonally on the neck, grayish brown clay with inclusions, chestnut brown surface (Grid J 17.q4, Pres. H. 14,6 cm, Pres. W. 11 cm) (Figs. 6 and 12).

13. Neck fragment from a jar, channeled decoration formed diagonal grooves, grayish brown clay, blackish brown surface (Grid J 17.q3, Pres. H. 5,2 cm, Pres. W. 8,1 cm) (Figs. 6 and 12)

14. Body fragment of a jar, incised panel filled with cord decoration on the exterior surface, brownish black clay with inclusions (Grid I 18.q1, Pres. H. 3,6 cm, Pres. W.

3,6 cm) (Figs. 6 and 12)

15. Body fragment from a jar, reddish brown clay with quartz inclusions of various sizes, incised double chevron filled with dots (Grid J 17.q1, Pres. H. 6,7 cm, Pres. W. 9,2 cm) (Figs. 6 and 12)

16. Body fragment of a jar, grayish brown clay with inclusions, notched horizontal rib in relief, reddish brown surface (Grid I 18.q3, Pres. H. 9,5 cm, Pres. W. 10,4 cm) (Figs. 6 and 12)

17. Rim fragment of an open-mouthed and in turn walled jar, raised band with fingertip impressed decorations just below the rim on the exterior, grayish brown clay with inclusions, reddish brown coated surface (Grid I.19.q1, D. at Rim 33,8 cm, Pres. H. 7,5 cm, Pres. W. 10,9 cm) (Figs. 6 and 12)

18. Rim fragment of an open-mouthed and in turn walled jar, slightly raised band with fingertip impressed decorations just below the rim on the exterior, grayish brown clay with inclusions, reddish brown surface (Grid J 17.q4, D. at Rim 33,8 cm, Pres. H. 5 cm, Pres. W. 6,4 cm) (Figs. 6 and 12)

19. Rim fragment of an open-mouthed and in turn walled jar, a vertical notched rib in relief on the exterior, grayish brown clay with inclusions, grayish brown surface (Grid I.19.q1, D. at Rim 25,2 cm, Pres. H. 3,5 cm, Pres. W. 4,9 cm) (Figs. 6 and 12)

20. Body fragment of a jar near neck, a horizontal rib in relief on the exterior, grayish brown clay with inclusions, brown coated surface (Grid H.18.q4, Pres. H. 6,4 cm, Pres. W. 9,8 cm) (Figs. 6 and 12)

21. Body fragment of a jar, a vertical oblong wart on the exterior, grayish brown clay with inclusions, brown coated surface (Grid I.19.q1, Pres. H. 6,6 cm, Pres. W. 5,8 cm) (Figs. 6 and 12)

22. Body fragment of a jar with pouring spout, brownish red clay with inclusions, the exterior is left unburnished, both surfaces have mottling. (Grid J 17.q1, Pres. H. 6,4 cm) (Figs. 6 and 12)

23. Fragment of a basket handle with a knob-like projection, circular in section, medium-fired, grayish brown to black clay with inclusions, finely burnished surface. (Grid I.17.q2, Pres. H. 7,6 cm, Th. 2,1 cm) (Figs. 6 and 12)

24. Fragment of a basket handle with a relief thin band decoration running diagonally, circular in section, medium-fired, grayish brown to black clay with inclusions, finely burnished surface. (Grid J.25.q3, Pres. H. 7,1 cm) (Figs. 7 and 13)

25. Fragment of a twisted basket handle, elliptical in section, medium-fired, grayish brown to black clay with inclusions, finely burnished surface. (Grid I.19.q1, Pres. H. 7,3 cm) (Figs. 7 and 13)

26. Rim and handle of a bowl handle, medium-fired, grayish brown to black clay with inclusions, finely burnished brownish back surface. (Grid I.19.q1, D. at Rim 29,8 cm, Pres. H. 8,5 cm) (Figs. 7 and 13)

27. Fragment of a basket handle with a knob-like projec-

tion, circular in section, medium-fired, grayish brown to black clay with inclusions, unburnished surface. (Grid J.25.q3, Pres. H. 8,5 cm, Th. 2,2 cm) (Figs. 7 and 13)

28. Fragment of a basket handle with a knob-like projection, circular in section, medium-fired, grayish brown to black clay with inclusions, finely burnished brownish back surface. (Grid I.17.q2, Pres. H. 10,1 cm, Pres. W. 4 cm) (Figs. 7 and 13)

28. Fragment of a basket handle with a knob-like projection, circular in section, medium-fired, grayish brown to black clay with inclusions, finely burnished brownish back surface. (Grid I 17.q2, Pres. H. 10,2 cm, P.W. 3,9 cm) (Figs. 7 and 13)

29. Fragment of a basket handle with a relief decoration in the shape of a ram's head or phallus., circular in section, medium-fired, olive-gray to black clay with inclusions, unburnished surface.

(Grid I.18.q3, D. at Rim 32,2 cm, Pres. H. 20,4 cm) (Figs. 7 and 13)

30. Rim and handle of a convex-sided bowl handle, medium-fired, grayish brown to black clay with inclusions, unburnished surface; both surfaces have mottling. (Grid I.19.q1, D. at Rim 27,2 cm, Pres. H. 9,8 cm, Pres. W. 11,3 cm) (Figs. 7 and 13)

31. Rim fragment of a bowl with convex side, medium-fired, grayish brown to black clay with inclusions, finely burnished brown-back surface. (Grid J 18.q1, D. at Rim 31,3 cm, Pres. H. 8,7 cm, Pres. W. 17,2 cm) (Figs. 7 and 13)

32. Rim fragment of a bowl with convex side, two parallel vertical relief bands running downwards from the rim on exterior, medium-fired, grayish brown to black clay with inclusions, finely burnished brownish black surface. (Grid I.19.q1, D. at Rim 29,2 cm, Pres. H. 7,7 cm, Pres. W. 11,1 cm) (Figs. 7 and 13)

33. Rim fragment of a bowl with convex side, a vertically placed relief band running downwards from the rim on exterior, medium-fired, grayish brown to black clay with inclusions, burnished brownish black surface. (Grid I.19.q1, D. at Rim 24,6 cm, Pres. H. 5,1 cm, Pres. W. 5,6 cm) (Figs. 7 and 13)

34. Rim fragment of a bowl with convex side, a knob-like projection just below the rim on exterior, medium-fired, grayish brown to black clay with inclusions, finely burnished brownish black surface. (Grid I.19.q1, D. at Rim 22,8 cm, Pres. H. 7 cm, Pres. W. 3,9 cm) (Figs. 7 and 13)

35. Rim fragment of a bowl with flaring side, circular wart just below the rim on the interior, medium-fired, grayish brown to black clay with inclusions, unburnished surface. (Grid I.19.q1, D. at Rim 29,2 cm, Pres. H. 6 cm, Pres. W. 6,8 cm) (Figs. 8 and 14)

36. Rim fragment of a bowl with flaring side, circular wart just below the rim on the interior, medium-fired, grayish brown to black clay with inclusions, unburnished surface. (Grid I.17.q2, D. at Rim 29,4 cm, Pres. H. 6,1 cm, Pres. W. 6,6 cm) (Figs. 8 and 14)

37. Rim fragment of a bowl with flaring side, circular

- wart just below the rim on the interior, medium-fired, grayish brown to black clay with inclusions, unburnished surface. (Grid I.17.q2, D. at Rim 28,2 cm, Pres. H. 3,4 cm, Pres. W. 6,4 cm) (Figs. 8 and 14)
38. Rim fragment of a bowl with flaring side, medium-fired, brownish black clay with inclusions, unburnished surface. (Grid I 19.q1, D. at Rim 33,2 cm, Pres. H. 11,8 cm, Pres. W. 9,8 cm) (Figs. 8 and 14)
39. Rim fragment of a bowl with flaring side, medium-fired, brownish black clay with inclusions, chestnut brown surface. (Grid I 19.q1, D. at Rim 31,6 cm, Pres. H. 8,4 cm, Pres. W. 8,1 cm) (Figs. 8 and 14)
40. Rim fragment of a bowl with flaring side, internally thickening rim, medium-fired, grayish brown to black clay with inclusions, unburnished chestnut brown surface (Grid I.25.q1, D. at Rim 31,8 cm, Pres. H. 3,9 cm, Pres. W. 5,4 cm) (Fig. 8)
41. Fragment from a mushroom-shaped handle, medium-fired, grayish brown to black clay with inclusions, moderately burnished surface. (Grid I.25.q3, Pres. H. 5,6 cm) (Figs. 8 and 14)
42. Fragment from a mushroom-shaped handle, medium-fired, grayish brown to black clay with inclusions, unburnished surface. (Grid J 18.q1, Pres. H. 4,5 cm) (Figs. 8 and 14)
43. Fragment from a mushroom-shaped handle, medium-fired, grayish brown to black clay with inclusions, moderately burnished surface. (Grid I 18.q3, Pres. H. 5,1 cm) (Figs. 8 and 14)
44. Fragment from a mushroom-shaped handle, medium-fired, grayish brown to black clay with inclusions, moderately burnished surface. (Grid J 18.q4, Pres. H. 2,8 cm) (Figs. 8 and 14)
45. Spoon, missing handle, mended from pieces, grayish brown clay, smoothed surface (Grid H 18.q4, L. 8,6 cm, W. 7,6 cm, H. 4,6 cm) (Figs. 9 and 15)
46. Spindle whorl, semi-spherical in shape with flat bottom, grayish brown clay (Grid I 18.q4, Diam. 3 cm, H. 2,5 cm) (Figs. 10 and 16)
47. Spindle whorl, semi-spherical in shape with flat bottom, grayish brown clay, two incised upside-down V motifs side by side on the surface (Grid I 19.q1, Diam. 3 cm, H. 1,9 cm) (Fig. 10)
48. Spindle whorl, semi-spherical in shape with flat bottom, grayish brown clay (Grid I 19.q1, Diam. 4 cm, H. 1,6 cm) (Fig. 10 and 16)
49. Spindle whorl, semi-spherical in shape with flat bottom, grayish brown clay (Grid I 19.q1, Diam. 3,2 cm, H. 2 cm) (Fig. 10 and 16)
50. Spindle whorl, semi-spherical in shape with flat bottom, grayish brown clay (Grid I 18.q4, Diam. 3 cm, H. 1,2 cm) (Fig. 10 and 16)

References

- BLÜM 2014: S.W.E. Blüm, “The Middle Chalcolithic cultural sequence of the Troad (Northwest Anatolia): Chronological and Interregional Assessment”, In: B. Horejs and M. Mehofer (eds.), *Western Anatolia before Troy Proto-Urbanisation in the 4th Millennium BC?*, Vienna, 125-156.
- CAYMAZ 2013: T. Caymaz, “Yeni veriler ışığında Orta Batı Anadolu Kalkolitik Çağı Kültürü”, *ADerg* 18: 39-112.
- DERİN 2020: Z. Derin, “İzmir-Yeşilova Höyüğü”, *İzmir Araştırmaları Dergisi* 12, 1-10.
- DERİN and CAYMAZ 2018: Z. Derin and T. Caymaz, “The Chalcolithic period at Yeşilova Höyük”, In: S. Dietz, F. Mavridis, Z. Tankosic, and T. Takaoğlu, (eds.), *Communities in Transition: The Circum-Aegean Later Neolithic Stage (ca. 5000/4800-3200/3000 BC)*, Oxford, 499-505.
- DİNÇ 1996a: R. Dinç, “1994 yılı Akhisar-Kulaksızlar Mermer Atölyesi yüzey araştırması”, *AST* 13.1: 11-41.
- DİNÇ 1999b: R. Dinç, “Kulaksızlar Mermer idöl atölyesi ve çevre araştırmaları”, *AST* 14.2: 255-282.
- ERDOĞU and ÇEVİK 2020: B. Erdoğan ve Ö. Çevik, “Kıyı Batı Anadolu’nun kronolojisi ve terminolojisinin yeniden değerlendirilmesi”, *ADerg* 25, 45-66.
- EVANS and RENFREW 1968: J. D. Evans, and C. Renfrew, *Excavations at Saliagos near Antiparos*. London.
- FELSCH 1988: R.C.S. Felsch, *Das Kastro Tigani. Die spatneolithische und chalkolithische siedlung. Samos II*. Mainz.
- FURNESS 1957: A. Furness, “Some Early Pottery of Samos, Kalimnos, and Chios”, *Proceedings of Prehistoric Society* 22, 173-212.
- GABRIEL 2006: U. Gabriel, “Ein Blick zuruck - Das funfte Jahrtausend vor Christus in der Troas”, In: M. Korfmann (ed.), *Troia: Archeologie eines Siedlungshugels und seiner Landschaft*, Mainz, 355-360.
- GABRIEL 2014: U. Gabriel, “Die Keramik der troadischen Fundorte Kumtepe IA, Beşik-Sivritepe und Çıplak Köyü im Kontext ihrer überregionalen Vergleichsfunde”, In: E. Pernicka, C.B. Rose, and P. Jablonka (eds.), *Troia 1987–2012: Grabungen und Forschungen I (Studia Troica, Monographien 5)*, Mainz, 990-1045.
- GÜNEL 2018: S. Günel, “Prehistoric Culture in Çine-Tepecik Höyük and its contribution to the archaeology of the region”, In: S. Dietz, F. Mavridis, Z. Tankosic, and T. Takaoğlu, (eds.), *Communities in Transition: The Circum-Aegean Later Neolithic Stage (ca. 5000/4800-3200/3000 BC)*, Oxford, 541-550.
- GÜNEL et al. 2020: S. Günel, N. Kanber, T.K. Kiyak, “Çine-Tepecik Höyüğü 2018 yılı kazıları”, *KST* 41.4, 185-200.

- HEIDENREICH 1935/1936: R. Heidenreich, "Vorgeschichtliches in der Stadt Samos. Die funde", *Athenische Mitteilungen* 60/61: 125-183.
- HOOD 1981: S. Hood, *Chios. Prehistoric Emporio and Ayio Gala*, vol. I. London.
- IŞIN et al. 2015: G. Işın, T. Takaoğlu, K. Sezgin, T. Yücel, "Tlos seramikleri", *Arkeoloji, Epigrafi, Jeoloji, Doğal ve Kültürel Peyzaj Yapısıyla Tlos Antik Kenti ve Teritoryumu*, T. Korkut (ed.), Muğla: Seydikemer Belediyesi Yayınları, 148-212.
- KORKUT et al. 2019: T. Korkut, T. Takaoğlu, K. Sezgin, "Pre-Classical habitation at Tlos, Lycia", *Adalya* 22: 25-44.
- KÖKTEN 1959: K. Kökten, "Ein allgemeiner Überblick über die prähistorischen Forschungen in der Karain-Höhle bei Antalya", *Belleten* 19: 271-293.
- PESCHLOW-BINDOKAT and GERBER 2012: A. Peschlow-Bindokat, and C. Gerber, "The Latmos-Beşparmak Mountains", In: M. Özdoğan, N. Başgelen, and P. Kuniholm, (eds.), *The Neolithic in Turkey, Volume 5: New Excavations & New Research*, İstanbul, 67-115.
- SAĞLAMTİMUR and OZAN 2012: H. Sağlamtimur and A. Ozan, "Ege Gübre Neolitik Yerleşimi", A. Çilingiroğlu, Z. Mercangöz, G. Polat, (eds.), *Ege Üniversitesi Arkeolojik Kazıları*, İzmir, 223-241.
- SAĞLAMTİMUR and OZAN 2021: H. Sağlamtimur and A. Ozan, "Batı Anadolu'da Neolitik bir kıyı yerleşimi: Ege Gübre", *İzmir Araştırmaları Dergisi* 13, 63-78.
- SCHOOP 1998: U.-D. Schoop, "Anadolu' da Kalkolitik çağda süt ürünleri üretimi." *Arkeoloji ve Sanat* 87, 26-32.
- SEEHER 1987: J. Seeher, "Antalya yakınlarında Karain Mağarasındaki Kalkolitik Çağ buluntuları", *AST* 5.2, 221-238.
- TAKAOĞLU 2001: T. Takaoğlu, "1999 Kulaksızlar Yüzey Araştırması", *AST* 37.2, 157-168.
- TAKAOĞLU 2002: T. Takaoğlu, "Chalcolithic Marble Working at Kulaksızlar in Western Anatolia", *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi* 5, 71-93.
- TAKAOĞLU 2004: T. Takaoğlu, "Interactions in the Fifth Millennium BC eastern Aegean: New Evidence", *Anatolia Antiqua* 12, 1-6.
- TAKAOĞLU 2005: T. Takaoğlu, *A Chalcolithic Marble Workshop at Kulaksızlar in Western Anatolia: An Analysis of Production and Craft Specialization. BAR-International Series 1358*, Oxford.
- TAKAOĞLU 2007: T. Takaoğlu, "Patterns of dairying in coastal north-western Anatolia", *Ethnoarchaeological Investigations in Rural Anatolia* 4, 23-44.
- TAKAOĞLU 2017: T. Takaoğlu, "Middle Chalcolithic finds from Dağdere in the Akhisar/Manisa region", *Anadolu/Anatolia* 43, 1-14.
- TAKAOĞLU 2021: T. Takaoğlu, "Kulaksızlar Revisited: Excavating the Contexts of a Chalcolithic Marble Workshop", In: S.R Steadmann and G. McMahon, (eds.), *The Archaeology of Anatolia*, Volume IV, Cambridge, 45-55.
- TAKAOĞLU and ÖZDEMİR 2018: T. Takaoğlu and A. Özdemir, "The Middle Chalcolithic period in the Troad: A new look from Gülpınar." In: S. Dietz, F. Mavridis, Z. Tankosic, and T. Takaoğlu, (eds.), *Communities in Transition: The Circum-Aegean Later Neolithic Stage (ca. 5000/4800-3200/3000 BC)*, Oxford, 479-90.
- TAKAOĞLU and BAMYACI 2018: T. Takaoğlu and A. O. Bamyacı. "On the marble pointed rhyta: new evidence from Yeşiltepe in north-western Anatolian hinterland", In: S. Dietz, F. Mavridis, Z. Tankosic, and T. Takaoğlu, (eds.), *Communities in Transition: The Circum-Aegean Later Neolithic Stage (ca. 5000/4800-3200/3000 BC)*, Oxford, 493-500.
- TUNCEL and ŞAHOĞLU 2018: R. Tuncel and Vasif Şahoğlu, "The Chalcolithic of coastal western Anatolia: A view from Liman Tepe, İzmir.", In: S. Dietz, F. Mavridis, Z. Tankosic, and T. Takaoğlu, (eds.), *Communities in Transition: The Circum-Aegean Later Neolithic Stage (ca. 5000/4800-3200/3000 BC)*, Oxford, 513-529.
- YAZICI 2009: D. Yazıcı, *Ege Gübre Kazısında Ortaya Çıkarılan Kalkolitik Dönem Çanak Çömlekleri*. Unpublished Master's Thesis, Ege University.
- YILDIZ N.D.: "M. Yıldız, "Muğla ili, Milas ilçesi, Beçin Beldesi, Beçin Kalesi 2007 yılı bayrak direği kazı", *Unpublished Rescue Excavation Report*.

Makale Gönderim Tarihi: 09.02.2022

Makale Kabul Tarihi: 25.04.2022

ÇİLEM YAVŞAN

Orcid ID:0000-0003-1907-570X

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi,

Çanakkale/TURKEY

cilemyavsan@comu.edu.tr

Fig. 1. Map showing the location of Kulaksızlar and other major sites with Chalcolithic finds in central-western Anatolia.

Fig. 2. View of Kulaksızlar showing the area of excavation, from the south.

Fig. 3. View of Trench J 17.q1 showing the location of a collapsed large jar with a spout next to a platform

Fig. 4. Large jar with a spout after mended from pieces by the present author

Fig. 5. Rim and handle fragments of large necked jars (Cat.No. 2-11)

Fig. 6. Decorated rim, neck, and body fragments from necked jars (Cat.No. 12-16), rim and body fragments of large in-turned rimmed open jars (Cat.No. 17-21), and a wall fragment of a jar with a spout (Cat.No. 22)

Fig. 7. Rim and handle fragments of convex sided wide bowls with uprising basket handles (Cat.No. 23-31) and relief decorated rims of wide bowls with convex sides (Cat.No. 32-34)

Fig. 8. Rim fragments of bowls with flaring sides (Cat.No. 35-37), internally thickening rim fragment from a flaring bowl (Cat.No. 40) and mushroom-shaped handles (Cat.No. 41-44)

Fig. 9. Pottery spoon with missing handle (Cat.No. 45)

Fig. 10. Clay spindle whorls (Cat.No. 46-50)

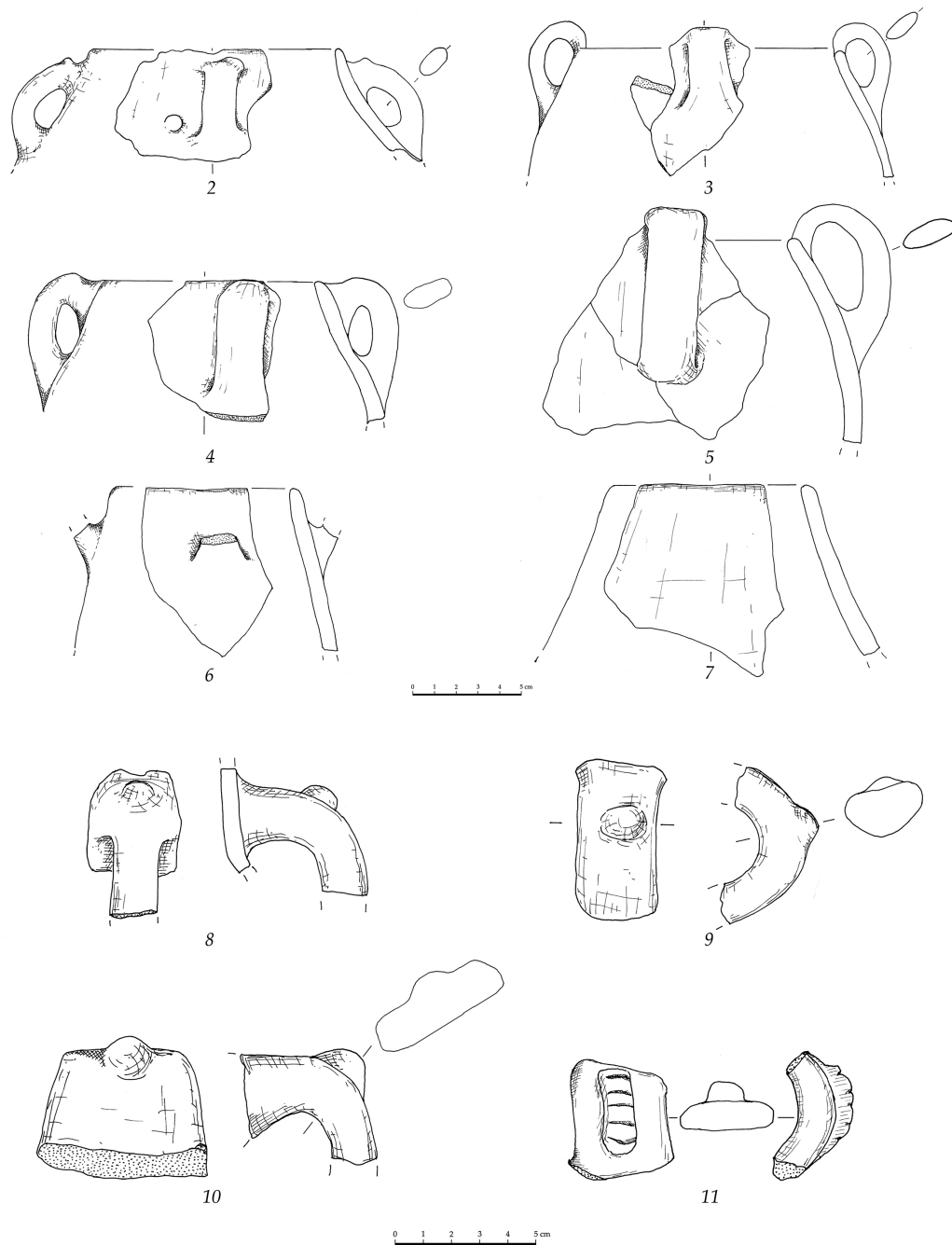

Fig. 11. Rim and handle fragments of large necked jars (Cat.No. 2-11)

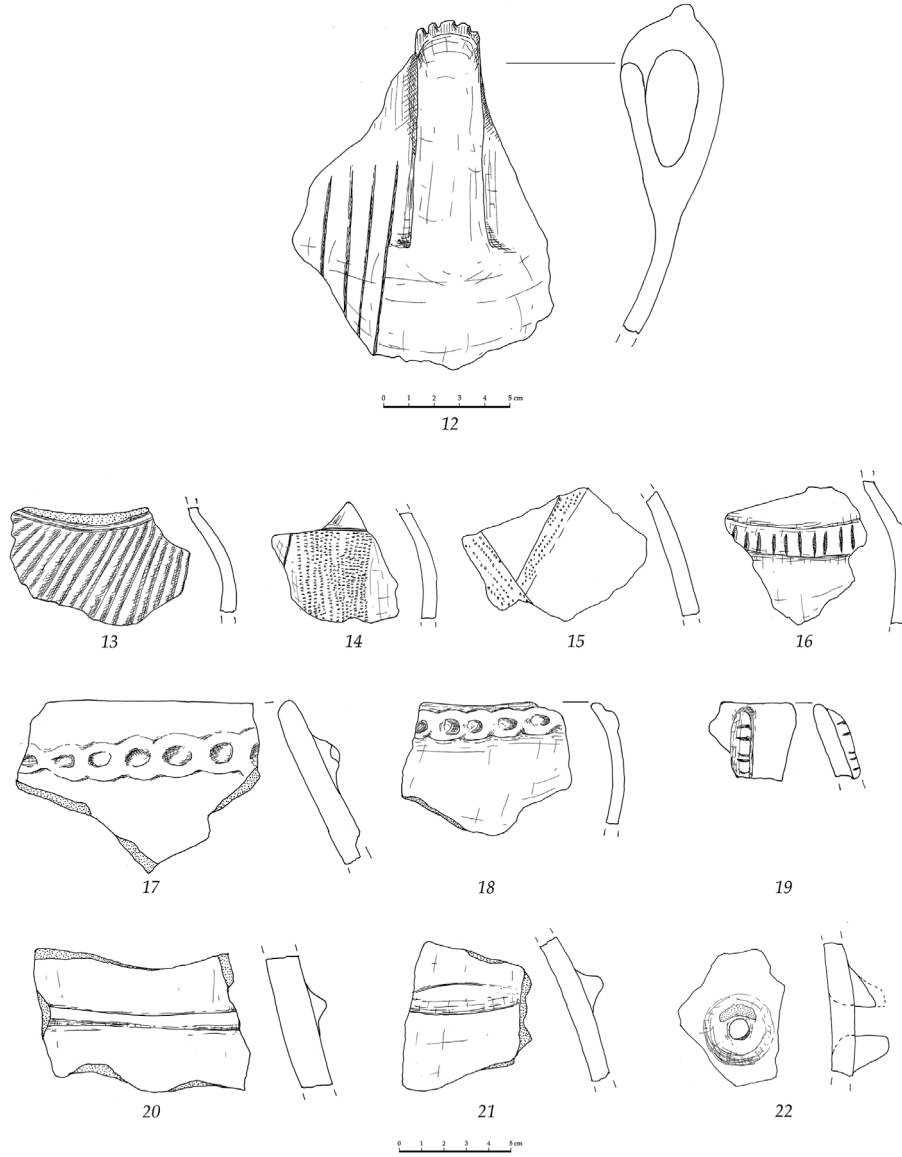

Fig. 12. Decorated rim, neck, and body fragments from necked jars (Cat.No. 12-16), rim and body fragments of large in-turned rimmed open jars (Cat.No. 17-21), and a wall fragment of a jar with a spout (Cat.No. 22)

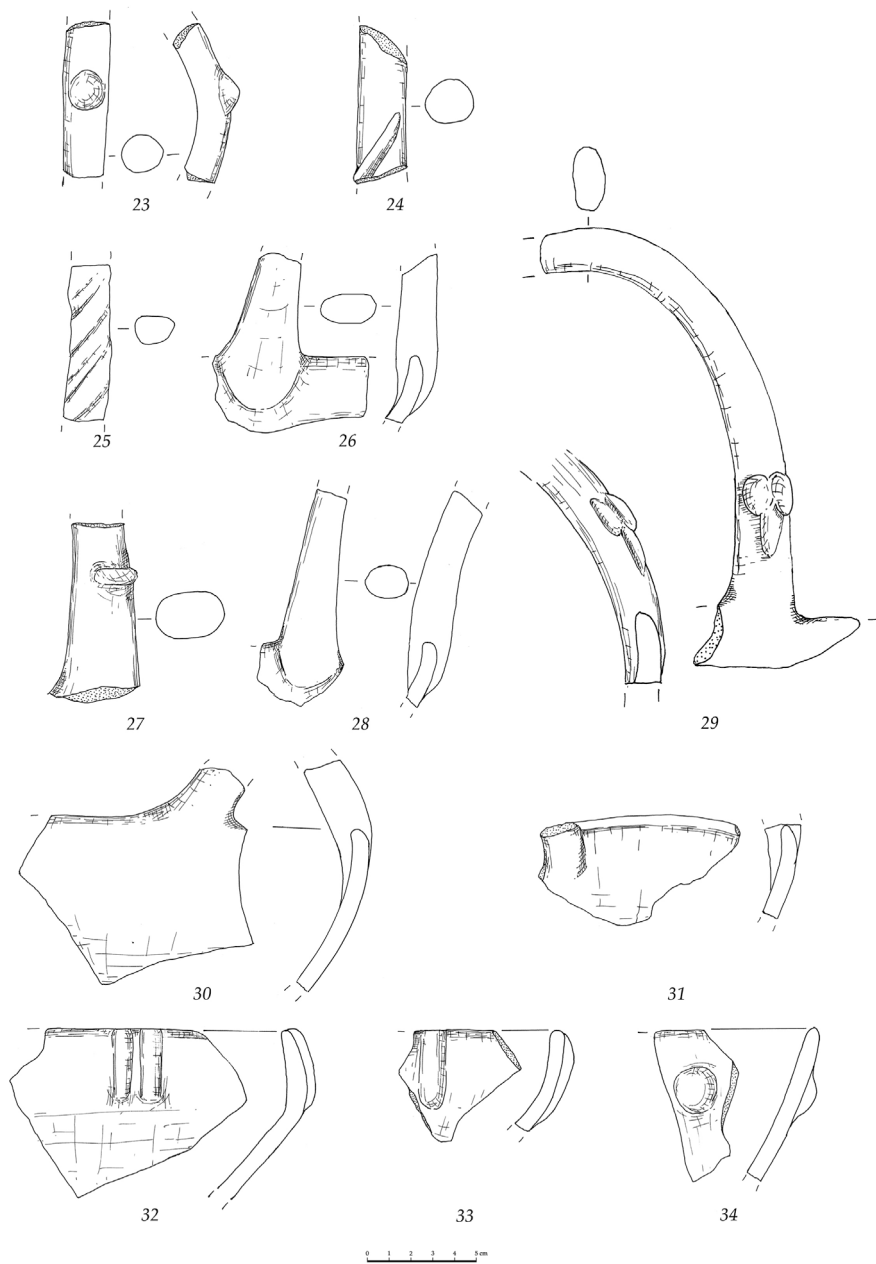

Fig. 13. Rim and handle fragments of convex sided wide bowls with uprising basket handles (Cat.No. 23-31) and relief decorated rims of wide bowls with convex sides (Cat.No. 32-34)

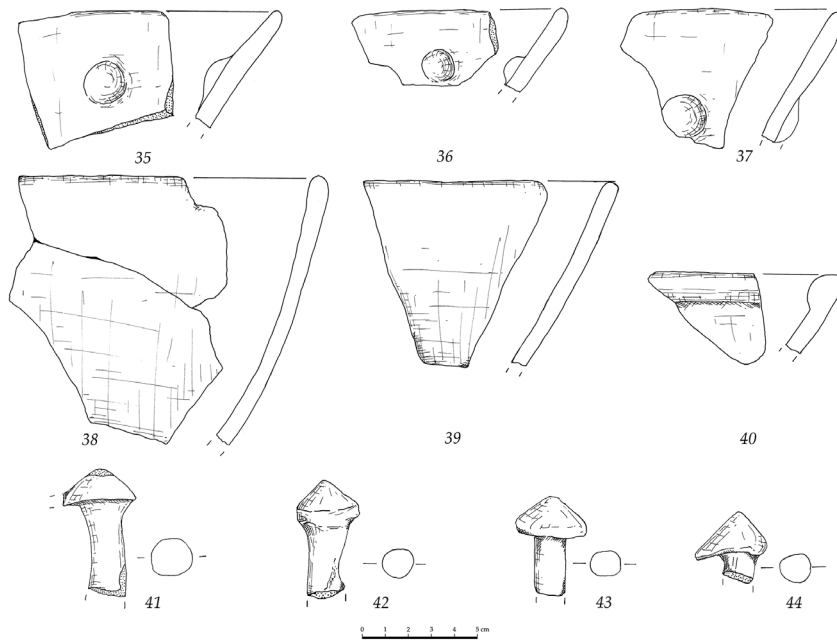

Fig. 14. Rim fragments of bowls with flaring sides (Cat.No. 35-37), internally thickening rim fragment from a flaring bowl (Cat.No. 40) and mushroom-shaped handles (Cat.No. 41-44)

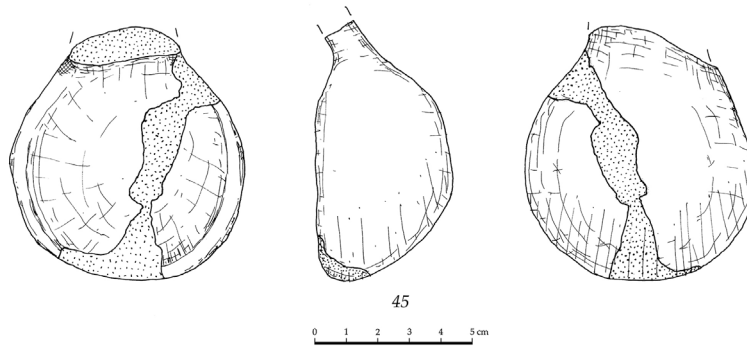

Fig. 15. Pottery spoon with missing handle (Cat.No. 45)

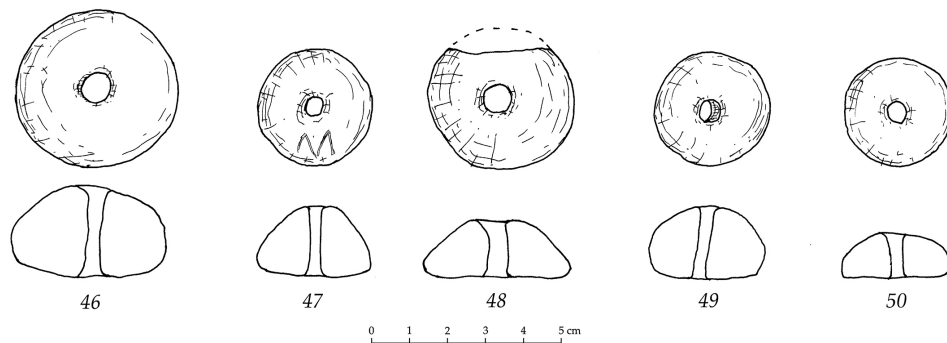

Fig. 16. Clay spindle whorls (Cat.No. 46-50)

Yassı Tepe Höyük Erken Tunç Çağı Potaları

[EARLY BRONZE AGE CRUCIBLES FROM YASSI TEPE HÖYÜK]

Mehmet Akif ERDEM- Zafer DERİN

Anahtar Kelimeler

Geç Kalkolitik, Erken Tunç Çağı, Batı Anadolu, Madencilik, Potalar.

Keywords

Late Chalcolithic, Early Bronze Age, Western Anatolia, Mining, Crucibles

ÖZET

Anadolu'da Neolitik Dönem'den itibaren madeni üretimlere rastlanılsa da gerçek anlamda bilinçli üretimin Geç Kalkolitik Dönem ile ortaya çıktığı ve Erken Tunç Çağı'nda geniş alanlara yayıldığı görülmektedir. 1960 sonrası yapılan kapsamlı kazılar daha çok Doğu Anadolu'da kurtarma kazıları şeklinde gerçekleştirilmiş ve bu alanlardan birçok madeni eser ele geçmiştir. Dolayısıyla madenciliğin bu bölgede doğmuş olabileceği düşünülmüştür. Anadolu'nun diğer yerleşimlerinde ortaya çıkartılan buluntular ise yerleşimlere özgü tekil alanlar olarak değerlendirilmiştir. Fakat son 20 yıllık süreçte Anadolu'nun diğer bölgelerinde de geniş alanlarda çalışılması ve bu alanlarda da madeni eserlere rastlanması Anadolu'da madenciliğin genel olarak Geç Kalkolitik Dönem ve Erken Tunç Çağı'nda bilindiğini göstermiştir. Yassitepe yerleşimi de bu merkezlerden biridir. Bunun yanında kazılardan elde edilen bulgular büyük oranda tipolojik olarak değerlendirilmiştir. Buluntuların üretim aşamaları ise kısmen göz ardı edilmiştir. Üretim aşamasında kullanılan araçlardan biri de potalardır. Söz konusu potalar madeni eser bulunan alanların neredeyse hepsinde karşımıza çıkmaktadır.

ABSTRACT

Although metallic artifacts found in Neolithic Period in the Anatolia, conscious production emerge in the Late Chalcolithic and than Early Bronze Age periods spread over large areas. After the 1960 extensive excavations were in Eastern Anatolia in the light of salvage excavations and a lots of metallic artifacts has been found. So, mining is thought to be born here. The finds unearthed in other settlements of Anatolia were considered simple areas. But in the last 20 years working in large areas in other regions of Anatolia and presence of metallic artifacts these areas showed that mining is widespread at the Late Chalcolithic and Early Bronze periods. Yassitepe is one of these centers too. In addition metallic artifacts commonly divided for their shapes. The production stage is partially ignored. One of tools used in the production stage are crucibles. The crucibles appear in almost all areas with metallic artifacts.

Doğanın parçası olmanın ötesinde ondan yararlanarak yaşamını şekillendiren insan, çağlar boyunca arkasında birçok ürün bırakmış, nesilden nesile aktarılan üretimler arkeolojik veri olarak insanın geçirmiş olduğu yaşam sürecinin izleri olmuştur. Bu üretimler arasında hammaddesi taş ve kemik olanlar dışında metal eserler az sayıda ele geçmesine rağmen, yeni bir teknoloji olarak uygarlaşma yolunda önem teşkil etmiştir. Metale olan talebin artması, kültürlerarası etkileşimi yeni bir boyuta

taşımıştır. Anadolu, uygun iklim koşulları, doğal su kaynakları ve verimli tarım arazilerinin yanı sıra zengin maden kaynaklarıyla da yerleşim için tercih edilen bölgelerin başında gelmiştir. Söz konusu yerleşimlerin M.Ö. 5. binyıl ve sonrasındaki dönemlerinden itibaren bilinçli metalürjik üretimleri gösteren buluntulara rastlanılmakta, Erken Tunç Çağı ile geniş alanlara yayılan bir üretim aktivitesi ortaya çıkmaktadır. Bugün tipolojik bir sınıflandırma dâhilinde takı, alet, silah gibi çeşitli formlarını

bulduğumuz metal ürünlerin üretim aşamaları detaylı olarak sunulsa da, üretimde kullanılan malzemeler üzerinde detaylı araştırmalar yapılmadığı anlaşılmaktadır. Bunlar arasında potalar, görünümüleriyle basit ama taşıdıkları anlam bakımından teknolojinin ulaştığı noktayı göstermesi adına önemlidir. Anadolu'nun her köşesinde madeni üretimi yansıtan bu potalara rastlanılmakla birlikte, devam eden kazılarıyla Yassitepe Höyüğü bulguları da hem potalar için bir tipoloji yapılmayı olanaklı kılmakta hem de metal bulguları ile Anadolu madenciliğine yeni veriler sunmaktadır. Bu çalışmada madenciliğin gelişimine doğrudan katkısı olduğunu düşündüğümüz potalar üzerinde durulmuştur. Yassitepe buluntularından yola çıkarak Batı Anadolu sınırları içerisinde ele aldığımız merkezlerdeki pota örneklerine bakılmıştır.

Pota nedir, ne işe yarar?

Madenciliğin bilinçli bir biçimde yapıldığına dair en erken ve en somut veri olarak potalar, taşıdığı nitelik bakımından bir madenin metal ürün haline getirilmesinde büyük önem taşır. Maden sahalarından getirilen katı hammadde belirlenmiş bir sıcaklıkta ısıtılması sonucu maddenin akışkan hale dönüşmesinde önemli rol oynayan potalar, eriyik madenin kalıplara dökülmeden önceki son işlem noktası olarak değerlendirilebilir. Kazılarda diğer arkeolojik verilere oranla daha az ve genellikle parçalar halinde tespit edilen potaların Türk Dil Kurumu'na göre tanımı içinde maden eritilen kap olarak geçer.¹ Buna ek olarak, kilin kabaca şekillendirilerek oluşturulduğu çanak veya benzeri formlarda biçimlendirilmiş obje tanımı da kullanılabilir. Şimdiki bilgiler dahilinde bilinen en erken pota örnekleri yaklaşık olarak M.Ö.5.binyıl ve sonrasında görülmekte, bahsi geçen dönem Ünsal Yalçın'ın Anadolu'daki madenciliğinin gelişim aşamalarını içeren sınıflandırmalarından "Gelişim Aşamasına" denk gelmektedir. Yalçın bu dönem için malahit ve azurit gibi bakır cevherlerinin bir pota içerisinde eritildiğini, buradan elde edilen bakırın ya açık kalıplara dökülerek ya da çekiçle dövme tekniğiyle şekillendirildiğini belirtmiştir.²

Potalara ait ilk örneklerin kaba hamurlu pişmiş

topraktan yararlanılarak yapıldığı, kilin seçimi için özel bir çaba sarf edilmediği ve katkı maddesi olarak da saman ve taşçığın eklendiği görülmektedir. Roma Dönemi'ne kadar basit biçimde üretilenler de bu dönemle birlikte pota üretimi için özel kil yataklarının tercih edildiği düşünülmektedir.³ Genel anlamda potalar geniş bir hazne kısmına sahiptir. Hazne kısmı içerisine dışarıdan külçeler halinde getirilen madenler yerleştirilir. Külçeler yüksek sıcaklık isteyen izabe işlemini gerektirmemesinden dolayı odun ve kömür yardımıyla üstten yakılarak eritilir. Bunu takiben dışardan üfleçler ile hava akışı ısınan ortama sokularak ateş dengesi ayarlanır. Erken dönemlerde böyle bir üretimin olduğu, potaların dış kısımlarında fazla yanık izine rastlanılmamasıyla açıklanabilir.⁴ Bunun dışında potaların kalın cidarlı üretilerek yüksek sıcaklığa dayanıklı olmaları sağlanır.⁵

Kazılarda ortaya çıkartılan buluntuların büyük çoğunluğu sülfürlü ya da oksitli bakırdır. Sülfürlü bakır elde etmek için daha yüksek sıcaklığa ve kol gücüne ihtiyaç duyulur. Yüksek sıcaklık odun kömürü, havalandırılmalı fırın ve körüklü potalar ile elde edilir.⁶ Bu havalandırılmalı fırınlarda ortalama 1127C gibi yüksek bir ısıya ulaşılabilir. Bu nedenle küçük çaplı potalar kullanıma uygun değildir.⁷ Buna karşın oksitli bakır daha düşük sıcaklıkta bir ergitme ile temin edilebilir. Bu noktada potalar devreye girer. Daha düşük sıcaklıkta maden üretimine olanak sağlayan potalar pratik üretim açısından son derece önemlidir.

Ergitme esnasında pota içerisindeki madenlerin çeşitli şekillere büründüğü görülür. Bakır madeni pota içerisinde küçük damlacık halini alır. Bu bakır damlaları daha sonra tekrar ısıtılıp, içerisindeki kömür ve ergimemiş cevher atıkları, pota kalıntıları gibi atık maddeler ayrıştırılarak kalıba hazır hale getirilir.⁸ Gümüş ise doğada altın, bakır ve kurşun ile birlikte bulunur. Kazılarda ele geçen örnekler kurşun ile karışık olanlardır. Üretim aşamasına

3 Bayley-Rehren 2007: 47.

4 Tekin 2015: 63.

5 Bayley-Rehren 2007: 47.

6 De Jesus-Dardeniz 2015: 240.

7 Kaptan 1998: 45-47.

8 Yalçın 2011: 192

1 www.sozluk.gov.tr.

2 Yalçın 2016: 5-6..

gelmeden önce büyük bir ocakta izabe yöntemiyle gümüş kurşun alaşımı elde edilir. Daha sonra bu alaşım potalar içerisinde kupelasyon yöntemiyle ayrıştırılır. Isınma sırasında kurşun oksidasyona uğrar ve potanın dibinde saf gümüş üstü düz altı yuvarlak biçimli düğme şeklinde kalır.⁹ Kurşun madeni arsenik, bakır, gümüş ve kalay ile karışık halde bulunabilir. Pota içerisindeki madene oksidasyon yapılarak dışardan hava verilir. Katışık maddeler cürufa dönerken kurşun ortamdan çıkarılarak saf halde elde edilir.¹⁰

Bu tanımlamalar içerisinde Anadolu'da tespit edilen pota örneklerinin öncülleri, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da gerçekleştirilen baraj kurtarma kazıları kapsamında karşımıza çıkar.¹¹ Bu bulgular bize Anadolu'da madencilik bir zanaat kolu haline gelmeye başladığının ilk işareti olabilir. Fakat bu zanaatın doğrudan Anadolu'nun doğusunda ortaya çıktığını söylemek çok kesin bir yargıdır. Nitekim Anadolu'nun diğer bölgelerindeki keşifler, madencilik Anadolu genelinde çağdaş dönemlerde bilindiğini ortaya koymuştur. Batı Anadolu'da da Yassitepe Höyüğü madencilik erken aşamalarının tespit edildiği alanlardan biridir.

Yassitepe Höyüğü'nde potalara ait bulgular

İzmir ili Bornova ilçesi sınırları içerisinde Karacaoğlan Mahallesi mevkiinde yer alan höyük Bornova Ovası ortasındaki üç prehistorik yerleşimden biridir.¹² Denizden yüksekliği 19m. olan höyüğün kuzey-güney doğrultuda yaklaşık 200m, doğu-batı doğrultuda 150m'lik bir yayılımı bulunmaktadır. Roma

Döneminden Geç Neolitik Döneme kadar 4 farklı kültür süreci ve 14 alt evreyi içeren kültür dolgusuna rastlanılmıştır.¹³

Yassitepe'nin üzerinde en fazla bilgi sahibi olunan tabakası IIB'dir. Erken Tunç Çağı I'e tarihlenen tabaka toplam 8 alt evresi ile uzun bir zaman dilimini yansıtır. Söz konusu tabakalardan IIB1, IIB2 ve IIB3 evreleri daha geniş alanlarda çalışılmış olması nedeniyle daha iyi bilinmektedir. IIB1 ve IIB2 evrelerinde 14 yapı açığa çıkartılmıştır (Fig. 1). Bu evrelerde tespit edilen mimari IIB3 evresinin devamı niteliğindedir. Ön tarafı avluya açılan radyal plana sahip Yassitepe'de evlerin arka kısımları bir sur duvarına dayandırılmaktadır.¹⁴ Genel olarak IIB1 evresinde tespit edilen yapıların (1, 2, 3, 4, 13) tek odalı oldukları IIB2 evresindeki yapıların ise (5, 6, 8, 9, 10, 11 ve 12) (Fig.1) çok odalı oldukları anlaşılmaktadır. C14 analizleri ile yerleşimin IIB2 evresi M.Ö. 2800'lere tarihlendirilir.¹⁵

Yerleşim içerisindeki yapıların büyük çoğunluğu günlük kullanıma yönelik ev karakteristiği gösterirken, 4, 9, 10, 11 numaralı yapıları farklı bir kullanım tarzına sahiptir. İnşa tekniği bakımından diğer yapılar ile benzerlikleri olmalarına karşın bu alanlardan ele geçen pota parçaları söz konusu yapılar ve çevrelerinde metalürjik bir üretimin varlığını işaret eder. Bunun dışında günlük kullanıma ilişkin bulguların yoğun tespit edildiği 2 ve 6 numaralı yapıların içlerinde de bazı pota parçaları bulunmuştur (Fig. 1).

Yassitepe Höyüğü Erken Tunç Çağ I pota tipleri

Batı Anadolu yerleşim merkezlerinde çok farklı formlarda pota tipleri saptanmıştır. Bunların kullanım durumlarına ve dökülecek nesnenin niteliğine göre yedi farklı tipte üretildiği anlaşılmaktadır. Yassitepe'de bu tür potaların dört farklı formu tespit edilmiştir.¹⁶

13 I. Kültür Katı: Roma Dönemi

II. Kültür Katı: Tunç Çağlar

A) Orta Tunç Çağı 1, 2

B) Erken Tunç Çağı 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8

III. Kültür Katı: Kalkolitik (Orta) 1, (Erken) 2

IV. Kültür Katı: Neolitik (Geç?) (Derin 2019: 2.)

14 Derin 2019: 3-5.

15 Derin 2019: 4-5.

16 Potalara ait tipoloji değişken olabilmektedir. Bu

9 Tekin 2015: 173.

10 Tekin 2015: 197.

11 Anadolu'da en erken tarihli pota örneklerine ait izlere Keban Baraj Projesi kapsamında kazılan Tepecik Höyüğü'nün M.Ö.4. bin geç tabakalarında (Esin 1986: 77, tablo 2, çizelge 2) ve Norşuntepe XXXVI. tabakasında (Yalçın vd. 1992: 381-389) rastlanılmıştır. Tepecik Höyük 'deki örneklerin kâse biçimli olarak tanıtılmış, Norşuntepe'deki örnekler ise pota parçaları olarak yorumlanmıştır. Bu doğrultuda erken dönem pota örneklerinin kâse biçimli, sıg, oval ya da yuvarlak gövdeli olduğu söylenebilir. (Tekin 2015: 63).

12 Derin 2019:1. (Yeşilova Höyüğü, Yassitepe Höyüğü, İpeklikuyu Höyüğü)

Çanak biçimli potalar

Sığ kase formundaki bu tip kapların kalın cidarlı yapıları ve iç kısımlarındaki yanık izleri nedeniyle pota olarak kullanıldıkları anlaşılmaktadır. Form açısından benzerlikleri olsa da hazne kısımlarının delikli (Fig. 2) ya da deliksiz (Fig. 3-4) olmasına göre iki farklı türde yapılmışlardır.

Hazne kısmı delikli olanlar 9 no.lu yapının giriş kısmında yer alan ocağın yanında, 11 no.lu yapının giriş kısmında ve H19a plankaresinde ortaya çıkartılmıştır (Fig. 1). Bahsi geçen örneklerin 13-15 cm arasında ağız çapı, 4-7 cm arasında değişen yükseklikleri bulunmaktadır (Fig. 2: 1-4). Cidar kalınlıkları 3-4 cm arasında değişmektedir. Kum, taşcık, saman katkılı hamurların yüzeyinde gözlemlenen mikanın bilinçli olarak eklenip eklenmediği bilinmemektedir. Mat kahve (10 YR 7/4) ve kırmızımsı sarı renkteki (7. 5 YR 7/6) ürünlerin her biri orta ya da kötü derecede fırınlanmıştır. (Fig.9. 1,3-7)

Kullanım açısından bakıldığında potaların hazne kısımlarındaki 0. 4 ve 0. 3 cm çaplarındaki deliklerin işlevsel açıdan önemli bir görevi olduğu düşünülmektedir. Muhtemelen maden eriyik hale getirilirken bu delikten kalıplara dökülmüş olmalıdır. Yüksek ısıya maruz kalmasından dolayı çıplak elle taşınması mümkün olmayan potaların iki taraftan ahşaplar ile tutularak hareket ettirildiği anlaşılmaktadır. Bu tipte bir pota ile muhtemelen iğne, oku ucu, küpe gibi küçük nesnelere dökümü gerçekleştirilmiştir.

Yassitepe’de en yoğun hazne kısmı deliksiz olan potalar ele geçmiştir (Fig. 3: 5-9, 4: 10-16). 6, 8 ve 9 no.lu yapıların içlerinde ve çoğunlukla kırık parçalar şeklinde H19a plankaresinde tespit edilmişlerdir (Fig. 1). Bu örneklerin ağız çapları 15-17 cm, yükseklikleri ise 4-6 cm arasında değişmektedir. Kum, taşcık ve saman katkı gözle görülür bir biçimde tespit edilebilirken mikanın bilinçli olarak eklendiği şüphelidir. Hamurları mat kahve (10 YR 7/4) ve kırmızımsı sarı (10 YR 7/6) renktedir.

doğrultuda Elif Genç “Kastamonu-Kınık” kazılarında tespit edilen, maden işlik alanında ele geçen potaları 5 farklı grup altında ele almıştır. Bu durum potaların kullanım kolaylığına göre şekillendirildiğini göstermektedir. (Genç 2019: 6820)

Form olarak hazne kısmı delikli olanlarla, deliksiz olanların aralarında bir fark yoktur. Her iki türde potada düz dip görülmekle birlikte bazıları çukur diplidir. Düz dipli olanları doğrudan zemine konulurken, konik daralan örneklerin yüzeye açılan çukurlara yerleştirilmesi muhtemeldir. Bunun dışında söz konusu potaların kullanım açısından sağ ve sol el ayırımına gereksinim duyulmadan hareket ettirildiği söylenebilir. Yassitepe’de en çok karşılaşılan form olan çanak biçimli örneklerin yakın benzerlerine Batı Anadolu’da rastlanmamıştır. Bu formun bütüne yakın örnekleri Batı Anadolu’dan uzakta Niğde’de Göltepe’nin Erken Tunç Çağı I tabakalarında¹⁷ ve Batı Karadeniz Kastamonu-Kınık’ın Erken Tunç Çağı II’ ye tarihlendirilen maden işlik alanında görülmektedir.¹⁸

Minyatür pota

Yerleşimde tek bir örnekle temsil edilen minyatür pota 2 numaralı yapının ön kısmında bulunmuştur (Fig. 1). Form olarak küçük bir kepeyi anımsatsa da 1.5 cm’lik cidar kalınlığı, taşcık, kum, saman katkılı hamuru ve iç kısmında yanıklarından dolayı pota olarak değerlendirilmiştir (Fig. 5: 17). Ağız çapı 5 cm’dir. Sap kısmının sadece 1 cm’lik kısmı korunmuştur. Kırmızımsı sarı (7. 5YR 7/6) yüzey rengine sahiptir. Bu tipte örneğin yakın benzerine Batı Anadolu’da rastlanılmamıştır. Batı Karadeniz Kastamonu-Kınık kazılarında bir örnek büyük oranda benzerlik gösterir.¹⁹

Sap delikli pota

Sap delikli pota örneği Yassitepe’de 10 no.lu yapının içerisinde tüm olarak ele geçmiştir (Fig. 5: 18). 12 cm uzunluğunda 4 cm cidar kalınlığındaki pota, hazne ve sap deliği olmak üzere iki bölümden oluşur. Hazne 7x10 cm çapında oval görünümlü ön bölümde oluk biçimli bir akıtacağa sahiptir. Sap uzunluğu ise 5 cm’dir. Sapın iç kısmında 1.9x1.1 cm boyutlarında dikdörtgen bir sap deliği bulunmaktadır. Kum, taşcık ve saman katkılı hamura sahip bu potanın yüzey rengi kırmızımsı sarıdır (7. 5 YR 7/6). (Fig.9.2)

17 Yener 1995: 100, Resim: 2, 3.

18 Genç 2019: 6820, Resim 8: H.

19 Genç 2019: 6820, Resim 8: A-D.

Bu tipte üretilmiş bir pota diğer örneklerde olduğu gibi hazne kısmına yerleştirilen ham madde üzerine odun kömür yakılarak ergitmeye uygundur. Düz dipli olması sebebiyle doğrudan yüzeye konulabilen potanın, yüksek ısıda taşınması ve kalıplara düzgün bir biçimde dökülmesi için bir sapa sahip olduğu görülmektedir. Olasılıkla ergitme sonrası ısı kontrolü sağlanacak boyutlarda sap deliğine yerleştirilen bir ahşap ile pota hareket ettirilmektedir. Sap eklentisinden anlaşıldığı kadarıyla bu tipte bir pota daha çok balta, keski, bıçak gibi üretimleri oluşturan kalıplara dökülmeye uygundur. Bununla birlikte potanın akıtacak kısmının bulunduğu konum düşünüldüğünde bu pota sağ elini etkin kullanan birinin kullanımına uygun olarak tasarlanmıştır. Sap delikli örnekler Yassitepe dışında Thermi'de rastlanmıştır.²⁰ Yassitepe'de hazne kısmının uzun olan tarafından açılan soket deliği, Thermi'deki örnekte kısa olan arka tarafında yer alır.

Kare hazneli pota

Tek bir örneğe sahip kare hazneli pota (Fig. 5: 19) oldukça tahrip olmuş durumda ele geçmiştir. Cidar kalınlığı 2.5 cm olan potanın hazne kısmı 4x4.5 cm olarak ölçülmüştür. 1 cm'lik sap eklentisinden anlaşıldığı kadarıyla üçgen bir sap kısmı bulunmaktaydı. Kırmızımsı sarı renkte (7. 5 YR 7/6) yüzey rengi bulunan potanın hamurunun kum, taşçık saman katkıları olduğu anlaşılmıştır.

Yassitepe dışında Batı Anadolu'daki birçok yerleşimin Erken Tunç Çağı ve Geç Kalkolitik Dönem tabakalarında, pota ya da pota parçaları tespit edilmiştir. Söz konusu potaların önemli bir kısmı belirli mekânların içerisinde ele geçmiştir ve o mekânlar işlik alanı olarak yorumlanmıştır. Ancak mekân dışında da ele geçen örnekler de bulunmuştur.

Batı Anadolu'nun iç ve kıyı kesiminde pota buluntularına ait ilk örnekler Orman Fidanlığı, Kuruçay, Elmalı Bağbaşı, Beycesultan, Baklatepe ve Altıntepe'nin Geç Kalkolitik tabakalarında ortaya çıkartılmıştır (Fig. 6). Orman Fidanlığı Höyüğü'nün Geç Kalkolitik Dönemi temsil eden VII. tabakasında bakır iğne ve delicilerle birlikte tespit edilen pota parçası

alandaki metal üretiminin yapıldığını gösterir.²¹ Göller Bölgesi'nde Kuruçay Höyük 6A2 evresinde ve 3A yapı katında da potalara rastlanılmıştır (Fig. 6).²² Batı Anadolu'nun erken örneklerinden olan bu potalar oldukça iyi korunmuş durumda ele geçmiştir. Yerleşimin bu tabakalarındaki mimari kalıntılar iyi biçimde açığa çıkartılmalarına rağmen potaların yerleşim içindeki buluntu konumları belirtilmemiştir. Potalar üzerinde herhangi bir yanık ya da is izine rastlanılmaması kazıcıları tarafından bu potaların kullanılmamış olabileceği şeklinde yorumlanmıştır.²³ Bu yorum yerleşim içerisinde cüruv görülmemesi ile desteklenmiş, yerleşimde ele geçen tunç buluntuların yerleşim dışından dökülmüş olacağı ifade edilmiştir.²⁴

Metaller büyük oranda bakır içermekle birlikte az sayıda arsenik içeren örnekler de rastlanılmıştır. Ele geçen örneklerin izabe yoluyla yapıldığı anlaşılmıştır.²⁵ Antalya Elmalı Bağbaşı'daki pişmiş toprak bir örnek de kesin olmakla birlikte pota olarak adlandırılmıştır (Fig. 6).²⁶ Çivril Ovası'nda Beycesultan Höyüğü'nde Geç Kalkolitik Dönem tabakalarında ele geçen metal buluntuların da üretim alanı ile ilişkili olacağı düşünülmektedir. Bir evin köşesinde çömler içerisinde karşımıza çıkan toplu buluntu grubu içerisindeki metallere bazıları kırık ve dağınık bir biçimde ele geçmiştir, bu nedenle kazıcıları tarafından bulguların yeniden

21 Orman fidanlığında bulunan pota örneği sapsız örneklerdendir. Oval biçimli bir hazneye sahip potanın akıtacak kısmı dar olan ön taraftadır. (Efe 1999: 84; Ay-Efe 2002: 145, Fig. 8, Levha III: c.)

22 Kuruçay Höyük'te ele geçen potalar iki farklı formdadır. Bunlar yuvarlak saplı ve sapsız örneklerdir. Sapsız form 6A2 tabakasında ele geçmiştir. Oval biçimli bir hazneye sahiptir. (Umurtak 1996: 52, 53, Levha 146: 7.) Yuvarlak saplı örnek 3A tabakasında tespit edilmiştir. Toplamda 15 cm uzunluğa sahip potanın hazne kısmı 5.4 cm'dir. Kahverengi hamurlu kaba ve kötü derecede pişirilmiştir. (Umurtak 1996: 52, 53, Levha147: 1.- Duru 2008: 144, Resim 289: b.)

23 Umurtak 1996: 52.

24 Umurtak 1996: 58.

25 Madeni eserlerin analizleri Hadi Özbal tarafından yapılmıştır. (Duru 1983: 32)

26 Bağbaşı'nda tespit edilen pota örneği kırık bir biçimde tespit edilmiştir. Bahsi geçen örnek oval bir hazneye sahip olmakla birlikte sap kısmındaki kırık-tan anlaşıldığı kadarıyla bölgede gözlemlenen benzer formlardan hareketle bu grup içerisinde ele alınmıştır. (Duru 2008: 144, Resim 290.)

eritilip kullanılmak üzere saklanıldığı belirtilmiştir.²⁷ Yine Geç Kalkolitik Dönem tabakasından (XXX. tabaka) bir mekân içerisinde,²⁸ mekânın batı duvarına bitişik biçimde kare planlı bir ocak açığa çıkartılmış ve içinde bir saplı kap bulunmuştur.²⁹ Ayrıca yerleşimin Erken Tunç Çağı II tabakalarından XVII ve IX. tabakalarından gelen üfleç ve kalıp parçaları da Geç Kalkolitik Dönemden itibaren metal üretimindeki devamlılığı gösterir.³⁰ Bulgular üzerinde yapılan analizler sonucunda Erken Tunç Çağı verilerinin arsenikli bakır içerdiği tespit edilmiştir.³¹ Erken Tunç Çağı II' de arsenikli bakır oranı azalmış, Erken Tunç Çağı III' te kalay-bakır karışımına rastlanılmıştır.

İzmir'de Baklatepe Höyüğü Geç Kalkolitik tabakada (V.) pota parçaları tespit edilmiştir. Herhangi bir mimari içerisinde tespit edilemeyen bu bulgular, yerleşim dışında ortaya çıkartılan bir obsidyen işlik alanı bilgisinden hareketle üretimin açık alanlarda yapıldığına kanıt olarak sunulmuştur.³² 5-6 cm boyutlarında 2 cm kalınlığında pişmiş topraktan yapılmış bu parçalar üzerinde cüruflaşmış yüzeylere rastlanılmıştır. Bahsi geçen bulgular İzmir ve çevresini kapsayan alanda en erken metalürjik aktiviteler olarak değerlendirilmiştir.³³ Bu dönemi takiben Erken Tunç Çağı mezarlarında ele geçen zengin metal bulgular, Baklatepe'de iskân eden topluluğun metal kullanımına devam ettiği şeklinde yorumlanmıştır.³⁴ Kazısı yapılan alanlar dışında yüzey araştırmalarında da üretime ilişkin bulgulardan söz etmek mümkündür. İzmir ili Menderes ilçesi sınırlarında yer alan Altın-tepe Höyüğü üzerinde ergitmenin yapıldığını ortaya koyan sülfürlü bakır cürufları bulunmuştur. Bahsi

geçen veriler Geç Kalkolitik- Erken Tunç Çağı olarak yorumlanmıştır.³⁵

Batı Anadolu'da potalar özellikle Erken Tunç Çağı yerleşimlerinde karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu alanlardan Çukuriçi ve Limantepe yerleşimlerindeki bazı yapılar bronz dökümüne ilişkin kanıtlar ortaya koymaktadır. Çukuriçi Höyük 18 numaralı ev, Batı Anadolu metalürjisinde işlik alanı olarak tanımlı mekân olması açısından önemlidir.³⁶ Erken Tunç Çağı I sürecine geçiş aşamasına III-IV. tabakalarda ortaya çıkartılan yapı, M.Ö. 2900-2750 yıllarına tarihlendirilmektedir. Dikdörtgen planlı bu yapı içerisinde gerçekleştirilen çalışmalarda yapının üç farklı süreçte yerleşim gördüğü saptanmıştır.³⁷ Her evrede madencilğe yönelik veriler elde edilmekle birlikte özellikle B evresi metalürjik bulguları ile öne çıkmıştır.³⁸ B evresi, pota parçaları, üfleç, kalıplar, çubuk biçimli külçeler ve madenleri dövmek için kullanılan örs bloğundan hareketle maden işliği olarak yorumlanmıştır.³⁹ Burada yerleşim ihtiyaçları dışında ticari amaçlı nesnelere de üretildiği belirtilmiştir.⁴⁰ Pota tespit edilen İzmir sınırları içindeki ikinci alan Limantepe VI. tabakadaki 2. ve 3. evlerdir.⁴¹ ETÇ I' e tarihlenen birbirlerine bitişik inşa edilmiş uzun formulu yapılardan 2 numaralı olanında cüruf atıkları ve kalıplara rastlanılmıştır. Bahsi geçen alan kazıcısı tarafından madencilik zanaat alanı olarak belirtilmiştir.⁴² Bu mekânda potalara ait izlere rastlanılmasa da cüruflar üzerinde oksitli bakır tespit edilmesi, söz konusu üretimin potalarla yapıldığını göstermiştir. 3 numaralı evde ise dairesel formulu bir ocak açığa çıkartılmıştır.⁴³ Bahsi geçen ocağın maden ergitme işlemi için kullanılmış olabileceği önerilmiştir.⁴⁴

Çukuriçi ve Limantepe dışında Batı Anadolu

27 Stronach 1962: 280.

28 Lloyd-Mellaart 1962: 269, Fig.2: 14.

29 Beycesultan'da ele geçen pota örneği bir hazne ve sap kısmından oluşmaktadır. Beycesultan SX sondajında Geç Kalkolitik XXX. tabakasından tespit edilen örnek siyah hamurludur. (Stronach 1962: 23, Fig. 5, 268 Fig. 2: 14.) Hazne kısmı oval biçimli olan potanın sap kısmı kırık olmasına rağmen form itibarıyla yuvarlak biçimlidir. Bölgede görülen benzer formlardan dolayı bu grup içerisinde ele alınmıştır.

30 Lloyd-Mellaart 1962: 272, Fig. 4: 1,2.

31 Esin 1969: 148-178.

32 Şahoğlu-Tuncel 2014: 71.

33 Öktü-Erkanal 2015: 186

34 Şahoğlu-Tuncel 2014: 78.

35 Kaptan 1999: 45-47.

36 Horejs vd. 2017: 97.

37 Horejs Vd. 2017: 108.

38 Horejs Vd. 2017: 103, Fig. 5: 9.

39 Çukuriçi Höyük'te ele geçen pota örneği sapsız oval biçimlidir. (Mehofer 2014: 467, Fig. 3: B).

40 Mehofer 2014: 464-465.

41 Öktü-Erkanal 2015: 188.

42 Öktü-Erkanal 2015: 188, 187: Resim 6.

43 Kaptan 1997: 93.

44 Keskin 2011: 146-147.

Erken Tunç Çağı tabakalarında pota ele geçen başka merkezler de bulunmaktadır. Gökçeada Yenibademli Höyük'te yürütülen çalışmalarda dikdörtgen planlı bir ev yapısının güneyinde büyük boyutlu düzgün bir taş bloğu tespit edilmiştir. Söz konusu taş bloğu ile mekân arasında bir bağlantı kurulamasa da bu taş bloğunun hemen yakınında bir potaya rastlanılmıştır (Fig. 6).⁴⁵ Bu taş bloğunun Çukuriçi yerleşiminde metal atölyesi olarak tanımlı alanda kırma işleminin gerçekleştirildiği örs ile benzerliği dikkati çeker. Thermi yerleşiminde işlik karakteri gösterebilecek mekânlar tespit edilemese de yapıların yakınında çok sayıda metal üretimine ilişkin buluntular ortaya çıkartılmıştır. Bahsi geçen üretim araçları arasında potalar ve kalıplar önemli yer tutar.⁴⁶ Kazılarda ele geçen farklı formlardaki ürünler üzerinde yapılan analizlerden anlaşıldığı kadarıyla ürünlerin tamamına yakını bakır olmakla birlikte az sayıda kalay, arsenik ve kurşuna ilişkin izler ile karşılaşmıştır.⁴⁷ Kuzeybatı Anadolu'da Troya'da Erken Tunç Çağı II ve III. tabakalarda potalar bulunmuştur (Fig. 6).⁴⁸ Tip

D34 olarak sınıflandırılan, saplı ve sapsız örnekleriyle potalar insitu olarak mekân içlerinde ve işlik alanlarda ele geçmemesine karşın bunların yakın üretim alanlarından taşındığı düşünülmektedir.⁴⁹

Tespit edilen bütün bu bulgular Batı Anadolu madencilik aktivitelerinin bilinçli bir biçimde Geç Kalkolitik Dönemde başladığını ve Erken Tunç Çağı I' de gelişerek devam ettiğini göstermektedir.

Geç Kalkolitik Dönem ile birlikte ortaya çıkartılan metal ürünlerin hammaddesi olarak en çok Bakır ve Gümüş ile karşılaşmıştır (Fig. 7). Bununla birlikte Tunç Çağlar teriminin doğmasına olanak sağlayan kalay madeni de sınırlı sayıda tespit edilmiştir. Bu açıdan bakıldığında prehistorik dönemde kullanılmış olabileceği düşünülen madenlerin temin edilmesi için Troas bölgesi ve çevresindeki kaynaklar önem teşkil eder. Söz konusu alan içerisinde ele alabileceğimiz Troya, Thermi ve Yenibademli Höyük metal ürünlerine hammadde alınabilecek yerler arasında Çanakkale ili Çan ilçesinde ve Yuvalar köyü maden ocağını, Bursa Tahtaköprü ve Keleş ilçelerinde, Balıkesir'in Çataldağ mevkiinin güney kesiminde Serçeköy maden ocağını göstermek mümkündür. Bu alanlarda Erken Tunç Çağı ile ilişkili bakır madenine ait bulgulara rastlanmıştır (Fig. 7).⁵⁰ Bunlarla birlikte Gökçebayır ve Altınoluk yakınında zengin kurşun ve gümüş yatakları bulunur. İç Batı Anadolu'nun kuzey kesiminde Eskişehir, Afyon ve Kütahya illeri içerisinde yer alan Orman Fidanlığı, Demircihöyük, Küllüoba, Kusura gibi yerleşimlerde metal ele geçse de bu yerleşimlerin yakınında sadece Kütahya Gümüşköy Gümüş madeninin Erken Tunç Çağlar'da kullanıldığı düşünülmektedir.⁵¹ Az sayıda kalay için kesin olamamakla birlikte Bilecik İnhisar, Eskişehir

45 Yenibademli Höyük'te tespit edilen pota örneği tek parçadır. Sapsız çanak biçiminde görünümüne sahip potanın dar olan ön kısmında bir akıtacağı bulunmaktadır. (Hüryılmaz 2008: 232, 238, Abb. 6.)

46 Thermi yerleşiminde ortaya çıkartılan potalar çeşitli formlardadır. Bunlar arasında sap delikli ve kare saplı olanları öne çıkarken bir örnek olasılıkla yuvarlak saplıdır. (Lamp 1936: 165.) Sap delikli örnekler iki farklı formdadır. Bunlardan ilki 6.7 cm'lik kısmı korunmuş, hazne kısmı oval biçimli olanıdır. Sap deliği potanın arkasında bir çıkıntı üzerine açılmıştır. (Lamp 1936: 157, 158, Fig. 44: 31.72.) Diğer sap delikli örnek 11 cm uzunluğunda 8.7 cm genişliğindedir. Dar kısımda yaklaşık olarak 3-4cm çapında bir delik bırakılmıştır. Söz konusu bu delik soket deliği olarak tanımlanmıştır. (Lamp 1936: 157, PI XXIV: 31. 71.) Kare saplı örneğin hazne ve akıtacak kısmı korunmuştur. Sap kısmı tahribata uğramıştır. Akıtacak üzerinde cüruף izleri tespit edilmiştir. (Lamp 1936: 157, PI XXIV: 30.43. 30.43.) Yuvarlak saplı örneğin 8.4 cm'lik kısmı ele geçmiştir. Hazne kısmı sağlam fakat sap kısmı kırıktır. Benzer örneklerden yola çıkılarak bu form dâhilinde sunulmuştur. (Lamp 1936: 157, PI XXIV: 30.37.)

47 Lamp 1936: 215. (Thermi'deki örnekler Prof. Desch tarafından analiz edilmiştir.)

48 Kare saplı örnek Troya III. Tabakada tüm olarak ele geçmiştir. Gri hamurlu, saman katkılı kaba üretimi bulunan örneğin dış kısmı yeşilimsi devetüyü renginde banyo astarlıdır. Düz dip kısmı bulunan form kazıcısı tarafından armut biçimli olarak yorumlanmıştır. (Blegen vd. 1951: 34, 45, 53, 54, Fig. 80, PI:

33.1263, 33.1264, 33.1265.)

49 *Ilios*, Nos.469,470. Nos.1197,1198. Nos.6817, 6822. Sapsız formlar Troya'da en fazla karşılaşılan örneklerdir. Troya II. Tabakada ele geçen örneklerin hazne kısımları korunmuştur. Oval biçimli bir hazneye sahip potaların dar olan ön kısımlarında akıtacakları bulunur. (de Jesus 1980: 13,584, Fig.14:1. A-660 (İlios. No.470.), Blegen vd. 1951: 34, Keskin 2003: Levha 88,90, Blegen vd.1951: 34, 45, 53, 54, Fig.80, PI:33.1263,33.1264,33.1265.

50 Perniçka vd.2003: 156-160.

51 Perniçka vd.2003: 156.

Mihalgazi Sarıcakaya ve Gölpazarı mevki-leri önerilmektedir.⁵² Bu nedenle İç Batı Anadolu'nun kuzey kesimindeki yerleşmelerde ele geçen metallerin hammaddelerinin bölge dışından getirilmiş olma ihtimali vardır. İzmir ve çevresine bakıldığında günümüzde ekonomik olarak işletilmeyen bakır ve kurşun yatakları bulunmaktadır. Limantepe, Baklatepe, Çukuriçi gibi yerleşimlerin bulunduğu kıyı Ege için MTA tarafından hazırlanan ve Ergun Kaptan'ın bahsettiği bilgiler doğrultusunda; Limantepe'nin Buca Maden, Kemalpaşa Yeni Kurudere, Ovacık Yayla, Bayındır Sarıyurt-İlçadere, Menderes Efemçukuru ve Gümüldür'de bakır-kurşun ve çinko yataklarından yararlanılmış olabileceği ifade edilmiştir (Fig. 7).⁵³ Buna ek olarak Baklatepe'deki maden bulguların yerleşimin hemen kuzeyinde yer alan Sandıkköy olabileceği düşünülmüş, Menderes Efemçukuru ve Gümüldür civarındaki kaynaklardan da yararlanılmış olabileceği belirtilmiştir.⁵⁴ Kalay madeni için en yakın alan ise Manisa Salihli ve Uşak Murat Dağı üzerinde durulmuştur.⁵⁵ Ayrıca Bayraklı Höyüğü kazılarında Erken Tunç Çağı III tabakasında tespit edilen gümüş buluntuların kaynağının, Bayraklı yerleşiminin kuzeyinde bulunan Yamanlar Dağı'ndaki Arap Dağ olabileceği belirtilmiştir.⁵⁶

Güneybatı Anadolu'daki yerleşimlerde ele geçen madenlerin hammadde kaynaklarının nerelerde olabileceği konusunda De Jesus'un araştırmaları öne çıkmıştır. Bu doğrultuda De Jesus Beycesultan'da Geç Kalkolitik-Erken Tunç Çağı'na tarihlendirilen bakır buluntuların yaklaşık olarak Afyon, Denizli arasında kalan Kızılca ve Manisa Sardes civarına yakın bir bölümde tespit edilen Bülbüller, Seydiköy ve Seki bakır depozit alanları olabileceğini önermiştir (Fig. 7).⁵⁷ Kuruçay'dan ele geçen metallerin analizleri de mevcut olmasına rağmen Gülsüm Umurtak De Jesus'un Beycesultan kaynakları için söylediği merkezlerden gelen bakır madenin Kuruçay'da olup olmadığına

kuşkuyla yaklaşmıştır.⁵⁸

Bu kaynaklar içerisinde Yassitepe'deki metal buluntulara hammadde sağlayabilecek alanlara bakıldığında, yapılan analizlerden hareketle Limantepe ve Baklatepe sakinlerinin kullandığı kaynaklar ile aynı olabileceği önerilmiştir.⁵⁹

Yassitepe Höyüğü'nde Bakır/Tunç Buluntular

Yassitepe'de ETÇ I tabakalarında tunç eser olarak az sayıda metal kesici ve delici alet ele geçmiştir (Fig. 8). Yassitepe'de ortaya çıkartılan metal buluntular arasında yassı balta, sap delikli balta, kıvrık başlı iğne, düz başlı iğne, delici ve keski türünde aletler dikkati çekmektedir. Buluntular üzerinde üretim şeklini ve içeriğini saptayabilmek amacıyla bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma kapsamında içinde Yassitepe'deki metal buluntular E. Fidan ve M. Massa tarafından analiz edilmiştir.⁶⁰ Çalışmalar sonucunda düz başlı iğne (JCP-7788) üzerinde %20'lere varan oranda kurşun tespit edilmiştir (Fig. 8). Bu durum Poliochni, Thermi ve Demircihöyük ile benzerlik sunar. İlginç sonuçlardan biri tunç deliciden elde edilmiş (Fig. 8), delicinin (KCR-8190) %15 kalay, %5 demir barındırdığı ve gerçek bronz içerdiği saptanmıştır. Bu sonuç Batı Anadolu'da ETÇ I'de kalaylı bronzun kullanılmış olması bakımından önemlidir. Nitekim Demircihöyük'te yapılan yeni analizlerde de benzer sonuçlara rastlanılmıştır.⁶¹ Yassitepe ve Demircihöyük örnekleri Batı Anadolu'da kalaylı bronz üretimin erkene çekilmesine olanak tanıyabilecek ipuçları olarak ele alınabilir. Bir alaşım içermeyen sadece %2'lik bir arsenik oranına sahip arkası delikli yassı balta (Fig. 8) (GEN-6679) bakır üretim olarak karşımıza çıkar. Benzerleri Ege, Doğu Akdeniz ve İkiztepe'den bilinen örneklerin sadece kıyı kesimdeki yerleşmelerde görülmesi analizciler tarafından 4. 3. binyılda

52 Fidan 2016: 51.

53 Kaptan 2008: 246.

54 Kaptan 1998: 109.

55 Fidan 2016: 51.

56 Erdem 2021: 86.

57 de Jesus 1980: 130.

58 Umurtak 1996: 58.

59 Fidan-Massa Ön Rapor.

60 Yassitepe'de ele geçen metallerin analizleri "portable X-Ray Fluorescence Spectrometer (Pxf)" yöntemiyle Erkan Fidan ve Michele Massa tarafından yapılmıştır. Burada kullanılan veriler için ön rapordan yararlanılmıştır. (Yeşilova and Yassitepe metal chemical composition analysis-Preliminary report)

61 Massa vd. 2017: 51-83.

uzun mesafeli deniz etkileşimi ile açıklanmaya çalışılmıştır.

Potalar ve metal buluntular dışında Yassitepe’de madeni üretime ilişkin diğer ara ürün olan örs, çekiç, üfleç gibi örneklere rastlanılmamıştır. Fakat yerleşimde çok sayıda kırma-öğütme taşları bulunmuştur. Bunlar en azından hammadde olarak gelen madenlerin fazlalıklarının ayrıştırılmasında kullanılmış olmalıdırlar.

Yassitepe’de az sayıda madeni buluntu ele geçmesine rağmen çok sayıda ve çeşitli formlarda pota bulunması da üzerinde durulması gereken bir konudur. Üzerlerinde kullanım izleri olan bu potalarda daha fazla sayıda ürün çıkması muhtemeldir. Bu durumda metal ürünlerin mezarlara gömü hediyesi olarak bırakıldığı düşünülmektedir. Erken Tunç Çağı’nda Demircihöyük Sarıket’te, Karataş Elmalı’da, Yortan ve Baklatepe mezarlık alanlarında gömü hediyesi olarak metal bırakma geleneği yaygın olarak vardır. Nitekim Yassitepe’nin hemen güneyinde yer alan Yeşilova Höyüğü yakınlarında Erken Tunç Çağı’na tarihlenen bir pithos gömü içerisinde de tunç bir balta ve iğne ele geçmiştir⁶². Dolayısıyla Erken Tunç Çağı’nda Yassitepe’nin kültür sahası içerisinde de mezarlara metal gömü hediyesi bırakma geleneğinden bahsedilebilir⁶³. Bunun dışında az sayıda maden ele geçmesine yönelik diğer bir alternatif öneri, yerleşimcilerin Yassitepe’yi terk ederken yanlarında metal aletleri de götürmüş olma ihtimalidir.

Değerlendirme ve Sonuç

Neolitik Dönemde toprağa bağlı yaşam, insanlık tarihinde uygarlık denilen sürecin oluşmasına zemin hazırlamıştır.⁶⁴ Geç Kalkolitik Dönem ve Erken Tunç Çağı periyodunun bu sürece katkısı da madencilik alanında olmuştur. De Jesus madencilik faaliyetlerinin başladığı Geç Kalkolitik Dönemi sosyo-politik değişimlerin yaşandığı bir kuluçka evresi olarak tanımlar ve Erken Tunç Çağları’daki gelişime hazırlık aşaması olarak yorumlar.⁶⁵ Batı Anadolu yerleşimlerinin bu tabakalarından anlaşıldığı kadarıyla da bilinçli maden cevheri

eriterek nitelikli madeni ürünler hazırlamak sosyo-politik açıdan değişime işaret olarak algılanabilir. Nasıl tarım için iklim, uygun araziler ve su kaynakları önemli ise maden kaynakları için de nitelikli mineral yataklarına ihtiyacı vardır. Batı Anadolu’da da bu kaynaklar yeterince mevcuttur.⁶⁶

Yassitepe ETÇ bulguları içerisinde yoğun biçimde üretime dair kanıtlar olmasa da metalurjide kaynağından alınan madenin eritilmesi için zengin bir enerji kaynağına ihtiyaç vardır. Özellikle bakır madeninden çıkartılan hammaddenin eritilmesi odun yardımıyla mümkün olabilmektedir. Bu nedenle daha fazla ürün elde etmek için kesilen ağaç sayısı da fazla olmaktadır. Halil Tekin’in Avrupalı bir seyyahın alıntı yaparak açıkladığı duruma göre 1836 yılında Karadeniz’de gerçekleştirilen bir üretim için 2.2 kg altın ve 15 kg gümüş elde etmek amacıyla 260 ton ağaç ve 65 ton kömür kullanılmıştır.⁶⁷ Bu durum enerji ihtiyacının miktarına iyi bir örnek olarak gösterilebilir. Bu bağlamda Batı Anadolu’nun da Geç Kalkolitik Dönemden itibaren yoğunlaşan madencilik faaliyetleri için zengin orman kaynağına sahip olduğu açıktır.

Aslıhan Yener ve ekibi, 1980’li yıllarda Bolkar Dağları’nda yaptıkları araştırmalarda bölge halkının 20.yy’larda izabe fırınları genellikle ormanların yamaçlarında kurup, birkaç kuşak bu alanlarda ormanları kesip kullandıktan sonra, buradaki fırınları terk edip dağın diğer yamacına geçtiklerini saptamıştır. Burada çalıştıkları süreç içerisinde ilk kesilen yamaçta ağaçların ortalama 50 yılda eski halini aldığı görülmüştür. Böylelikle doğal denge sağlanarak ormanlık alanlar yok olmadan yenilenerek kullanılmıştır.⁶⁸ Olasılıkla Batı Anadolu maden sahalarında da ağaçlar kesildikten sonra yerlerine yenileri yükseldi ve bu alanlar ormanlık vasfını korudu. Bu bağlamda Batı Anadolu ve çevresinde gerçekleştirilecek prehistorik

62 Derin 2009: Fig.5a,B.

63 Derin 2020:20-21.

64 Ponting 2017: 39.

65 de Jesus-Dardeniz: 2015, 239.

66 Jeomorfolojik olarak Türkiye kuzeyde Avrasya plakası güneyde ise Arap plakası arasında bulunmaktadır. Levha tektoniği kuramına göre Arap plakası jeolojik zamanlar boyunca hareketsiz kalmıştır. Bu nedenle Mezopotamya ve çevresinde metalik kaynaklar yoktur. Anadolu Plakası ise hareketli yapısıyla bu söz konusu kaynakları kullanma olanağı bulmuştur. (Tekin 2015: 38.)

67 Tekin 2015: 174.

68 Yener 1985: 97.

dönem maden kaynaklarının araştırılmasında, maden kaynağı olabilecek alanların ormanlık arazi içerisinde kalmış olabileceği ihtimalini de göz önüne almak gereklidir.

Bahsi geçen coğrafi veriler ve arkeolojik bulgular üzerinde bir değerlendirme yapıldığında M.Ö. 4. ve 3. binyılda Anadolu genelinde olduğu gibi Batı Anadolu'da da hareketli bir yaşam sürecinden bahsedilebilir. Bu hareketlenmede madencilik payı ne derece etkili oldu bilinmez ama yerleşimlerin boyutlarının büyüdüğü ve neredeyse ortak bir mimarinin oluşmaya başladığı tabakalarla birlikte metalürjiye ait izleri görmek, madencilik toplumdaki yer alan bir uğraşı haline geldiğini gösterir. Bu duruma paralel olarak toplumda sürece yön veren kişi ya da kurumların olması kaçınılmaz bir gerçekliktir. Mezopotamya'da Halaf Dönemi'nden Obeyd Dönemi'ne geçiş aşamasında tapınak, yönetim ve ekonomik işlevli yapıların aynı anda görülmektedir. Bu düzeni yöneten kişi de muhtemelen rahip kraldır.⁶⁹ Batı Anadolu'da Mezopotamya'daki gibi kompleks bir mimari bütünlüğe rastlanılmaz. Buna rağmen Geç Kalkolitik Dönemde Kuruçay 6. tabakada, Erken Tunç Çağı I'de Karataş Semayük büyük yapıda, Erken Tunç Çağı II ile birlikte Küllüoba Kompleks II' de, Erken Tunç Çağı III ile Limantepe ve Troya'dan bildiğimiz anıtsal sur yapılarının oluşumundaki organizasyonda toplum içinde öne çıkan birileri mutlaka olmalıydı. Muhtemelen bu kişi de geniş alanlardaki tarımı da denetleyen bey/ağa idi.⁷⁰ Yassitepe de Erken Tunç Çağı I sürecinde Batı Anadolu'da görülen sosyo-politik yapılanma içerisinde bulunmaktaydı. Jeopolitik konumu sayesinde Yassitepe Ege Denizi aracılığıyla deniz aşırı ilişkilere, büyük kervan yolları ile Anadolu'nun iç kesimlerine ulaşabiliyordu. İzmir ve çevresinin Büyük Menderes üzerinden Güneybatı Anadolu'ya, Troas bölgesinden de İznik-İnegöl hattıyla Kuzeybatı Anadolu'ya açılma imkânının olması, kültürel bağlamda etkileşimin geniş çaplı yaşanmasına olanak tanıyordu. Metalürjik anlamda benzer ürünlerin ve üretim araçlarının varlığı bilgi teknolojisi bağlamında bir aktarımını akla getirmekle birlikte aynı kaynaklara ait üretimlerin Geç Kalkolitik Dönemden itibaren görülüyor olması da

belli başlı alanların uzun süre gündemde kaldığını gösterir. Bölge hakkında yazılı kaynaklara yönelik en erken söylemlerin M.Ö. 3. binyılın son çeyreğini işaret ettiği bir ortamda bölge lokalizasyonunda bazı yerleşimlerin öne çıktığı görülür.⁷¹

Anadolu'nun İç Batı kesimlerinde ETÇ sonunda yerleşimlerin sayısı azalmakta buna rağmen büyük kentler ortaya çıkmaktadır.⁷² Kentleşmeye giden süreçte Kıyı Ege'de yer alan Yassitepe yerleşimi de mimarisi, tapınma alanı, depolama sistemi ve çanak çömlek zenginliğiyle büyük bir merkezdir. Savunma duvarlarıyla korunan, madencilik faaliyetinin de yürütüldüğü güçlü bir yöneticinin yaşadığı yerleşim alanı özelliğini göstermektedir. Yassitepe'nin ETÇ'de ticaretle de bağlantılı olarak keramik, metal ve tarım ürünlerinin üretiminde ve depolanmasında İç Batı Anadolu ve Ege arasında ilişkinin kurulmasında önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ele geçen potalar da metal üretiminin varlığını kanıtlar.

Teşekkür

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında emeği geçen Yeşilova Höyüğü Ziyaretçi Merkezi arkeologlarından, merhum Mehmet YURTSEVER, Yağmur MERCAN, Meryem KIZIL, Mehtap ÖZTÜRK'e çizim ve malzemenin düzenlenmesindeki yardımları nedeniyle teşekkür etmek isteriz. Ayrıca yerleşim planının dijital ortama taşınmasında emeği olan Yüksek Mimar Müge CENGİZ'e minnettarız.

Katalog

Figür 2. Çanak biçimli delikli potalar

1-Çanak biçimli pota. H 17a. Ağız çapı: 15cm, yükseklik: 4.5cm. El yapımı. Hamur: 10 YR 5/3 Kızıl Kahve. Dış astar: 10 YR 7/4 Mat Kahve. İç astar: 10 YR 7/4 Mat Kahve. Katkı: kum, taşçık, saman, mika. IIB2-2, LBM-63411.

2-Çanak biçimli Pota. H 17c. Ağız çapı: 14.5cm, yükseklik: 7cm. El yapımı. Hamur: 7.5 YR 7/6 Kırmızımsı Sarı. Dış astar: 7.5 YR 7/6 Kırmızımsı Sarı. İç astar: 10 YR 7/4 Mat Kahve. Katkı: bitkisel, saman, taşçık, kum. IIB2-2, FRI- 38646.

3-Çanak biçimli pota. H 19a. Ağız çapı 13cm, yükseklik 6cm, El yapımı. Hamur: 10 YR 7/4 Mat Kahve, Dış astar: 10 YR 7/4 Mat Kahve. İç astar: 10 YR 7/4 Mat Kahve. Katkı: kum, taşçık, mika, saman. IIB3, IAD-9069.

69 Frangipane 2002: 154.

70 Fidan 2015: 180.

71 Sarı 2012: 223.

72 Dedeoğlu 2014: Fig. 7-8.

4-Çanak biçimli pota. H 19a. Ağız çapı 14cm, yükseklik 4.2cm. El yapımı. Hamur: 10 YR 7/3 Çok Açık Kahve. Dış astar: 10 YR 7/3 Çok Açık Kahve. İç astar: 10 YR 7/3 Çok Açık Kahve. Katkı: kum, taşçık, mika, saman. IIB3, IAD-9068.

Figür 3. Çanak biçimli deliksiz potalar

5- Çanak biçimli pota. G 15a-b. Ağız çapı: 12.6cm, yükseklik: 4.5cm. El yapımı. Hamur: 10 YR 7/6 Sarı. Dış astar: 5 YR 7/6 Kırmızımsı Sarı. İç Astar: 5 YR 7/6 Kırmızımsı Sarı. Katkı: kum, taşçık mika, saman. IIB1, GNR- 45196.

6-Çanak biçimli pota. G 17b-d/G 16c. Ağız çapı: 14cm, yükseklik: 6cm. El yapımı. Hamur: 7.5 YR 7/6 Kırmızımsı Sarı. Dış astar: 7.5 YR 7/6 Kırmızımsı Sarı. İç astar: 7,5 YR 7/6 Kırmızımsı Sarı. Katkı: kum, taşçık, saman. IIB2-1, LVD-8899.

7-Çanak biçimli pota. H 16c. Ağız çapı: 15cm, yükseklik: 4.5cm. El yapımı. Hamur: 10 YR 7/4 Mat Kahve. Dış astar: 10 YR 7/4 Mat Kahve. İç astar: 10 YR 7/4 Mat Kahve. Katkı: kum, taşçık, mika, saman. IIB2-2, IBT-9062.

8-Çanak biçimli pota. H 19a. Ağız çapı: 16cm, yükseklik: 3.9cm. El yapımı. Hamur: 10 YR 7/3 Mat Kahve. Dış astar: 10 YR 7/3 Mat Kahve. İç astar: 10 YR 7/3 Mat Kahve. Katkı: kum, taşçık, mika. IIB4, IFC-9060.

9-Çanak biçimli pota. H 19a. Ağız çapı: 17cm, yükseklik: 4.9cm. El yapımı. Hamur: 10 YR 7/4 Mat Kahve. Dış astar: 10 YR 7/4 Mat Kahve. İç astar: 10 YR 7/4 Mat Kahve. Katkı: kum, taşçık, mika. IB4, IFC-9059.

Figür 4. Çanak biçimli deliksiz potalar.

10-Çanak biçimli pota. H 19a. Ağız çapı: 17cm, yükseklik: 4.3cm. El yapımı. Hamur: 10 YR 7/4 Mat Kahve. Dış astar: 10 YR 7/4 Mat Kahve. İç astar: 10 YR 7/4 Mat Kahve. Katkı: kum, taşçık, mika, saman. IIB4, IAY-9061.

11-Çanak biçimli pota. H 19a. Ağız çapı:----, yükseklik: 5.9cm. El yapımı. Hamur: 10 YR 7/4 Mat Kahve. Dış astar: 10 YR 7/4 Mat Kahve. İç astar: 10 YR 7/4 Mat Kahve. Katkı: kum, taşçık, mika. IIB4, IFC-9063.

12-Çanak biçimli pota. H 19a. Ağız çapı:----, yükseklik: 6.3cm, El yapımı. Hamur: 10 YR 7/4 Mat Kahve. Dış astar: 10 YR 7/4 Mat Kahve. İç astar: 10 YR 7/4 Mat Kahve. Katkı: kum, taşçık, mika, saman. IIB4, IAV-9064.

13-Çanak biçimli pota. H 19a. Ağız çapı:----, yükseklik: 4.5cm. El yapımı. Hamur: 10 YR 7/4 Mat Kahve. Dış astar: 10 YR 7/4 Mat Kahve. İç astar: 10 YR 7/4 Mat Kahve. Katkı: kum, taşçık, mika, saman. IIB4, IAY-9066.

14-Çanak biçimli pota. F 16d-G 16b. Ağız çapı:----, yükseklik: 4.8cm. El yapımı. Hamur: 10 YR 7/3 Mat Kahve. Dış astar: 10 YR 7/4 Mat Kahve. İç astar: 10 YR 7/4 Mat Kahve. Katkı: kum, taşçık, saman. IIB2-2, LUH-8888.

15-Çanak biçimli pota. H 19a açması. Ağız çapı:----, yükseklik: 3cm. El yapımı. Hamur: 10 YR 7/4 Mat Kahve. Dış astar: 10 YR 7/4 Mat Kahve. İç astar: 10 YR

7/4 Mat Kahve. Katkı: kum, taşçık, mika, saman. IIB4, IEF-6065.

16-Çanak biçimli pota. H 16c. Ağız Çapı:---, yükseklik: 3.6cm. El yapımı. Hamur: 10 YR 7/4 Mat Kahve. Dış astar: 10 YR 7/4 Mat Kahve. İç astar: 10 YR 7/4 Mat Kahve. Katkı: kum, taşçık, mika, saman. IIB2-2, IBT-9067.

Figür 5. Yassıtepe Höyüğü ETÇ I potaları.

17-Minyatür Pota. I 15d. Ağız çapı: 5cm, yükseklik: 3cm. El yapımı. Hamur: 7,5 YR 7/6 Kırmızımsı Sarı. Dış astar: 7.5 YR 7/6 Kırmızımsı Sarı. İç astar: 7,5 YR 7/6 Kırmızımsı Sarı. Katkı: kum, taşçık, mika, saman. IIB1, HHL-7047.

18-Sap delikli pota. H 18a. Ağız çapı: 9cm, yükseklik: 4.5 cm. El yapımı. Hamur: 7.5 YR 7/6 Kırmızımsı Sarı. Dış astar: 7,5 YR 7/6 Kırmızımsı Sarı. İç astar: 7,5 YR 7/6 Kırmızımsı Sarı. Katkı: kum, taşçık, saman. IIB2-2, FUI- 6523.

19-Kare hazneli pota. G 16b. Ağız çapı: 4cm, yükseklik: 3.5cm. el yapımı. Hamur: 7.5 YR 7/6 Kırmızımsı Sarı. Dış astar: 7,5 YR 7/6 Kırmızımsı Sarı. İç astar: 7,5 YR 7/6 Kırmızımsı Sarı. Katkı: kum, taşçık, mika, saman. IIB2-2, LSB-9070.

Kaynakça

- AY ve EFE 2001: D. Ay, T. Efe, *The Salvage Excavations at Orman Fidanlığı. A Chalcolithic Site in Inland Northwestern Anatolia*, Task Yayınları. İstanbul.
- BAYLEY ve REHREN 2007: J. Bayley, T. Rehren, "Towards a Functional and Typological Classification of Crucibles" *Archetype Books- Metals and Mines Studies in Archaemetallurgy*, (Ed. S. La Niece, D. Hook & P. Craddock), 46-55.
- BLEGEN vd. 1951: C. Blegen, J. L. Caskey, M. Rawson, J. Sperling, *Troy General Introduction. The First and Second Settlements. Volume I-II*, Princeton, London.
- DEDEOĞLU 2014: F. Dedeoğlu, "Yukarı Menderes Havzası Bölgesel Yerleşim Analizi: Erken Tunç Çağında Sosyo-Ekonomik Örgütlenmedeki Değişim ve Dönüşüm Süreçleri." *TAS 1* (Ed. Ö. Çevik-B. Erdoğan), Ege Yayınları, İstanbul, 19-42.
- DE JESUS 1980: P. D. Jesus, *The Development of Prehistoric Mining and Metallurgy in Anatolia*, BAR,74, Oxford.
- DE JESUS-DARDENİZ 2015: P. D. Jesus, G. Dardeniz, "Antik Madencilik Hakkında Arkeolojik ve Jeolojik Görüşler", *MTA*, 151, 235-250.
- DERİN 2009: Z. Derin, "The Interpretation of the change and variations observed in the burial customs at the early bronze age in Western Anatolia", *Altan Çilingiroğlu'na Armağan, Yukarı Deniz Kıyısında Urartu Krallığı'na Adanmış Bir Hayat, Studies in Honour of Altan Çilingiroğlu, A Life Dedicated to Urartu on the Shores of the Upper Sea*, (Editörler; H.Sağlamtimur- E.Abay-Z.

- Derin- A.Ü.Erdem- A.Batmaz- F.Dedeoğlu- M.Erdalkıran- M.B.Baştürk- E.Konakçı, *Arkeoloji ve Sanat Yayınları*, İstanbul, 257-268.
- DERİN 2019: Z.Derin, “İzmir’de 5 Bin Yıllık Yerleşim Alanı Yassitepe’de Yeni Keşifler”, *Smyrna/İzmir, Kazı Araştırmaları III*, Editörler, H. Göncü, A.Ersoy, D.S.A. Tanrıver, Ege Yayınları, 1-16.
- DERİN2020: Z. Derin, “Bornova – Yassitepe Höyüğü 2010-2019 Yıl Çalışmaları”, *ADerg 35*, 1-42
- DURU 2008: R. Duru, *M.Ö. 8000’den 2000’e Burdur-Antalya Yöresinin Altı Binyılı*, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya.
- EFE 1999: T. Efe, “Orman Fidanlığı Kurtarma Kazıları:1992-1994 Yılları Arasında Yapılan Çalışmalar”, *Anadolu Araştırmaları 15*, 73-104.
- ERDEM 2021: A. Erdem, “İzmir Bayraklı Höyük’te Bulunan Gümüş Takılara Dair İlk Gözlemler” *Arkeoloji Dergisi XXVI 2021/1*, 83-90.
- ESİN 1986: U. Esin, “Tepecik ve Tülintepe’ye (Altınova-Elâzığ) Ait Bazı Metal ve Cüruf Analizleri. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, II, Ankara, 69-80.
- ESİN 1969: U. Esin, *Kuantatif ve Spectral Analiz Yardımıyla Anadolu’da Başlangıcından Asur Ticaret Kolonileri Sonuna Kadar Bakır ve Tunç Madenciligi*. İstanbul.
- FİDAN 2015: E. Fidan, “Batı Anadolu’da Sosyal Sınıf Farklılıklarının Ortaya Çıkışı: Aşağı ve Yukarı Yerleşme Sistemi”, *TAS 2*, Ege Yayınları, 175-184.
- FİDAN 2016: E. Fidan, “Tarihöncesi Dönemlerde Anadolu’da Kullanılmış Olan Maden Yatakları”, *Türk Tarihi Madenler Konferansı Bildirileri MT Bilimsel Dergisi*, 51-59.
- FİDAN ve MASSA 2019: E. Fidan, M. Massa, *Yeşilova and Yassitepe Metal Chemical Composition Analysis-Preliminary Report*.
- FRANGIPANE 2002: M. Frangipane, *Yakınoğlu’da Devletin Doğuşu*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- GENÇ 2019: E. Genç, “Karadeniz Bölgesi’nde Bir Erken Tunç Çağı Madenci İşliği: Kastamonu-Kınık”, *International Social Sciences Studies Journal*, 5(51): 6818-6837.
- HOREJS vd. 2017: B. Horejs, S. Grasböck, M. Röcklinger. “Continuity and Change in an Early Bronze Age 1 Metal Workshop”, *Çukuriçi Höyük 1 Anatolia and the Aegean From the 7th to the 3rd, Oriental and European Archeology 5*, Austrian Academy of Sciences, Vienna, 95-125.
- HÜRYILMAZ 2008: H. Hüryılmaz, “1996 Rettungsgrabungen auf dem Yenibademli Höyük, Gökçe Ada/İmros”, *The Aegean in the Neolithic, Chalcolithic and the Early Bronze Age*, (Ed.: H. Erkanal, H. Hauptmann, V. Şahoğlu, Rıza Tuncel), 229-241.
- KAPTAN 1997: E. Kaptan, “Limantepe’de Eski Metalurjiye Ait Buluntular”, *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, XIII, Ankara, 93-102.
- KAPTAN 1998a: E. Kaptan, “Baklatepe’de Eski Metalurjiye Ait Buluntular”, *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, XIII, Ankara, 103-114.
- KAPTAN 1999: E. Kaptan, “Altın Tepe’de Kalkolitik ve Eski Tunç Çağı’na Ait Metalurjik Buluntular”, *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, XIV, Ankara 45-47.
- KAPTAN 2008: E. Kaptan, “Metallurgical Residues From Late Chalcolithic and Early Bronze Age Limantepe” *The Aegean in the Neolithic, Chalcolithic and the Early Bronze Age*, (Ed. H. Erkanal, H. Hauptmann, V. Şahoğlu, R. Tuncel), Ankara, 243-250.
- KESKİN 2011: L. Keskin, “Metalworking in Western Anolian Coastal Region During the 3rd Millennium BC”. *Across. The Cyclades and Western Anatolia During the 3rd Millennium BC*. Editörler: V. Şahoğlu – P. Sotirakopoulou, İstanbul, 144-152.
- LAMP 1936: W. Lamb, *Excavations at Thermi in Lesbos*, Cambridge.
- LLOYD-MELLAART 1962: S. Lloyd- J. Mellaart, *Beycesultan Volume I. The Chalcolithic and Early Bronz Age Levels*, London.
- MASSA vd. 2017: M. Massa, O. McIlpatrick, E. Fidan, “Patterns of Metal Procurement, Manufacture and Exchange in the Early Bronze Age Northwestern Anatolia: Demircihüyük and Beyond”, *AntSt 67*, 61-83.
- MEHOFER 2014: M. Mehofer, “Metallurgy During the Late Chalcolithic and The Beginning of The Early Bronze Age in Western Anatolia”, *Western Anatolia Before Proto-Urbanisation in the 4th Millennium BC. Proceedings of the International Symposium held at the Kunsthistorisches Museum Wien, Austria*, 21-21 Nowember, 2012, (Ed. B.Horejs, M. Mehofer), Vienna, s.463-490.
- ÖKTÜ-ERKANAL 2015: A. Erkanal-Öktü, H. Erkanal, “Orta Batı Anadolu’da Yeni Tarih Öncesi Araştırmaları. Baklatepe, Limantepe, Çeşme Bağlararası ve Panaztepe”, *Kültürlerin Köprüsü Anadolu*, (Ed. Ü. Yalçın- H. D. Bienert), Bonn-Bochum. 185-203.
- PERNICKA vd. 2003: E. Pernicka- C. Eibner- Ö. Öztunalı- G. A. Wagner, “Early Bronze Age Metallurgy in the Northeast Aegean”, *Troia and The Troad. Scientific Approaches, Natural Science in Archaeology*, Berlin, Heidenberg, 143-172.
- PONTING 2019: C. Ponting, *Yeni Bir Bakış Açısıyla Dünya Tarihi*, Alfa Basımevi, Çeviri: Eşref Bengi Özbilen, 6.Baskı, İstanbul.
- SARI 2012: D. Sarı, “İlk Tunç Çağı ve Orta Tunç Çağı’nda Batı Anadolu’nun Kültürel ve Siyasal Gelişimi” *M.A.S.R.O.P E-Dergisi 7*, 2012: 112-249.

- ŞAHOĞLU-TUNCEL 2014: V. Şahoğlu- R.Tuncel, “New Insight into the Late Chalcolithic of Coastal Western Anatolia: A View From Baklatepe, İzmir”. *Western Anatolia Before the Troy. Proto-Urbanisation in the 4th Millennium BC*, (Ed. B. Horejs, M. Mehofer), Austria, 65-82.
- STRONACH 1962: D. B. Stronach, “Metal Objects” in *Beycesultan Volume I. The Chalcolithic and Early Bronze Age Levels*, (Ed. S. Lloyd-J. Mellaart), London
- TEKİN 2015: H. Tekin, Eski Anadolu Madenciliği. Arkeolojik Veriler Işığı Altında Başlangıcından Demir Çağı'na Kadar. Bilgin Kültür ve Sanat Yayınları, Ankara.
- UMURTAK 1996: G. Umurtak, *Kuruçay Höyük II*, Maden Eserler, TTK, Ankara. 56-59,
- YALÇIN 2011: Ü. Yalçın. “Anadolu’da Madencilik”, Arkeo Atlas, (Ed. Necmi Karul), s. 188-195.
- YALÇIN 2016: Ü. Yalçın, “Anadolu Madencilik Tarihine Toplu Bir Bakış” *Yeraltı Kaynakları Dergisi*, 9, 1-13.
- YALÇIN vd. 1992: Ü. Yalçın, H. Hauptmann, A. Hauptmann, E. Pernicka, “Norşuntepe’de Geç Kalkolitik Çağ Bakır Madenciliği Üzerine Arkeometallurjik Araştırmalar”, *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, VIII, Ankara, 381-390.
- YENER 1985: A. Yener, “Bolkar, Aladağ ve Keban Madenlerinde 1984 yılı İncelemeleri”, *Arkeometri Sonuçları Toplantısı* I. Ankara, 93-106.
- YENER 1995: A. Yener, “1994 Göltepe Arkeometrik Çalışmalar”, *Arkeometri Sonuçları Toplantısı* XI, Ankara, 91-103.

Makale Gönderim Tarihi: 25.08.2021

Makale Kabul Tarihi: 03.03.2022

MEHMET AKİF ERDEM

Orcid ID: 0000-0003-4705-4471

Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
İzmir/TURKEY.

mehmet.akiferdem@hotmail.com

ZAFER DERİN

Orcid ID: 0000-0002-0282-0593

Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji
Bölümü, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi
Anabilim Dalı.

İzmir/TURKEY.

zaferderin@gmail.com

zafer.derin@ege.edu.tr

Fig. 1. Yassı Tepe Höyük Pota ve Metal Eserler'in Dağılımı

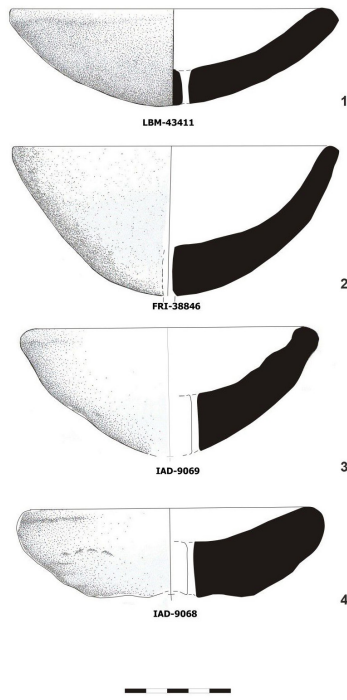

Fig.2. Çanak biçimli delikli potalar

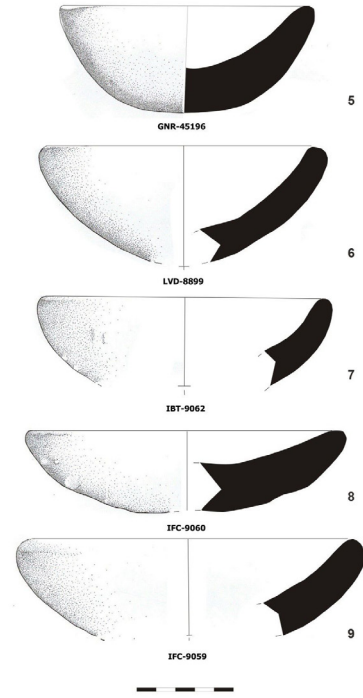

Fig.3. Çanak biçimli deliksiz potalar

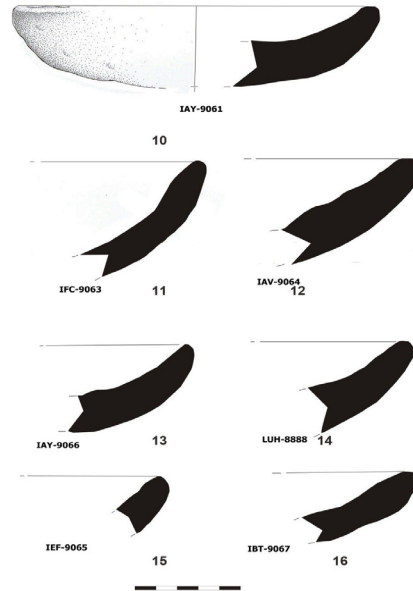

Fig.4. Çanak biçimli deliksiz potalar

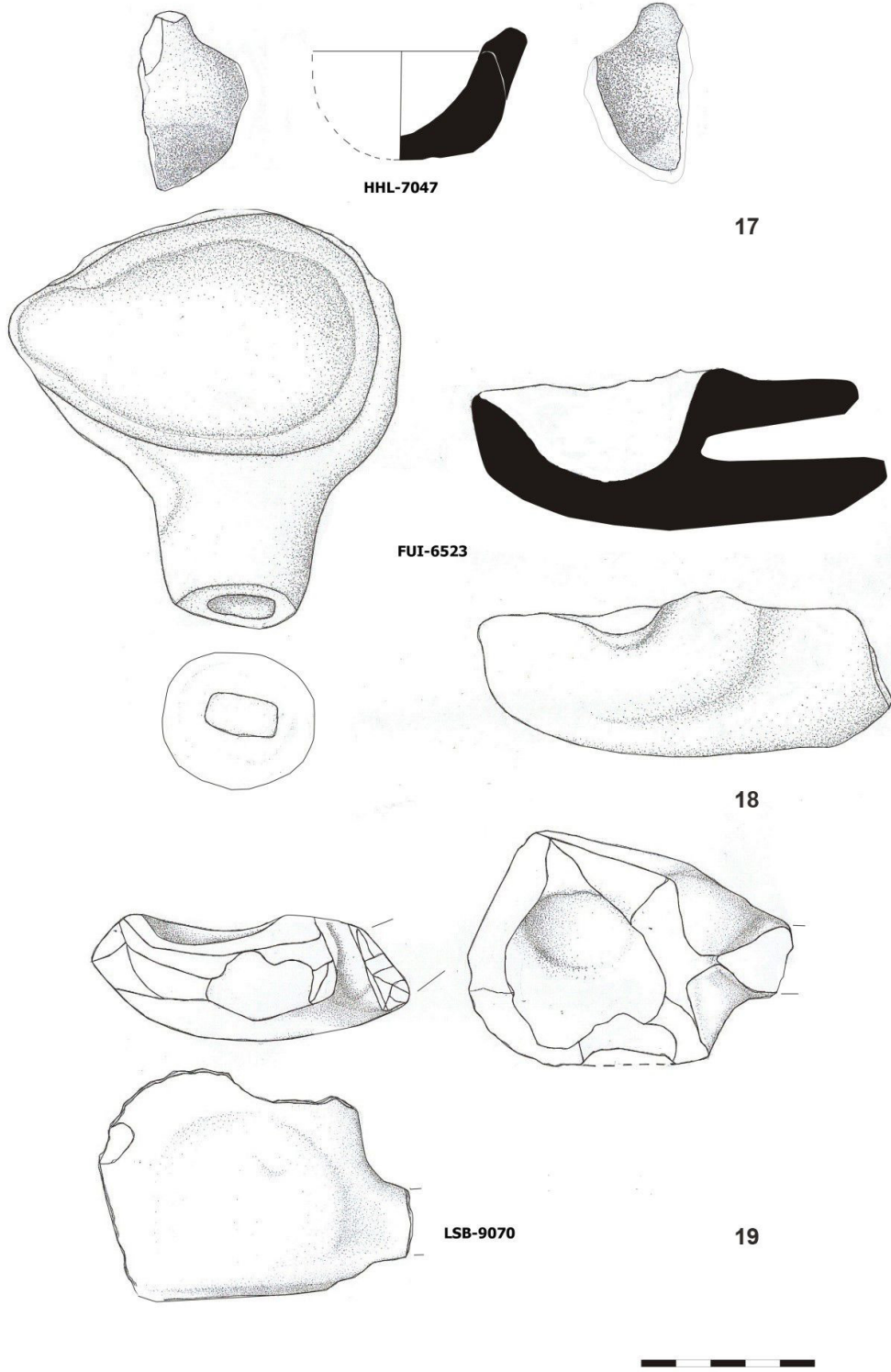

Fig.5. Yassitepe Höyüğü ETÇ I Potaları

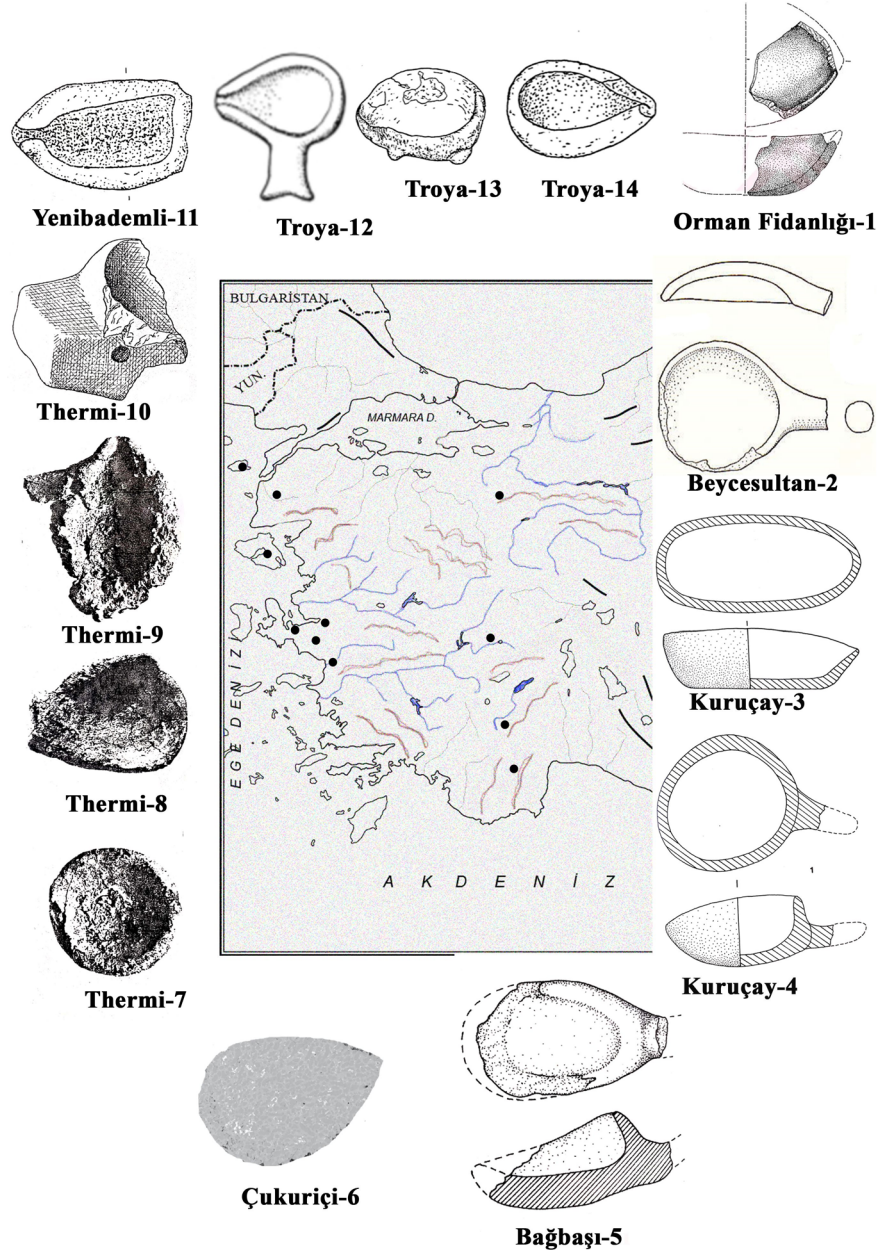

Fig.6. Batı Anadolu'daki pota buluntuları

Fig.7. Batı Anadolu maden yatakları

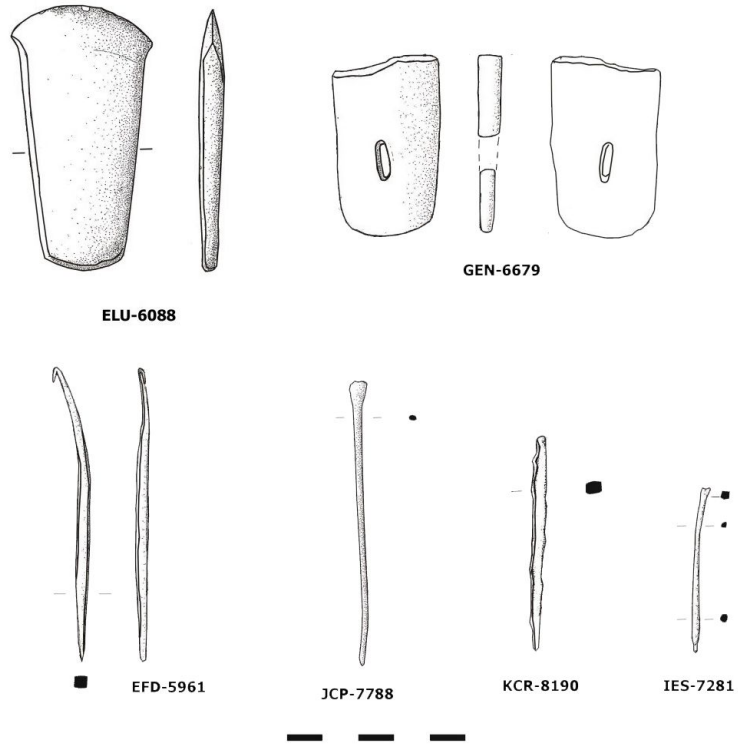

Fig.8. Yassitepe Höyük ETÇ I Metal buluntuları

Fig.9. Yassitepe Höyük ETÇ I Pota Örnekleri

Anadolu'da MÖ 3. Binyıl Minyatür Arabaları

[MINITURE VEHICLES IN ANATOLIA DURING THE THIRD MILLENNIUM BC]

Göknur ÇETİNKAYA

Anahtar Kelimeler

Anadolu, araba, tekerlek, at, boğa.

Keywords

Anatolia, vehicle, wheel, horse, bull.

ÖZET

Bu makalede Anadolu kökenli, MÖ 3. binyıla tarihlenen yayını yapılmış 22 adet minyatür araba teknik özellikleri, koşum hayvanları ve işlevlerine bağlı olarak değerlendirilmiştir. Söz konusu arabalar MÖ 3. binyıla tarihlendirilmesine rağmen arkeolojik kazılarda Kalkolitik Dönem'e tarihli buluntular da ele geçmiştir. Ayrıca henüz yayını yapılmamış ya da sadece tekerlekleri bulunmuş MÖ 3. binyılın minyatür araba örnekleri de mevcut olup onlar bu makaleye dâhil edilmemiştir. Anadolu'da ele geçen minyatür arabalar ağırlıklı olarak Güneydoğu Anadolu bölgesinden gelmektedir. Anadolu kökenli bazı arabaların ise geliş yeri belirsizdir. Pişmiş toprak ve metalden (bakır ya da tunç) yapılmış olan bu arabalar siperlikli, siperiksiz ya da üstü kapalı formda kasalı, çoğunluğu dört tekerlekli ve bir çift koşum hayvanına sahiptirler. İki tekerlekli örnekler az sayıdadır. Minyatür arabaların koşum hayvanı genellikle bir çift boğadır. Ancak, nadir de olsa at da görülmektedir. Metal arabaların yapım tekniğinde iki farklı yöntem bulunmaktadır. İlk yöntem döküm, ikinci yöntem ise araba parçalarının her birinin tek tek yapıldıktan sonra birleştirilmesidir. Bu makalede MÖ 3. binyıla ait Anadolu kökenli minyatür boyutta arabalar toplu bir şekilde değerlendirilerek bu konuda gelecekte yapılacak çalışmalara katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

ABSTRACT

In this article 22 miniature vehicles Anatolian origin, published have been evaluated based on their technical features, draught animals and their functions. Although the vehicles in question are dated to the 3rd millennium BC, finds dated to the Chalcolithic period were also found in archaeological excavations. There are also examples of miniature vehicles from 3rd millennium BC that have not yet been published or have only been found on wheels, and they are not included in this article. Miniature vehicles found in Anatolia come mainly from the southeast Anatolia region. It is uncertain where some of the other vehicles of Anatolian came from. These vehicles, made of terracotta and metal (copper or bronze), have a body with or without a visor, mostly with four wheels and a pair of draught animals. There are few two-wheeled examples. The draught animals of miniature vehicles is usually a pair of bulls. However, horses are rarely used in miniature vehicles. There are two different methods in construction technique of the metal vehicles. The first method is casting and the second method is a process in which the parts of the vehicles are assembled after being made one by one. In this article, it is aimed to contribute to future studies on this subject by collectively evaluating Anatolian miniature sized vehicles belonging to the 3rd millennium BC..

Yakındoğu'da ilk araba betimlemeleri, Uruk yerleşiminden ele geçen MÖ 4. binyıl sonlarına tarihli kil bir tablet üzerinde görülür. Bunlar, tekerlekler üzerinde ilerleyen üstü kapalı kızığa benzemektedir. Bir diğer araba betimi, aynı dönemin steatit bir levhası üzerinde arabayı çeken boğa ve insan figürleri ile birlikte

görülür.¹ MÖ 3. binyıla birlikte Mezopotamya sanatında Ur Standardı ve Akbabalar Steli adlı iki eserde, arabaların daha başarılı anlatımlarına ulaşılır ve ayrıca Mezopotamya'daki birçok yerleşimden pişmiş toprak minyatür arabalar

¹ Littauer ve Crouwel 1979: 13, Fig. 1-2. Bu makale "MÖ 3. Binyıl Başlarından MÖ 1. Bin Ortalarına Kadar Anadolu Arabaları" adlı yüksek lisans tezinden hazırlanmıştır.

ele geçmeye başlar.²

Anadolu'da ise ilk örnekler resim sanatından ziyade minyatür modellerde kendini gösterir. Güneydoğu Anadolu'da Mardin Kızıltepe'de Kalkolitik Çağ'a ait minyatür araba ve Adıyaman Samsat Höyük'te tekerlek ele geçmiştir.³ Henüz bilimsel yayını yapılmayan Kızıltepe örneği basın yoluyla tanıtılmıştır. MÖ 3. binyıl ile birlikte Anadolu'da minyatür araba buluntularının sayısı artmıştır. Günümüzde bu döneme ait örnekler yurt içinde Şanlıurfa, Gaziantep, Adana, Diyarbakır Müzesi'nin koleksiyonunda ve yurt dışında ABD'de Metropolitan Museum of Art, Museum of Fine Arts, Pomerance Koleksiyonu, Almanya'da Museum für Vor und Frühgeschichte, Fransa'da Trierry IV Koleksiyonu, İngiltere'de P. Adam Koleksiyonu'nda yer almaktadır.

Anadolu'da MÖ 3. binyıla tarihlendirilen pişmiş toprak, bakır ve tunç minyatür arabaların 22 adedi yayınlanmıştır. Yayınlanmayan da büyük bir grup bulunmaktadır. Bu çalışmada yayınlanmamış grubun izin ve bürokratik işlemleri uzun sürdüğü için o grup değerlendirmeye alınamamıştır.⁴ Büyük bir kısmı Güneydoğu Anadolu bölgesinden tanınan minyatür arabalar, mezar hediyesi, kült eşyası ya da adak nesnesi olarak yorumlanmaktadır. Bu yorumlamalarda Mezopotamya'daki Erken Hanedan Dönemi'ne (MÖ 2900-2350) ait Ur kral mezarlığında ortaya çıkarılan gerçek arabaların etkisi de bulunmaktadır. Ur kral mezarlığındaki arabalar boğalarla birlikte gömülmüştür. Bu örnek, minyatür arabaların da diğer dünyada kullanılmak üzere sahipleriyle birlikte gömülen gerçek taşıtların küçük birer kopyası olma ihtimali görüşünü destekleyen en kuvvetli arkeolojik kanıttır.⁵ Minyatür arabaların çocuk oyuncakı olduğu konusunda da yorumlar mevcuttur. Bunların formlarının

makete benzemesinden dolayı gerçek arabaların yapımında bunlardan yararlanılmış olabileceği de olasılıklar dâhilindedir⁶

Makalede incelenen minyatür arabalardan sadece Kat. No. 1'deki araba sistemli bir kazıya aittir.⁷ Diğer örnekler genellikle mezarlarda yapılan kaçak kazılarla ortaya çıkarılmıştır. Güneydoğu Anadolu müzelerinde korunan minyatür arabalar bilim insanları tarafından Anadolu ve Mezopotamya örnekleri ışığında MÖ 3. binyıla tarihlendirilmiştir⁸ Arabalara dair kazı buluntularının sayıca azlığı ve mevcut olanların çoğunluğunun buluntu yerinin bilinmemesi kesin tarihlemeyi zorlaştırmaktadır.

Arabaların ilk ortaya çıkışından itibaren geçirdiği evreler ve başta Mezopotamya olmak üzere hem minyatür hem de gerçek araba buluntularının bölgesel dağılımı, özellikle Littauer ve Crouwel tarafından kapsamlı bir şekilde yayınlanmıştır.⁹ Anadolu arabaları ile ilgili tekil örnekler üzerinden yayınlar yapılmıştır. Bu makalede ülkemizde bulunarak yayınlanmış 22 adet minyatür araba bir arada ele alınarak yeniden değerlendirilmiştir. Yazıda minyatür arabalar pişmiş toprak ve metal (bakır ve tunç) olarak iki gruba ayrılmış, ardından kasa, tekerlek ve araba oku alt başlıklarında incelenmiştir.

1. Pişmiş Toprak Minyatür Arabalar

Çalışma kapsamında kasası ve tekerlekleri pişmiş topraktan yedi minyatür araba (Kat. No. 1-7) incelenmiştir. Bunların dışında Kat.

2 Littauer ve Crouwel 1979: 15 vd., Fig. 3; Amiet 1980: 371, Fig. 330.

3 Mardin buluntusu için bkz. <https://www.haberler.com/7-bin-500-yillik-oyuncak-araba-3218858-haberi/>; Samsat'tan araba tekerleği için bkz. [http://www.tayproject.org/TAYages.fm\\$Retrieve?CagNo=2549&html=ages_detail_t.html&layout=web](http://www.tayproject.org/TAYages.fm$Retrieve?CagNo=2549&html=ages_detail_t.html&layout=web)

4 Yayınlanmamış grubun örnekleri Gaziantep Medusa Cam Eserler Müzesi ve Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi'nde bulunur. Bu konuda izin çalışmaları devam etmektedir.

5 Littauer ve Crouwel 1973: 125-126.

6 San 2009: 601. Achemhöyük'te bulunan MÖ erken 2. binyıla ait tunç bir arabanın boyutundan dolayı dini törenlerde heykel taşımak gibi bir işleve sahip olduğu düşünülür. Bkz. Özgüç 2001.

7 Şanlıurfa Soğmatar nekropolünde Erken Tunç Çağı'na tarihli pişmiş toprak minyatür araba bulunmuştur. Bkz. <https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/5-bin-yillik-oyuncak-at-arabasi-bulundu/924641>. Samsat Höyük'te MÖ 3. binyıla tarihli pişmiş toprak minyatür tekerlekler bulunmuştur. Bkz. [http://www.tayproject.org/TAYages.fm\\$Retrieve?CagNo=2550&html=ages_detail_t.html&layout=web](http://www.tayproject.org/TAYages.fm$Retrieve?CagNo=2550&html=ages_detail_t.html&layout=web) Achemhöyük'te Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'ne ait pişmiş toprak tekerlekler bulunmuştur. Bkz. Öz-tan 2006: 19.

8 Littauer ve Crouwel 1973; Edgü 1983; Özgen 1986; Littauer ve Crouwel 1991; Kulakoğlu 2003; San 2009; Sevin 2011.

9 Bkz. Foltiny 1959; Littauer ve Crouwel 1973; Littauer ve Crouwel 1979; Amiet 1980; Moorey 1986; Anthony ve Vinogradov 1995; Littauer ve Crouwel 1996.

No. 8'deki arabanın kasa kısmı eksik olmasına karşın pişmiş toprak dört tekerleği nedeniyle bu grup içerisinde değerlendirilmiştir.

Pişmiş toprak minyatür arabalar, yapısal açıdan çok benzer olmalarına karşın detaylarda ayrılmaktadır. Kat. No. 1-6'daki altı araba ön tarafta kemer şeklinde sonlanan yüksek bir siperlik ve bunun gerisinde yan ve arka paravanları olan bir kasadan oluşmaktadır. Siperliklerin ön yüzüne, kemerli oluşumun hemen altına kazıma ile geometrik bezekler işlenmiştir. Siperlikli bu örnekler dışında Kat. No. 7'deki araba kasasının üstü kapatılarak kazıma geometrik bezeklerle bezenmiştir. Kat. No. 1 ve 3'teki arabalar iki tekerlekli iken diğer örnekler dört tekerleklidir.

Pişmiş toprak minyatür arabalar içerisinde değerlendirilen son örnek, kasa kısmı eksik bir arabadır (Kat. No. 8). Bu arabanın elemanları pişmiş toprak dört tekerlek ile tunç iki dingil ve iki akstır.¹⁰

Pişmiş Toprak Minyatür Araba Kasaları

MÖ 3. binyılın pişmiş toprak minyatür arabaları, kasa formlarıyla farklılık gösterir. Sekiz minyatür arabadan Kat. No. 1-6'daki altı araba siperlikli – alçak kasalıdır. Bunların kasalarının ön kısmında yüksek bir siperlik ve gerisinde alçak paravanlı bir kasa yer alır. Bu örnekler dışında Kat. No. 7'de kasasının üzeri kapalı formda minyatür bir araba da bulunmaktadır.

Siperlikli – Alçak Kasa: Kasa kısmı korunmuş yedi minyatür arabadan kasa ve siperlik yapısı ile birbirine benzeyen Kat. No. 1-6'daki arabalar dikdörtgen kasalı ve yüksek siperliklidir. Bu örneklerde arabanın kasa tabanı alçak bir paravanla çevrilerek kasa kısmı oluşturulmuştur. Kat. No. 4 ve Kat. No. 5'deki arabaların kasalarının iç kısmı iki bölümden oluşur. Kasaya yukarıdan bakıldığı zaman iç arka kısımda "T" şekilli bir yapılanma görülür.¹¹ Kat. No. 2'deki araba ile Kat. No. 5'teki arabaların kasa tabanı olasılıkla sürücünün araca arkadan binmesi için çıkıntılı yapılmıştır. Ayrıca Kat. No. 6'daki arabanın (Fig. 1-2) arka paravanı olasılıkla yastık ya da kumaşı betimleyen kazıma bezemelidir.¹²

Alçak kasalı altı arabanın ön yüzünde bulunan yüksek siperlikler, üstte genellikle yarım daire şekilli oyuklara sahip çifte kemer ile bitirilmiştir. Araştırmacılar tarafından siperlikte bulunan bu oyukların zorlu yollarda sürücünün arabaya tutunması¹³ ya da dizginlerin geçmesi için yapıldığı düşünülmektedir.¹⁴ Siperliklerin dış yüzlerine kazıma ile geometrik bezekler işlenmiştir. Kat. No. 2'deki arabanın bezeme alanına içleri balıksırtı bezekleri ile doldurulmuş alt alta iki kuşak ve bunun ardından üçlü chevron bezekleri yapılmıştır. Kat. No. 4'teki arabada yan yana balıksırtı bezekleri ile doldurulmuş yatay bir kuşak ve bu kuşağın hemen altında birbirine paralel üç çizgi ile yapılmış büyük zigzag bezeklerinin yer aldığı bir başka kuşak görülür. Bu bezeme alanı, yatay olarak yerleştirilmiş birbirinin ardı sıra gelen balıksırtı bezekleri ile sonlandırılmıştır.¹⁵ Kat. No. 5'teki arabada bezeme alanının üst kısmına büyük zigzag motifleri ile doldurulmuş iki kuşak ve bu kuşağın altına balıksırtı bezekleri işlenmiştir. Kat. No. 6'daki arabada (Fig. 1-2) ise birbiri ardı sıra üç kuşak bulunur. Üst ve alt kuşaklar balıksırtı bezeği ile doldurulmuşken orta kuşakta büyük zigzag bezekler görülür. Bu örneklerden farklı olarak Kat. No. 3'teki arabanın siperliğinin ön yüzünü büyük bir çarpı işareti kaplamaktadır. Her bir arabada görüldüğü gibi siperliklerde balıksırtı, zigzag, chevron bezekleri, çarpı işareti ve ince çizgilerden oluşan bezeme kuşakları mevcuttur. Siperlikteki geometrik bezemeler olasılıkla gerçek arabalarda kullanılmış hasır malzemeye yapılan bir göndermedir.¹⁶

Üstü Kapalı Kasa: Kat. No. 7'deki minyatür araba (Fig. 3), üstü kapalı kasalıdır. Dikdörtgen formlu kasa tabanı, kenarlardan yükselerek üzeri kemer şeklinde örtülmüştür. Arabanın formu bununla insan taşınmış olabileceğini göstermektedir. Çünkü Eski Hitit Krallığı Dönemi'ne (MÖ 1650-1450) ait Hüseyinde Vazosu'nda¹⁷ bunun kanıtı görülmektedir. Ayrıca Urartu Krallığı Dönemi (MÖ 8-7.

10 San 2009: 603.

11 San 2009: 601.

12 Özgen 1986: 171.

13 Özgen 1986: 170.

14 San 2009: 601.

15 San 2009: 601.

16 Özgen 1986: 171.

17 Yıldırım 2006: Lev. IV/Res. 1, Lev. VII/Res. 4, Lev. XIII/Res. 16, Lev. XIV/Res. 17. Yıldırım 2008: 57-58.

yüzyıl) buluntuları arasında da benzer örnekler¹⁸ mevcuttur. Kat. No. 7'deki örneğin kasası bezemelidir. Araba kasasının taban kenarından başlayan iki yiv, aynı hizada ilerleyerek diğer kenara ulaşmaktadır. Kazımayla yapılan bu yivlerin gerisinde farklı aralıklarla yerleştirilmiş üç sıra kazıma balıksırtı bezeği yer alır. Yivlerle paralel bu bezekler kısmen kasanın üzerini kaplar.

Pişmiş Toprak Minyatür Araba Okları

MÖ 3. binyıl minyatür arabalarının çekilmesini sağlayan aksam olan araba oku, örneklerde ahşap bir çubuktur. Bu oklar, siperlikli – alçak kasalı arabaların siperliklerinin alt kısmına açılan yuvarlak bir delikten geçerek arabanın önüne uzanır. Kat. No. 4'teki örnekte okun geçmesi için siperlikte açılmış bu deliğin bir karşılığı, kasanın arka kısmında görülür.¹⁹ Kat. No. 7'deki üstü kapalı arabanın (Fig. 3) ahşap araba oku, kasa tabanının ön kısmından çıkarak ileriye doğru uzanır.

Pişmiş Toprak Minyatür Araba Tekerlek ve Dingilleri

Pişmiş toprak arabaların ikisi (Kat. No. 1, 3) ikişer tekerlekli iken diğerleri dörder tekerlekli. Tekerlekler disk şeklinde olup yekpare görünümlüdür. Tekerleklerin merkezinde ahşap dingillerin geçtiği poyra kısmı bulunur. Poyralar, tekerleklerin her iki yüzünde yüksek kabartma şeklinde yapılmıştır. Yakınoğ'u'daki ilk araba betimli eserlerden itibaren disk tekerleklerle karşılaşılır. Söz konusu betimlemelerde disk tekerleklerin, yekpare ve kompozit tipleri görülür. Örneğin Ur Standardı'nda üç adet tahtadan yapılmış kompozit disk tekerlekler işlenmiştir²⁰ Ancak Anadolu'daki MÖ 3. binyıl örneklerinde kompozit tekerleklere rastlanmaz.

Kasa kısmı mevcut arabalar dışında Kat. No. 8'deki kasasız örnek dört tekerlekli yapılmıştır. Tekerlekler form bakımından diğer örneklerle aynı özelliklere sahiptir. Tekerlek poyrasından geçen dingillerin üzerinde birbirine paralel iki aks bulunmaktadır. Akslar dört noktada dingillere lehimlenmiştir. Biri tam olarak

korunan aksın diğerinin arka ucunda küçük bir kırığı vardır. Bu aksların ön uçları mantar şeklindedir.²¹

2 - Metal Minyatür Arabalar

Kasa ve tekerlek gibi aksamaları ile koşum hayvanları tunç ve bakırdan yapılmış 14 minyatür araba (Kat. No. 9-22) mevcuttur. Tüm örnekler dört tekerlekli ve bu sebeple yayınlarda bunlar vagon olarak geçer.²²

Kat. No. 16-17 ve 22'de Şanlıurfa ili, Suruç ilçesi, Abamor köyü civarında bir mezarlıktan çıkarıldığı söylenen²³ üç araba dikdörtgen formlu kasalıdır. Ancak Kat. No. 22'deki Abamor örneğinin kasasının üstü kapalıdır ve bu sebeple metal arabalar içerisinde tekil bir örnektir. Bu formun benzerleri Anadolu dışında sadece pişmiş toprak örneklerle bilinmektedir. Bilimsel kazılarda ele geçen ve MÖ 3. binyılın son çeyreğine tarihlendirilen dört tekerlekli üstü kapalı minyatür arabalar Tepe Gawra tabaka VI ve Selenkahiye'den ele geçmiştir. Bunlar pişmiş topraktır²⁴

Kat. No. 18'deki bakır arabanın, ön ve yan paravanları yıpranmış iken dingiller araba oku ve boyunduruk sonradan eklenmiştir. Kat. No. 9'daki bakır arabanın kasa tabanı ve parmaklığı birlikte dökülmüş, dingil, tekerlek, paravan, koşum hayvanları ve dizginler ise dökümden sonra arabaya eklenmiştir. Kat. No. 11'deki bakır araba koşum hayvanları ile birlikte tek parçada dökülmüştür ve yan paravanlara sahip değildir. Ayrıca bu araba ile birlikte benzer tipte iki erkek figürü bulunmuştur. Figürler sağ ellerinde sopa veya silah benzeri bir nesne tutmaktadır.²⁵

Metal Minyatür Araba Kasaları

MÖ 3. binyıl tunç veya bakırdan 14 minyatür arabanın kasa formları çeşitlilik gösterir. Kat. No. 22'deki üstü kapalı örnek dışında diğer arabalar parmaklık veya paravanla, bazılarında her ikisi ile yapılmış kasaya sahiptir. Örneklerin birçoğunda kasanın ön kısmında çifte kemerli siperlik bulunur. Arabalar

18 Anlağan 1998: Çiz. 1-2. Ziffer 2002: Fig. 4.

19 San 2009: 602.

20 Özgen 1986: 171.

21 San 2009: 603.

22 Kulakoğlu 2003: 63. Özgen 1986: 165.

23 Kulakoğlu 2003: 63.

24 Kulakoğlu 2003: 65.

25 Littauer ve Crouwel 1973: 104 vd.

siperlikli / siperiksiz veya alçak / yüksek kasalı formlardadır.

Siperlikli – Alçak Kasa: Metal arabalar içerisinde Kat. No. 9-15'teki yedi örnek siperlikli – alçak kasalıdır. Bu arabalarda siperlik, çifte kemerlidir. Sadece Kat. No. 15'teki arabanın siperliğinin üst kenarı kemersiz, düz hatlıdır.²⁶ Siperlik Yakınoğu'da Erken Hanedan II Dönemi'nden MÖ 2. binyıl başına ait Anadolu silindir mühürlerine değin araba betimlerinde sıklıkla görülür. Özellikle pişmiş toprak minyatür arabalar bu konuda birçok örneğe sahiptir. Arabaların ön kısmında bulunan siperlik ve bunların kemerli yapısındaki deliklerin işlevi ile ilgili bilim insanları farklı yorumlarda bulunmuştur. Siperliğin düşman saldırılarından korunmak veya koşum hayvanlarının vurduğu çakıl ve taşlara karşı koruma sağlamak amacıyla yapıldığı, siperlikteki iki deliğin ise düşmanı gözetlemekten ziyade zorlu yollarda ve ani manevralarda sürücünün siperliğe tutunmasını sağlamak ve dizginlerin geçmesi için yapılmış olabileceği şeklinde yorumlar mevcuttur.²⁷ Kat. No. 9-10 (Fig. 4), 12, 15'teki arabaların kasaları, parmaklık ve metal paravan ile çevrilmiştir. Yan parmaklıklar siperlikten daha alçaktır.²⁸ Kat. No. 9'daki arabada bütün kenarları kafes işi parmaklıkla çevrili kasanın kemerli siperliği içte bakır ile kaplanmıştır. İnce boru şeklinde bir parça, sağ parmaklığın dışına çapraz biçimde yerleştirilmiş ve siperliğin kemer kısmına telle bağlanmıştır.²⁹ Kat. No. 12'deki arabada ise sağ parmaklığın bu sefer iç kısmına boru şeklinde bir nesne yerleştirilmiştir. Bu nesne Erken Hanedan Dönemi eserlerinde mızrak kılıfı olarak, Eannatum Steli'nde ise balta ve kırbaç taşıyor gösterilmiştir³⁰

Sözü edilen bu dört örnek dışında Kat. No. 13'teki arabada dikdörtgen formlu kasanın kenarları parmaklıkla çevrilmiş ancak yan parmaklıkların üst yatay çubukları, arka

parmaklığı aşar.

Kat. No. 11'deki minyatür araba yan paravanlar ya da izlerine rastlanmayan tek örnektir. Bu arabada parmaklıklı kasanın ön kısmında çifte kemerli yüksek bir siperlik yer alır. Yan parmaklık alçak olup, arkaya tamamen uzanmamaktadır.³¹ Kat. No. 14'teki arabanın kasası da parmaklıklı ve dikdörtgen formludur. Diğer örneklerde parmaklığın dış kısmına yerleştirilmiş metal paravan bu örnekte bulunmaz, kayıp olduğu düşünülür. Ancak tek döküm örnek Kat. No. 11'deki arabada da paravana dair iz olmaması, paravansız kasa kullanımını olduğunun işaretidir.

Siperlikli – Yüksek Kasa: Kat. No. 16-18'deki üç metal minyatür araba siperlikli – yüksek kasalıdır. Kat. No. 16 ve 18'deki arabalar parmaklıklı ve parmaklığın dışına yerleştirilmiş paravanlı kasalıdır. Kat. No. 18'de (Fig. 5) kasanın yan paravanları siperliği aşan yüksekliktedir. Kemerli siperliğin gerisinde kasanın her iki kenarı boyunca yer alan dört dikey çubuğun alt uçları kasa tabanını, üst uçları da yatay çubukları delip geriye doğru bükülmüştür. Tek dikey çubuk da arka yatay çubuğu desteklemektedir.³² Kat. No. 16'da kasanın etrafını çeviren parmaklıklar, kasa tabanına sabitlenmiştir. Bir önceki örnekte olduğu gibi dikey parmaklık çubukları, kasa tabanına ve üstteki yatay çubuklara sokulduktan sonra bükülmüş, kasa tabanı bu sebeple delinmiştir. Yan parmaklıkların dış kısmına metal paravanlar yerleştirilmiştir. Siperlik ise dikdörtgen bir levhadan oluşur.³³

Çok yıpranmış şekilde ele geçen Kat. No. 17'deki araba, önceki iki örnek gibi yüksek paravanlı bir kasaya sahiptir. Ancak kasanın etrafını çeviren paravanların iç kısmında parmaklık bulunmaz. Ayrıca siperlik, "n" şekilli düz bir çubuk ile taçlanmıştır. Yan paravanlar tabana ve bu "n" şekilli çubuğa sabitlenmiştir. Arabanın arka kısmı, yan paravanların sokulmuş uçlarını tutmak için ikiye katlanmış dikdörtgen bir yaprakla kaplıdır. Bu yaprak iki yerde ince metal bir telle üstte bağlanmıştır. Kasa tabanı, iç kısma yatay olarak yerleştirilmiş ince dikdörtgen kesitli bir

26 Littauer ve Crouwel 1973: 107.

27 Littauer ve Crouwel 1973: 112 vd.

28 Littauer ve Crouwel 1973: 107.

29 Muscarella 1988: 414.

30 Littauer ve Crouwel 1973: 107 vd.

31 Littauer ve Crouwel 1973: 105-106.

32 Littauer ve Crouwel 1973: 105.

33 Kulakoğlu 2003: 65.

çubukla desteklenmiştir.³⁴

Siperliksiz – Alçak Kasa: Anadolu kökenli iki araba (Kat. No. 19-20), çifte kemerli siperlik ve alçak yan paravanlı kasalıdır.³⁵ Bunlar, Kat. No. 16'daki araba ile Kat. No. 18'deki araba (Fig. 5) gibi parmaklıklı ve parmaklığın dışına yerleştirilmiş paravandan oluşan kasaya sahiptir. Ancak Kat. No. 19 ve 20 (Fig. 6)'deki arabalarda paravan, kasanın siperlik ve parmaklığını tamamen örtmüş, siperliğin kemer kısmı bir miktar görülmektedir. Kat. No. 16 ve 18'deki arabalarda ise paravan siperliği kaplamaz, paravanlar diğer iki örneğe göre daha yüksektir.

Siperliksiz – Yüksek Kasa: Kat. No. 21'deki arabanın (Fig. 7) kasa tabanı parmaklıkla çevrilmiş, ön kısımda ise iki ince çubuk çifte kemer oluşturacak şekilde bükülerek siperlik yapılmıştır. Sonrasında metal paravan parmaklığı ve siperliği örtecek şekilde kasanın dışını kapatmıştır. Bu yüksek paravanlar, arabanın siperliksiz olarak nitelenmesine neden olmaktadır. Paravanlı şekliyle siperliğinin işlevsizleşip kaybolduğu bu arabanın son şekliyle siperliksiz – yüksek kasaya sahip olduğu söylenebilir.

Üstü Kapalı Kasa: Kat. No. 22'deki araba (Fig. 8) üstü örtülü tek metal minyatür arabadır. Arabanın arka kısmı oval kesimli tunç levha ile kapatılmış, ön taraf açık bırakılmıştır. Arabanın arkasındaki levha, kenarları ileriye doğru bükülerek kasaya tutturulmuştur. Her iki yanda ve üstteki perçin deliği arka levhayı ana örtüye bağlar. Kabaca bükülüp her iki yanda üç perçinle sabitleştirilmiş tek parça dikdörtgen örtü, kasanın üzerine yerleştirilmiş ve onu kapatmıştır. Bu üst örtünün ön kısmı arkasından daha yüksektir. Kenarları yukarıya doğru bükülmüş olan kasa tabanı, ayrı bir levhadan yapılmıştır.³⁶

Metal Minyatür Araba Okları

Çatal uçlu bir araba okuna sahip Kat. No. 9'da yuvarlak kesitli oku kasaya sabitlemek için okun çatalı uçları düzleştirilmiş, okun diğer

ucu boyunduruk teline bağlanmıştır³⁷ Kat. No. 10, 12, 19'da uzun, ince bir çubuk olan ok, kasaya ulaşmadan çatallaşır. Kat. No. 10'da (Fig. 4) kısmen kırılan çatalın uçları, dingil üzerinde çengellidir.³⁸ Araba oku, arabalardan sadece Kat. No. 11'de orijinal konumundadır. Kasa tabanının ön kenarına birleştirilen ok, düz çubuk formunda olup boyunduruğa doğru yükselmektedir.³⁹ Kat. No. 12'de araba oku uzun ve eğiktir.⁴⁰ Kat. No. 16'da kasaya birleştiği yerde çatallaşan ok, tabanın orta çıkıntısına tutturulmuştur.⁴¹ Kat. No. 17'de ise çatal uçlu araba oku, kasa tabanına ve ön paravana açılmış deliklere tutturulmuştur.⁴² Arabaya sabit araba okunun yapım tekniği Kat. No. 22'de (Fig. 8) tekildir. Kabaca üst üste gelen dikdörtgen iki levha, önde iki perçinle onların geniş uçlarından tabana sabitlenmiştir. Sonrasında kavisli okun çatal biçimli ucu tek bir perçinle bu levhaların uzatılmış uçlarına tutturulmuştur. Araba okunun ucu eğimlidir ve bir delik oluşturulmak için eğdirilmiştir.⁴³

Metal Minyatür Araba Tekerlek ve Dingilleri

Metal minyatür arabaların tümü dört tekerleklidir. Tekerlekler disk şeklinde ve yüksek poyralıdır. Bu tekerlekler, tekerlekli taşımacılığın başlangıcından itibaren Yakındoğu sanatındaki disk tipini gösterir. Bu gösterimler kompozit, genellikle üç parçalı disk tekerlekleri, bazen de enlemesine çıtalarla birbirine tutturulmuş tahtalardan yapılmış beş parçalı disk tekerlekleri gösterir. Merkez tahta düz kenarlı veya mercek şeklindedir. Poyra her zaman yuvarlak olarak gösterilir. Bu çalışmada yer alan örneklerde tekerleğin yekpare mi yoksa kompozit tipinin mi betimlediği bilinmemektedir⁴⁴

Kat. No. 16-17 ve 22'de arabaların dingilleri, teknik ve şekilde farklıdır. Bu dingillerden özellikle önde yer alanlar, araba veya koşum hayvanının yönü değiştiğinde hareket etmeye

34 Kulakoğlu 2003: 65.

35 Littauer ve Crouwel 1973: 107.

36 Kulakoğlu 2003: 64.

37 Muscarella 1988: 414.

38 Littauer ve Crouwel 1973: 116.

39 Littauer ve Crouwel 1973: 116.

40 Littauer ve Crouwel 1973: 106.

41 Kulakoğlu 2003: 65.

42 Kulakoğlu 2003: 65.

43 Kulakoğlu 2003: 64.

44 Littauer ve Crouwel 1973: 112-113.

uygun değildir.⁴⁵ Kat. No. 22'de (Fig. 8) iki dingil, taban altına perçinlenmiştir. Dingiller, perçin deliklerinde düzleştirilmiş, tekerlek dönüşlerinde yuvarlatılmıştır. Uçları tekerlekleri tutmak için geriye doğru bükülmüştür. Kat. No. 16'da dikdörtgen kesitli dingiller, parmaklığın kalın dikey çubuklarıyla kasa tabanının altına sabitlenmiş, uçları eğdirilerek tekerlekleri tutmuştur. Kat. No. 17'de tekerlekler, yuvarlak kesitli dingile eklenmiştir. Dingiller kasa içinde taban yanları boyunca sokulmuştur. Dingilin uçları uzunlamasına ikiye bölünmüş ve sonra tekerleklerle sabitlenmek için geriye doğru bükülmüştür. Üç arabanın tekerlekleri dingillerde kolaylıkla dönmektedir.⁴⁶ Kat. No. 11'de ön dingil, merkezinde ilmik gibi görünen bir eke sahiptir, arka dingilde bu görülmez. Diğer Anadolu örnekleri ise bu konuda çeşitlilik sunar. Kat. No. 10 (Fig. 4) ve 12'de dingiller kasa tabanının altında her iki uzun kenarda yer alan ilmiklerden geçer.⁴⁷ Kat. No. 9'da ön dingil teli hem yan çıkıntıya hem de siperliğe bağlanarak güvenceye alınmış⁴⁸; arka dingil ise çengellere bağlanmıştır. Dingiller gövde altında düz, tekerlekleri tuttuğu yerde yuvarlaktır ve uçları eğiktir⁴⁹

MÖ 3. Binyıl Minyatür Anadolu Arabalarına Koşulan Hayvanlar

Bu çalışmada Anadolu'da bulunmuş ve MÖ 3. binyıla tarihlendirilen yedi pişmiş toprak (Kat. No. 1-7) ile on dört metal minyatür araba (Kat. No. 9-22) yer almaktadır. Bu örneklerin dışında Kat. No. 8'deki arabanın kasa kısmı eksik olup arabadan geriye sadece pişmiş toprak dört tekerlek ile tunç dingil ve aks kalmıştır. Pişmiş toprak arabalardan sadece Kat. No. 1'deki arabanın koşum hayvanı bulunurken, metal örneklerin tümünde koşum hayvanı mevcuttur. Koşum hayvanları ait oldukları arabayla aynı malzemeden yapılmıştır.

Pişmiş Toprak Minyatür Arabaya Koşulan At

Minyatür arabalardan Kat. No. 1'deki arabanın koşum hayvanı attır. Arabaya koşulan tek bir

at, arabanın kendisi gibi pişmiş topraktır. Atın herhangi bir koşum takımı parçası ve boyunduruğu bulunmaz. Anatomik açıdan detaylı bir işçiliğe sahip olmayan atın, kalın bir vücudu ve kısa-ince bacakları vardır. Kısa boynunun üstündeki kafası, anatomiye uygun işlenmiştir.

Metal Minyatür Arabalara Koşulan Boğalar

Metal minyatür arabaların tümü, bir çift boğa figürü ile birlikte ele geçmiştir. Bu figürler araba okunun her iki tarafına yerleştirilmiş ve boyunduruk altındadır. Boğaların vücutları ince-uzun yapıda olup anatomik ayrıntılar yeterince verilmemiştir. Boğaların burunlarında dizginlerin geçmesi için halkalar bulunmaktadır. Ağızlar yatay bir oluk halinde, gözler çukurla, kulaklar boynuzlar altında belirtilmiştir. Boyunduruk, araba okuna tutturulup uçları hafifçe bükülmüştür. Kat. No. 16-17, 22'deki (Fig. 8) boğaların sivri boynuzları, hayvanın başına lehimlenmiş, sivri kuyrukları ise arkasında açılmış bir deliğe sokulmuştur.⁵⁰ Kat. No. 16'da ön bacakların dizleri vurgulu; toynaklar bir çentikle gösterilmiştir. Kat. No. 17'de boğaların kısa boynuzları yukarıya doğru büküktür. Kulak oval şekilli, alın hafifçe dışa doğru meyillidir.⁵¹ Kat. No. 22'de boğalar uzun-sivri boynuzludur. Kısa boyun, dikdörtgen prizma şeklindedir. Ön bacaklar boynun bitiminden başlar.⁵² Kat. No. 9-10 (Fig. 4), 12-13 ve 15'teki boğaların ön bacakları kabaca büküktür. Boynuzlar kısa ve yukarıya dönük, Kat. No. 9'da boyunduruk, hayvanların boynuzlarına telle bağlanmıştır.⁵³ Kat. No. 21'de (Fig. 7) boğaların bacakları uzun ve dizin iç kısmı vurguludur, uzun boynuzlar ileriye doğru uzanır. Kuyruk ince-uzun ve ucu içe kıvrıktır. Kat. No. 18'de bacaklar kısa, dirsek, iç diz ve topuk eklemleri vurguludur. Kuyruk vücuda sokulmuş, boynuzlar ileriye doğru uzanır.⁵⁴ Kat. No. 19'da boğaların normalden kısa ve düz bacakları vardır. Dizginler ve boyunduruk, hayvanların boynuzlarına bağlıdır. Kat. No. 21'de boğaların uçları içe kıvrık uzun ve düz boynuzları, alçak diz ve iç dizli daha uzun

45 Kulakoğlu 2003: 67.

46 Kulakoğlu 2003: 64 vd.

47 Littauer ve Crouwel 1973: 111.

48 Muscarella 1988: 414.

49 Littauer ve Crouwel 1973: 104.

50 Kulakoğlu 2003: 68.

51 Kulakoğlu 2003: 65-66.

52 Kulakoğlu 2003: 64.

53 Littauer ve Crouwel 1973: 104.

54 Littauer ve Crouwel 1973: 105-106.

bacakları vardır. Boyunduruk ince ve kavisli bir çubuktur. Eklemli çok uzun ön bacakları ve çok yüksek iç dizleri olan Kat. No. 20'deki (Fig. 6) boğalarının boynu, büyük boynuzlu geyiğe benzer⁵⁵ Boğaların uçları içe kıvrık uzun boynuzları, ileriye doğru uzanır.

Değerlendirme

Anadolu'da minyatür arabalar Kalkolitik Çağ'dan itibaren görülmekle birlikte bulunurlar MÖ 3. binyılda yoğunlaşmaktadır. Son yıllarda Mardin – Kızıltepe'de bir höyükten ele geçen pişmiş toprak araba Kalkolitik Çağ'a tarihlenmiştir.⁵⁶ Dört yekpare tekerlekli olan arabanın kasasının ön kısmı tahrip olmuş, arka kısmında ise oturmağı andıran bir oluşum korunmuştur. Ön ve arka tekerlekler aynı hizada olmayıp, açığı geniş tutulmuştur. Araba, oyuncak olarak nitelendirilmiştir. Anadolu'da bulunan bir diğer Kalkolitik Çağ minyatür araba kalıntısı Adıyaman Samsat Höyük'ten kireçtaşı bir tekerlektir.⁵⁷

Bu ilk örneklerden sonra MÖ 3. binyıla tarihli pişmiş toprak, tunç ve bakır arabalar görülür. Minyatür arabalar sistemli kazılardan çok az ele geçmiştir. Bunlar Samsat Höyük⁵⁸, Soğmatar nekropolü⁵⁹ ve Lidar Höyük⁶⁰ örnekleridir. MÖ 3. binyıla ait diğer buluntuların çok büyük bir bölümü, özellikle Güneydoğu Anadolu bölgesinden kaçak kazılarla gün ışığına çıkarılmış ve özel koleksiyonlara satılmıştır. Bunlardan bir kısmı devlet tarafından el konularak müzelere kazandırılmıştır. Bu yayında toplu bir şekilde tanıtmaya çalıştığımız 22 arabanın 8'i pişmiş toprak iken 14'ü tunç ya da bakırdan üretilmişlerdir. Bunlardan Kat. No. 8 haricinde diğer örnekler kasa, tekerlek, dingil, araba oku ve boyunduruğa sahiptir. Metal örneklerin tümünde, pişmiş toprak örneklerin ise sadece Kat. No. 1'de koşum hayvanına rastlanır. Arabalar kasalarına göre siperlikli, siperiksiz

ve üstü kapalı formlarda yapılmıştır. Pişmiş toprak ve metal arabaların formlarında malzemenin de etkisiyle farklar görülmektedir. Metal örneklerin tümü dört tekerlekli iken pişmiş toprak örnekler arasında iki tekerlekli de görülmektedir. Tekerlekler disk şeklinde ve olasılıkla yekpare tipi gösterir. Koşum hayvanları burunlarına takılı halkalardan geçen dizginlerle arabaya, boynuz ve boyunlarından da boyunduruğa bağlıdır. Kat. No. 11'de araba ile birlikte ayakta duran iki insan figürü görülmektedir.

Minyatür boyutta yapılan arabalar MÖ 3. binyılın Orta ve Güneydoğu Anadolu'sunda kullanılmış olduğu düşünülen arabaların küçük birer kopyası olabilirler. Bu minyatür arabaların mezar gibi yerlerde bulunmuş olması öbür dünya inancı ilişkisini de göstermektedir. Özellikle MÖ 3. binyıldan sonraki binyılda Asur⁶¹ ve Hitit⁶² mühür ve mühür baskılarındaki dini sahnelerde araba betimleri görülmektedir. Aynı zamanda Geç Hitit Kent Krallıkları ortostatlarında⁶³ araba kabartmaları vardır. Çivi yazılı belgelerde⁶⁴ dini tören anlatımlarında arabaya yer verilmesi, bu nesnelerin işlevleri konusunda adak ve kült nesnesi gibi olasılıkları gündeme getirir. Bu arabaların minyatür boyutta olması çocukların oynamasına yönelik üretilmiş olabileceklerini de akla getirir. Gelecekte yapılacak kazılarda açığa çıkarılacak yeni arabalarla birlikte bu konuda daha net bilgilere ulaşılacağı umut edilir.

KATALOG

Kat. No: 1

Adı: Minyatür araba

Cinsi: Pişmiş toprak

Ölçüleri: Bilinmiyor

Buluntu Yeri: Lidar Höyük, Şanlıurfa (Kazı buluntusu)

55 Littauer ve Crouwel 1973: 107.

56 <https://www.haberler.com/7-bin-500-yillik-oyuncak-araba-3218858-haberi/>

57 [http://www.tayproject.org/TAYages.fm\\$Retrieve?CaNo=2549&html=ages_detail_t.html&layout=web](http://www.tayproject.org/TAYages.fm$Retrieve?CaNo=2549&html=ages_detail_t.html&layout=web)

58 [http://www.tayproject.org/TAYages.fm\\$Retrieve?CaNo=2550&html=ages_detail_t.html&layout=web](http://www.tayproject.org/TAYages.fm$Retrieve?CaNo=2550&html=ages_detail_t.html&layout=web)

59 <https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/5-bin-yillik-oyuncak-at-arabasi-bulundu/924641>

60 Sevin 2011: 346.

61 von der Osten 1934: Pl. XXI/282; Özgüç 1953: 105, Lev. LXIV/714; Özgüç 1965: Lev. VIII/24 a-b; Littauer ve Crouwel 1979: Fig. 28; Buchanan 1981: 390, Fig. 1118; Teissier 1984: 208-209, Fig. 388; Özgüç 1989: 378-386, Pl. 108/5(32), kt.ck 579, Pl. 109/5.

62 Littauer ve Crouwel 1979: Fig. 39; Amiet 1980: 440, No. 794; Akurgal 1995: Şek. 45b; Akurgal 1998: 87, Res. 32.

63 Garstang 1929: 262-263, 291, Fig. 36, Pl. XLVI; Woolley 1952: Pl. B 42/b, B 43/a, B. 60/a; Darga 1992: 241, 249, Res. 249, 256; Akurgal 1995: Lev. 112b.

64 Raulwing 2009.

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Müzesi, Şanlıurfa / Türkiye
Dönemi ve Tarihi: M.Ö. 2700 – 2400

Yayınlandığı Yer: V. Sevin, “Doğu Anadolu Orta ve Son Tunç Çağı”, N. Karul (Ed.), Arkeoatlas (Özel Koleksiyon), 2011, 342-367

Tanımı: Araba, iki tekerlekli ve tek at koşuludur. Araba kasa tabanının ön kısmında yüksek bir siperlik yer almaktadır. Kasa tabanının arka ve yan kenarları ise alçak kenarlıdır

Kat. No: 2

Adı: Minyatür araba

Cinsi: Pişmiş toprak

Ölçüleri: Kasa (uz. 12.7 cm, gen. 5.5 cm), yan paravan (yük. 4.5 cm), siperlik (yük. 13 cm, gen. 7.8 cm, kal. 1.7 cm), tekerlekler (çap: 7.8 - 8.2 cm), dingiller (çap: 9 mm), araba oku (çap: 8.5 mm)

Buluntu Yeri: Şanlıurfa İli, Suruç İlçesi (Satın alma)

Bulunduğu Müze: Gaziantep Arkeoloji Müzesi, Gaziantep / Türkiye

Dönemi ve Tarihi: MÖ 2500 – 2000

Yayınlandığı Yer: E. Özgen, “A Group of Terracotta Wagon Models from Southeastern Anatolia”, *Anatolian Studies*, 36, 1986, 165-171, Fig. 2, Pl. XV/b-c

Tanımı: Araba dört tekerlekli olup koşum hayvanı bulunmaz. Kasa tabanının ön kısmında yüksek bir siperlik yer almakta, kasanın arka ve yan kenarları ise alçak bir paravanla çevrilmiştir

Kat. No: 3

Adı: Minyatür araba

Cinsi: Pişmiş toprak

Ölçüleri: uz. 5.4 cm, yük. 7.1 cm, gen. 4.1. cm

Buluntu Yeri: Gaziantep yöresi (Satın alma)

Bulunduğu Müze: Gaziantep Müzesi (Env. No. 118-13-74), Gaziantep /Türkiye

Dönemi ve Tarihi: MÖ 3. binyıl sonu - MÖ 2. binyıl başı

Yayınlandığı Yer: F. Edgü (Ed.), *Anadolu Medeniyetleri, Avrupa Konseyi 18. Avrupa Sanat Sergisi, İstanbul 22 Mayıs-30 Ekim 1983, Ankara, 1983, A. 460*

Tanımı: Araba, iki tekerlekli olup koşum hayvanı bulunmaz. Kasanın ön kısmında yüksek bir siperlik yer almaktadır. Kasanın arka ve yan kenarları ise alçak bir paravanla çevrilmiştir

Kat. No: 4

Adı: Minyatür araba

Cinsi: Pişmiş toprak

Ölçüleri: Kasa (uz. 12.7 cm, gen. 4.5 cm), siperlik (yük. 18.8 cm, gen. 7.7 cm), tekerlekler (çap: 7.6 cm), dingiller (çap: 1 cm), araba oku (çap: 9 mm)

Buluntu Yeri: Anadolu kökenli (Satın alma)

Bulunduğu Müze: Diyarbakır Müzesi (Env. No. 15/42/75), Diyarbakır / Türkiye

Dönemi ve Tarihi: MÖ 3. binyıl sonu - MÖ 2. binyıl başı

Yayınlandığı Yer: O. San, “Diyarbakır Müzesinde Yer Alan İki Adet Pişmiş Toprak Araba Modeli”, H. Sağlamtimur (Ed.), Altan Çilingiroğlu'na Armağan Yukarı Denizin Kıyısında Urartu Krallığı'na Adanmış Bir Hayat, İstanbul, 2009, 599-605, Res. 1-2

Tanımı: Araba, dört tekerlekli olup koşum hayvanı bulunmaz. Kasanın ön kısmında yüksek bir siperlik yer almakta, kasanın arka ve yan kenarları ise alçak bir paravanla çevrilmiştir

Kat. No: 5

Adı: Minyatür araba

Cinsi: Pişmiş toprak

Ölçüleri: Kasa (uz. 12 cm, gen. 5.9 cm), yan paravan (yük. 4.5 cm), siperlik (yük. 13.6 cm, gen. 7.6 cm, kal. 1.1 cm), tekerlekler (çap: 7.5 cm), dingiller (çap: 7.5 mm), araba oku (çap: 6 mm)

Buluntu Yeri: Şanlıurfa İli, Suruç İlçesi (Satın alma)

Bulunduğu Müze: Gaziantep Arkeoloji Müzesi (Env. No. 119-57-74), Gaziantep / Türkiye

Dönemi ve Tarihi: MÖ 3. binyıl sonu - MÖ 2. binyıl başı

Yayınlandığı Yer: E. Özgen, “A Group of Terracotta Wagon Models from Southeastern Anatolia”, *Anatolian Studies*, 36, 1986, 165-171, Fig 1, Pl. XV/a

Tanımı: Araba, dört tekerlekli olup koşum hayvanı bulunmaz. Kasanın ön kısmında yüksek bir siperlik yer almakta, kasanın arka ve yan kenarları ise alçak bir paravanla çevrilmiştir

Kat. No: 6; Fig. 1-2

Adı: Minyatür araba

Cinsi: Pişmiş toprak

Ölçüleri: Kasa (uz. 14 cm, gen. 4.7 cm-arka, 6.1 cm-ön), yan paravanlar (yük. 5.2 cm, 6.2 cm), siperlik (yük. 14.5 cm, gen. 8.2 cm, kal. 1.9 cm), tekerlekler (çap: 8.1-8.4 cm), dingiller (çap: 9.5 mm), araba oku (çap: 9.5 mm)

Buluntu Yeri: Şanlıurfa İli, Suruç İlçesi (Satın alma)

Bulunduğu Müze: Adana Arkeoloji Müzesi (Env. No. 8741), Adana / Türkiye

Dönemi ve Tarihi: MÖ 3. binyıl sonu – MÖ 2. binyıl başı

Yayınlandığı Yer: E. Özgen, “A Group of Terracotta Wagon Models from Southeastern Anatolia”, *Anatolian Studies*, 36, 1986, 165-171, Fig. 3, Pl. XVI/a-b

Tanımı: Araba, dört tekerlekli olup koşum hayvanı bulunmaz. Kasanın ön kısmında yüksek bir siperlik yer alır, kasanın arka ve yan kenarları ise alçak bir paravanla çevrilmiştir

Kat. No: 7; Fig. 3

Adı: Minyatür araba

Cinsi: Pişmiş toprak

Ölçüleri: uz. 11.2 cm, yük. 10 cm, gen. 5.9 cm

Bulutnu Yeri: Gaziantep yöresi (Satın alma)

Bulunduğu Müze: Gaziantep Arkeoloji Müzesi (Env. No. 119 - 58 - 74), Gaziantep / Türkiye

Dönemi ve Tarihi: MÖ 3. binyıl sonu

Yayınlandığı Yer: F. Edgü (Ed.), Anadolu Medeniyetleri, Avrupa Konseyi 18. Avrupa Sanat Sergisi, İstanbul 22 Mayıs-30 Ekim 1983, Ankara, 1983, A.459

Tanımı: Araba dört tekerlekli ve koşum hayvanı bulunmaz. Kasa tabanı, iki yan kenardan yükseltilmiş ve kemer şeklinde kasanın üstünü örtmüştür

Kat. No: 8

Adı: Minyatür araba

Cinsi: Pişmiş toprak (tekerlekler), tunç (aks ve dingil)

Ölçüleri: Tekerlekler (çap: 11.6 cm), dingiller (çap: 9 mm, uz. 7.2 cm-ön, 6.9 cm-arka), aks (çap: 9 mm, uz. 34 cm, ön kısım çıkıntıları çapı: 3.5 cm)

Bulutnu Yeri: Anadolu kökenli (Satın alma)

Bulunduğu Müze: Diyarbakır Müzesi (Env. No. 15/15/76), Diyarbakır / Türkiye

Dönemi ve Tarihi: MÖ 3. binyıl sonu – MÖ 2. binyıl başı

Yayınlandığı Yer: O. San, "Diyarbakır Müzesinde Yer Alan İki Adet Pişmiş Toprak Araba Modeli", H. Sağlamtimur (Ed.), Altan Çilingiroğlu'na Armağan Yukarı Denizin Kıyısında Urartu Krallığı'na Adanmış Bir Hayat, İstanbul, 2009, 599-605, Res. 3-4

Tanımı: Arabanın kasa kısmı ve koşum hayvanı ele geçmemiştir. Dört tekerlekli olan arabanın tekerlekleri birbirine bağlayan dingiller ve dingillerin üzerine yatay yerleştirilmiş akslar korunmuştur

Kat. No: 9

Adı: Minyatür araba

Cinsi: Bakır

Ölçüleri: uz. (tüm) 22.5 cm, taban (uz. 8.2 cm, gen. 4.2 cm), yan parmaklık (uz. 6.5 cm, gen. 3.5 cm), arka parmaklık (yük. 2.2 cm), siperlik (yük. 5 cm), dingiller (uz. 9.7 cm), tekerlekler (çap: 6 cm), araba oku (uz. 12.5 cm), boğalar (yük. 7.6 cm)

Bulutnu Yeri: Güneydoğu Anadolu Bölgesi (Satın alma)

Bulunduğu Müze: Metropolitan Museum of Art (Galeri 403, Env. No. 66.15), New York / ABD

Dönemi ve Tarihi: MÖ 2700 – 2000

Yayınlandığı Yer: M. A. Littauer, J. H. Crowel, "Early Metal Models of Wagons from the Levant", Levant, V, London, 1973, 102-126, Pl. XXXIV/A-E; M. A. Littauer, J. H. Crowel, Wheeled Vehicles and Ridden Animals in the Ancient Near East, Köln, 1979, Fig. 15; O. W. Muscarella, Bronze and Iron, Ancient Near Eastern Artifacts in the Metropolitan Museum of Art, Newyork, 1988, 414-415, No. 568; N. Leinwand, "Regional Characteristics in the Styles

and Iconography of the Seal Impressions of Level II at Kültepe", JANES, 21, 1992, 141-172, Fig. 22

Tanımı: Araba, iki boğa koşulu ve dört tekerlekli. Arabanın kasa tabanının ön kısmında yüksek bir siperlik yer alır, kasanın arka ve yan kenarları ise alçak bir parmaklıkla çevrilmiştir

Kat. No: 10; Fig. 4

Adı: Minyatür araba

Cinsi: Tunç

Ölçüleri: uz. (tüm) 23.5 cm, taban (uz. 7.25 cm, gen. 3.5 cm), parmaklık (uz. 6 cm, gen. 2.5 cm-3 cm, yük. 4.5 cm-ön, 2 cm-arka), tekerlekler (çap: 5.5 cm-5.7 cm), araba oku (uz. 14.2 cm), boğalar (uz. 9.5 cm, yük. 8.2 cm, gen. 3 cm)

Bulutnu Yeri: Güneydoğu Anadolu (Satın alma)

Bulunduğu Müze: Pomerance Koleksiyonu, New York / ABD

Dönemi ve Tarihi: MÖ 3. binyıl sonu – MÖ 2. binyıl başı

Yayınlandığı Yer: M. A. Littauer, J. H. Crowel, "Early Metal Models of Wagons from the Levant", Levant, V, London, 1973, 102-126, Pl. XXXV/A-E

Tanımı: Araba, bir çift boğa koşulu ve dört tekerlekli. Kasa tabanının ön kenarında yüksek bir siperlik yer alır, kasanın arka ve yan kenarları ise alçak bir parmaklıkla çevrilmiştir

Kat. No: 11

Adı: Minyatür araba

Cinsi: Bakır

Ölçüleri: uz. (tüm) 19 cm, taban (uz. 8.5 cm, gen. 6 cm), siperlik (yük. 5.8 cm), parmaklık (yük. 2.6 cm-yan, 3 cm-arka), tekerlekler (çap: 4.3 cm), araba oku (uz. 7.5 cm), boğalar (uz. 6.3 cm)

Bulutnu Yeri: Alacahöyük çevresi, Çorum (Satın alma)

Bulunduğu Müze: Museum of Fine Arts (No. 62.678), Boston / ABD

Dönemi ve Tarihi: MÖ 3. binyıl sonu – MÖ 2. binyıl başı

Yayınlandığı Yer: M. A. Littauer, J. H. Crowel, "Early Metal Models of Wagons from the Levant", Levant, V, London, 1973, 102-126, Pl. XXXVII/A-C

Tanımı: Araba, bir çift boğa koşulu ve dört tekerlekli. Kasa tabanının ön kısmında yüksek bir siperlik yer alır, arka ve yan kenarlar ise alçak bir parmaklıkla çevrilmiştir

Kat. No: 12

Adı: Minyatür araba

Cinsi: Bakır

Ölçüleri: uz. (tüm) 22.3 cm, dingiller (uz. 6.6 cm - ön, 6.4 cm - arka), tekerlekler (çap: 5.8 cm), boru şekilli eklenti (uz. 8 cm), araba oku (uz. 13.7 cm), boyunduruk (uz. 8.4 cm)

Bulutnu Yeri: Orta Anadolu'nun güneyi (Satın alma)

Bulunduğu Müze: Museum für Vor- und Frühgeschichte

(Env. No. XLb 1874 A-C/ 1966), Berlin / Almanya
 Dönemi ve Tarihi: M.Ö. 3. binyıl sonu – M.Ö. 2. binyıl başı
 Yayınlandığı Yer: M. A. Littauer, J. H. Crouwel, “Early Metal Models of Wagons from the Levant”, Levant, V, London, 1973, 102-126, Pl. XXXVIII/A-C
 Tanımı: Araba, bir çift boğa koşulu ve dört tekerleklidir. Kasa tabanının ön kısmında yüksek bir siperlik yer almakta, arka ve yan kenarlar ise alçak bir parmaklıkla çevrilmiştir
 Kat. No: 13
 Adı: Minyatür araba
 Cinsi: Tunç (?)
 Ölçüleri: uz. (tüm) 24 cm, tekerlekler (çap: 5 cm)
 Buluntu Yeri: Anadolu kökenli (Satın alma)
 Bulunduğu Müze: Özel koleksiyon (Yayında koleksiyon adı verilmemiştir)
 Dönemi ve Tarihi: MÖ 3. binyıl sonu – MÖ 2. binyıl başı
 Yayınlandığı Yer: M. A. Littauer, J. H. Crouwel, “Early Metal Models of Wagons from the Levant”, Levant, V, London, 1973, 102-126, Pl. XXXIX/A-B
 Tanımı: Araba, bir çift boğa koşulu ve dört tekerleklidir. Kasa tabanının ön kısmında yüksek bir siperlik yer almakta, arka ve yan kenarlar ise alçak bir parmaklıkla çevrilmiştir
 Kat. No: 14
 Adı: Minyatür araba
 Cinsi: Bakır
 Ölçüleri: uz. (tüm) 39 cm, yük. 12.5 cm
 Buluntu Yeri: Anadolu kökenli (Satın alma)
 Bulunduğu Müze: Özel koleksiyon (Yayında koleksiyon adı verilmemiştir)
 Dönemi ve Tarihi: MÖ 3. binyıl sonu – MÖ 2. binyıl başı
 Yayınlandığı Yer: M. A. Littauer, J. H. Crouwel, “Early Metal Models of Wagons from the Levant”, Levant, V, London, 1973, 102-126, Pl. XLII/A-B
 Tanımı: Araba, bir çift boğa koşulu ve dört tekerleklidir. Kasa tabanının ön kısmında parmaklık işi bir siperlik yer almakta, arka ve yan kenarlar ise alçak bir parmaklık ile çevrilmiştir
 Kat. No: 15
 Adı: Minyatür araba
 Cinsi: Tunç
 Ölçüleri: uz. (tüm) 21 cm, kasa (yük. 9 cm), dingiller (uz. 6.9 cm)
 Buluntu Yeri: Anadolu kökenli (Satın alma)
 Bulunduğu Müze: Trierry IV Koleksiyonu, Fransa
 Dönemi ve Tarihi: MÖ 3. binyıl sonu – MÖ 2. binyıl başı
 Yayınlandığı Yer: M. A. Littauer, J. H. Crouwel, “Early Metal Models of Wagons from the Levant”, Levant,

V, London, 1973, 102-126, Pl. XLIV/A
 Tanımı: Araba, bir çift boğa koşulu ve dört tekerleklidir. Kasa tabanının ön kısmında yüksek bir siperlik yer almakta, arka ve yan kenarlar ise alçak bir parmaklıkla çevrilmiştir
 Kat. No: 16
 Adı: Minyatür araba
 Cinsi: Tunç
 Ölçüleri: uz. 54 cm, kasa (yük. 17 cm-ön, 14.5 cm-arka), tekerlek arası mesafe: 24 cm, tekerlekler (çap: 12 cm-ön, 11 cm-arka), dingiller (uz. 21 cm), araba oku (uz. 24 cm), boğalarla araba gen. 30 cm, birinci boğa (uz. 18.4 cm, yük. 12.5 cm, gen. 3.8 cm), ikinci boğa (uz. 18.5 cm, yük. 12.5 cm, gen. 4 cm)
 Buluntu Yeri: Şanlıurfa İli, Suruç İlçesi, Abamor Köyü, mezarlık (Müsadere)
 Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Müzesi, Şanlıurfa / Türkiye
 Dönemi ve Tarihi: MÖ 3. binyıl sonu – MÖ 2. binyıl başı
 Yayınlandığı Yer: F. Kulakoğlu, “Recently Discovered Bronze Wagon Models from Şanlıurfa, Southeastern Anatolia”, Anatolia, 24, 2003, 63-77, Fig. 5-8
 Tanımı: Araba, iki boğa koşulu ve dört tekerleklidir. Kasa tabanının ön kısmı yüksek siperliklidir, arka ve yan kenarlar parmaklıkla çevrilmiştir. Yan parmaklıkların dışına paravan yerleştirilmiştir
 Kat. No: 17
 Adı: Minyatür araba
 Cinsi: Tunç
 Ölçüleri: uz. 32 cm, dingiller (uz. 8 cm), birinci boğa (uz. 12 cm, yük. 6 cm, gen. 4.2 cm), ikinci boğa (uz. 12 cm, yük. 5.5 cm, gen. 4.2 cm)
 Buluntu Yeri: Şanlıurfa İli, Suruç İlçesi, Abamor Köyü, mezarlık (Müsadere)
 Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Müzesi, Şanlıurfa / Türkiye
 Dönemi ve Tarihi: MÖ 3. binyıl sonu – MÖ 2. binyıl başı
 Yayınlandığı Yer: F. Kulakoğlu, “Recently Discovered Bronze Wagon Models from Şanlıurfa, Southeastern Anatolia”, Anatolia, 24, 2003, 63-77, Fig. 9-12
 Tanımı: Araba, dört tekerlekli ve bir çift boğa koşuludur. Kasa tabanının dört kenarı, yüksek paravanla çevrilmiştir. Kasanın ön kısmında ince, metal bir çubuktan yapılmış siperlik yer almaktadır
 Kat. No: 18; Fig. 5
 Adı: Minyatür araba
 Cinsi: Bakır
 Ölçüleri: Taban (uz. 16 cm, gen. 7 cm), parmaklık (yük. 5.5 cm) siperlik (yük. 9.5 cm), yan paravan (yük. 11 cm-sol taraf, 8 cm-arka), tekerlekler (çap: 8 cm), boğalar (uz. 12.5 cm, yük. 9 cm, gen. 7 cm)
 Buluntu Yeri: Anadolu kökenli (Satın alma)
 Bulunduğu Müze: P. Adam Koleksiyonu (No. 358), Londra / İngiltere

Dönemi ve Tarihi: MÖ 3. binyıl sonu – MÖ 2. binyıl başı
Yayımlandığı Yer: M. A. Littauer, J. H. Crouwel, “Early Metal Models of Wagons from the Levant”, *Levant*, V, London, 1973, 102-126, Pl. XXXVI/A

Tanımı: Araba, bir çift boğa koşulu ve dört tekerlekli dir. Kasa tabanının ön kısmına yüksek siperlik, arka ve yan kenarlara parmaklık, bu parmaklığın dışına da yüksek bir paravan yerleştirilmiştir

Kat. No: 19

Adı: Minyatür araba

Cinsi: Tunç (?)

Ölçüleri: uz. (tüm) 21 cm, tekerlekler (çap: 5 cm)

Buluntu Yeri: Anadolu kökenli (Satın alma)

Bulunduğu Müze: Özel koleksiyon (Yayında koleksiyon adı verilmemiştir)

Dönemi ve Tarihi: MÖ 3. binyıl sonu – MÖ 2. binyıl başı
Yayımlandığı Yer: M. A. Littauer, J. H. Crouwel, “Early Metal Models of Wagons from the Levant”, *Levant*, V, London, 1973, 102-126, Pl. XL/A-B

Tanımı: Araba, bir çift boğa koşulu ve dört tekerlekli dir. Kasa tabanının ön kısmında yüksek bir siperlik yer almakta, kasanın kenarları ve siperliğin büyük bir kısmı alçak bir paravanla çevrilmiştir

Kat. No: 20; Fig. 6

Adı: Minyatür araba

Cinsi: Tunç (?)

Ölçüleri: uz. (tüm) 51 cm, tekerlekler (çap: 11 cm)

Buluntu Yeri: Anadolu kökenli (Satın alma)

Bulunduğu Müze: Özel koleksiyon (Yayında koleksiyon adı verilmemiştir)

Dönemi ve Tarihi: MÖ 3. binyıl sonu – MÖ 2. binyıl başı
Yayımlandığı Yer: M. A. Littauer, J. H. Crouwel, “Early Metal Models of Wagons from the Levant”, *Levant*, V, London, 1973, 102-126, Pl. XLIII/A-B

Tanımı: Araba, bir çift boğa koşulu ve dört tekerlekli dir. Kasa tabanının ön kısmında bir siperlik yer almaktadır. Alçak metal bir paravan, kasa tabanının iki kenarıyla birlikte siperliği de çevirmiştir

Kat. No: 21; Fig. 7

Adı: Minyatür araba

Cinsi: Tunç (?)

Ölçüleri: uz. (tüm) 50 cm, tekerlekler (çap: 10 cm)

Buluntu Yeri: Anadolu kökenli (Satın alma)

Bulunduğu Müze: Özel koleksiyon (Yayında koleksiyon adı verilmemiştir)

Dönemi ve Tarihi: MÖ 3. binyıl sonu – MÖ 2. binyıl başı
Yayımlandığı Yer: M. A. Littauer, J. H. Crouwel, “Early Metal Models of Wagons from the Levant”, *Levant*, V, London, 1973, 102-126, Pl. XLI/A-C

Tanımı: Araba, bir çift boğa koşulu ve dört tekerlekli dir.

Kasa tabanının ön kısmında parmaklık işi siperlik yer alır, arka ve yan kenarlar ise parmaklık ile çevrilmiştir. Parmaklığın dışına yüksek bir paravan yerleştirilmiş, paravan, kasanın yan parmaklıkları ile siperliğini tamamen örtmüştür

Kat. No: 22; Fig. 8

Adı: Minyatür araba

Cinsi: Tunç

Ölçüleri: uz. 55 cm, kasa (yük. 16 cm), tekerlekler arası mesafe: 17.5 cm, dingiller (uz. 21 cm), birinci boğa (uz. 24 cm, yük. 12.1 cm, gen. 4.7 cm, iki boynuz arasındaki mesafe: 11 cm), ikinci boğa (uz. 27.8 cm, yük. 13.5 cm, gen. 4.5 cm, iki boynuz arasındaki mesafe: 11 cm)

Buluntu Yeri: Şanlıurfa İli, Suruç İlçesi, Abamor Köyü, mezarlık (Müsadere)

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Müzesi, Şanlıurfa / Türkiye
Dönemi ve Tarihi: MÖ 3. binyıl sonu – MÖ 2. binyıl başı

Yayımlandığı Yer: F. Kulakoğlu, “Recently Discovered Bronze Wagon Models from Şanlıurfa, Southeastern Anatolia”, *Anatolia*, 24, 2003, 63-77, Fig. 1-4

Tanımı: Araba, dört tekerlekli ve çift boğa koşuludur. Kasa tabanı, iki yan kenardan yükselerek kemer şeklinde kasanın üstünü örtmüştür. Kasanın arka kısmı levha ile kapatılmış, ön kısım açık bırakılmıştır

Kaynakça

AKURGAL 1995: E. Akurgal, *Hatti ve Hitit Uygarlıkları*, İstanbul.

AKURGAL 1998: E. Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, Ankara.

AMIET 1980: P. Amiet, *Art of the Ancient Near East*, New York.

ANLAĞAN 1998: T. Anlağan, “Sadberk Hanım Müzesi’ndeki Bir Urartu Kemerü Üzerine Gözlemler”, *Sadberk Hanım Müzesi Yıllığı, PALMET, II*, İstanbul, 51-60.

ANTHONY ve VINOGRADOV 1995: D. W. Anthony, N. B. Vinogradov, “Birth of the Chariot”, *Guide to the Western Mediterranean Archaeology*, vol. 48, no. 2, U.S.A., 1995, 36-41.

BUCHANAN 1981: B. Buchanan, *Early Near Eastern Seals in the Yale Babylonian Collection*, Yale University Press, London,.

DARGA 1992: M. Darga, *Hitit Sanatı*, İstanbul.

EDGÜ 1983: F. Edgü (Ed.), *Anadolu Medeniyetleri, Avrupa Konseyi 18. Avrupa Sanat Sergisi*, İstanbul 22 Mayıs-30 Ekim 1983, Ankara.

FOLTINY 1959: S. Foltiny, “The Oldest Representations of Wheeled Vehicles in Central and Southeastern Europe”, *AJA* 63, no. 1, Princeton, 53-58.

GARSTANG 1929: J. Garstang, *The Hittite Empire*,

- London.
- KULAKOĞLU 2003: F. Kulakoğlu, "Recently Discovered Bronze Wagon Models from Şanlıurfa, Southeastern Anatolia", *Anatolia*, 24, 63-77.
- LEINWAND 1992: N. Leinwand, "Regional Characteristics in the Styles and Iconography of the Seal Impressions of Level II at Kültepe", *JANES*, 21.
- LITTAUER ve CROUWEL 1973: M. A. Littauer, J. H. Crouwel, "Early Metal Models of Wagons from the Levant", *Levant*, V, London, 102-126.
- LITTAUER ve CROUWEL 1979: M. A. Littauer, J. H. Crouwel, *Wheeled Vehicles and Ridden Animals in the Ancient Near East*, Köln.
- LITTAUER ve CROUWEL 1991: M. A. Littauer, J. H. Crouwel, H. Hauptmann, "Ein Spätbronzezeitliches Speichenrad vom Lidar Höyük in der Südost Türkei", *Archäologischer Anzeiger*, Berlin, 350-358.
- LITTAUER ve CROUWEL 1996: M. A. Littauer, J. H. Crouwel, "The Origin of the True Chariot", *Antiquity Heslington*, 70, 934-939.
- MOOREY 1986: P. R. S. Moorey, "The Emergence of the Light, Horse-Drawn Chariot in the Near East c. 2000-1500 B.C.", *World Archaeology*, vol. 18, no. 2, Abingdon, 196-215.
- MUSCARELLA 1998: O. W. Muscarella, *Bronze and Iron, Ancient Near Eastern Artifacts in the Metropolitan Museum of Art*, Newyork.
- ÖZGEN 1986: E. Özgen, "A Group of Terracotta Wagon Models from Southeastern Anatolia", *AntSt* 36, 165-171.
- ÖZGÜÇ 1953: N. Özgüç, T. Özgüç, *Kültepe Kazısı Raporu 1949*, Ankara.
- ÖZGÜÇ 1965: N. Özgüç, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, Ankara.
- ÖZGÜÇ 1989: N. Özgüç, "Bullae from Kültepe", *Anatolia and the Ancient Near East Studies in Honor of Tahsin Özgüç*, Ankara, 377-386.
- ÖZGÜÇ 2001: N. Özgüç, "Notes on the Bronze Vehicle from the Sarıkaya Palace at Acemhöyük", W. H. van Soldt (Ed.), *Veenhof Anniversary Volume, Studies Presented To Klass R. Veenhof on the Occasion of His Sixty-Fifth Birthday, Nederlands Instituut Voor Het Nabije Oosten*, 361-366.
- ÖZTAN 2006: A. Öztan, "Acemhöyük Kazıları – 2005", M. D. Alparslan (Ed.), *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler*, sayı 22, 19-20.
- RAULWING 2009: P. Raulwing, "The Kikkuli Text. Hittite Training Instructions for Chariot Horses in the Second Half of the 2nd Millennium B.C. and Their Interdisciplinary Context", 1-21, http://www.lrgaf.org/Peter_Raulwing_The_Kikkuli_Text_MasterFile_Dec_2009.pdf
- SAN 2009: O. San, "Diyarbakır Müzesinde Yer Alan İki Adet Pişmiş Toprak Araba Modeli", H. Sağlamtimur (Ed.), *Altan Çilingiroğlu'na Armağan Yukarı Denizin Kıyısında Urartu Krallığı'na Adanmış Bir Hayat*, İstanbul, 599-605.
- SEVİN 2011: V. Sevin, "Doğu Anadolu Orta ve Son Tunç Çağı", N. Karul (Ed.), *Arkeoatlas (Özel Koleksiyon)*, 342-367.
- VON DER OSTEN 1934: H. H. von der Osten, *Ancient Oriental Seals in the Collection of Mr. Edward T. Newell*, Chicago.
- TEISSIER 1984: B. Teissier, *Ancient Near Eastern Cylinder Seals from the Marcopoli Collection, University of California Press*, California.
- YILDIRIM 2006: T. Yıldırım, "Eski Hitit Çağına ait Yeni Bir Kült Vazosu", *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2005 Yılığ*, Ankara, 335-370.
- YILDIRIM 2008: T. Yıldırım, "Hüseyindedede Vazosu", *Aktüel Arkeoloji* 7, 56-65.
- Woolley 1952: L. Woolley, *Carchemisch III*, London.
- ZIFFER 2002: I. Ziffer, "Four New Belts from the Land of Ararat and the Feast of the Women in Esther 1:9", *Sex and Gender in the Ancient Near East, Proceeding of the 47th Recontre Assyriologique Internationale, Helsinki, July 2-6 2001*, Helsinki, 645-657.
- Makale Gönderim Tarihi: 02.10.2020
- Makale Kabul Tarihi: 26.12.2020
- GÖKNUR ÇETİNKAYA**
- Orcid ID: 0000-0002-9811-5556
- Kastamonu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü
- Kastamonu/TURKEY.
- goknur_ctnky@hotmail.com

Fig. 1 ve Fig. 2: Şanlıurfa'dan Siperlikli Alçak Kasalı Minyatür Araba (Adana Arkeoloji Müzesi arşivi)

Fig. 3: Gaziantep'ten Üstü Kapalı Kasalı Minyatür Araba (Edgü 1983: A. 459)

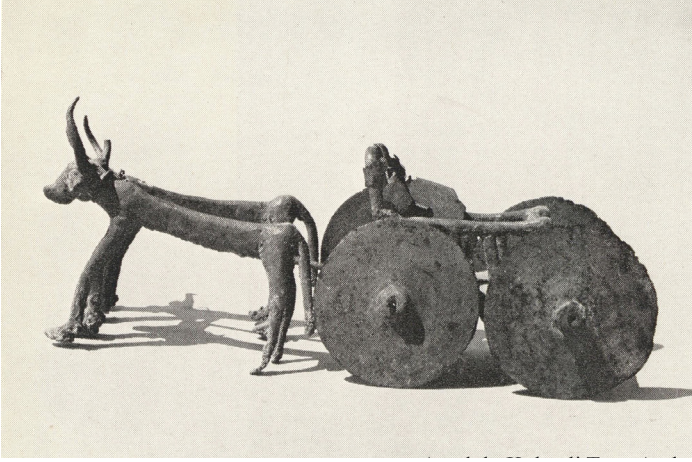

Fig. 4.
Anadolu Kökenli Siperlikli Alçak Kasalı
Araba (Littauer ve Crouwel 1973: Pl.
XXXV/A)

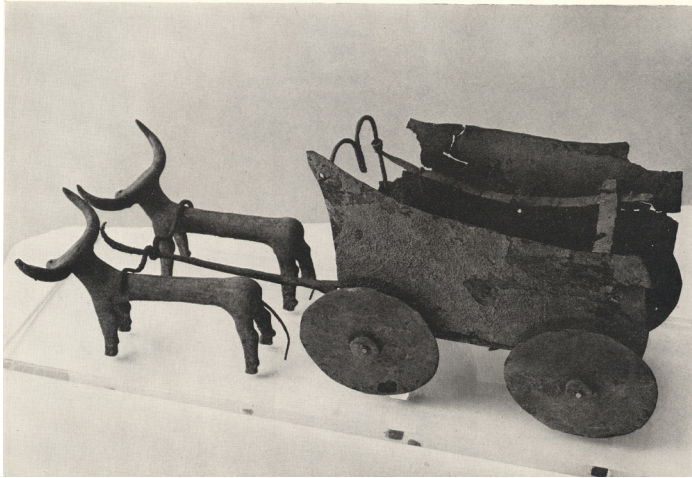

Fig. 5.
Anadolu Kökenli Siperlikli Yüksek Kasalı
Araba (Littauer ve Crouwel 1973: Pl.
XXXVI/A)

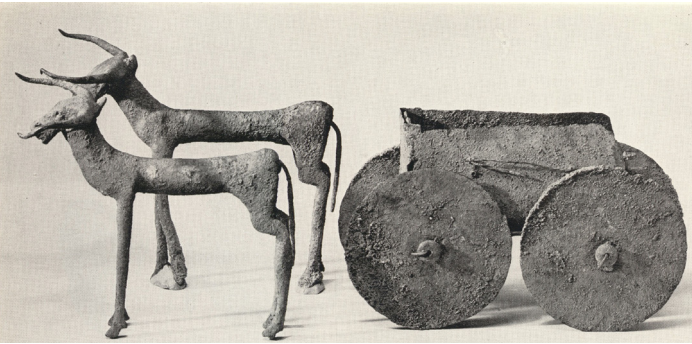

Fig. 6.
Anadolu Kökenli Siperiksiz Alçak Kasalı
Araba (Littauer ve Crouwel 1973: Pl. XLIII/A)

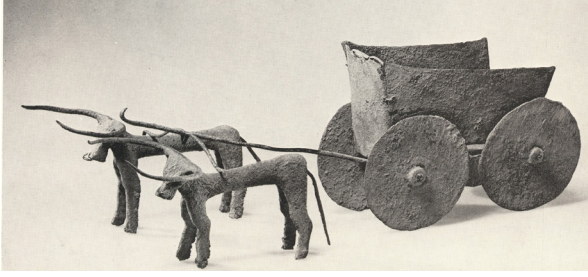

Fig. 7.
Anadolu Kökenli Siperliksiz Yüksek Kasalı
Araba (Littauer ve Crouwel 1973: Pl. XLI/A)

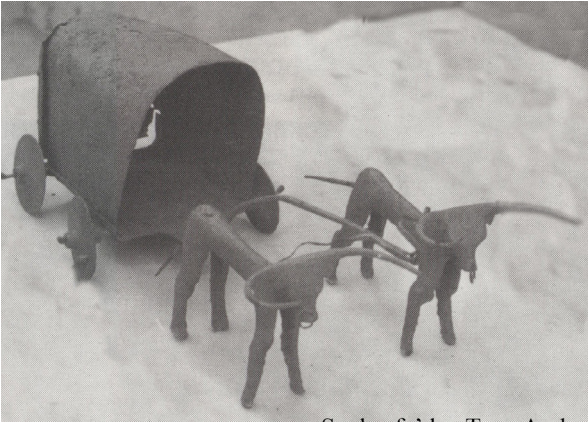

Fig. 8.
Şanlıurfa'dan Üstü Kapalı Kasalı Araba
(Kulakoğlu 2003: Fig. 1)

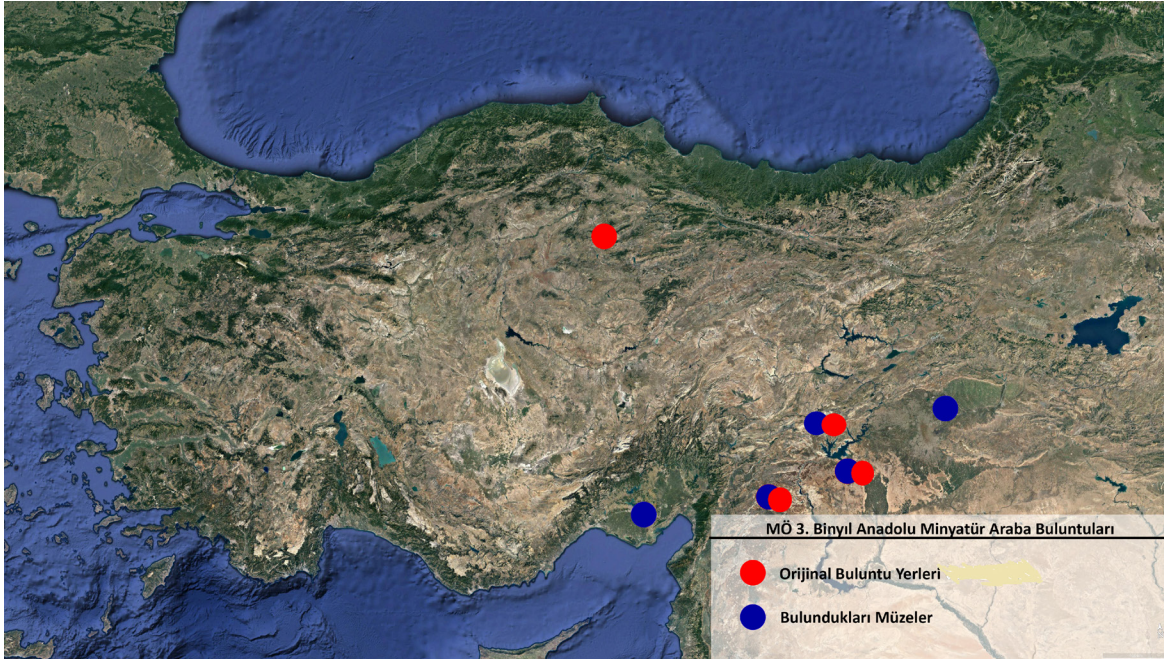

Fig. 9. MÖ 3. Binyıl Anadolu Minyatür Araba Buluntu Yerleri

Tripolis 2007-2009 Kazılarında Ele Geçen Unguentariumlar Üzerine Bir Değerlendirme

[EVALUATION OF THE UNGUENTARIUMS UNEARTHED DURING THE EXCAVATIONS IN THE TRIPOLIS BETWEEN 2007-2009]

Aytekin ERDOĞAN-Deniz DOĞANALP

Anahtar Kelimeler

Tripolis, Roma Dönemi, unguentarium, cam, pişmiş toprak, monogram.

Keywords

Tripolis, Roman period, unguentaria, glass, terra-cotta, monogram

ÖZET

Tripolis antik kentinde 2007-2009 yılları arasındaki kazı çalışmaları Denizli Müze Müdürlüğü başkanlığında, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü öğretim üyesi Aytekin Erdoğan'ın bilimsel danışmanlığında yapılmıştır. Söz konusu yıllardaki kazı çalışmaları kent yerleşim alanı içerisinde ve nekropolisin doğu bölümünde gerçekleştirilmiştir. Bu makalenin konusunu, 2007-2009 yıllarında, yerleşim alanı içerisinde ve nekropoliste yapılan çalışmalarda ele geçen pişmiş toprak ve cam unguentariumlar oluşturmaktadır. Bu unguentariumların büyük bir bölümü pişmiş topraktan yapılmıştır. Az sayıda ise cam örnek mevcuttur. Pişmiş toprak unguentariumlar iç formunda (düz dip, sivri dip), cam unguentariumlar ise farklı gövde profillerine sahiptir. Sivri dipli unguentariumlardan bazıları üzerinde monogram bulunmaktadır. Çalışmanın öncelikli amacı; 2007-2009 yıllarında ele geçen Tripolis unguentariumlarının tanıtılması hem benzerleriyle karşılaştırılması hem de birlikte bulunduğu diğer buluntularla dikkate alınarak incelenmesi ve tarihlendirilmesidir. Bu çalışma sonucunda unguentariumların M.S. 1. yüzyıldan M.S. 7. yüzyıla kadar farklı formlarda kullanılmaya devam ettiği anlaşılmıştır. Ayrıca Tripolis'te ele geçen unguentariumlar bölgedeki diğer merkezlerle birlikte ortak üretim merkezine sahip olduğu düşüncesini öne çıkarmaktadır.

ABSTRACT

Excavations between 2007-2009 in the ancient city of Tripolis were held with the scientific consultancy of Aytekin Erdoğan, academic member in the Department of Archeology in the Faculty of Letters of Ege University, at the helm of Denizli Museum Directorate. These excavations were executed in the area of city settlement and in the eastern part of the necropolis. This article addresses the terracotta and glass unguentariums unearthed during the excavations in the settlement and the necropolis between 2007-2009. Terracotta unguentariums compose the majority of the unguentariums. Glass unguentariums, on the other hand, are few in number. The terracotta unguentariums have spindle forms (flat bottomed, point bottomed) while the glass unguentariums have diverse body profiles. Some of the point bottomed unguentariums have monograms on their body. The aim of this work is mainly to introduce the unguentariums of Tripolis unearthed between 2007-2009, to make comparisons with their counterparts, and also to analyze and date them taking account of the other findings unearthed together with the unguentariums. As a result of this work, it is concluded that the unguentariums continued to be used in different ways from 1st to 7th century AD. Furthermore, the unguentariums unearthed in Tripolis puts forward the notion that these unguentariums and the other unguentariums unearthed in the other centers in the area have a common production center. amphorae types (LRA 1, LRA 2, LRA 3, and Zeest 80) common in the Mediterranean Region which are deemed to be produced/used for purposes of annona organization in the Late Roman - Early Byzantine periods (4th - 7th c. AD) with a specific focus on the inscriptions and stamps and inspects their position, if any, in the annona system.

Giriş

Tripolis antik kenti Denizli İli, Buldan İlçesi, Yenicekent Mahallesi sınırları içerisinde yer almaktadır (Fig. 1). Kent Lydia, Phrygia ve Karia Bölgeleri'nin sınırlarının birleştiği alan üzerinde ve Maiandros Nehri'nin hemen kıyısında kurulmuştur.¹ Yerleşim alanı kentin kuzeydoğu, kuzey ve kuzeybatısında yer alan ikisi oldukça yüksek üç tepe üzerinden başlar, bunların güney eteklerinden aşağıya iner ve önlerindeki geniş ovaya yayılır (Fig. 2).

Antik kentte ilk kazı çalışmaları 1993 yılında Denizli Arkeoloji Müzesi uzmanlarınca gerçekleştirilmiştir.² 2007 yılında Denizli Müze Müdürlüğü başkanlığında, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Dr. Öğr. Üyesi Aytekin Erdoğan'ın bilimsel danışmanlığında başlayan ikinci dönem kazıları 2009 yılına kadar devam etmiştir.³ 2012 yılından itibaren Denizli Müze Müdürlüğü başkanlığında ve Prof. Dr. Bahadır Duman'ın bilimsel danışmanlığında yeniden başlayan kazı çalışmaları, 2017 yılından itibaren Pamukkale Üniversitesi adına Prof. Dr. Bahadır Duman tarafından sürdürülmektedir.⁴

Tripolis'te 2007- 2009 yıllarını kapsayan kazı çalışmaları daha çok Roma Caddesi ve çevresi, Roma Caddesi'nin doğu bölümü ve Doğu Nekropolis olmak üzere üç ayrı alanda gerçekleştirilmiştir (Fig. 2-4). Makalenin konusunu oluşturan unguentariumların yerleşim içindeki örnekleri Roma Caddesi üzerinde ve caddenin çevresinde yer alan güneydoğu 1, güney 1, güneybatı 1-4 açmaları, batı 3-4 ile kuzey 2 açmalarında açığa çıkarılmıştır (Fig. 3). Diğer örnekler ise Doğu Nekropolis 1 numaralı

bölge olarak adlandırılan alanda yer alan kaya mezarlarından (1, 5, 7 ve 8 nolu mezarlar) ele geçmiştir⁵ (Fig. 4).

Tripolis Roma Dönemi unguentariumları pişmiş toprak ve cam örneklerden oluşmaktadır (Fig. 5). Söz konusu unguentariumlar içerisinde tam olarak ele geçen örneklerin yanı sıra, çok sayıda ağız, gövde ve dip parçaları da mevcuttur. Kazı çalışmalarında ele geçen toplam 135 unguentariumdan 90 adedi yerleşim alanı içerisinde, 45 adedi ise Doğu Nekropolis'te yapılan kazılardan bulunmuştur. Unguentariumların 109 adedi pişmiş topraktan, 26 adedi ise camdan yapılmıştır⁶ (Fig. 6). Söz konusu buluntulardan kataloğa tam ya da tama yakın korunanlar ile tarihlendirilebilir parçalardan 43 adet örnek alınmıştır (Fig. 7-49). Bunlardan 5'ini cam, 38'ini pişmiş toprak örnekler oluşturmaktadır.

1. Cam Unguentariumlar (Fig. 7-11)

Tripolis'te 2008-2009 yılları arasında yapılan kazı çalışmalarında tam ve tama yakın korunan 5 adet cam unguentarium, Doğu Nekropolis 1 numaralı bölgede yapılan kazı çalışmalarında bulunmuştur (Fig. 6). Cam unguentariumların tümü serbest üfleme ve aletle şekillendirme tekniğiyle yapılmıştır. Yeşil, mavi ve saydam renkli olan unguentariumların yüzeylerinde kumlanma ve kireç izleri görülmektedir.

Cam unguentariumlardan ilk örnek (Fig. 7) dışa çekik içe katlanmış ağızlı ve uzun silindirik boyunludur. Boyundan gövdeye geçiş kısmı aletle belirginleştirilmiştir. Bu örnekte gövdenin orta noktası şişkin olup, dibe doğru daralır ve keskin içbükey bir diple son bulur.

1 Erdoğan ve Çörtük 2009: 107; Erdoğan 2012: 314; Duman 2013: 179; Erdoğan 2014: 41; Duman ve Baysal 2016, 563; Duman 2017: 1.

2 Ceylan 1995:159-170. Ayrıca 2000-2003 yılları arasında Prof. Dr. Neşe Atik ve Prof. Dr. Zeynep Koçel Erdem tarafından Buldan (Denizli) civarında yüzey araştırmaları yapılmış ve kültür envanteri çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bkz; Atik ve Erdem 2004: 9,40.

3 Erdoğan ve Çörtük 2009: 107-138; Erdoğan 2011: 328-347; Erdoğan 2012: 314-351; Erdoğan 2014: 41-125.

4 Duman 2013: 179; Duman ve Baysal 2014: 633-650; Duman ve Baysal 2016: 563-584; Duman ve Baysal 2017: 539-562; Duman 2018: 261-284; Duman 2019: 325 - 344; Duman 2020: 315 - 336.

5 Doğu Nekropolis'te gerçekleştirilen kazı çalışmalarında ortaya çıkarılan mezarlar ve içlerinden ele geçen buluntular için bkz; Erdoğan ve Aktaş 2011: 1-81; Arıcı 2017: 9-30; Erdoğan ve Arıcı 2018: 165-181.

6 Yerleşim içinde ele geçen pişmiş toprak unguentariumların 34 adedi sivri dipli, 22 adedi düz dipli, Doğu Nekropolis'te ele geçen 12 adet unguentarium ise düz diplidir. Ayrıca yerleşim içinde 10 adet pişmiş toprak unguentariuma ait ağız-boyun parçası, 21 adet gövde parçası ele geçmiştir. Nekropoliste ise tam ya da tama yakın korunan örnekler dışında 4 adet ağız-boyun parçası, 6 adet gövde parçası bulunmuştur. Ele geçen cam unguentariumların tümü Doğu Nekropolis'ten gelmektedir. Bunların 5'i tam korunan örneklerdir. Ayrıca cam unguentariumlardan 10 adeti sadece ağız-boyun parçası, 8 adeti ise sadece dip-gövde parçasından oluşmaktadır.

Fig. 8 dışa çekik katlanmış ağızlı ve konik gövdelidir. Dip kısmı 7. örnekte olduğu gibi keskin içbükey bir profile sahiptir. Fig. 9 dışa çekik ağızlı, uzun silindirik boyunlu ve torba gövdelidir. Fig. 10'un ağız kenarının küçük bir bölümü korunmuştur. Ağız dışa doğru açılır ardından ise içe doğru katlandığı fark edilmektedir. Uzun silindirik boyuna sahip Fig. 10'un gövdesi su damlası şeklinde olup dip kısmı yuvarlatılmıştır. Tripolis cam unguentariumları içerisinde incelenen son örnek farklı formuyla dikkat çeken Fig. 11'dir. Bu örnek tam korunmuştur. Dışa ve içe katlanarak düzleştirilen ağız kenarına sahip olan 11. örnek kısa boyunlu ve küresel gövdelidir. Fakat gövdenin her iki kısmı içe doğru bastırılmıştır. Söz konusu unguentarium, sahip olduğu formuyla oldukça unik bir örnektir.

Tarihlendirme: Cam unguentariumların tarihlendirilmesinde benzer örneklerle birlikte unguentariumların aynı mezar içinden ele geçen diğer buluntuları dikkate alınmıştır. Mezardan ele geçen diğer buluntular örneklerin tarihlendirilmesinde (Özellikle Fig. 11'de olduğu gibi daha dar bir tarihsel aralığa işaret etmesi konusunda) yardımcı olmaktadır. Fig. 7-9, 1 numaralı kaya mezarın 2 numaralı odasından ele geçmiştir.⁷ Söz konusu buluntularla birlikte 1 adet Salonina sikkesi (M.S. 253-268), 5 adet kandil (M.S. 1. yüzyıl ortası, M.S. 1. yüzyıl ortası - 2. yüzyıl başı, M.S. 2-3. yüzyıl, M.S. 5. - 6. yüzyıl, M.S. 5. - 7. yüzyıl), 3 adet pişmiş toprak düz dipli unguentarium (Fig. 12-14) bulunmuştur.⁸ Mezardan ele geçen farklı tarihlerdeki buluntular mezarın oldukça uzun bir süre ve farklı zamanlarda, birkaç sefer kullanıldığını göstermektedir. Fig. 7-9 Laodikeia, Sardis, Tire Müzesi ve Royal Ontario Müzesi'nden ele geçen benzerlerine göre M.S. 1. yüzyıl - M.S. 3. yüzyıl aralığına tarihlendirilebilir.⁹ Söz konusu buluntular için önerilen tarih mezardan

ele geçen bir grup buluntuyla da paraleldir.¹⁰

1 numaralı kaya mezarın önünde 1 adet lahit ortaya çıkarılmıştır.¹¹ Lahit içinden ele geçen tek buluntu Fig. 10'dur. Söz konusu örnek Sardis, Laodikeia ve Tire Müzesi'nden ele geçen benzerine göre M.S. 1. yüzyıl ile M.S. 3. yüzyıl arasında tarihlendirilebilir.¹²

Cam unguentariumlardan sonuncusu ise 2009 yılında 7 numaralı kaya mezarının 2 numaralı odasından ele geçmiştir.¹³ Farklı formuyla dikkat çeken Fig. 11'in bir benzeri Royal Ontario Müzesi'nde bulunmaktadır. Hayes bu tipteki buluntu için kesin bir tarihlendirmeden kaçınmış ve 2 farklı tarih önermiştir.¹⁴ Royal Ontario Müzesi'ndeki örneği M.S. 1. yüzyılın ortaları - M.S. 2. yüzyılın başına tarihlendiren Hayes, buluntunun M.S. 7. yüzyıl - M.S. 9. yüzyıla ait olabileceğini de eklemektedir. Fakat Hayes'in önerdiği ikinci tarih 11. örnek için oldukça geçtir. Nitekim 11. örneğin ele geçtiği mezarın içindeki diğer buluntular da M.S. 2. yüzyıla ait altın küpe ve M.S. 2. yüzyıl - M.S. 3. yüzyıla ait kandildir.¹⁵ Mezardan ele geçen buluntulara dayanarak 11. örneğin M.S. 2. yüzyıl - M.S. 3. yüzyıla ait olması mümkündür.

2. Pişmiş Toprak Unguentariumlar (Fig. 12-49)

Tripolis'te 2007-2009 yılları arasında, yerleşim içi ve nekropoliste yapılan kazı çalışmalarında cam unguentariuma göre daha fazla oranda pişmiş toprak unguentarium ele geçmiştir (Fig. 6). Pişmiş toprak unguentariumların tümü iğ formudur. Ayrıca dip kısımlarında gözlenen biçimsel farklılıktan ötürü düz dipli ve sivri dipli olmak üzere 2 gruba ayrılmaktadır (Fig. 5).

2.1. Düz Dipli Unguentariumlar (Fig. 12-30)

Tripolis'te ele geçen pişmiş toprak düz dipli unguentariumlar 2 tip altında

7 Erdoğan ve Aktaş 2011: 43, Res. 27-29.

8 Doğu Nekropolisi 1 numaralı kaya mezarın 2 numaralı odasından ele geçen buluntular için bkz; Erdoğan ve Aktaş 2011: Kat. No. 28-39.

9 Vessberg 1956: 162, Fig. 50:7; Ising 1957: 97-98, Form 82 A1; Saldern 1962: Pl. 6,9, Pl. 8: 9b; Hayes 1975,181, Fig. 16: 501; Saldern 1980, 26, 28, Pl. 7: 130, Pl. 9: 169, 174; Gürler 2000, 46, 55, No. 45, 66; Şimşek vd. 2011, 381, 427, 435, 436, 553, 561, 861, Kat. No. 16, 154, 181, 182, 447, 468, 1028.

10 Erdoğan ve Aktaş 2011: Kat. No. 28, 29, 30, 36, 37, 39.

11 Lahit için bkz; Erdoğan ve Aktaş 2011: Res. 17.

12 Saldern 1980: 24,25, Pl. 5: 112; Gürler 2000: 48, no. 49; Şimşek vd. 2011: 427, 600, Kat. No. 151, 153, 536.

13 7 numaralı kaya mezarın 2 numaralı odası için bkz; Erdoğan ve Aktaş 2011: Res. 146.

14 Hayes 1975: 145, Pl. 37: 611.

15 Erdoğan ve Aktaş 2011: 74, Res. 147-151.

değerlendirilmiştir. Birinci tip Roma İmparatorluk Dönem'i içerisinde kullanılan erken bir formdur. İkinci tip ise Geç Antik Çağ unguentariumlarını oluşturmaktadır.

2.2.1. Birinci Tip (Fig. 12-21)

Tam ve tama yakın korunan 10 adet birinci tip düz dipli unguentarium (Fig. 12-21) sadece Doğu Nekropolis kazılarında bulunmuştur. Bu tip unguentariumlardaki tam örneklerin yükseklikleri ortalama 18 ile 24 cm. arasında değişmektedir. Aşağı sarkık dudak, uzun silindirik boyun, dibe doğru yumuşak bir şekilde daralan gövde ve düz dip formun genel özellikleridir.

Birinci tip unguentariumların (Fig. 12-21) hamuru kireç ve mika katkılı olup kısmen bütünlük arz etmektedir. Hamur renkleri pembe, açık kırmızı, kırmızı, kırmızımsı sarı tonlarındadır. İç ve dış yüzlerinde belirgin çark izleri dikkati çekmektedir. Bazı örneklerin (Fig. 15-21) dış yüzeylerinde hamur renginden birkaç ton koyu astar boya bulunmaktadır. Bu unguentariumların yüzeyi daha pürüzsüz bir yapıya sahiptir. Bazı örneklerin (Fig. 12-14) yüzeyi ise hamur renginde bırakılmış olup nispeten daha mattır. Tam korunan örneklerde dış yüzeyde ağızdan boyun-gövde geçişine kadar akan kırmızı, kırmızımsı kahverengi, koyu kırmızımsı kahverengi, kırmızımsı siyah astar boya izlerinin varlığı, kaplarda daldırma tekniğinin kullanıldığını göstermektedir. Sadece bir örnek de (Fig. 15) unguentariumun iç kısmı tamamen koyu kahverengi astarla kaplıdır. Ayrıca bu tipteki örneklerin büyük bir bölümü iyi pişmiştir.

Tarihlendirme: Birinci tip düz dipli unguentariumların tarihlendirilmesinde benzer örneklerle birlikte unguentariumların aynı mezar içinden ele geçen diğer buluntuları dikkate alınmıştır. Fig. 12-14, cam unguentariumlarla (Fig. 7-9) aynı mezardan ele geçmiştir.¹⁶ Yukarıda da belirtildiği gibi aynı oda mezardan 12. 13. 14. örneklerle birlikte M.S. 1. yüzyıldan M.S. 7. yüzyıl içerisindeki bir tarihsel süreçte işaret eden birçok buluntuya ulaşılmıştır.¹⁷ Diğer düz dipli unguentariumlardan Fig. 15, 5 numaralı mezarda 1 adet pişmiş toprak ağırşak

ile Fig. 16-21 8 numaralı mezar girişinden M.S. 1. yüzyıl ile M.S. 2. yüzyıl ile az sayıda M.S. 2 yüzyıl – M.S. 3. yüzyıla tarihlendirilen buluntularla ele geçmiştir.¹⁸ Birinci tipteki örneklerin buldukları mezarların içinden ele geçen birçok buluntu farklı tarihlere aittir. Bu nedenle birinci tip unguentariumların tarihlendirilmesinde ilk olarak benzer örneklerden hareket edilmiştir. Fig. 12-21'in Laodikeia, Tripolis kuzey Nekropolisi, Ephesos'taki benzerleri M.S. 1. yüzyıl/M.S. 1. yüzyıl ikinci yarısı, en geç M.S. 2. yüzyıl ilk yarısına tarihlendirilmektedir.¹⁹ Sagalassos örnekleri için ise kesin bir tarih verilmemiş olmakla birlikte bu tip unguentariumların M.S. 1. yüzyıl tabakalarında yoğun olarak ele geçtiği belirtilmiştir.²⁰ Bununla birlikte 12.-21. örneklerin Pisidya, Labraunda, Patara'daki benzerleri ise M.S. 2. yüzyıl – M.S. 3. yüzyıla tarihlendirilmektedir.²¹ Benzer örnekler dışında 12.-21. örneklerin ele geçtiği mezarların içindeki diğer buluntuların yoğunluğu ise M.S. 1. yüzyıl – M.S. 2. yüzyıla aittir.²²

12.-21. örneklerin tarihlendirilmesi için bahsedilen tüm veriler bir araya getirildiğinde; mezarlardan ele geçen buluntuların yoğunluğu ve kente yakın merkezlerden ele geçen benzerleri, birinci tip unguentariumların kuvvetle muhtemel M.S. 1. yüzyıl - M.S. 2. yüzyıla ait olduğunu düşündürmektedir. Fakat mezarlardan az da olsa M.S. 2. yüzyıl – M.S. 3. yüzyıla ait buluntuların ele geçmesi²³ ve bu tipin farklı merkezlerdeki M.S. 2. yüzyıl – M.S. 3

18 5 numaralı mezar ve buluntuları için bkz; Erdoğan ve Aktaş 2011: Res. 106-114, Kat. No. 55-56; 8 numaralı mezar ve buluntular için bkz; Erdoğan ve Aktaş 2011: Res. 154-176, Kat. No. 81-98.

19 Mitsopoulos ve Leon 1991: 153, Taf. 220: O52; Şimşek 2008: 110, Res. 13; Şimşek vd. 2011: 380, 390, 396, 397, 398, 433 434, 454, 539, 540, 561, 590, 606, 627, 812, Kat. No. 14, 49, 72, 73, 78, 176, 218, 424, 467, 524, 544, 572, 983; Aksu 2019: Kat. No. 1, 2, 4, 7, 8, 10.

20 Degeest 2000: 257, Type 8I100, 388, Fig. 220.

21 Hellström 1965: 27, Lev. 12: 185; Lafli 2003, Taf. 165: e, f, Taf. 189: a-c, Taf. 190d-192e; Dünder 2006: Lev. XXXIII: U191, U192.

22 Bkz; Dip not: 17, Dip not: 18.

23 1 numaralı mezar 2. odadan gelen M.S. 2. yüzyıl – M.S. 3. yüzyıl buluntuları için bkz; Erdoğan ve Aktaş 2011: Kat. No. 30, 36, 39. 8 numaralı mezardan gelen M.S. 2. yüzyıl – M.S. 3. yüzyıl buluntuları için bkz; Erdoğan ve Aktaş 2011: Kat. No. 87, 95.

16 Erdoğan ve Aktaş 2011: 43, Res. 27-29.

17 Erdoğan ve Aktaş 2011: Kat. No. 28-39.

yüzyıldaki benzerleri dikkate alındığında²⁴, 12.-21. örneklerin M.S. 1. yüzyıldan M.S. 3. yüzyıla kadar kullanılmış olabileceğini de göz ardı etmemek gerekir.

2.2.2. İkinci Tip (Fig. 22-30)

İkinci tip düz dipli unguentariumların tümüne (Fig. 22-30) yerleşim alanı içerisinde yapılan kazı çalışmalarında rastlanmıştır. Kataloğa alınan 9 adet ikinci tip örnek sadece gövde ve dip parçalarından oluşmaktadır. Bu unguentariumların ağızları küçük parçalar halinde ele geçmiştir (Fig. 5 sağ alt). Dışa çekik ağız, kısa boyun, boyundan gövdeye geçişi çevreleyen plastik çıkıntı, dibe doğru daralan gövde formun genel özellikleridir.

İkinci tip unguentariumların (Fig. 22-30) hamurları kireç ve mika katkılıdır. Hamur renkleri kırmızı, açık kırmızı, açık kırmızımsı kahve tonlarındadır. İncelenen örneklerin yaklaşık 3 cm – 9 cm yüksekliğindeki bölümü korunmuştur. Örneklerin korunduğu yüksekliğe kadar olan dış yüzeylerinde belirgin çark izi bulunmamaktadır. Fig. 29 dışında, diğer örneklerin iç yüzlerinde ise belirgin çark izi görülmektedir. Bununla birlikte örneklerin dış yüzleri pürüzlü ve mattır. Söz konusu unguentariumların bir bölümünde (Fig. 22, 23, 28-30) dibin biraz üzerinde kırmızımsı kahverengi, kırmızımsı siyah, koyu kırmızımsı gri renğinde, daldırma tekniğinden ötürü akan astar boya izlerine rastlanmaktadır. Örneklerin bir bölümünün (Fig. 24-26, 30) pişirilmesi iyidir. Fig. 22 ve 27 muhtemelen gerektiğinden yüksek ısıda, uzun süre fırımlandığından söz konusu örneklerin kesitleri gri-siyah bir renk almıştır. Ayrıca örneklerin bir bölümünün (Fig. 22, 23, 27, 29) dış yüzlerinde kötü fırınlanmadan kaynaklı renk farklılıkları bulunmaktadır.

Tarihlendirme: İkinci tip unguentariumların tarihlendirilmesinde diğer merkezlerden ele geçen buluntuların benzerleri dikkate alınmıştır. Bu kapsamda Fig. 22-30 Laodikeia, Ephesos, Perge, Hierapolis, Patara, Sardis, Nysa gibi merkezlerdeki benzerleriyle değerlendirildiğinde, M.S. 4. yüzyıl - M.S. 5. yüzyıla tarihlendirmek mümkündür.²⁵

24 Lafli 2003, 105-106, Form XIV, Taf: 190d-192e.

25 Düz dipli unguentariumlar için bkz; Atik 1995: 179, Abb. 76: 406, 407; Rautman 1995: Fig. 16: 2.84, Fig. 8: 1.28, 1.29; Cottica 1999: Fig. 6: 26-27; Cottica

2.2. Sivri Dipli Unguentariumlar (Fig. 31-49)

Sivri dipli unguentariumlara sadece yerleşim içinde yapılan kazılarda rastlanmıştır. Burada incelenen 19 adet (Fig. 31-49) sivri dipli unguentariumlardan sadece 1 örnek (Fig. 36) tama yakın korunmuştur. Diğer örnekler dip ve gövde parçalarından oluşmaktadır.

Sivri dipli unguentariumlarda form dışı çekik ağızlı, kısa silindirik boyunludur (Fig. 5 sağ alt). Fig. 36'da görüldüğü gibi boyundan gövdeye geçiş kısmı plastik bir çıkıntıyla çevrelenmiştir.²⁶ Form gövdeden dibe doğru keskin bir şekilde daralmakta ve kalın cidarlı sivri bir dip ile son bulmaktadır. Tripolis'te ele geçen (2007-2009) sivri dipli unguentariumların dip kısımlarında biçimsel birtakım farklılıklar gözlenmektedir. Bazı örneklerde dip daha keskin bir sivrilige sahipken bazılarında bu kısmın biraz daha yuvarlak olduğu fark edilmektedir.

Hamurlarında kireç ve mika katkısı gözlenen sivri dipli unguentariumların (Fig. 31-49) hamur renkleri açık kırmızı, kırmızımsı sarı, açık kırmızımsı kahverengi, kırmızımsı gridir. Örneklerin 4 cm – 15,7 cm yüksekliğindeki bölümü korunmuştur. Bu yüksekliğe kadar korunan örneklerin bir bölümünde (Fig. 33-35, 43-45, 47-49) çark izi bulunmamaktadır. Bir bölüm örneğin iç yüzlerinde (Fig. 31-32, 38-41, 46) sadece 2 örneğin ise (Fig. 38, 42) hem iç hem dış yüzeyinde çark izleri görülmektedir. 31.-49. örneklerin dip kısımlarında kırmızı, kırmızımsı kahverengi, koyu kırmızımsı gri, koyu kırmızımsı kahverengi renklerinde daldırma tekniğinden ötürü akan boya izlerine rastlanmaktadır. Örneklerin bir bölümünün pişirilmesi iyidir (Fig. 32, 33, 35, 40-41, 44-45, 47). Bir bölümü ise kötü fırınlanmaya bağlı olarak hamur kesitleri gri – siyah renkli olup (Fig. 31, 36, 38, 42-43, 46) yüzeylerinde de

2000: Fig. 1.13, 1.14, 1.15, 1.16; Lochner-Sauer-Linke: 2005, 650, 653, Fig. 1: 10; Dünder 2006: 116, Lev. XXXIV: U195-197, 199; Şimşek ve Duman 2007: 304-305, 307, Res. 3, 4, 7-9, 19.1, 19.2; Dünder 2008: Lev. 25: U197, 198; İdil ve Kadioğlu 2009: 504, Res. 8.

26 Unguentariumun bir ip yardımıyla taşınmış olabileceği düşünülmektedir. Anderson-Stojanović 1987: 14. C. Şimşek ve B. Duman'da Geç Antik Çağ unguentariumlarının boynunda görülen çıkıntıya ipin bağlandığı ve kabın bir ip aracılığıyla taşınarak kullanılmış olabileceğini ifade etmektedir. bkz; Şimşek ve Duman 2007: 287.

renk farklılıkları görülmektedir.

Sivri dipli unguentariumlardan 4'ünde (Fig. 46-49) monogram bulunmaktadır. Monogramlar unguentariumların dibe yakın bölümlerinde yer almaktadır. Örneklerin 3'ü dikdörtgen (Fig. 46, 48-49), 1'i daire formlu (Fig. 47) bir alan içerisindedir. Fig. 46, 47, 48'daki monogramlar kelebek stili²⁷ ya da X biçimli olarak geçmektedir.²⁸ Fig. 49 büyük oranda aşınmıştır. Monogramların bir üretim atölyesi ya da kişiyi tanımlamak için yapılmış olduğu düşünülmektedir.

Tarihlendirme: Sivri dipli unguentariumlar diğer merkezlerden ele geçen benzerlerine göre tarihlendirilmiştir. Fig. 31-49 Saraçhane, Perge, Iasos, Myra, Patara, Laodikeia, Sagalassos, Side, Ephesos, Magnesia Ad Meandrum, Atina gibi merkezlerdeki benzerlerinin ele geçtiği tabakaya göre M.S. 5. yüzyıl - M.S. 7. yüzyıla tarihlendirilebilir.²⁹

Monogramlı örneklerin (Fig. 46-49) benzerleri de Saraçhane, Laodikeia, Hierapolis, Side, Perge, Atina Agorası'nda bulunmaktadır.³⁰ Söz konusu örnekler benzerlerine göre M.S. 6. yüzyıl - M.S. 7. yüzyıla ait olmalıdır.

Değerlendirme - Sonuç

Tripolis Antik Kenti'nde 2007-2009 yıllarını kapsayan üç sezonluk kazı çalışmalarında ele geçirilen unguentariumlar, M.S. 1. yüzyıldan M.S. 7. yüzyıla kadar geçen zaman içerisinde, formlarında görülen değişimle kullanılmaya devam edilmiştir. Bir bölümü nekropolisten bir bölümü yerleşim içinden ele geçen

unguentariumların en erken örnekleri M.S. 1. yüzyıl - M.S. 2. yüzyıl / 3. yüzyıl arasına tarihlendirilmektedir. Mezarlarda bulunan cam ve pişmiş toprak unguentariumların hiçbiri M.S. 3. yüzyıldan sonraya ait olmamalıdır. Çünkü Tripolis'te yapılan kazı çalışmalarında mezarlardan ele geçen daha geç tarihli bulunurlar içerisinde yoğun olarak kandilin mezar hediyesi olarak kullanımı söz konusu olmasına karşın³¹, M.S. 3. yüzyıldan sonraya ait hiçbir unguentarium örneğine rastlanmamıştır. Bununla birlikte yerleşim alanı içinden, farklı bölgelerden ele geçen unguentariumlar içerisinde M.S. 4. yüzyıldan önceye ait örneklerin olmadığı da görülmektedir. Ancak söz konusu değerlendirme 2007-2009 yılları arasındaki kazılardan ele geçen veriler doğrultusunda söylenebilir.

Mezarlardan ele geçen unguentariumlara bakıldığında, cam unguentariumlar kentte nispeten zengin bir form çeşitliliği olduğunu göstermektedir. Mezarlarda pişmiş toprak unguentariumlardan ise sadece düz dipli birinci tipe ait örnekler rastlanmıştır. Birinci tip unguentariumların, Geç Antik Çağ unguentariumlarına göre (ikinci tip/düz dipli, sivri dipli) fırınlanma durumuna ve yüzeyine bakıldığında daha kaliteli olduğu söylenebilir.

Yerleşim içinde yapılan çalışmalarda sadece Geç Antik Çağ unguentariumlarından ikinci tip düz dipli unguentariumlar ile sivri dipli unguentariumlar ele geçmiştir. Sivri dipli örneklerin ikinci tip düz dipli örnekler göre daha fazla olduğu görülmektedir (Fig. 6). Düz dipli örneklerden birinci tip olanlar M.S. 1. yüzyıl - M.S. 2. yüzyıl / M.S. 3. yüzyıla? tarihlendirilirken, ikinci tip örneklerin M.S. 4. yüzyıl - M.S. 5. yüzyıla ait olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum Tripolis düz dipli unguentariumlarının farklı tiplere ait örneklerinin erken ve geç kullanılmalarını ortaya koymaktadır. M.S. 5. yüzyıl - M.S. 7. yüzyıla tarihlendirilen sivri dipli unguentariumlar ile M.S. 6. yüzyıl - M.S. 7. yüzyıla ait sivri dipli örneklerin monogramlı olanları Tripolis'ten ele geçen unguentariumlar arasında en geç grubu oluşturmaktadır.

İkinci tip düz dipli unguentariumlar ile sivri dipli unguentariumların yüzeyleri nispeten pürüzlü ve mattır. Ayrıca kötü fırınlamadan

27 Hayes 2008: 287, 288, Pl. 90: 1778-1780, 1807.

28 Bilgin 2018, 119, dip not 19, Res. 12.

29 Sivri dipli unguentariumlar için bkz; Hayes 1992: Fig. 1: 21, 24; Atik 1995: Abb. 179: 405; Baldoni-Franco 1995: Fig. 4:a; Cottica 1999: Fig. 5: 9-11, Fig. 6: 25, Fig. 7: 36-40; Cottica 2000: Fig. 1.17; Lochner vd. 2005: 650, 653, Fig. 1: 1, 2; Türker 2005: Res. 8: 6; Dündar 2006: Lev. XXXIV: U201, 202; Şimşek ve Duman 2007: Res. 5-6, 20; Dündar 2008: 139, Levha 25: U202; Özhanlı ve Fırat 2011: 16, 22, Kat. No. 7, 29.

30 Hayes 1968: 212, 214, no. 19: RP 34; Hayes 1992: Figure 2: 3; Cottica 2000: Fig. 1.1, Fig. 1.3, Fig. 2: 38; Vapur 2001, Çiz. 34, no. 160; Şimşek ve Duman 2007: Res. 13, 15, 22: 03.09, 03.05; Hayes 2008: 287, 288, Pl. 90: 1778-1781, 1807; Özhanlı ve Fırat 2011: 15, 18, 27-Alt Res., Kat. No. 4, 13; Bilgin 2018: 129-130, Res. 12 - 13.

31 Erdoğan ve Aktaş 2011: 1-81.

dolayı bazı unguentariumların (Fig. 22, 27) kırık bölümlerinden anlaşıldığı kadarıyla dış yüzeye yakın kenarının hamur renginde olduğu, iç kısmının koyu gri bir renk aldığı görülür. Bazı unguentariumların üzerinde de renk farklılıkları görülmektedir. M.S. 4. yüzyıl – M.S. 7. yüzyıl arasında üretilen unguentariumların kalitesindeki bozulma, belki de yoğun bir üretimin söz konusu olması ile ilişkilendirilebilir.

İkinci tip düz dipli ve sivri dipli Geç Antik Çağ unguentariumlarının hamurlarında mika ve kireç katkısı görülmektedir. Hamur renkleri açık kırmızı, kırmızımsı sarı, kırmızı, açık kırmızımsı kahverengi tonlarındadır. Bu durum, ikinci tip ve sivri dipli unguentariumların hamur renkleri ve yapıları açısından bir bütünlüğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca birçok örnekte daldırma tekniği uygulandığından astar boyaların dibe kadar indiği görülmektedir.

Unguentariumların kent içerisinde ve nekropolis alanlarında ele geçmiş olması farklı kullanım amaçlarına sahip olduklarını göstermektedir. Söz konusu unguentariumların kent içerisinde ele geçen örneklerinin geç dönemlerde üretilmiş olduğu göz önüne alındığında, günlük kullanımının yanında, dinsel kullanım özelliklerine sahip olduğu³², nekropolis alanlarında ele geçen erken örneklerin ise mezar hediyesi olarak kullanıldıkları düşünülmektedir.³³

Tripolis'ten ele geçen unguentariumların üretim yerleri konusunda bugüne kadar net bir görüş ileri sürülememiştir. Söz konusu unguentariumların bir bölümünü de oluşturan Geç Antik Çağ unguentariumlarının üretim yeri konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı araştırmacılar büyük olasılıkla dinsel amaçla kullanıldığı düşünülen Geç Antik Çağ unguentariumlarının üretim yeri için Filistin bölgesini³⁴ ve Likya Bölgesi'ndeki Myra'yu

önermektedir.³⁵ Diğer yandan Anadolu'da birçok merkezde çok sayıda unguentarium örneğinin ele geçmiş olması, bu unguentariumların daha çok Anadolu'da üretilmiş olabileceği yönündeki düşünceleri öne çıkarmaktadır.³⁶

Roma Dönemi'nde bir üretim merkezi olarak bilinen Sagalassos'ta ele geçen bir grup Geç Antik Çağ unguentariumu üzerine yapılan kimyasal analizler kapların kentte üretilmediği yönündedir.³⁷ Halikarnasos'ta ele geçen Geç Roma unguentariumlarının 3'ü üzerinde yapılan analizden 2 örnek Foça üretimi Geç Roma C seramiğiyle eşleştiği ortaya konmuştur.³⁸ Bunun dışında Perge'de ele geçen unguentariumların bazılarının yoğun kireç içermesi nedeniyle buradaki üretimin Aksu nehri yakınlarında olabileceği önerilmiştir.³⁹ Laodikeia'da yapılan kazı çalışmalarında ise çok sayıda Geç Antik Çağ unguentariumu ele geçmiştir. Özellikle çeşitli tiplerde damgalı unguentariumların da bulunması Laodikeia'da üretime yönelik bir faaliyetin olabileceği şeklinde yorumlanmıştır.⁴⁰ Bu görüşlerin yanı sıra Tripolis'te 2012-2013 yıllarında gerçekleştirilen kazı çalışmalarında ele geçen bir grup Geç Antik Çağ unguentariumları üzerinde kimyasal analiz yapılmıştır. 10 adet benzer forma sahip unguentarium üzerinde yapılan mineralojik ve kimyasal analizler, Tripolis'te ele geçen unguentariumların Sagalassos, Hierapolis ve Laodikeia'da ele geçen unguentarium örnekleri ile hamur yapısı dikkate alındığında benzer karakterde olduğu ortaya çıkmıştır.⁴¹ Aynı zamanda analiz sonuçları Efes'te ele geçen unguentariumların söz konusu merkezlerden gelen unguentariumlardan farklı olduğu yönündedir.

Tüm bunlar dikkate alındığında; Tripolis unguentariumlarının üretim yeri konusunda farklı öneriler ileri sürülebilir. Tripolis Geç Antik

üretimi konusunda farklı merkezler önermektedir. (Bu merkezler; Konstantinopolis, Limyra, Perge, Sagalassos'tur.). Bkz; Degeest vd. 1999, 247.

32 Hayes 1971: 244; Ötügen 2003: 240; Türker 2005: 315 Res. 8-9; Şimşek ve Duman 2007: 296.

33 Degeest vd. 1999: 247; Duman ve Şimşek 2007: 286.

34 Hayes 1971: 246. Hayes kesin olmamakla birlikte bu tip unguentariumların hamur katkısı ve rengini Filistin – Lübnan bölgesinde bulunan, Nebataean seramiklerine benzettirmektedir. R. A. Degeest; Nebataean seramikleri ile arasında oldukça fazla zamansal bir fark bulunduğunu ve söz konusu bölgede yoğun bir buluntunun olmadığını belirterek unguentariumların

35 Ötügen 2003: 240 Res. 9; Türker 2005: 315 Res. 8-9.

36 Degeest vd. 1999: 247 (Konstantinopolis, Limyra, Perge, Sagalassos); Hayes 2008: 116 (Pamphylia, Psidia bölgelerinde).

37 Degeest vd. 1999: 247, Tab. 1.

38 Briese ve Pedersen 2003: 264.

39 Bilgin 2018: 121.

40 Ayrıntılı bilgi için bkz; Şimşek ve Duman 2007: 295.

41 Semiz ve Duman 2017: 178.

Çağ unguentariumlarının üretim yerlerine ait elimizde net veriler olmamasına karşın, aynı hamur rengi ve dokusuna sahip, özellikle birbirine yakın (Tripolis, Laodikeia, Hierapolis) farklı kentlerden örneklerin ele geçmesi, bu kentlerin aynı kil yataklarını kullanmış olduğunu ya da ortak atölyelerde üretimin gerçekleştirilmiş olduğunu düşündürmektedir. Diğer yandan unguentariumların form olarak çeşitlilik göstermemesi, yapılarındaki özensizlikler ve aynı monograma sahip farklı merkezlerden unguentarium örnekleri, üretimin belirli merkezlerde yapıldığı düşüncesini de akla getirmektedir. Roma Dönemi'nde seramik üreten belli merkezlerin varlığı unguentariumların bu merkezlerde üretildiğini ve farklı kentlere dağıldığını göstermesi nedeniyle diğer bir seçenek olarak dikkate alınmalıdır.

KATALOG

Cam Unguentariumlar (Fig. 7 – 11)

Fig. 7

Buluntu Yeri ve Yılı: Doğu Nekropolisi Batı Yamacı 1 numaralı Mezar, 2 numaralı oda - 2008

Ölçüler: Y: 15,4 cm Ağız Çp: 2,5 cm Dip Çp: 3,4 cm

Renk: Yeşil

Teknik: Serbest üfleme ve aletle şekillendirme

Tanım: Cam unguentarium. Tam korunmuştur. Dışa çekik içe katlanmış ağız, uzun silindirik boyun, keskin içbükey dip. Boyundan gövdeye geçişte belirgin alet izi bulunmaktadır. Yüzeyde kumlanma ve kireç izleri görülmektedir.

Benzerleri: Vessberg ve Westholm 1956: 162, 164, Fig. 50.7; Ising 1957: 97-98, Form 82 A1; Saldern 1962, Pl. 6:9, Pl. 8: 9b; Hayes 1975: Fig. 16: 501; Saldern 1980: 26, 28, Pl. 7: 130, Pl. 9: 174; Gürler 2000: 55, No. 66; Şimşek vd.2011: 427, 435, 436, 561, 861, Kat. No. 154, 181, 182, 468, 1028.

Tarih: M.S. 1. yüzyıl - M.S. 3. yüzyıl.

Fig. 8

Buluntu Yeri ve Yılı: Doğu Nekropolisi Batı Yamacı 1 numaralı Mezar, 2 Nolu oda - 2008

Ölçüler: Y: 8,2 cm Ağız Çp: 2,1 cm Dip Çp: 3,4 cm

Renk: Şeffaf

Teknik: Serbest üfleme ve aletle şekillendirme

Tanım: Cam unguentarium. Boyunda kırıklar mevcuttur. Dışa çekik katlanmış ağız, silindirik boyun, konik gövde, keskin içbükey dip. Yüzeyde kireç izleri görülmektedir.

Benzerleri: Şimşek vd. 2011: 666, Kat. No. 649.

Tarih: M.S. 1. yüzyıl - M.S. 3. yüzyıl.

Fig. 9

Buluntu Yeri ve Yılı: Doğu Nekropolisi Batı Yamacı 1 numaralı Mezar 2 numaralı oda - 2008

Ölçüler: Y: 12,0 cm Ağız Çp: 1,9 cm Dip Çp: 3,5 cm

Renk: Mavi

Teknik: Serbest üfleme ve aletle şekillendirme

Tanım: Cam unguentarium. Tam korunmuştur. Dışa çekik ağız, uzun silindirik boyun, torba gövde. Yüzeyde kumlanma ve kireç izleri görülmektedir.

Benzerleri: Vessberg ve Westholm 1956: 162, Fig. 50.7; Saldern 1980: Pl. 9: 169; Gürler 2000: 46, No. 45; Şimşek-Okunak-Bilgin 2011: 381, 553, Kat. No. 16, 447.

Tarih: M.S. 1. yüzyıl - M.S. 3. yüzyıl.

Fig. 10

Buluntu Yeri ve Yılı: Doğu Nekropolisi Batı Yamacı 1 numaralı Mezar, Lahit içi - 08.08.2008

Ölçüler: Y: 8,2 cm Ağız Çp: 1,4 cm Dip Çp: 1,6 cm

Renk: Yeşil

Teknik: Serbest üfleme ve aletle şekillendirme

Tanım: Cam unguentarium. Üç parça halinde tamamlanabilir nitelikte ele geçmiştir. Ağız büyük oranda kırıktır. Dışa çekik içe katlanmış ağız, uzun silindirik boyun, su damlası formunda gövde, yuvarlatılmış dip.

Benzerleri: Saldern 1980: 24,25, Pl. 5: 112; Gürler 2000: 48, No. 49; Şimşek vd. 2011: 427, 600, Kat. No. 151, 153, 536.

Tarih: M.S. 1. yüzyıl - M.S. 3. yüzyıl.

Fig. 11

Buluntu Yeri ve Yılı: Doğu Nekropolisi 7 numaralı mezar, 2 Nolu oda -2009

Ölçüler: Y: 5,8cm Ağız Çp: 2,1 cm Dip Çp: 3,3 cm

Renk: Yeşil.

Teknik: Serbest üfleme ve aletle şekillendirme

Tanım: Cam unguentarium. Tam korunmuştur. Dışa ve içe katlanarak düzleştirilen ağız kenarı, kısa silindirik boyun, her iki yönden basık oval gövde. Yüzeyde kireç izleri görülmektedir.

Benzerleri: Vessberg ve Westholm 1956: 158, Fig. 48:47; Hayes 1975: 145, Pl. 37: 611.

Tarih: M.S. 2. yüzyıl- M.S. 3. yüzyıl.

Birinci Tip Düz Dipli Unguentariumlar (Fig. 12 – 21)

Fig. 12

Buluntu Yeri ve Yılı: Doğu Nekropolisi 1 numaralı mezar, 2 numaralı oda - 2008

Ölçüler: Y: 16,5 cm. Dip Çp: 3,4 cm.

Hamur: Kireç ve mika katkılı. 5YR 7/4 pembe. Astar: 5YR 5/3 kırmızımsı kahverengi

Tanım: Düz dipli unguentarium (Birinci Tip). Dip, gövde

ve boynun bir bölümü korunmuştur. Boyundan gövdeye yumuşak geçiş, iğ gövde, düz dip. Dibin merkezi hafif içe çökük. Gövdenin iç ve dış yüzlerinde çark izleri görülmektedir. Boyundan gövdeye akan astar boya.

Benzerleri: Şimşek 2008: 110, Res. 13; Şimşek vd. 2011: 396, 454, Kat. No. 72, 218.

Tarih: M.S. 1. yüzyıl- M.S. 2. yüzyıl.

Fig. 13

Buluntu Yeri ve Tarihi: Doğu Nekropolisi 1 numaralı mezar, 2 numaralı oda - 2008

Ölçüler: Y. 21,7 cm. Ağız Çp. 3,9 cm. Dip Çp. 3,6 cm.

Hamur: Kireç ve mika katkılı. 5YR 8/4 pembe, astar: 5YR 5/3 kırmızımsı kahverengi

Tanım: Düz dipli unguentarium (Birinci Tip). İki parça halinde ele geçip birleştirilmiştir. Dışa sarkık dudak, uzun- silindirik boyun, boyundan gövdeye yumuşak geçiş, iğ gövde, düz dip. Dış yüzeyde çark izleri görülmektedir. Boyundan gövdeye akan astar boya.

Benzerleri: Lafli 2003: Taf. 165: E; Şimşek 2008: 110, Res. 13, Şimşek vd. 2011: 539,561, Res. 1d, Kat. No. 467.

Tarih: M.S. 1. yüzyıl- M.S. 2. yüzyıl.

Fig. 14

Buluntu Yeri ve Tarihi: Doğu Nekropolisi 1 numaralı mezar, 2 numaralı oda - 2008

Ölçüler: Y. 21,7 cm. Ağız Çp. 3,9 cm. Dip Çp. 3,3 cm.

Hamur: Kireç ve mika katkılı. 5YR 8/4 pembe, astar: 2.5YR 4/6 kırmızı

Tanım: Düz dipli unguentarium (Birinci Tip). Tam korunmuştur. Dışa sarkık dudak, uzun silindirik boyun, boyundan gövdeye yumuşak geçiş, iğ gövde, düz dip. Dibin merkez kısmı hafif içeri çöküktür. Dış yüzeyde çark izleri bulunmaktadır. Ağızdan boyna akan astar boya.

Benzerleri: Şimşek 2008: 110, Res. 13; Şimşek-Okunak-Bilgin 2011: 539, 540, 590, Res. 1d, Kat. No. 424, 524.

Tarih: M.S. 1. yüzyıl- M.S. 2. yüzyıl.

Fig. 15

Buluntu kodu:

Buluntu Yeri ve Tarihi: Doğu Nekropolisi 5 numaralı mezar - 2009

Ölçüler: Y. 24,3 cm. Ağız Çp. 3,3 cm. Dip Çp. 4,1 cm.

Hamur: Kireç ve mika katkılı. 2.5YR 6/8 açık kırmızı, astar: 2.5 YR 2.5/1 kırmızımsı siyah

Tanım: Düz dipli unguentarium (Birinci Tip). Tama yakın, birleştirilmiştir (gövde kısmında eksikler mevcuttur.). Dışa sarkık dudak, silindirik boyun, boyundan gövdeye yumuşak geçiş, iğ gövde, düz dip. İç yüzde çark izleri bulunmaktadır. İç ve dış yüzde astar boya. Dışta ağız kenarında koyu astar boya.

Benzerleri: Şimşek 2008: 110, Res. 13; Şimşek-Okunak-Bilgin 2011: 434, 433, Res. 1d, Kat. No. 176.

Tarih: M.S. 1. yüzyıl- M.S. 2. yüzyıl.

Fig. 16

Buluntu Yeri ve Tarihi: Doğu Nekropolisi 8 numaralı mezar - 2009

Ölçüler: Y. 21,8 cm. Ağız Çp. 3,1 cm. Dip Çp. 3,4 cm.

Hamur: Mika ve kireç katkılı. 10R 6/6 açık kırmızı, astar: 10R 2.5/1 kırmızımsı siyah

Tanım: Düz dipli unguentarium (Birinci Tip). İki parça halinde ele geçip birleştirilmiştir. Dışa sarkık dudak, uzun silindirik boyun, boyundan gövdeye yumuşak geçiş, iğ gövde, düz dip. Boyun kısmında çark izleri görülmektedir. Ağız kenarında boyuna akan astar boya.

Benzerleri: Şimşek 2008: 110, Res. 13; Şimşek-Okunak-Bilgin 2011: 390, Kat. No. 49.

Tarih: M.S. 1. yüzyıl- M.S. 2. yüzyıl.

Fig. 17

Buluntu Yeri ve Tarihi: Doğu Nekropolisi 8 numaralı mezar - 2009

Ölçüler: Y. 24,5 cm. Ağız Çp. 3,2 cm. Dip Çp. 4,2 cm.

Hamur: Mika ve kireç katkılı. 2.5YR 5/8 kırmızı, astar: 2.5YR 3/3 koyu kırmızımsı kahverengi

Tanım: Düz dipli unguentarium (Birinci Tip). Tam korunmuştur. Dışa sarkık dudak, silindirik boyun, düz dip. Boyun üzerinde çark izleri görülmektedir. Ağız kenarını çevreleyen ve boyuna akan astar boya.

Benzerleri: Şimşek 2008: 110, Res. 13, Şimşek-Okunak-Bilgin 2011: 606, 627, Kat. No. 544, 572.

Tarih: M.S. 1. yüzyıl- M.S. 2. yüzyıl.

Fig. 18

Buluntu Yeri ve Tarihi: Doğu Nekropolisi 8 numaralı mezar - 2009

Ölçüler: Y. 18,4 cm. Ağız Çp. 2,5 cm. Dip Çp. 3,5 cm.

Hamur: Mika ve kireç katkılı hamurlu. 2.5YR 6/6 açık kırmızı, astar: 2.5YR 4/2 soluk kırmızı

Tanım: Düz dipli unguentarium (Birinci Tip). Tama yakın, birleştirilmiştir. Dışa sarkık dudak, gövdeye göre daha kısa silindirik boyun, düz dip. Dış yüzde çark izleri. Ağızdan boyna akan astar boya.

Benzerleri: Lafli 2003: Taf. 189: B-C; Degeest 2000: 257: Type 81100, 388, Fig. 220; Şimşek 2008: 110, Res. 13; Şimşek-Okunak-Bilgin 2011: 380, 397, Kat. No. 14, 73.

Tarih: M.S. 1. yüzyıl- M.S. 2. yüzyıl.

Fig. 19

Buluntu Yeri ve Tarihi: Doğu Nekropolisi 8 numaralı mezar - 2009

Ölçüler: Y. 20,4 cm. Ağız Çp. 3,0 cm. Dip Çp. 3,4 cm.

Hamur: Mika ve kireç katkılı hamurlu. 2.5YR 6/6 açık kırmızı, astar: 2.5YR 4/6 kırmızı

Tanım: Düz dipli unguentarium (Birinci Tip). Tam korunmuştur. Dışa sarkık dudak, uzun silindirik boyun, iğ gövde, düz dip. Dış yüzeyde boyunda çark izleri. Ağız kenarı astarlı. Boyna akan astar boya.

Benzerleri: Lafli 2003: Taf. 190: F; Şimşek 2008: 110, Res. 13; Şimşek-Okunak-Bilgin 2011: 398, Kat. No. 78.

Tarih: M.S. 1. yüzyıl- M.S. 2. yüzyıl.

Fig. 20

Buluntu Yeri ve Tarihi: Doğu Nekropolisi 8 numaralı mezar - 2009

Ölçüler: Y. 12,0 cm. D. Çp. 3,2 cm.

Hamur: Mika ve kireç katkılı. 5YR 7/6 kırmızımsı sarı
Tanım: Düz dipli unguentarium (Birinci Tip). Boyun, gövde ve dip parçası. Boyundan gövdeye yumuşak geçiş, iç gövde, düz dip. Dış ve iç yüzde belirgin çark izleri

Benzerleri: Mitsopoulos- Leon 1991: 153, Taf. 220: O52; Şimşek 2008: 110, Res. 13, Şimşek-Okunak-Bilgin 2011, 812, Kat. No. 983.

Tarih: M.S. 1. yüzyıl- M.S. 2. yüzyıl.

Fig. 21

Buluntu Yeri ve Tarihi: Doğu Nekropolisi 8 numaralı mezar - 2009

Ölçüler: Y. 18,8 cm. Dip Çp. 3,5 cm.

Hamur: Kireç ve mika katkılı hamurlu. 5 YR 7/6 kırmızımsı sarı, astar: 5YR 3/2 koyu kırmızımsı kahverengi

Tanım: Düz dipli unguentarium (Birinci Tip). Boyun, gövde, dip parçası. Uzun silindirik boyun, iç gövde, düz dip. Dışta ve içte çark izleri. Ağızdan boyna doğru astar boya.

Benzerleri: Lafli 2003: Taf. 191: B; Şimşek 2008: 110, Res. 13; Şimşek vd. 2011: 433, 434, , Res. 1d, Kat. No. 176.

Tarih: M.S. 1. yüzyıl- M.S. 2. yüzyıl.

Geç Antik Çağ Unguentariumları (Fig. 22-49)

İkinci Tip Düz Dipli Unguentariumlar (Fig. 22-30)

Fig. 22

Buluntu Yeri ve Tarihi: Roma Caddesi üstü – 2007

Seviye: 184, 79- 184,74 cm.

Ölçüler: Y. 5,3 cm. Dip Çp. 3,6 cm.

Hamur: Kireç ve mika katkılı hamurlu. 2.5 YR 5/8 kırmızı, astar: 2.5YR 4/1 koyu kırmızımsı gri.

Tanım: Düz dipli unguentarium (İkinci Tip) . Dip ve gövde parçası. Gövdenin küçük bir bölümü korunmuştur. Düz dip. İçte belirgin çark izleri. Gövdeden dibe kadar akan astar boya.

Benzerleri: Cottica 1999: Fig. 6: 26-27; Cottica 2000: Fig. 1.13 ; Duman 2007: Res. 19: 2; Dündar 2008: Lev. 25: U197.

Tarih: M.S. 4. yüzyıl- M.S. 5. yüzyıl.

Fig. 23

Buluntu Yeri ve Tarihi: Roma Caddesi güneybatı 4 açması- 2007

Seviye: 185, 02- 184,62 cm.

Ölçüler: Y. 3,0 cm. Dip Çp. 2,5 cm.

Hamur: Kireç ve mika katkılı hamurlu. 2.5 YR 6/6 açık kırmızı, astar: 2.5YR 2.5/1 kırmızımsı siyah

Tanım: Düz dipli unguentarium (İkinci Tip). Dip ve gövde parçası. Gövdenin küçük bir bölümü korunmuştur. Düz dip. İç yüzde hafif çark izi. Dibe doğu akan astar boya.

Benzerleri: Dündar 2006: Lev. Xxxiv: U199; İdil-Kadioğlu 2009: 504, Res. 8;

Tarih: M.S. 4. yüzyıl- M.S. 5. yüzyıl.

Fig. 24

Buluntu kodu:

Buluntu Yeri ve Tarihi: Roma caddesi Batı 3 (Kumlu yumuşak dolgu toprak) -2009

Seviye: 185,98- 184,08 m.

Ölçüler: Y. 5,2 cm. D. Çp. 3,0 cm.

Hamur: Kireç ve mika katkılı hamurlu. 2.5YR 7/4 açık kırmızımsı kahverengi

Tanım: Düz dipli unguentarium (İkinci Tip). Dip ve gövde parçası. Gövdenin küçük bir bölümü korunmuştur. Düz dipli. İç yüzde belirgin çark izleri.

Benzerleri: Rautman 1995: Fig. 16: 2.84; Cottica 1999. Fig. 6: 26-27; Cottica 2000: Fig. 1: 13; Lochner et al. 2005: 650, 653, Fig. 1: 10; Dündar 2006: Lev. Xxxiv: U195; Şimşek and Duman 2007: Res. 19: 2

Tarih: M.S. 4. yüzyıl- M.S. 5. yüzyıl.

Fig. 25

Buluntu Yeri ve Tarihi: Roma Caddesi güneybatı 3 açması - 2007

Seviye: 184, 70- 184,38 cm.

Ölçüler: Y. 5,9 cm. Dip Çp. 2,7 cm.

Hamur: Kireç ve mika katkılı hamurlu. 2.5 YR 7/6 açık kırmızı

Tanım: Düz dipli unguentarium (İkinci Tip). Dip ve gövde parçası. Düz dip, dibin merkezi hafif içe çökük, iç gövde.

Benzerleri: Rautman 1995: Fig. 8: 1.28; Cottica 2000: Fig. 1: 16; Lochner et.al. 2005: 650, 653, Fig. 1: 10; Dündar 2006: Lev. Xxxiv: U195; İdil- Kadioğlu 2009: 504, Res. 8.

Tarih: M.S. 4. yüzyıl - M.S. 5. yüzyıl.

Fig. 26

Buluntu Yeri ve Tarihi: Roma Caddesi güney 1 açması - 2007

Seviye: 185, 41- 184,65 cm.

Ölçüler: Y. 7,02 cm. Dip Çp. 2,8 cm.

Hamur: Kireç ve mika katkılı hamurlu. 2.5 YR 6/6 açık kırmızı

Tanım: Düz dipli unguentarium (İkinci Tip). Dip ve gövde parçası. Düz dip, iç gövde. Dibin merkezi hafif içe çökük.

Benzerleri: Rautman 1995: Fig. 8: 1.28; Cottica 2000,

Fig. 1: 13; Lochner et.al. 2005, 650, 653, Fig. 1: 10; Dünder 2006, Lev. Xxxiv: U195; İdil ve Kadioğlu 2009: 504, Res. 8.

Tarih: M.S. 4. yüzyıl- M.S. 5. yüzyıl.

Fig. 27

Buluntu Yeri ve Tarihi: Roma caddesi Batı 3 (Kumlu yumuşak dolgu toprak)- 15.08.2009

Seviye: 185,98- 184,08 m.

Ölçüler: Y. 5,5 cm. Dip Çp. 2,8 cm.

Hamur: Kireç ve mika katkılı hamurlu. 2.5YR 6/6 açık kırmızı

Tanım: Düz dipli unguentarium (İkinci Tip). Dip ve gövde parçası. Dibin merkezi içe çökük. İçte sık ve derin çark izleri.

Benzerleri: Rautman 1995: Fig. 8: 1.28; Cottica 2000: Fig. 1: 16; İdil ve Kadioğlu 2009: 504, Res. 8; Şimşek ve Duman 2007: 304-305, 307, Res. 3, 4, 7-9, 19.1.

Tarih: M.S. 4. yüzyıl- M.S. 5. yüzyıl.

Fig. 28

Buluntu Yeri ve Tarihi: Roma caddesi Batı 3 (Kumlu yumuşak dolgu toprak) - 2009

Seviye: 185,98- 184,08 m.

Ölçüler: Y. 8,7 cm. Dip Çp. 3,0 cm.

Hamur: Kireç ve mika katkılı hamurlu. 2.5YR 6/6 açık kırmızı, astar: 2.5YR 5/3 kırmızımsı kahverengi

Tanım: Düz dipli unguentarium (İkinci Tip). Dip ve gövde parçası. Düz dip, dibin merkezi hafif içe çökük, iç gövde. İçte belirgin çark izleri. Dışta gövdeden dibe kadar akan astar boya.

Benzerleri: Cottica 2000: Fig. 1: 16; Lochner- Sauer-Linke 2005: 650, 653, Fig. 1: 10; Şimşek- Duman 2007: 304-305, Res. 3, 4, 7-9; Dünder 2006: Lev. Xxxiv: U195; İdil - Kadioğlu 2009: 504, Res. 8.

Tarih: M.S. 4. yüzyıl - M.S. 5. yüzyıl.

Fig. 29

Buluntu Yeri ve Tarihi: Roma Caddesi Kuzey 2 (Kemer önü, blokların altı) - 2009

Seviye: 185,98- 184,08 cm.

Ölçüler: Y. 7,5 cm. D. Çp. 2,4 cm.

Hamur: Kireç ve mika katkılı hamurlu. 2.5YR 7/4 açık kırmızımsı kahverengi astar: 2.5YR 3/1 koyu kırmızımsı gri

Tanım: Düz dipli unguentarium (İkinci Tip). Dip ve gövde parçası. Düz dip, dibin merkezi hafif içe çökük, iç gövde, dışta gövdeden dibe akan astar boya.

Gövdeden dibe yumuşak geçişli, düz dipli, dibin merkezi içe çöküktür. Gövdeden dibe doğru astar boya akmıştır.

Benzerleri: Rautman 1995: Fig. 8:1.29; Şimşek- Duman 2007: 307, Res. 19.1.

Tarih: M.S. 4. yüzyıl- M.S. 5. yüzyıl.

Fig. 30

Buluntu Yeri ve Tarihi: Roma Caddesi Kuzey 2 (Açmanın geneli, blokların altı) - 2009

Seviye: 186,28- 185,90 m.

Ölçüler: Y. 6,9 cm. D. Çp. 2,5 cm.

Hamur: Kireç ve mika katkılı hamurlu. 2.5YR 7/6 açık kırmızı, astar: 2.5YR 5/6 kırmızı

Tanım: Düz dipli unguentarium (İkinci Tip). Dip ve gövde parçası. Düz dip. İç gövde. İçte çark izleri. Dışta gövdeden dibe akan astar boya.

Benzerleri: Cottica 1999: Fig. 6: 26-27; Cottica 2000: Fig. 1: 15; Dünder 2006: 116, Lev. Xxxiv: U196-197; İdil- Kadioğlu 2009: 504, Res. 8.

Tarih: M.S. 4. yüzyıl- M.S. 5. yüzyıl.

Sivri Dipli Unguentariumlar (Fig. 31- 49)

Fig. 31

Buluntu Yeri ve Tarihi: Roma caddesi üstü - 2007

Seviye: 189,62- 184,56 m.

Ölçüler: Y. 7,4 cm. Dip Çp. 1,2 cm.

Hamur: Kireç ve mika katkılı hamurlu. 2.5YR 6/6 açık kırmızı

Tanım: Sivri dipli unguentarium. Dip ve gövde parçası. Sivri dip, iç gövde. İçte hafif çark izleri.

Benzerleri: Hayes 1992: Fig. 1: 21, 24; Baldoni- Franco 1995: Fig. 4:A; Cottica 1999: Fig. 5: 9-11; Şimşek- Duman 2007: Res. 5-6, 20; Özhanlı- Fırat 2011: 16, Kat. No. 7.

Tarih: M.S. 5. yüzyıl- M.S. 7. yüzyıl.

Fig. 32

Buluntu Yeri ve Tarihi: Roma Caddesi Güneybatı 1 Açması - 2007

Seviye: Dolgu Toprak

Ölçüler: Y. 6,6 cm. Dip Çp. 1,6 cm.

Hamur: Kireç ve mika katkılı hamurlu. 2.5YR 6/6 açık kırmızı, astar: 5YR 5/3 kırmızımsı kahverengi

Tanım: Sivri dipli unguentarium. Dip ve gövde parçası. Sivri dip, iç gövde. Gövdeden dibe akan astar boya.

Benzerleri: Hayes 1992: Fig. 1: 24; Cottica 1999: Fig. 5: 9-11; Şimşek- Duman 2007: Res. 5-6, 20.

Tarih: M.S. 5. yüzyıl- M.S. 7. yüzyıl.

Fig. 33

Buluntu Yeri ve Tarihi: Roma Caddesi Güneybatı 2 - 2007

Seviye: 184,48-184,28 m.

Ölçüler: Y. 10,9 cm. Dip Çp. 1,6 cm.

Hamur: Kireç ve mika katkılı hamurlu. 5YR 6/6 kırmızımsı sarı, astar: 5YR 3/2 koyu kırmızımsı kahverengi

Tanım: Sivri dipli unguentarium. Dip ve gövde parçası. Sivri diğ. İç gövde. Gövdeden dibe akan astar boya.

Benzerleri: Dündar 2006: Lev. Xxxiv: U202; Şimşek-Duman 2007: Res. 5-6, 20; Özhanlı- Fırat 2011: 22, Kat. No. 29.

Tarih: M.S. 5. yüzyıl- M.S. 7. yüzyıl.

Fig. 34

Buluntu Yeri ve Tarihi: Roma Caddesi Güneybatı 2 - 2007

Seviye: 184,33 m.

Ölçüler: Y. 2,3 cm. Dip Çp. 1,5 cm.

Hamur: Kireç ve mika katkılı hamurlu. 2.5YR 7/4 açık kırmızımsı kahverengi, astar: 2.5YR 5/2 soluk kırmızı

Tanım: Sivri dipli unguentarium. Dip ve gövde parçası. İğ gövde.

Benzerleri: Cottica 1999: Fig. 6: 25; Cottica 2000: Fig. 1.17; Türker 2005: Res. 8: 6; Dündar 2006: Lev. Xxxiv: U201; Şimşek- Duman 2007: Res. 5-6, 20; Dündar 2008: 139, Lev. 25: U202.

Tarih: M.S. 5. yüzyıl- M.S. 7. yüzyıl.

Fig. 35

Buluntu Yeri ve Tarihi: Roma Caddesi Güneybatı 2 - 2007

Seviye: 184,28 m.

Ölçüler: Y. 10,1 cm.

Hamur: Kireç ve mika katkılı hamurlu. 2.5YR 7/4 açık kırmızımsı kahverengi

Tanım: Sivri dipli unguentarium. Gövde parçası. İğ gövde.

Benzerleri: Hayes 1992: Fig. 1: 21; Cottica 1999: Fig. 5: 9-11, Fig. 7: 36-40; Lochner et.al. 2005: 650, 653, Fig. 1: 1, 2; Şimşek- ve Duman 2007: Res. 5-6, 20.

Tarih: M.S. 5. yüzyıl- M.S. 7. yüzyıl.

Fig. 36

Buluntu Yeri ve Tarihi: Roma Caddesi Güneybatı 3 - 2007

Seviye: 184,27 m.

Ölçüler: Y. 15,7 cm.

Hamur: Kireç ve mika katkılı hamurlu. 7.5YR 5/1 gri

Tanım: Sivri dipli unguentarium. Ağız kenarı korunmamıştır. Sivri dip, iğ gövde.

Benzerleri: Hayes 1992: Fig. 1: 21; Baldoni- Franco 1995: Fig. 4a; Cottica 1999: Fig. 5: 9-11; Cottica 2000: Fig. 1.10; Lochner et al. 2005: 650, 653, Fig. 1: 1, 2; Şimşek ve Duman 2007: Res. 5-6, 20.

Tarih: M.S. 5. yüzyıl- M.S. 7. yüzyıl.

Fig. 37

Buluntu Yeri ve Tarihi: Roma Caddesi Güney 1 – 2007

Seviye: 185,83 - 185,41

Ölçüler: Y. 7,9 cm. D. Çp. 1,5 cm.

Hamur: Kireç ve mika katkılı hamurlu. 2.5YR 6/6 açık kırmızı, astar: 2.5YR 5/3 kırmızımsı kahverengi

Tanım: Sivri dipli unguentarium. Dip ve gövdesinin bir kısmı korunmuştur. Gövdeden dibe doğru keskin bir şekilde daralmaktadır. Gövde üzerinde astar boya bulunmaktadır.

Benzerleri: Hayes 1992: Fig. 1: 24; Atik 1995: Abb. 179: 404; Cottica 1999: Fig. 5: 9-11; Dündar 2006: Lev. Xxxiv: U202; Şimşek ve Duman 2007: Res. 5-6, 20; Hayes 2008, 288, Fig. 56: 1786.

Tarih: M.S. 5. yüzyıl- M.S. 7. yüzyıl.

Fig. 38

Buluntu Yeri ve Tarihi: Roma Caddesi Güney 1 – 2007

Seviye: 185,83 - 185,41

Ölçüler: Y. 10,6 cm. Dip Çp. 1,8 cm.

Hamur: Kireç ve mika katkılı hamurlu. 2.5YR 6/6 açık kırmızı, astar: 2.5YR 5/8 kırmızı

Tanım: Sivri dipli unguentarium. Dip ve gövde parçası. Sivri dip. İğ gövde. İçte ve dış yüzde çark izleri. Dibe doğru akan astar boya.

Benzerleri: Şimşek ve Duman 2007: Res. 5-6, 20.

Tarih: M.S. 5. yüzyıl- M.S. 7. yüzyıl.

Fig. 39

Buluntu Yeri ve Tarihi: Roma Caddesi Güney 1 – 2007

Seviye: 185,83 - 185,41

Ölçüler: Y. 3,8 cm. Dip Çp. 2,5 cm.

Hamur: Kireç ve mika katkılı hamurlu. 2.5YR 6/6 açık kırmızı, astar: 2.5YR 4/1 koyu kırmızımsı gri

Tanım: Sivri dipli unguentarium. Dip ve gövde parçası. Sivri dip.

Benzerleri: Cottica 1999: Fig. 6: 25; Cottica 2000: Fig. 1.17; Dündar 2006: Lev. Xxxiv: U201; Dündar 2008: 139, Lev. 25: U202.

Tarih: M.S. 5. yüzyıl- M.S. 7. yüzyıl.

Fig. 40

Buluntu Yeri ve Tarihi: Roma Caddesi Güney 1 – 2007

Seviye: 185,41 - 184,65

Ölçüler: Y. 7,8 cm. Dip Çp. 1,8 cm.

Hamur: Kireç ve mika katkılı hamurlu. 2.5YR 7/4 açık kırmızımsı kahverengi, astar: 2.5YR 4/3 kırmızımsı kahverengi

Tanım: Sivri dipli unguentarium. Dip ve gövde parçası. Sivri dipli. İğ gövde. Gövdeden dibe akan astar boya.

Benzerleri: Hayes 1992: Fig. 1: 24; Cottica 1999: Fig. 5: 9-11; Cottica 2000: Fig. 1.17; Türker 2005: Res. 8: 6; Dündar 2006: Lev. Xxxiv: U202; Şimşek ve Duman 2007: Res. 5-6, 20; Hayes 2008: 288, Fig. 56: 1786.

Tarih: M.S. 5. yüzyıl- M.S. 7. yüzyıl.

Fig. 41

Buluntu Yeri ve Tarihi: Roma Caddesi Güney 1 - 2007

Seviye: 185,41 - 184,65

Ölçüler: Y. 8,5 cm. Dip Çp. 1,8 cm.

Hamur: Kireç ve mika katkılı hamurlu. 2.5YR 6/6 açık kırmızı, astar: 2.5YR 5/4 kırmızımsı kahverengi

Tanım: Sivri dipli unguentarium. Dip ve gövde parçası. Sivri dip. İğ gövde. Gövdeden dibe akan astar boya.

Benzerleri: Cottica 2000: Fig. 1.17; Dündar 2006: Lev. Xxxiv: U201; Şimşek ve Duman 2007: Res. 5-6, 20; Hayes 2008: 288, Fig. 56: 1786.

Tarih: M.S. 5. yüzyıl- M.S. 7. yüzyıl.

Fig. 42

Buluntu Yeri ve Tarihi: Roma Caddesi Güney 1 – 2007

Seviye: 185,41 -184,65

Ölçüler: Y. 9,0 cm. D. Çp. 1,4 cm.

Hamur: Kireç ve mika katkılı hamurlu. 2.5YR 6/1 kırmızımsı gri

Tanım: Sivri dipli unguentarium. Dip ve gövde parçası. Sivri dip, iğ gövde. İç ve dış yüzde çark izleri.

Benzerleri: Vapur 2001: Çiz. 34, No. 163; Türker 2005: Res. 8: 9; Şimşek ve Duman 2007: Res. 5-6, 20.

Tarih: M.S. 5. yüzyıl- M.S. 7. yüzyıl.

Fig. 43

Buluntu Yeri ve Tarihi: Roma Caddesi Güneydoğu 1 - 2009

Seviye: 185,63- 184,84 m.

Ölçüler: Y. 9,7 cm. D. Çp. 1,8 cm.

Hamur: Kireç ve mika katkılı hamurlu. 2.5YR 6/3 açık kırmızımsı kahverengi

Tanım: Sivri dipli unguentarium. Dip ve gövde parçası.

Benzerleri: Hayes 1992: Fig.1: 24; Türker 2005: Res. 8:9; Şimşek ve Duman 2007: Res. 5-6, 20.

Tarih: M.S. 5. yüzyıl- M.S. 7. yüzyıl.

Fig. 44

Buluntu Yeri ve Tarihi: Roma Caddesi Güneydoğu 1 - 2009

Seviye: 184,98- 184,34 m.

Ölçüler: Y. 12,3 cm. D. Çp. 1,5 cm.

Hamur: Kireç ve mika katkılı hamurlu. 2.5YR 6/6 açık kırmızı

Tanım: Sivri dipli unguentarium. Dip ve gövde parçası. İğ gövde.

Benzerleri: Baldoni ve Franco 1995: Fig. 4e; Cottica 1999: Fig. 5: 9-11; Vapur 2001: Çiz. 34, No. 162; Türker 2005: Res. 8:8; Şimşek ve Duman 2007: Res. 5-6, 20.

Tarih: M.S. 5. yüzyıl- M.S. 7. yüzyıl.

Fig. 45

Buluntu Yeri ve Tarihi: Roma caddesi Batı 4 (Bölümün güneydoğusunda Roma Caddesi Batı 2 açmasının araba yolu) - 2009

Seviye: 186,14 m.

Ölçüler: Y. 8,2 cm. Dip Çp. 1,4 cm.

Hamur: Kireç ve mika katkılı hamurlu. 2.5YR 6/6 açık kırmızı

Tanım: Sivri dipli unguentarium. Dip ve gövde parçası. Sivri dip. İğ gövde.

Benzerleri: Cottica 2000: Fig. 1:11; Vapur 2001: Çiz. 34, No. 163; Şimşek ve Duman 2007: Res. 5-6, 20.

Tarih: M.S. 5. yüzyıl- M.S. 7. yüzyıl.

Fig. 46

Buluntu Yeri ve Tarihi: Roma Caddesi Güney 1 - 2007

Seviye: 185,41 - 184,65

Ölçüler: Y. 11,1 cm. Dip Çp. 1,3 cm.

Hamur: Kireç ve mika katkılı hamurlu. 2.5YR 7/4 açık kırmızımsı kahverengi

Tanım: Sivri dipli unguentarium. Dip ve gövde parçası. Sivri dip, iğ gövde. Dibe yakın bölümde monogram bulunmaktadır.

Benzerleri: Hayes 1968: 212, 214, No. 19: Rp 34; Hayes 1971: Pl. 36: B (Üst,Orta); Hayes 1992: Fig. 2: 3; Cottica 2000: Fig. 1.1, Fig. 2: 38; Vapur 2001: Çiz. 34, No. 160; Şimşek ve Duman 2007: Res. 22: 03.09; Hayes 2008: 287, Pl. 90: 1778-1781.

Tarih: M.S. 6. yüzyıl- M.S. 7. yüzyıl.

Fig. 47

Buluntu Yeri ve Tarihi: Roma caddesi Batı 4 - 2009

Seviye: 186,24 m.

Ölçüler: Y. 9,0 cm. Dip Çp. 1,8 cm.

Hamur: Kireç ve mika katkılı hamurlu. 5YR 6/6 açık kırmızı, astar: 2.5YR 5/6 kırmızı

Tanım: Sivri dipli unguentarium. Dip ve gövde parçası. Dibe yakın bölümde monogram bulunmaktadır.

Benzerleri: Hayes 1968: 212, 214, No. 19: Rp 34; Hayes 1971: Pl. 36: B (Üst,Orta); Hayes 1992: Fig. 2: 3; Cottica 2000: Fig. 1.3; Vapur 2001: Çiz. 34, No. 160; Şimşek ve Duman 2007: Res. 13, 15, 22:03.05; Hayes 2008: 287, Pl. 90: 1778-1781.

Tarih: M.S. 6. yüzyıl- M.S. 7. yüzyıl.

Fig. 48

Buluntu Yeri ve Tarihi: Roma Caddesi Güneydoğu 1 - 2009

Seviye: 184,55- 184,45 m.

Ölçüler: Y. 4,7 cm. Dip Çp. 1,5 cm.

Hamur: Kireç ve mika katkılı hamurlu. 2.5YR 7/6 açık kırmızı

Tanım: Sivri dipli unguentarium. Dip ve gövde parçası. Sivri dip, iğ gövde. Dibe yakın bölümde blok monogram.

Benzerleri: Hayes 1971: Pl. 36: B (Alt,Orta); Hayes 2008: 288, Pl. 90: 1807; Özhanlı ve Fırat 2011: 15, 18, 27-Alt Res., Kat. No. 4, 13.

Tarih: M.S. 6. yüzyıl- M.S. 7. yüzyıl.

Fig. 49

Buluntu Yeri ve Tarihi: Roma Caddesi Güneydoğu - 2009

Seviye: 186,71- 185,63 m.

Ölçüler: Y. 6,5 cm. Dip Çp. 1,5 cm.

Hamur: Kireç ve mika katkılı hamurlu. 2.5YR 7/4 açık kırmızımsı kahverengi

Tanım: Sivri dipli unguentarium. Dip ve gövde parçası. Dibe yakın bölümde aşınmış monogram.

Benzerleri: (Form benzeri için bkz;) Şimşek ve Duman 2007: Res. 20: 1.

Tarih: M.S. 6. yüzyıl- M.S. 7. yüzyıl.

KAYNAKÇA

- ANDERSON-STOJANOVIĆ 1987: V. R. Anderson Stajonovic, "The Cronology and Function of Ceramic Unguentaria", *AJA*, 91/1, 105-122.
- AKSU 2019: M. Aksu, *Tripolis Kuzey Nekropolü'nde Tespit Edilen Kayaoygu Oda Mezarlar ve Buluntuları*, (Pamukkale Üniversitesi, yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Denizli.
- ARICI 2017: S. Arıcı, *Tripolis Nekropolisleri*, (Ege Üniversitesi, yayınlanmamış doktora tezi), İzmir.
- ATİK 1995: N. Atik, Die Keramik aus den Südthermen von Perge, *Ist.Mitt.* Beiheft 40, Tübingen.
- ATİK ve KOÇEL-ERDEM 2004: N. Atik - Z. Koçel Erdem, "Buldan (Denizli) Arkeolojik Kültür Varlıkları Envanteri 2001-2003 Yılı Saptamalarının Değerlendirilmesi", *TÜBA Kültür Envanterleri Dergisi* 2, 9-40.
- BALDONI ve FRANCO 1995: D. Baldoni, C. Franco, "Unguentaria Tardo-Antichi da Iasos", *Rivista di Archeologia*, Anno XIX 1995, 122-128.
- BİLGİN 2018: S. Bilgin, "Perge'de Bulunmuş Geç Roma Dönemi Damgalı Unguentariumları", (Eds. T. Kahya, A. Özdzıbay, N. Tüner Önen), *Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması II: Anadolu Akdeniz Sempozyumu*, 04-07 Kasım 2015, 115 – 130.
- BRIESE ve PEDERSEN 2003: M. B. Briese, P. Pedersen, "Report of the Turkish-Danish Investigations in Ancient Halikarnassos (Bodrum) in 2000 and 2001", *AST* 20: 257-272.
- CEYLAN 1995: A. Ceylan, "Tripolis Sütunlu Caddesinde Yapılan Kazı ve Temizlik Çalışmaları", *V. MKKS*, 159-170.
- COTTICA 1999: D. Cottica, "Ceramiche Bizantine Dipinte ed Unguentari tardo antichi dalla „Casa dei Capitelli Ionici“ a Hierapolis", (Ed. G. Bretschneider), *Rivista di Archeologia*, Anno XXII 1998: 81-90.
- COTTICA 2000: D. Cottica, "Unguentari tardo antichi dal Martyrion di Hierapolis, Turchia", *Mélanges de L'École Française de Rome, Antiquité* 112/2, 999-1021.
- DEGEEST 2000: R. Degeest, *The Common Wares of Sagalassos: Typology and Chronology*. Turnhout: Brepols.
- DEGEEST vd. 1999: R. Degeest, R. Ottenburgs, H. Kucha, W. Viaene, P. Degryse, M. Waelkens, "The Late Roman Unguentaria of Sagalassos", *BaBesch* 74: 247 – 262.
- DUMAN 2013: B. Duman, "Son Arkeolojik Araştırmalar ve Yeni Bulgular Işığında Tripolis Ad Maeandrum". *Cedrus*. 1, 179-200.
- DUMAN 2017: B. Duman, "Tripolis'in Yeri, Önemi ve Kısa Tarihi" (Ed. B. Duman), *Tripolis ad Maeandrum I: Tripolis Araştırmaları*, 1-22.
- DUMAN 2018: B. Duman, "Tripolis 2016 Yılı Kazı, Koruma ve Onarım Çalışmaları", *KST* 39/1, 261-284.
- DUMAN 2019: B. Duman, "Tripolis 2017 Kazı ve Restorasyon Çalışmaları", *KST* 40/1, 325-344.
- DUMAN 2020: B. Duman, "Tripolis 2018 Kazı ve Restorasyon Çalışmaları", *KST* 41/1, 315-336.
- DUMAN ve BAYSAL 2014: B. Duman- H.H. Baysal, "Tripolis 2. Sezon Kazı ve Restorasyon Raporu: 2013", *KST* 36/2, 633-650.
- DUMAN ve BAYSAL 2016: B. Duman - H. H. Baysal, "Tripolis ad , Meandrum 2014 Yılı Kazı, Onarım ve Koruma Çalışmaları", *KST* 37/1, 563-584.
- DUMAN ve BAYSAL 2017: B. Duman- H.H. Baysal, "Tripolis 2015 Yılı Kazı, Koruma ve Onarım çalışmaları", *KST* 38/2, 539-562.
- DÜNDAR 2006: E. DüNDAR, *Hellenistik ve Roma Dönemleri Patara Unguentariumları*, (Adnan Menderes Üniversitesi, yayınlanmış doktora tezi), Aydın.
- DÜNDAR 2008: E. DüNDAR, *Patara Unguentariumları, Patara 4.1*, Ege Yayınları, İstanbul.
- ERDOĞAN 2011: A. Erdoğan, "Tripolis 2008-2009 Yılı Kazıları", *KST* 32/3, 328-347.
- ERDOĞAN 2012: A. Erdoğan, "Tripolis", (Eds. A. Çilingiroğlu, Z. Mercangöz, G. Polat), *Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları*, 313-332.
- ERDOĞAN 2014: A. Erdoğan, "Tripolis Roma Caddesi 2007-2009 Yılı Kazı Çalışmaları Ön Raporu", *ADerg* XIX: 41 - 125.
- ERDOĞAN ve AKTAŞ 2011: A. Erdoğan – R. Aktaş, "Tripolis Doğu Nekropolis Kazı Çalışmaları", *ADerg* XVI: 1 – 81.
- ERDOĞAN ve ARICI 2018: A. Erdoğan – S. Arıcı, "Tripolis Mezar Tipolojisi", *ADerg* XXIII: 165-181.
- ERDOĞAN ve ÇÖRTÜK 2009: A. Erdoğan, U. Çörtük, "Tripolis Kazısı 2007 Yılı Çalışmaları", *KST* 30/4, 107-138.
- GÜRLER 2000: B. Gürler, *Tire Müzesi Cam Eserleri*, Ankara.
- HAYES 1968: R.M Harrison, N. Firatlı, J.W. Hayes "Excavations at Saraçhane in Istanbul: Fifth Preliminary Report, with a Contribution on A

- Seventh-Century Pottery Group". *DOP* 22: 195-216.
- HAYES 1971: J. W. Hayes, "A New Type of Early Christian Ampulla", *BSA* 66, 1971, 243-248.
- HAYES 1975: J. W. Hayes, L. Warren & A. Williams, *Roman and pre-roman glass in the Royal Ontario Museum*. Toronto: Royal Ontario Museum.
- HAYES 1992: J.W. Hayes, *Excavations at Saraçhane in İstanbul, volume 2*, Princeton, N.J: Princeton University Press.
- HAYES 1997: J.W. Hayes, *Roman Pottery Fine- ware Imports, The Athenian Agora, Vol. XXXII*, New Jersey.
- HELLSTRÖM 1965: P. Hellström, *Labraunda: Swedish Excavations and Researches Vol. II: 1*, Lund: Gleerup.
- ISING 1957: C. Ising, *Roman Glass: From Dated Finds*. Groningen: Wolters.
- İDİL ve KADIOĞLU 2009: V. İdil - M. Kadioğlu, "2007 Yılı Nysa Kazı ve Restorasyon Çalışmaları", *KST* 30/3, 499-520.
- LAFLLI 2003: E. Lafllı, *Studien Zu Hellenistischen, Kaiserzeitlichen und Spätantikfrühbyzantinischen Tonunguentarien aus Kilikien und Psidien (Süd Türkei): Der Forschungsstand und Eine Auswahl von Fundobjekten aus den Örtlichen Museen*, (Yayınlanmamış doktora tezi), Philosophischen Fakultät Der Universität Zu Köln, Köln.
- LOCHNER vd. 2005: S. Lochner – R. Sauer – R. Linke, "Late Roman Unguentaria? – A Contribution to Early Byzantine Wares From the View of Ephesus" (Eds. Josep María Gurt Esparraguera, J. Buxeda i Garrigós, and Miguel Angel Cau Ontiveros) *BAR International Series 1340*, LRCW-I, 647-654.
- MITSOPOULOS ve LEON 1991: V. Mitsopoulos-Leon, *Die Basilika am Staatsmarkt in Ephesos Kleifunde. 1. Teil: Keramik hellenistischer und römischer Zeit, FiE IX 2/2*, Wien 1991.
- ÖTÜKEN 2003: S. Y. Ötüken, "Likya Bölgesi'ndeki Kazı ve Yüzey Araştırmaları Çerçevesinde Ortaçağ Seramikleri", *Adalya* VI: 233–242.
- ÖZHANLI ve FIRAT 2011: M. Özhanlı-M. Fırat, Side Unguentariumları Işığında Dinin Kapların Kullanı Alanları Üzerindeki Etkileri, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 23, 7-30.
- RAUTMAN 1995: M. L. Rautman, "Two Late Roman Wells at Sardis", *AASOR* 53, 1995, 37-84.
- SALDERN 1962: A. Saldern, "Glass from Sardis", *AJA* 66, No. 1, 5-12.
- SALDERN 1980: A. Saldern, *Ancient and Byzantine Glass from Sardis*, London.
- SEMİZ ve DUMAN 2017: B. Semiz, B. Duman, "Tripolis'te Bulunan Geç Antik Çağ Unguentariumları'nın Arkeometrik Yönden Değerlendirilmesi", *Tripolis ad Maeandrum I: Tripolis Araştırmaları*, 165-180.
- ŞİMŞEK 2008: C. Şimşek, "2006 Yılı Laodikeia Antik Kenti Kazıları", *KST* 29/3, 99-122, Ankara.
- ŞİMŞEK ve DUMAN 2007: C. Şimşek, B. Duman, "Laodikeia'da Bulunan Geç Antik Çağ Unguentariumları", *Adalya* X, 285-307, Antalya.
- ŞİMŞEK vd. 2011: C. Şimşek, M. Okunak, M. Bilgin, Laodikeia Nekropolü (2004-2010 Yılları), (Ed. Celal Şimşek), *Laodikeia Çalışmaları, Cilt 1.1, 1.2*, Ege Yayınları, İstanbul.
- TÜRKER 2005: A. Ç. Türker, "Myra'da Aziz Nikolaos'un Yağ Kültüyle İlişkili Seramik Kaplar", *Adalya* VIII, 311-328.
- VAPUR 2001: Ö. Vapur, *Magnesia ad Maeandrum Gymnasion'u Roma Dönemi Seramikleri*, (Ankara Üniversitesi, yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Ankara.
- VESSBERG ve WESTHOLM 1956: O. Vessberg,- A. Westholm, *The Swedish Cyprus expedition: Vol. IV. Part 3. Stockholm: The Swedish Cyprus expedition*.

Makale Gönderim Tarihi: 03.03.2022

Makale Kabul Tarihi: 16.04.2022

AYTEKİN ERDOĞAN

Orcid ID: 0000-0001-5304-2798

Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı,

İzmir/TURKEY.

aytekin.erdogan@ege.edu.tr

DENİZ DOĞANALP

Orcid ID: 0000-0001-8768-916X

Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı,

İzmir/TURKEY.

deniz.doganalp@ege.edu.tr

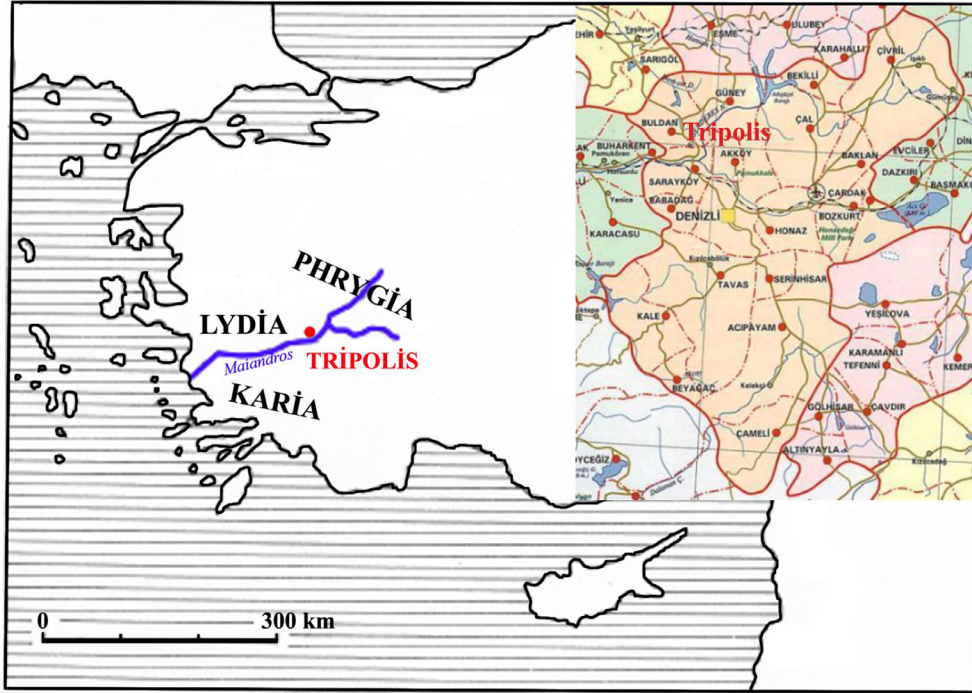

Fig. 1. Tripolis Antik Kenti'nin Konumu (Erdoğan-Çörtük 2009, Res.1)

Fig. 2. Tripolis Antik Kenti'nin Genel Görünümü

Fig. 3. Roma Caddesinin 2009 yılındaki durumu. 1)Roma Caddesi, 2) Caddenin güneyindeki Roma Dönemi Mekanları, 3) Kuzey Açma, 4) Batı Açma

Fig. 4. Doğu Nekropolisinin güneybatıdan görünümü.

Fig. 5. Tripolis'te 2007-2009 yıllarında ele geçen bir grup düz dipli ve sivri dipli unguentarium ve cam unguentariumlardan örnekler

Tripolis ung.	Yerleşim içi			Nekropolis		
	2007	2008	2009	2007	2008	2009
Düz dipli	7	1	14	--	4	8
Sivri dipli	15	--	19	--	--	--
Piş. top. ağız- bovun parc.	3	--	7	--	3	1
Piş. top. gövde parcaları	4	7	10	--	6	--
Tam kor. cam ung.	--	1	2	--	4	1
Cam ağız/boy. parc.	--	--	--	--	4	6
Cam dip-gövde parc.	--	--	--	--	4	4
Toplam: 135	29	9	52	--	25	20

Fig. 6. Tripolis'te 2007, 2008, 2009 yıllarında yerleşim içi ve nekropoliste ele geçen pişmiş toprak ve cam unguentariumların sayısal verileri.

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

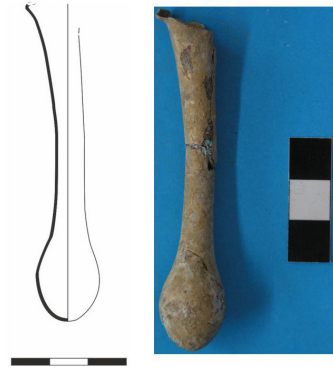

Fig. 10

Fig. 11

Fig. 12

Fig. 13

Fig. 14

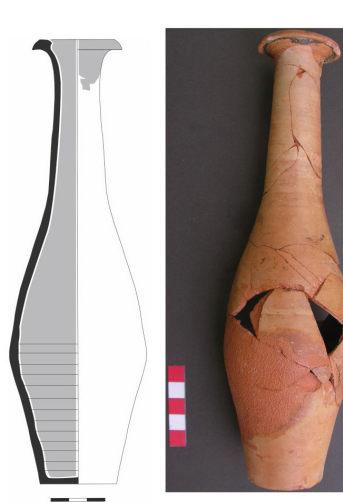

Fig. 15

Fig. 16

Fig. 17

Fig. 18

Fig. 19

Fig. 20

Fig. 21

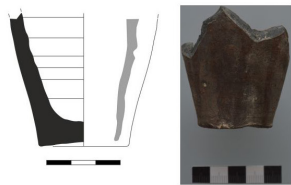

Fig. 22

Fig. 23

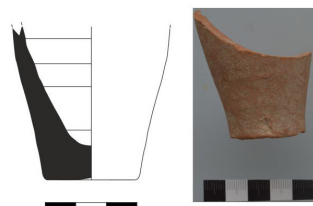

Fig. 24

Fig. 25

Fig. 26

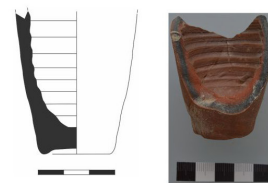

Fig. 27

Fig. 28

Fig. 29

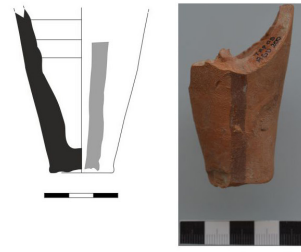

Fig. 30

Fig. 31

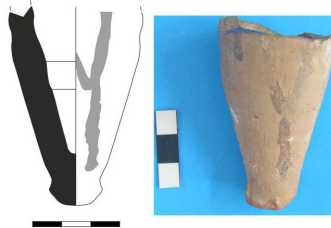

Fig. 32

Fig. 33

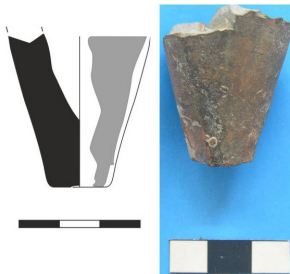

Fig. 34

Fig. 35

Fig. 36

Fig. 37

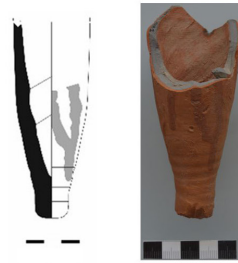

Fig. 38

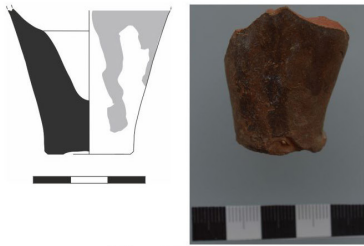

Fig. 39

Fig. 40

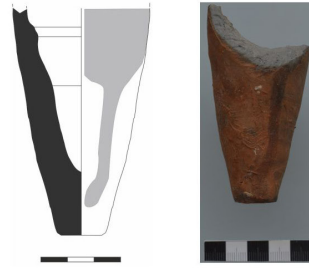

Fig. 41

Fig. 42

Fig. 43

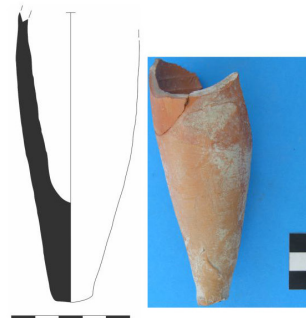

Fig. 44

Fig. 45

Fig. 46

Fig. 47

Fig. 48

Fig. 49

Metropolis Tiyatrosu Sahne Binasının (Skene) Mimari Evreleri Üzerine Bir Değerlendirme

[A CONSIDIRATION ON ARCHITECTURAL PHASES OF THE STAGE BUILDING (SKENE) OF METROPOLIS THEATRE]

Burak ARSLAN-Serdar AYBEK

Anahtar Kelimeler

Metropolis, İonia, Tiyatro, Sahne Binası, Skene.

Keywords

Metropolis, İonia, Theatre, Stage Building, Skene.

ÖZET

Metropolis Antik Kenti'nde 1990-2001, 2003 ve 2007 yıllarında gerçekleştirilen kazı çalışmalarıyla açığa çıkarılan tiyatronun koilon, orkestra ve sahne binası tanımlanabilir durumdadır. Ancak sahne binasının Hellenistik Dönem'deki ilk inşaa sürecinde ne şekilde planlandığı konusunda herhangi bir veri bulunmamaktaydı. Bunun yanında mevcut skenenin Roma Dönemi'nde inşaa edildiği bilinmektedir. Skenenin Hellenistik ve Roma Dönemi'ndeki planlama süreçlerinin ve bu süreçlerde uygulanan inşaa tekniği, işçilik özellikleri ve kullanılan malzemenin niteliğinin daha iyi anlaşılabilmesi adına 2018-2019 yıllarında arkeolojik kazılar gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgularla sahne binasının mimari evrelerine yönelik daha kesin verilere ulaşılmıştır. Özellikle skenenin Hellenistik Dönem'deki temel duvarlarının anlaşılmasına yönelik yapılan kazılar sonucunda iki farklı yapılaşmanın olduğu görülmüştür. Roma Dönemi sahne binasının da odalarında gerçekleştirilen çalışmalarla altyapıya dair detaylı bilgiler edinilmiştir. Ayrıca sahne binasının içindeki beş odanın ölçüleri, tarihsel süreçte sahne binasının geçirdiği değişiklikler ve bunların sebeplerine yönelik araştırmalar da çalışmaya dahil edilmiştir. Skene dışındaki diğer iki ana bölüm olan koilon ve orkestra ile sahne binasının kronolojisi karşılaştırılmış ve bunların birbiri ile olan tutarlılığı kontrol edilmiştir.

ABSTRACT

The koilon, orchestra and stage building of the Metropolis theatre is identifiable, which was uncovered by excavations in 1990-2001, 2003 and 2007. However, there was no data on how the stage building was planned during the initial construction process in the Hellenistic Period. In addition, it is known that the existing skene was built during the Roman Period. Archaeological excavations were carried out in 2018-2019 in order to understand planning processes of the skene building in the Hellenistic and Roman periods, and also the construction technique, workmanship characteristics and the nature of the material used in these processes. With the findings, more precise data on the architectural phases of the skene were obtained. In particular, as a result of excavations to understand the foundation walls of skene in the Hellenistic Period, it was seen that there were two different constructions. Detailed information about the infrastructure was obtained through the works carried out in the rooms of the Roman stage building. In addition, the dimensions of the five rooms inside the stage building, the changes in the stage building in the historical process and the reasons for them were included in the study. The chronology of the stage building was compared with the koilon and the orchestra. Their consistency was checked with each other.

Giriş

Metropolis Antik Kenti, İzmir'in Torbalı İlçesinde, Yeniköy ile Özbey Mahalleleri arasında bir tepe ve yamaçlarında kurulmuştur (Fig. 1-2). Akropolis'te kurulan kentin geçmişi Tunç Çağları'na kadar gitse de şehirleşme

süreci ve günümüze ulaşan en erken mimari kalıntılar Hellenistik Dönem'e aittir. MÖ 3. yüzyılda inşaa edilen akropolisin isodomik surlarına, MÖ 2 yüzyılda Orta Kentte inşaa edilen kent meclisi (Bouleuterion), Stoa ve Tiyatro

eklenmiştir.¹ Dönemin çağdaş kentleri gibi hippodamik plan sistemine göre dizayn edilen Metropolis, bu sistemin yamaçlarda uygulandığı iyi örneklerden biridir. Roma İmparatorluk Dönemi'nde kent sınırları doğu düzlüklere doğru genişlemiştir. Özellikle MS 2. yüzyılda kentte yeni kamu binaları ve sivil konutlar inşa edilmiştir.² Bu refah süreci depremler ve savaşlarla sekteye uğrasa da Metropolis'in bölgedeki önemli rolü ve zenginliği MS 5. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir. MS 6. yüzyılda piskoposluk merkezi olan kentte bir kilise inşa edilmiştir. Bu süreçten sonra Metropolis'in ekonomik canlılığı nüfusla paralel şekilde gitgide azalmıştır. MS 13. yüzyılda, Laskarisler Dönemi'nde yeni bir kale inşa edilmiş ve kısa süre sonra kent ve bölge Selçukluların kontrolüne geçmiştir.³

Çalışma konusunu oluşturan Metropolis Tiyatrosu, Hellenistik Dönem'de inşa edilmiş ve Roma Dönemi'nde değişiklikler geçirmiştir (Fig. 3-4). Bir diazoma ile ortadan iki bölüme ayrılmış koilonun kapasitesi 4000 kişiliktir. Orkestra, Hellenistik Dönem'de muhtemelen sıkıştırılmış topraktır. Roma Dönemi'nde ise orkestra zemini yenilenmiş, farklı desen ve renkteki mermer levhalarla kaplanmıştır. Yapının sahne binası son yıllarda gerçekleştirilen arkeolojik kazılarla daha detaylı araştırılmış ve hem Hellenistik Dönem'in hem de Roma Dönemi'nin sahne binası tanımlanabilir duruma gelmiştir. Metropolis Tiyatrosu'nun Hellenistik ve Roma Dönemi'ne ait sahne binaları birbirinden ayrı olarak inşa edilmiş iki farklı yapı şeklinde karşımıza çıkar. Hellenistik Dönem kalıntıları üzerine inşa edilen Roma skenesi büyük oranda kendinden önceki yapının elemanları ile inşa edilmiştir. Hellenistik Dönem sahne binası sadece temel kalıntıları ve Roma skenesinde kullanılan spolia bloklarla tanımlanabilir durumdadır (Fig. 5).

Yapı Kronolojisi ve Değerlendirme

1990 yılında tiyatrodaki başlayan arkeolojik kazı ve araştırmalarda ortaya çıkarılan koilon, skene ve orkestra, tiyatronun tanımlanabilir bölümleri olarak değerlendirilir. 2001 yılında koilonun restorasyon çalışmaları gerçekleştirilmiş

ve yapı günümüzdeki haline kavuşmuştur. Son yıllarda yürütülen arkeolojik kazılar ise tiyatronun yapı evrelerinin anlaşılmasına yönelik bölgesel çalışmaları kapsamaktadır. Skenenin temel dolgusu ve analemma dolgularında yapılan arkeolojik kazılarda bu süreç aydınlatılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda elde edilen bulgular tiyatronun MÖ 2. yüzyılda inşa edildiğini ortaya koymaktadır. Mimari ve küçük buluntuların yardımıyla elde edilen veriler epigrafik belgelerle de desteklenmektedir. Roma Dönemi'ndeki yenileme süreci ise MS 17 depreminden sonra başlamış olmalıdır. Kentin diğer yapılarında ve bölgede yapılan araştırmalar da depremin yıkıcı etkisini gözler önüne sermektedir.⁴ Bu bağlamda MS 1. yüzyılın ilk yarısında orkestra ve proskenion bazında yapılan yenilemeler olduğu görülür. Skenenin ise bu yenileme sürecine dahil edildiği düşünülse de MS 2. yüzyılın ilk yarısında başlatılan yeni inşa faaliyetleri Erken Roma Dönemi'ndeki planlamayı gizlemektedir. MS 2. yüzyılda dönemin tiyatro mimarisine uygun olarak skene ön duvarı 2 metre kalınlığa ulaşmış ve üzerine iki katlı scaenae frons mimarisi entegre edilmiştir.

A. Hellenistik Dönem Sahne Binası

Metropolis Tiyatrosu'nda yürütülen arkeolojik kazılarda tespit edilen mimari elemanlar ve skene temel duvarları, tiyatronun ölçek ve plan bazında anlaşılabilmesine olanak tanımaktadır. 2003, 2007 ve 2018-2019 yıllarındaki kazılarda görülen harçsız temel duvarlarının Hellenistik Dönem'in sahne binasına ait olduğu anlaşılmıştır (Fig. 4-5). Temel duvarlarından tanımlanan bu skenenin üç odadan oluştuğu tahmin edilmektedir (Fig. 5). 2003 yılında Roma İmparatorluk Dönemi sahne binasının proskenionunda gerçekleştirilen arkeolojik kazılarda tespit edilen, skenenin ön duvarına paralel bir şekilde uzanan doğu-batı doğrultusundaki temelin, proskenionun ön sıra sütunlarına destek amacıyla inşa edildiği düşünülmektedir

1 Aybek vd. 2009: 73-100.

2 Aybek 2016: 113; Aybek vd. 2021: 1-43.

3 Meriç 2021: 528.

4 Meriç 1982: 52, IN 3; Ayrıca Germanicus, depremin yaralarının sarılması ve yeniden imarlaşmaya katkı sağlamak için kendi kişisel servetinden 10 milyon sestertius bağışta bulunmuştur. Bu bağış ve vergi indirimleri sayesinde bölge kentleri yeniden canlanmıştır. Germanicus'un buradaki rolü, onurlandırılmasındaki en güçlü neden olarak ön plana çıkmaktadır. Powell 2013: Bölüm 5.

(Fig. 6). Hellenistik Dönem sahne binasının temel duvarları, yapının 19,53x7,5 m. ölçülerine sahip olduğunu ortaya koymuştur. Ön ve yan duvarların kalınlığı 0,90 m.'dir. Arka duvar ise 1,20 m. kalınlığındadır. Skeneyi odalara ayıran ara duvarlara dair bir kalıntıya rastlanmamıştır. Logeionu taşıyan sütunlar için temel vazifesi gördüğü tahmin edilen 0,60 m. kalınlığında, doğu-batı doğrultulu duvar sırasından yola çıkarak proskenion derinliğinin 1,80 metreye ulaştığı varsayılmaktadır (Fig. 5).

Skenenin Hellenistik Dönem yapı elemanları, özgün yerlerinde bulunmasalar da tiyatronun Roma Dönemi'ne ait sahne binasında ve orkestra zemininde kullanılan levhaların arasında spolia malzeme olarak değerlendirildikleri görülmektedir. Söz konusu mimari elemanlar arasındaki en yoğun grubu dörtgen formlu düz bloklar oluşturmaktadır. Yüzeyleri düzgünce işlenmiş olan bu blokların en karakteristik özelliği, alt ve üst yüzlerindeki büyük dübel yuvalarıdır (Fig. 7). Bloklardaki dübel yuvalarının baktığı yönler, bu blokların Hellenistik Dönem sahne binasının cephelerinde kullanılan mimari elemanlar olduğunu işaret etmektedir. Bir diğer spolia malzeme grubunu profilli konsol blokları oluşturmaktadır (Fig. 8). Bu bloklar, Priene ve Oropos Amphiareion Tiyatrosu'nun Hellenistik Dönem sahne binalarından da bilinen, thyromatayı üst köşelerde sınırlandıran konsol bloklardır.⁵ Sahne binasına ait logeionu taşıyan sütun tamburları da İmparatorluk Dönemi skenesinde aynı amaçla fakat ara sütun sırası olarak değerlendirilmişlerdir (Fig. 9). Bu sütun tamburları, Hellen tiyatro mimarisinde alışlagelmiş yarım sütunlu proskenion cephe mimarisinin⁶ Metropolis'te tam sütunlarla planlandığını göstermektedir.⁷ Cephe mimarisinin tamamlayıcı elemanlarından biri olan triglif-metop bloğu ise Roma skenesinde aynı işlevde kullanılmış olmalıdır (Fig. 10). Hellenistik Dönem'de triglif-metop bloğunun üzerine oturan geison-sima bloğuna dair bir mimari eleman, orkestranın zemin kaplama levhaları arasında spolia eleman olarak tespit

edilmiştir (Fig. 11). Bloğun levha işlevi görmesi için üst yüzeyinin tıraşlandığı, yanlarının ise kesildiği anlaşılmaktadır. Böylece tek bloktan daha fazla sayıda levha üretilerek ekonomik bir süreç yeniden yapılaşma programına dahil edilmiştir. Orkestra levhaları arasında ya da tiyatro kompleksinin herhangi başka bir bölümünde benzer formda bir geison-sima bloğuna rastlanmaması dikkat çekicidir. Ancak statik sebeplerden dolayı orkestradaki tüm levhaların alt yüzlerinin kontrol edilmediğini de eklemek gerekir.

Tiyatronun Hellenistik Dönem sahne binasına yönelik birçok eksik parça ve cevaplanamayan sorular vardır. Bunları skenenin Roma Dönemi'ndeki yapılaşma sürecinde yeniden kullanılan devşirme elemanlara ya da temel duvarlarının yorumlamasına dayandırarak kesinliğe kavuşturmak oldukça güçtür. Fakat mevcut buluntular yardımıyla Hellenistik Dönem skenesine yönelik önermelerde bulunabilmek mümkündür. Skenenin 19,53x7,5 m. ölçülerine, proskenionun ise 1,80 m. derinliğine sahip olduğu mevcut temel duvarları ile anlaşılabilir. Bu ölçüler skenenin 182 m² alan üzerinde planlanmış, dikdörtgen formlu bir yapı olduğunu göstermektedir (Fig. 5). 19 metre genişliğindeki skenenin birbirine eşit, kare planlı odalara bölünmesi için üç oda olarak tasarlanması gerekmektedir. Eşit ölçüdeki odalardan oluşan skene planlaması Hellenistik Dönem'de yaygın olsa da Alinda ve Balbura Tiyatrosu'nda olduğu gibi, merkezdeki odaların daha geniş tutulduğu örneklerin olduğunu da belirtmek gerekir.⁸ Metropolis Tiyatrosu'nun skenesinin yaygın planlamaya göre eşit ölçülere bölündüğü kabul edilirse, 5,19x5,40 m. ölçülerinde, üç odadan meydana geldiği söylenebilir. Odaları birbirinden ayıran ve günümüze ulaşmamış olan ara duvarların kalınlığı, ön ve yan duvarlardan yola çıkarak 0,90 m. olarak önerilmektedir. Proskenionda ise logeionu taşıyan sütun tamburlarının her biri yaklaşık 1 m. yüksekliğindedir. İdeal sütun yüksekliğine ulaşmak için iki tamburun kullanıldığı düşünülürse, proskenion sütun yüksekliğinin yaklaşık 2 m. olduğu anlaşılır. Sütun çapları ise kaidede 0,44 m., başlıkta 0,40 cm.'dir. Sütunların altına yerleştirilen kaidelerle ilişkilendirilebilecek bir buluntu da

5 Dörpfeld ve Reisch 1896: 106; Fiechter 1914: 2, Abb. 2-3; Gerkan 1921: Taf. XXI/2-3, XXXIII/1, XXXV.

6 Dörpfeld ve Reisch 1896: Taf. VI; Heberdey vd. 1912: 26-27, Fig. 51-52; Fiechter 1914: Abb. 8; Gerkan 1921: Taf. XXIV; Chaisemartin ve Theodorescu, 2017: 56, Pl. 20/a, 29/a, 31/b-c, 32/b; Isler 2017: 189-191.

7 Isler 2017: 191.

8 Isler 2017: 174.

Roma Dönemi'nde devşirme olarak kullanılan blokların arasında yer almaktadır (Fig. 9). Dor sütun başlığı için önerilen ideal yükseklik 0,16 m.'dir. Sütun başlığı üzerindeki triglif-metop bloğunun yüksekliği ise 0,49 m.'dir (Fig. 10). Bu elemanın üzerine oturan geison-sima bloğu, spolia kullanım aşamasında değişikliğe uğradığı için özgün yüksekliği anlaşılamamaktadır (Fig. 11). Bu yüzden tiyatronun ilk inşa evresi ile çağdaş olan Metropolis Bouleuterion'undaki geison-sima bloğu referans alınmıştır.⁹ Buna göre bloğun yüksekliği 0,28 m. olarak kabul edilmiştir. Yükseklik ölçüleri verilen tüm yapı elemanları, proskenionun 2,93 m. yüksekliğe ulaştığını ortaya çıkarmaktadır (Fig. 12). Proskenionun yüksekliği, Anadolu ve Yunanistan'daki Hellen tiyatrolarının proskenionları ile kıyaslandığında, ideal ölçekte bir yüksekliğe sahip olduğu görülür. Karşılaştırma yapılan tiyatrolar arasındaki en alçak proskenion örneği 2,345 m. ile Balboura Tiyatrosu'dur.¹⁰ Ephesos Tiyatrosu'nda proskenion yüksekliği 2,62 m.,¹¹ Priene'de 2,73 m.,¹² Oropos Amphiareion'da 2,68 m. ya da 2,51 m.,¹³ Epidauros'ta 3,525 m.,¹⁴ Eretria'da 3,40 m.,¹⁵ Ambrakia ve Kaunos'ta 2,4 m., Dion'da 2,5 m., Kurion'da 2,6 m., Aigeira'da 2,67 m., Termessos'ta 2,5 m. ve Arykanda'da 2,885 m.'dir.¹⁶ Erken İmparatorluk Dönemi'nde inşa edilen Aphrodisias Tiyatrosu'nun Hellen tarzındaki proskenionu ise 3,48 m. yüksekliğe sahiptir.¹⁷ Vitruvius'un Hellen tiyatrosunun logeion yüksekliği konusunda "10 ayakta az, 12 ayakta fazla olmaması gerekirdi" şeklindeki bilgisi (3,00 m. ila 3,60 m. arası), yukarıda verilen tiyatro örneklerinin birçoğu gibi Metropolis'in 2,93 m.'lik logeionunu da aşmaktadır.¹⁸ Fakat 7 cm.'lik bu fark, diğer logeionların yükseklikleri göz önünde bulundurulduğunda oldukça makul bir ölçüdür.

Proskenionun üst yapı elemanları arasındaki triglif-metop bloğunun arka yüzünün üst köşelerinde, kirişlerin oturması için açılmış birer yuva bulunmaktadır (Fig. 10). Yuvalar sayesinde, iki adet triglif-metop bloğunun birleşim yerine bir kirişin geldiği ve bu yuvalara oturduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlantı, iki kiriş arasındaki mesafenin 1,63 m. olduğunu ortaya koyar. Triglif-metop bloklarının birleşim yerleri, sütunların konumunu da aydınlığa kavuşturur. Buna göre proskenion sütunları arasındaki mesafenin 1,68 m. olduğu anlaşılır.¹⁹ 2,12 m. genişliğindeki triglif-metop bloğu iki sütun tarafından taşınmaktadır. Köşe blokları hariç, proskenion cephesinde yer alan tüm triglif-metop blokları için bu örnek, referans alınmıştır. Köşedeki birer blok ise sütun aralıkları dikkate alınarak hesaplanmış ve 2,427 m. genişliğine ulaşılmıştır. Buna göre proskenionda 10 adet dor sütunu, 9 adet de triglif-metop bloğunun kullanıldığı önerilir. Elde edilen 19,69 metrelik friz bandı, skenenin ön cephe genişliği ile tutarlıdır. Proskenion cephesinde kullanılan sütunların sayısı Priene'de 12, Ephesos'ta 20, Atina Dionysos Tiyatrosu ve Oropos Amphiareion Tiyatrosu'nda 10, Aphrodisias ve Megalopolis'te 16'dır.²⁰ Sütun sayısı Metropolis ile aynı olan Oropos Amphiareion Tiyatrosu'nun 18,3 metrelik proskenion ön cephe genişliği de Metropolis'e yakındır.²¹ Triglif-metop bloğunun üst yüzünde kenet ya da dübel yuvası bulunmamaktadır. Regula'da yer alan 6 adet guttae, geison-sima bloğunun mutulus plakası ile uyumludur. Fakat regulanın genişliği 18 cm. iken, geisondaki 3x6 guttaeli mutulus plakasının genişliği 34,8 cm.'dir. Dolayısıyla regula ve mutulus plakasında aranan 1/1 denklemi sağlanamamıştır. Geison-sima bloğunun mutulus plakalarında yer alan guttaeler, 3x5 veya 3x6 düzenindedir. Buna göre plakalardaki guttae sayısı 15 ya da 18 olarak değişkenlik gösterir. Bloğun sol köşesindeki viaede bulunan palmet motifi, bloğun sınırını ve köşe

9 Öz 2006: 260, şek. 3.53.

10 Isler 2017: 194.

11 Heberdey vd. 1912: 26-27, fig. 49, 51.

12 Gerkan 1921: Taf. XIX, XXXIII/3.

13 Fiechter 1914: Abb. 2 (2,68 m.); Dörpfeld ve Reisch 1896: Taf. VI (2,51 m.).

14 Dörpfeld ve Reisch 1896: Taf. VI

15 Fiechter 1914: Abb. 8.

16 Isler 2017: 194.

17 Chaisemartin ve Theodorescu 2017: 56, fig. 27.

18 Vitruvius, V. VII. 2.

19 Proskenion genişliği 19,53 m. (a). Sütunların kaside çapı 0,44 m. olarak ölçülmüştür. 10 sütun için $10 \times 0,44 = 4,4$ m. (b). Sütunların arasındaki boşluk sayısı 9'dur (c). Buna göre; $4,4 + 1,68 = 6,08$ m.'dir.

20 Dörpfeld ve Reisch 1896: Taf. V-VI; Heberdey vd. 1912: 29, Fig. 56; Fiechter 1914: Abb. 22; Gerkan 1921: Taf. XXX; Chaisemartin ve Theodorescu 2017: 113, fig. 65.

21 Isler 2017: 239.

bloğu olarak kullanılmış olduğunu işaret eder. 3x5 guttaeye sahip olan plakanın genişliği 30,1 cm., 3x6 guttaeli plakanın genişliği ise 34,8 cm.'dir. Dor mimarisinde gesion-sima bloklarının mutulus plakaları genellikle 3x6 guttaeli bir şemaya sahiptir.²² Metropolis'teki geison-sima bloğu bu açıdan ele alındığında sıra dışı bir örnek olarak dikkat çekmektedir.

Logeion ve arka planındaki skene cephe duvarı, yapının en önemli parçasını oluşturur. Logeion, proskenion sütunlarının taşıdığı sahnedir. Bir başka deyişle oyunun oynandığı yerdir. İmparatorluk Dönemi'nden önce ahşaplarla kaplanan logeion zemini,²³ MÖ 29-28 yılından itibaren Aphrodisias Tiyatrosu'nun logeionu ile birlikte mermer levhalarla da kaplanmaya başlamıştır.²⁴ Metropolis'in Hellenistik Dönem logeionunun zemini de dönemin planlamasına uygun şekilde ahşapla kaplanmış olmalıdır. Ahşapları taşıyan kirişlerin ise Priene'deki gibi taş olduğu düşünülür.²⁵ Triglif-metop bloğunun arka yüzündeki kiriş yuvaları bunun göstergesidir. Ancak bu yuvalara ahşap hatılların da yerleştirilmesi mümkündür. Konunun aydınlatılması için İmparatorluk Dönemi sahne binasında kullanılan giriş bloklarının Hellenistik Dönem geçişinin olup olmadığını sorgulamak gerekir. Farklı uzunluklardaki kirişler arasında Hellenistik Dönem logeionu ile uyumlu kirişler de yer almaktadır. Hellenistik Dönem tiyatro mimarisinde logeionun arka planını oluşturan sahne cephe duvarının görünümü oldukça sadedir. Hellen tiyatro mimarisinde iki tip cephe duvarı süslemesinden bahsedilebilir. Bunlardan ilki, daha yaygın bir form olan ve Anadolu ve Yunanistan'da birçok örnekle tanımlanabilen thyromata düzenindeki cephe mimarisidir.²⁶ Priene Tiyatrosu'nun skene planlaması üzerine Gerkan'ın yapmış olduğu illüstrasyonlar, bu cephe mimarisinin en iyi ve tanınmış örneklerinden birkaçıdır.²⁷ Metropolis'in yakın çevresi olarak tanımlanabilecek bölgede yer alan kentler arasındaki Ephesos, Miletos, Notion, Priene ve Pergamon'un Hellenistik Dönem

tiyatrolarına yönelik yürütülen çalışmalar da skene planlamalarının thyromata düzeninde olduğunu göstermiştir.²⁸ Metropolis Tiyatrosu'nun skene cephesinde kullanılan düzgün kesilmiş mermer blokların, İmparatorluk Dönemi sahne binasında spolia eleman olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu blokların yanı sıra, yine Roma Dönemi skenesinin ön cephe duvarında spolia olarak kullanılmış olan profilli bloklar, Hellenistik Dönem sahne binasının cephesinde thyromata düzeninin tercih edilmiş olabileceğini göstermektedir. Profilli bloklarda görülen Roma Dönemi sahne binası ile uyumsuz dübel yuvaları, ikinci kullanım olan düz bloklardaki gibi geniş ölçülere sahiptir.

B. Roma Dönemi Sahne Binası

Metropolis Tiyatrosu'nun günümüze ulaşan sahne binası, beş odadan meydana gelmektedir (Fig. 3-4). Yapının özgün planlaması hem Hellen hem de Roma tiyatro mimarisinin unsurlarını barındırır. Augustus Dönemi'nden itibaren görülmeye başlanan bu karma mimari, Metropolis'in yanı sıra, Anadolu ve Yunanistan'daki Hellen orijinli birçok yapının da ortak özelliğidir.²⁹ Bu mimari gelenek Anadolu'da öylesine benimsenmiştir ki, İmparatorluk Dönemi'nde inşa edilen yeni tiyatrolarda bile bu geleneğe uyulmuştur.³⁰ Isler, bu tipte inşa edilen tiyatroları "Anadolu Roma Tipi", Bieber ise "Graeco-Roman Tiyatrolar" olarak tanımlamıştır.³¹ Bu tarzdaki Roma yapıları, Hellen tiyatro geleneğindeki tiyatrolar gibi büyük oranda yamaca inşa edilen bir caveaya sahiptirler. Roma geleneğinde görülen yarım daire planlı koilon yerine, Hellenler'in yarım daireyi aşan at nalı planı tercih edilmiştir. Bir diğer geleneksel aktarım ise Roma'nın alçak pulpitum planı yerine, yüksek logeionun tercih edilmesidir. Hellenistik tiyatro mimarisinden alınan bu özelliklerle birleştirilen en köklü Roma eklen-tisi ise scaenae fronsur.³² Bunun yanı sıra, yapıdan yapıya değişebilen Roma geleneğindeki

22 Gider-Büyükközer 2013: 392.

23 Isler 2017: 181.

24 Chaisemartin ve Theodorescu 2017: 56, fig. 29-30; Isler 2017: 181.

25 Gerkan 1921: Taf. XXII/1-3.

26 Isler 2017: 222.

27 Gerkan 1921: Taf. XXXIII/1, XXXV.

28 Isler 2017: 222-223.

29 Di Napoli 2015: 365-368; Isler 2017: 589.

30 Ferrero 1990: 146-147.

31 Isler 2015: 434-438; Isler 2017: 588-616; Bieber 1961: 213.

32 Sear 2006: 83-85; Beacham 2007: 218-222, fig. 20-22; Kadioğlu 2006: 19-22; Isler 2017: 403-439; Masino vd. 2011: 75-81.

mimari özelliklerden de söz etmek mümkündür. Sagalassos, Side, Perge, Myra Andriake ve Limyra Tiyatrosu, İmparatorluk Dönemi'nin ortalarında inşa edilmesine rağmen yukarıda değinilen Hellen geleneğindeki özellikleri sürdüren karma tiyatrolar olarak ön plana çıkmaktadırlar. Bu düzen, Anadolu coğrafyasında yüzyıllardır uygulanan mimari geleneklerden bir anda kopulamaması şeklinde açıklanabilir. Veya daha ekonomik ya da işlevsel olduğu için Hellen geleneğindeki inşa tekniklerinden vazgeçilmemiş olabilir. Nedeni ne olursa olsun, Roma İmparatorluk Dönemi'nde Anadolu'daki tiyatrolar özgün mimari özellikleri ile geleneksel Roma tiyatrolarından ayrılmaktadır.

Hellenistik Dönem'de inşa edilen ve İmparatorluk Dönemi'nde birtakım eklemelerle karma özellikler kazanan benzer tiyatrolarda olduğu gibi Metropolis Tiyatrosu da Anadolu Roma Tipi tiyatrolarla ortak özellikler sergiler. Farklı dönemlerde inşa edilmelerine rağmen sergilenen ortak unsurlar, tarihsel olarak ayırım yapmayı da oldukça zorlaştırmaktadır. İmparatorluk Dönemi'ndeki eklemelerle kompleks bir plan özelliği kazanan Ephesos ya da Miletos Tiyatrosu'nu ele almak gerekirse; Hellenistik kökenli olmalarına rağmen Roma eklentileri ile karma bir yapı görünümüne kavuşan bu iki tiyatro, İmparatorluk Dönemi'nde inşa edilen ve Hellenistik etkiler taşıyan Myra Andriake Tiyatrosu ile birçok açıdan benzeşmektedir.³³ Çünkü eski olan yeninin, yeni olan da eskinin mimari özelliklerini uygulamaktadır. Metropolis'te de bu örnekteki gibi inşa edilmiş karma bir skene bulunmaktadır. Roma İmparatorluk Dönemi'nde tamamen yenilenmiş olan sahne binası, Hellenistik geleneğe bağlı kalarak yüksek bir logeion ve Dor tarzında bir proskenion cephesi ile planlanmıştır. Geçmişin izlerini yansıtan bu özelliklere Roma tarzında bir scaenae frons entegre edilerek, karma özellikli bir yapı sağlanmıştır (Fig. 13-14).

Metropolis Tiyatrosu'nun proskenionu 28,56x5,20 m. ölçülerindedir. Dorik ön cephe 12 adet sütun kullanılmışken, ara sütun sırasında 18 adet sütun bulunmaktadır.³⁴ Ön

cephenin genişliği 14,45 m.'dir. Analemma duvarlarına kadar uzanan doğu-batı doğrultusundaki ön cephe, orkestra ve analemma duvarları tarafından sınırlandırılmaktadır. Ara sütun sırası ise skene ön cephe duvarı boyunca devam etmektedir. Ön cephede Dor tarzında, yivli, tam sütun tamburları kullanılmıştır (Fig. 15). Sütunlar, ortak iççilik özellikleri sergilemektedir.³⁵ Yerleştirildikleri stylobate blokları, orkestra tabanından 8 cm. daha yüksektir. Bu yükselti, orkestra sınırlarını proskeniondan net bir şekilde ayırmaktadır. Proskenionun ön cephesinde kullanılan tam sütunlar, Hellen tiyatro mimarisinde genellikle yarım sütun formunda işlenmiştir. Çünkü yarım sütunların pinakes uygulaması için daha elverişli olduğu düşünülmektedir.³⁶ Metropolis Tiyatrosu'nda tespit edilen proskeniona ait az sayıdaki ön cephe sütun tamburunun birbirlerine bakan yan yüzeylerinde pinakesler için menteşe yuvalarının açılmış olduğu görülmektedir. Tamburlar ve stylobate üzerindeki izlerden anlaşıldığı kadarıyla sütunların alt çapı 0,33 m.'dir. Sütun üst çapı ise 0,29 m. olarak ölçülmüştür. Tambur yükseklikleri değişkenlik gösterir. En kısa tambur 0,49 m., en uzun tambur ise 1,42 m.'dir. Sütunlarda 2'şer veya 3'er tambur kullanıldığı varsayılmaktadır. Sütun aralarındaki boşluklarda da bir standart yoktur. En geniş boşluk 1,29 m., en dar boşluk ise 0,41 m.'dir. En geniş boşluk, 6. ve 7. sütunların arasında, proskenion cephesinin ortasına denk gelen kapının bulunduğu yerdedir. En dar boşluk ise doğu kenardaki ilk iki sütunun

scaenae fronsun arka duvarı da dahil edilirse 7,20 m.'ye ulaşılır. Bu ölçü, Vitruvius'un Roma tarzında inşa edilen tiyatrolardaki planlama gereksinimlerine uygun olarak orkestranın yarıçapına denk gelmelidir (Vitruvius V, VI, 1; Kadioğlu 2006: 18). Metropolis Tiyatrosu'nun orkestra yarıçapı 7,71 m.'dir. Dolayısıyla küçük bir sapma ile bu denklemin Metropolis Tiyatrosu'nda işlediği söylenebilir. Benzer bir denklem Nysa Tiyatrosu için de geçerlidir. Nysa'da orkestra yarı çapı 7,45 m., proskenion derinliği scaenae frons arka duvarına kadar 7,23 m.'dir (Kadioğlu 2006: 18, dipnot 187).

35 Plattner 2010: 516, 522-523, Taf. 199, B-A 36, B-A 37. Ephesos Yamaç Evler'de MS 1. yy. 2. yarısı ya da Trajan Dönemi olarak tarihlendirilen yivli sütun tamburları ile Metropolis Tiyatrosu'nun proskenion ön cephesinde kullanılan tamburlar, ortak form ve iççilik özellikleri göstermektedir.

36 Günümüzde in-situ vaziyette kısmen ya da tamamen ayakta olan yarım sütunlu proskenion örnekleri arasında Priene, Halikarnassos, Aphrodisias, Oropos Amphiareion ve Arykanda Tiyatrosu yer alır.

33 Isler 2015: 438-440.

34 Proskenionun ön cephesindeki sütunlar ile ara sütunlar arasındaki mesafe 2,50 m.'dir. Ara sütunlardan skene ön duvarına kadar olan mesafe ise 2,70 m.'dir. Toplamda 5,20 m. olan proskenion derinliğine

arasındadır. Doğudaki ilk sütun, paradostaki geçiş engel olduğu için mümkün olduğunca ikinci sütuna yaklaştırılmıştır (Fig. 14). Proskenionun ön cephe sütun tamburlarının alt ve üst yüzlerine bakıldığında, biri merkezde olmak üzere ikişer adet yuvarlak dübel yuvasının olduğu görülür. Aynı yuvalar, tamburların denk geldiği stylobate blokları üzerinde de bulunur. Ayrıca ön cephedeki sütunların arasında üç adet kapı yer alır. Bu kapılara ait mil yuvaları da stylobate blokları üzerine açılmıştır. Merkezdeki kapı, sütunların tam ortasında olacak şekilde 6. ve 7. sütunların arasına yerleştirilmiştir. Yan kapılar ise kenarlardaki 3. ve 4. sütunların arasındadır. Kapıların üçü de çift kanatlı kapı formundadır.³⁷ Bu yüzden kapıların her iki tarafına birer söve yerleştirilmiştir. Söve blokları için açılan dübel yuvaları da ahşap kapı millerinin hemen yanında bulunmaktadır. Sütunların arasında kalan diğer boşluklar ise pinakes isimli dekor levhaları ile kapatılmıştır. Kapılar, orkestra ile hyposkenion arasında giriş-çıkışı sağlamaktadır. Ortada yer alan kapı, sahne binasının ön cephe duvarının merkezinde bulunan kapı ile aynı akstadır.

Proskenionun ara sütun sırasına bakıldığında ise ön yüzdeki standart işçiliğinin olmadığı görülmektedir (Fig. 9). Bunun temel nedeni ara sütunların izleyicilerden gizlenmiş olmasıdır. Ön cephe sütunları arasındaki kapı ve pinakesler sayesinde ara sütunlar koilondaki izleyiciler tarafından görülememektedir. Dolayısıyla sütunlardaki nitelikli işçilik geri planda tutulmuş ve sadece işlevsellik önem kazanmıştır. Ara sütunların sıralanmasında, ön cephe sütunları dikkate alınmıştır. 12 adet ön cephe sütunun arkasına 12 adet ara sütun yerleştirilmiş ve girişlerin kuzey-güney doğrultusunda yerleştirilmesi hedeflenmiştir (Fig. 13). Ön cephe sütunlarının yer almadığı analemma duvarları aksında devam eden ara sütun sırasında, üç doğuda, üç batıda olmak üzere fazladan 6 sütun daha bulunmaktadır (Fig. 14). Toplam 18 sütundan oluşan ara sütun sıranın 11'i arkeolojik kazılarda in-situ halde bulunmuştur. Ara sütun sırasında kullanılan elemanların ortak özellikleri, devşirme tamburlar veya kaba yontulmuş monolit sütunlardan meydana gelmesidir. Kaba olarak nitelendirilen sütunlar yeckpare bloktan yontulmuş, yivsiz ve kalın

murç ile şekillendirilmişlerdir (Fig. 6). Bu sütunların yükseklikleri 1,67 ila 1,88 m. arasında değişkenlik gösterirken, üst çapları 0,38 ila 0,435 m. arasında değişmektedir. Ara sütunların arasındaki genişlik ölçüsünde bir standart olmamakla birlikte ön cephe sütunları ile uyum söz konusudur.

Sütun başlıkları, ön ve arka sıralarda farklı formlardadır. Ön cephe sütunlarına ait sütun başlıkları günümüze ulaşmamış olsa da tiyatro yakınlarındaki Peristilli Evde bulunan ve tiyatroyla ilişkilendirilen Dorik bir başlık referans olarak değerlendirilmiştir.³⁸ Ara sütunlarda kullanılan sütun başlıklarından ise dört örnek günümüze ulaşmıştır (Fig. 15). Dörtgen formlu bu sütun başlıkları da tıpkı sütunlar gibi mimari bir düzen gözetilerek yontulmamıştır. Planlamaya uyacak şekilde skene ön duvarı ile proskenion ön cephe sütunlarına uzanan girişleri taşıyacak şekilde profillere sahiptir. Benzer form ve ölçülerdeki sütun başlıklarını Ephesos Tiyatrosu'nun ara sütun sıralarının üzerinde de görebilmek mümkündür.³⁹ Alabanda ve Ephesos Tiyatrosu'nun proskenionlarından da anlaşılacağı üzere, ara sütunların üzerine doğrudan girişler yerleştirilmektedir. Ephesos ve Metropolis'te sütun başlıkları bu giriş bloklarına uyumlu şekilde profillere sahiptir. Metropolis Tiyatrosu'ndaki ara sütun başlıkları, girişlerin kuzey-güney doğrultusunda uzanmasından dolayı bu yönlerde profil özelliği gösterir. Ephesos'ta ise sütun başlığının dört tarafına da giriş geldiği için dört tarafta da profiller görülür.⁴⁰

Ara sütun başlıklarının üzerine logeionun taban levhalarını taşıyan giriş blokları yerleştirilmiştir. Ön cephe sütunları ise Dorik üst yapı mimarisinin unsurları ile donatılmıştır. Sütun başlığı üzerine yerleştirilen triglif-metop bloğu ve ön cephe mimarisinin en üst yapı elemanı olan geison-sima bloğuna ait örneklerin sayısı oldukça kısıtlı olsa da aydınlatıcı bilgiler sunmaktadır. Arkeolojik kazılarda tespit edilen tek triglif-metop bloğunun Hellenistik Dönem sahne binası ile ilişkili olduğu düşünülmektedir.⁴¹ Bu yapı elemanı Roma İmparatorluk Dönemi

38 Aybek vd. 2021: 54, cat. 8, Pl. 3,8.

39 Hofbauer 2017: 44, Taf. 64, Abb. 122-123.

40 Hofbauer 2017: 55-56, Taf. 64, Abb. 122-123, Taf. 78, Abb.153, Taf. 79, Abb. 154.

41 Gider-Büyükozer 2013: 253-256.

37 Varkıvaç 2008: 325, 334, res. 1.

sahne binasında da aynı amaçla kullanılmış olmalıdır. Fakat ölçüleri ön cephe sütunlarının arasında kalan boşluklar ile uyumlu değildir. Bu yüzden bloğun arkeolojik kazılarda tespit edildiği bölümle uyumlu olarak, proskenionun batısında, yan cephede kullanıldığı düşünülür. Anadolu'da hem Hellenistik Dönem'de hem de Roma Dönemi'nde inşa edilen tiyatroların proskenionlarında görülebilen triglif-metop bloklarının arşitravlı olmasına önem verilmekteydi.⁴² Metropolis Tiyatrosu da bu planlamaya uygundur. Triglif-metop bloğunun bezeme özellikleri ve ölçüleri değerlendirildiğinde, tiyatronun Hellenistik süreci ile uyumlu olduğu görülür. Triglif taeniası üzerindeki Pergamon ovolosunun taç profili üzerindeki yatay banda taşması oldukça özgün bir bezeme tipi olarak ön plana çıkmaktadır. Triglif-metop bloklarında MÖ 2. yüzyılda kullanılmaya başlanan Pergamon ovolosunun, Augustus Dönemi'nde yaygınlaştığı düşünülmektedir.⁴³ Triglif-metop bloğun arka yüzünde sağ ve sol üst köşelerde yer alan dörtgen yuvalar, logeion kirişleri için birer soket görevi görmektedir. Fakat bloğun Roma Dönemi sahne binasında kullanıldığı tahmin edilen proskenion yan cephesinde bir kirişle kenetlenmesi mümkün değildir. Çünkü blok, kirişlerle paralel olarak kuzey-güney doğrultusunda uzanmaktadır. Bu yüzden arka yüzdeki yuvaların işlevini yitirmesi, bloğun Hellenistik Dönem sahne binası ile ilişkili olduğunun bir diğer göstergesi olarak kabul edilebilir. Başka bir olasılık da triglif-metop bloğunun İmparatorluk Dönemi sahne binasının proskenion süslemesinde hiç kullanılmadığıdır. Bu olasılıkta, triglif-metop bloğunun arkeolojik kazılarda tespit edildiği pozisyon olan ve tiyatronun Bizans Dönemi'ndeki fonksiyon değişikliği ile ilişkili cam atölyesi inşasında devşirme bir yapı elemanı olarak değerlendirilmiş olabileceğini düşündürür.

Proskenion ön cephesinin en üst yapı elemanı geison-sima bloğudur. Arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan ve proskenion cephe mimarisi ile ilişkili olduğu düşünülen geison-sima örneklerinin yüksekliği 32 cm.'dir (Fig. 16). Hellenistik Dönem proskenion cephesinde kullanıldığı düşünülen geison-sima bloğundan farklı olarak mutulus plakaları yerine, profilli düz bir şerit

bant tercih edilmiştir. İon tarzında işlenen geison-sima blokları ile benzerlik gösteren bu bant profil, Anadolu'da İonia ve Karia bölgesindeki kentlerde, Dor tarzındaki cephe mimarisinde tercih edilebilmektedir.⁴⁴

Proskenionun yüksekliğine yönelik yapılacak ölçüm ve hesaplamalarda ön cephenin mimari elemanlarının yanı sıra, ara sütunlardan da faydalanılmıştır. Ara sütunların in-situ özellikleri daha güvenilir sonuçlara ulaşılmasında etkili olmaktadır. Ayrıca ara sütunların üzerinde triglif-metop ve geison-sima blokları gibi cephe mimarisinin unsurlarının olmayışı, yükseklik hesaplamasının daha az blokta, daha kolay yapılabilmesine olanak tanımaktadır. Buna göre, proskenion ara sütunları arasındaki yekpare sütunların uzunlukları 1,67-1,88 m., sütun başlıklarının yüksekliği ise 0,21-0,25 m.'dir. İki elemanın ortalaması alındığında ideal yüksekliğin 2,01 metreye ulaştığı görülür. Bu ideal yüksekliğe sütun altlarında bulunan ortalama 3 cm. yüksekliğindeki stylobate ölçüsünü de eklemek gerekir (2,04 m.). Sütun başlıklarının üzerine yerleştirilen kirişler ortalama 0,30 m. yüksekliğe sahiptir. Korunmuş örneklerin uzunluğu, proskenionun ara sütunlarının ve ön cephesinin derinliği ile uyumludur. Ön cephedeki triglif-metop bloğuna uzanan kirişlerin uçları, yuvalara oturacak şekilde daha sivri yontulmuştur. Bu teknikle kirişlerin askıda kalması ve triglif-metop bloğuna kenetlenmesi sağlanmıştır.⁴⁵ Bu bağlantı aynı zamanda proskenion cephesinde yer alan triglif-metop bloğunun bitiş seviyesi ile ara sütunların üzerine oturan kirişlerin bitiş seviyesinin aynı olduğunu işaret etmektedir. Bu yükseklik 2,34 m.'dir.⁴⁶ Son olarak kirişlerin üzerine, 7 cm. kalınlığındaki mermer zemin plakaları yerleştirilmiştir.⁴⁷ Bu sayede logeion tabanının ulaştığı yüksekliğin 2,41 m. olduğu anlaşılır. Proskenion ön cephesinde ise 2,34 m. yükseklikteki

44 Gider-Büyüközer 2013: 327-328.

45 Gerkan 1921: Taf. XII/2, XXII/1-3.

46 Triglif-metop bloğunun yüksekliğinin 0,49 m. olduğu göz önünde bulundurulursa, proskenion ön cephesindeki sütun tamburları ve sütun başlığının toplam yüksekliğinin 1,85 metreye ulaştığı anlaşılır.

47 Isler, Metropolis Tiyatrosu ile ilgili proskenion sütunlarının ahşap sahneyi taşıdığı ileri sürmüştür. Fakat tespit edilen çok sayıda taş kiriş bloğu ve mermer taban levhaları, logeionun taştan inşa edildiğini göstermektedir; Isler 2017: 621.

42 Gider-Büyüközer 2013: 254.

43 Gider-Büyüközer 2013: 222-223.

triglif-metop bloğunun üzerine 0,32 m. yüksekliğinde bir geison-sima bloğu yerleştirilir. Böylece proskenion ön cephesinin ulaştığı yükseklik 2,66 m. olarak ölçülür. Logeion tabanındaki mermer plakalar, geison-sima bloklarının arka yüzüne dayandırılmıştır. Arta kalan 25 cm.'lik fark, logeionu sınırlandıran bir basamak işlevi kazanmıştır (Fig. 13-14).

Skenede beş oda bulunur (Fig. 3-4).⁴⁸ Sahne binasının iç mekanları olarak tanımlanabilecek kare planlı bu beş odayı birbirinden ayıran ara duvarlar, tuğla kırıklı kireç harç ile örülmüş moloz taşlardan meydana gelmektedir. Aynı malzeme skene temel duvarlarında da kullanılmıştır. Skenenin en iyi korunmuş bölümü olan ön ve doğu yan duvarlarda kullanılan çoğu devşirme özellikteki mermer blok, yapının dış yüzlerinde isodomik duvar tekniğinin uygulandığını gösterir. Temel duvarında ve odaların iç duvarlarında çoğunlukla şekilsiz taşlar kullanılmıştır. Buradaki tek istisna ön duvarın odalara bakan iç yüzünde moloz taşlarla birlikte mermer blokların da kullanılmasıdır. Özellikle taban seviyesinden sonraki ilk duvar taşlarının ve kapıların etrafındaki mimari elemanların düzgün kesilmiş mermer bloklardan tercih edilmesine dikkat edilmiştir (Fig. 18). Skenenin arka duvarı ve odaları birbirinden ayıran ara duvarlar büyük oranda tahrip olmuştur. Bina'nın arka duvarında taban seviyesinin altında korunmuş olan temel duvarı, antik çağda dolgu malzemesinin içinde kalan bir bölüm olmalıdır. Nitekim, inşa tekniğinde görülen moloz taş mimarisi bunu desteklemektedir. Sahne binasının batı arka köşesi, taban kotunun üzerinde korunmuş tek bölüm olarak isodomik duvar tekniğinin arka cephe duvarında da uygulandığını göstermektedir. Odaları birbirinden ayıran ara duvarlar ise taban kotunun üstünde dahi şekilsiz taşların tuğla kırıklı kireç harç ile örülmesiyle inşa edilmiştir.

Skenenin beş odasını birbirinden ayıran 4 adet ara duvar bulunmaktadır (Fig. 3-4). İç bölümde

kalan O2, O3 ve O4'e hyposkeniondan birer kapı aracılığıyla girilirken, kenardaki odalara (O1 ve O5) ara duvarlardaki yan kapılar üzerinden girilmektedir. Bu odalara (O1 ve O5) neden hyposkeniondan girişi sağlayacak birer kapının açılmadığı konusunda kesin bir ifade kullanmak güçtür. Ara duvarlar üzerindeki girişler ise eşik seviyesinde izlenebilmektedir. Bu duvarlar üzerinde kısmen korunmuş olan tuğlalar, odaların beşik tonozlu mimarisini yansıtmaktadır (Fig. 17-18). Kare formlu tuğlalardan inşa edilen bu beşik tonozlar, ara duvarların üzerine konumlandırılmıştır. Odaların taban kotundan 0,45 m. yukarda görülen tonoz başlangıç tuğlaları arasında kireç harç kullanılmıştır. Tonozlar, sahne binasının ön duvarına dayanmaktadır (Fig. 18). Anadolu'daki antik tiyatro mimarisinde iç odaların veya hyposkenionun tonozlu planlanması yaygın bir uygulamadır. Priene,⁴⁹ Ephesos,⁵⁰ Aphrodisias,⁵¹ Rhodiapolis⁵² ve Myra Andriake Tiyatrosu'nda tuğla ve taş tonozlu örnekleri görebilmek mümkündür. Skenenin yanı sıra, tiyatroların diğer bölümlerinde de tonoz mimarisi Roma İmparatorluk Dönemi ile birlikte daha fazla kullanılmaya başlamıştır.

Metropolis Tiyatrosu'nun sahne binasının odalarındaki tuğla tonoz mimarisi sadece O3 ve O4'ü ayıran ara duvar ile O4 ve O5'i ayıran ara duvar üzerinde, oldukça sınırlı bir alanda görülmektedir. O3 ve O4'ü ayıran ara duvarda görülebilen tuğla tonoz kalıntısı, inşa ve eğim planlamasını anlayabilmek adına daha güvenilir bir referans oluşturur. O4'ün batı duvarındaki tuğla tonoz kalıntısının korunmuş yüksekliği 0,53 m.'dir. Tonozu destekleyen ara duvarın taban kotundan itibaren yüksekliği ise 0,45 m.'dir. Böylece O4'ün batı duvarı, tuğla tonozu ile beraber zeminden 0,98 m. yüksekliğe kadar korunmuştur (Fig. 18). Batı duvarda 0,45 m. yükseklikte başlayan tuğla tonoz, doğu duvarda 0,55 m. yükseklikte başlamaktadır. Her iki duvar arasındaki mesafe ve korunmuş tonozların eğim açıları dikkate alındığında, O4 için tonoz yüksekliği 2,26 m. olarak hesaplanmaktadır (Fig. 17). Odanın zemininden tonoz başlangıç kotuna kadar olan 0,46 m.'lik

48 Sahne binasında bulunan kare planlı 5 odanın ölçüleri birbirine çok yakın olmakla birlikte merkezdeki 3. Oda (O3) en büyük olanıdır. Odaların ölçüleri şu şekildedir; O1: 4,47x5,15 m., O2: 4,27x5,20 m., O3: 5,48x5,22 m., O4: 4,35x5,23 m., O5: 4,50x5,25 m.'dir. Ara duvarların kalınlığı 85 cm.'dir. Arka duvar 1,60 m. kalınlığında, ön duvar 2 m. kalınlığında. Doğu yan duvar 1,20 m., batı yan duvar 1,15 m. kalınlığındadır.

49 Gerkan 1921: Taf. VII/4.

50 Özdilek 2012: 57, Lev. 39, Res. 59.c.

51 Chaisemartin ve Theodorescu 2017: Pl. 3/a, Pl. 4/b.

52 Hofbauer 2017: 434, Taf. 426, Abb. 747.

yükseklik de bu ölçüye dahil edildiğinde, tonozun ulaştığı yükseklik 2,72 m. olarak ölçülmektedir. Logeionun taban kotu olan 2,41 m. ile O4'ün tonoz yüksekliği olan 2,72 m. arasındaki fark 0,31 m.'dir. Bu fark scaenae frons kapıları olan valvae regia ve portae hospitalesten logeion zeminine birer basamakla geçildiğini gösterir. Bu basamaklı geçişlere, batı tarzındaki Roma tiyatrolarında da rastlanmaktadır.⁵³ O4 dışındaki diğer odaların tonoz mimarisine yönelik bir hesaplama yapmak, korunma şartlarından dolayı mümkün değildir. Fakat O4 için önerilen yükseklik diğer odalar için de geçerlidir. Çünkü odaların üst örtüsü olan tonozlar, valvae regia ve portae hospitalesten logeiona ya da Roma mimarisindeki adıyla pulpituma girişi sağlayan bir teras işlevi görmektedirler. Eğimli tonozların üzeri, rahat bir şekilde yürünebilmesi için kireç harçlı bir dolguyla düzleştirilir. Bu teknik, Metropolis'teki Aşağı Hamam-Palaestra Kompleksi'nin MS 2. yüzyıla tarihlendirilen tuğla tonozlu servis koridorlarında da uygulanmıştır.⁵⁴

Odaların planlanmasında dikkat çeken konulardan bir diğeri, skene ön cephe duvarında yer alan yan kapıların pozisyonudur. Daha önce belirtildiği gibi O2, O3 ve O4'ün hyposkeniona açılan kapıları bulunurken, O1 ve O5'in ön cephe duvarında kapısı bulunmamaktadır (Fig. 3-4). Kare planlı odaların kapılarına içerden bakıldığında O3'ün kapısının duvarı ortaladığı görülürken, O2 ve O4'ün kapılarının duvar merkezinde olmadığı anlaşılmaktadır (Fig. 17). O2'deki kapı boşluğunun batı yan duvara olan mesafesi 1,16 m. iken doğu yan duvara olan mesafe 2,09 m.'dir. O4'te ise kapı boşluğundan batı yan duvara kadar olan mesafe 2,10 m. iken, doğu yan duvara kadar olan mesafe 1,23 m.'dir. Bu sebeple O2 ve O4'te tonozların mekân içindeki en yüksek noktaları da kapıları ortalama-maktadır (Fig. 17). Fakat tonozların duvarlar üzerindeki başlangıç kotlarında görülen küçük farklar, bu sapmayı engellemek ya da azaltmak adına hesaplanmış olabilir. O2 ve O4'teki kapılar oda merkezinde bulunmasa da duvarlara olan uzaklıkları iki oda içinde de simetriktir. Kapı boşluklarında görülen söz konusu sapma muhtemelen ön duvarda yükselen scaenae

fronsun kapılarının konumları ile ilişkili olmalıdır. Bir başka deyişle, O2 ve O4'ün kapıları, portae hospitales ile aynı hizada olsun diye kasıtlı olarak oda merkezine denk getirilmemiştir (Fig. 14).

Metropolis Tiyatrosu'nun scaenae fronsuna dair yapılan incelemeler, tespit edilen mimari elemanlar yardımıyla tanımlanabilmektedir. 2,66 m. yüksekliğindeki logeionun arka planını oluşturan iki katlı scaenae fronsun Korinth düzeninde planlandığı anlaşılmaktadır (Fig. 13-14). Bu anıtsal cephe mimarisinin günümüze ulaşan yapı kalıntıları oldukça kısıtlı olsa da mevcut buluntular yardımıyla Roma İmparatorluk Dönemi'nde Metropolis Tiyatrosu'nda bir scaenae fronsun kesin olarak var olduğunu söylemek mümkündür. Scaenae fronsun günümüze ulaşan mimari elemanlar arasında en geniş grubu sütunlar oluşturmaktadır (Fig. 21). Yapının iki katıyla da ilişkisi bulunan bu sütunlar, binanın planlaması konusunda önemli fikirler sunmaktadır. Sütunların yanı sıra, sütun başlığı, podium blokları ve ara kat elemanları gibi scaenae fronsu oluşturan mimari bloklar, arkeolojik kazılar sırasında tespit edilmişlerdir. Scaenae fronsun arka duvarı da skenenin genelinde olduğu gibi korunmamıştır. Skene ön duvarının 2 m. kalınlığa sahip olması ve scaenae frons elemanlarının korunmuş derinlik ölçülerinden yola çıkarak scaenae frons arka duvarının 1 m. kalınlığında olduğu önerilmektedir (Fig. 13).

Scaenae fronsun mimari elemanları incelendiğinde, yapının sade işçiliği nedeniyle stilistik değerlendirmelerde bulunmak oldukça güçtür (Fig. 19). Podyum kaideleri, yalın podyum frizleri, podyum kornişleri ve yivsiz, yekpare sütunlar İmparatorluk Dönemi boyunca anıtsal cephe mimarisinde tercih edilmişlerdir. Metropolis'te görülen silmesiz podyum kaideleri, kentin komşusu olan Ephesos'un tiyatrosuna ait scaenae fronsun ilk katında da aynı işlevde kullanılmıştır.⁵⁵ Ephesos Tiyatrosu'nun scaenae fronsunun ilk iki katı, yazıtlı arşit-ravlar yardımıyla MS 66 yılına tarihlendirilmektedir.⁵⁶ Benzer podyum kaidelerinin yer aldığı Sagalassos Tiyatrosu'nun MS 2. yüzyıla tarihlendirilen sahne binası, yalın podyum kaidelerinin kullanıldığı zaman aralığının ne

53 Isler 2017: 433.

54 Aybek 2016: 120-121, Res. 18; Aybek vd. 2017: 453, Res. 2.

55 Heberdey vd. 1912: 54-55.

56 Heberdey vd. 1912: 52; Öztürk 2017: 442-443.

denli geniş olduğunun bir göstergesidir.⁵⁷ Podyum kaidelerinin üzerine yerleştirilen podyum frizleri, scaenae frons mimarisinin önemli bir parçasıdır. Bu elemanlar yalın ya da kabartmalı olarak karşımıza çıkar. Metropolis Tiyatrosu'nda olduğu gibi yalın podyum frizlerinin kullanıldığı diğer yapılar arasında Ephesos Tiyatrosu⁵⁸ ve Odeion'u,⁵⁹ Aphrodisias Tiyatrosu⁶⁰ ve Odeion'u,⁶¹ Miletos, Termessos ve Xanthos Tiyatrosu ile Kibyra ve Patara Odeion'u gibi Roma İmparatorluk Dönemi'nin farklı süreçlerinde inşa edilmiş yapılar bulunmaktadır. Podyum frizlerinin üzerine yerleştirilen bitiş profili ya da podyum kornişleri de scaenae frons planlamasında kullanılan bir yapı elemanıdır.⁶² Metropolis Tiyatrosu'nda kullanılan podyum kornişlerinin profil ve silme şeması bakımından benzerlerini Ephesos ve Nysa Tiyatrosu'nda görebilmek mümkündür (Fig. 19). Ephesos örneği, tiyatronun summa cavea portikosunda, MS 1.-2. yüzyıla tarihlenen bir heykel kaidesidir.⁶³ Nysa örneği ise tiyatronun MS 2. yüzyıla tarihlenen scaenae fronsunda karşımıza çıkmaktadır.⁶⁴

Korinth sütun başlığında görülen işçilik özellikleri incelendiğinde İmparatorluk Dönemi etkilerinin fazlalığı dikkat çekicidir (Fig. 20). Kalathos'un en alt sırasında yer alan akanthus yapraklarının yivlerle şeritlere ayrılması ve matkap kullanımı İmparatorluk Dönemi'nin ileri evrelerinde görülen bir özelliktir.⁶⁵ Yaprak uçlarının birbirine temas ederek üst üste oluşan köprüler kurması da özellikle İmparatorluk Dönemi'nin ikinci yarısında moda olan bir uygulamadır.⁶⁶ Fakat Metropolis örneğindeki gibi küçük ölçülere sahip Korinth sütun başlıklarında 8 akanthus yaprağının yan yana dizilmesi sonucunda yaprakların birbirine yaklaşması ve temas etmesi kaçınılmaz bir

hal almaktadır.⁶⁷ Ayrıca kalathos merkezindeki küçük ölçekli volütlerin birbirine temas etmemesi ve arada boşluk bırakılması da MS 2. yüzyılın erken örneklerinde sıklıkla karşılaşılan bir özelliktir. MS 2. yüzyıl sürecinde bölgede en kapsamlı imar faaliyetlerinin gerçekleştirildiği Ephesos'taki Korinth sütun başlıkları Metropolis örneği ile karşılaştırıldığında, Traian Dönemi'nin sütun başlıkları ile olan büyük benzerlik oldukça dikkat çekicidir.⁶⁸ Dolayısıyla Metropolis Tiyatrosu'nun birinci kat scaenae frons elemanı olan Korinth sütun başlığını, arkeolojik kontekst kapsamında değerlendirilen buluntuların da yardımıyla Traian-Hadrian Dönemi'ne tarihlendirmek mümkündür.⁶⁹

4. SONUÇ

Tiyatronun Hellenistik Dönem tabakalarında gerçekleştirilen arkeolojik kazı ve sondajlardan elde edilen küçük buluntular, yapının ilk kullanım evresine yönelik aydınlatıcı bilgiler sunmaktadır. Bunun yanı sıra, yapı elemanları ve bileşenleri de bu bilgilere katkı sağlamıştır. Skenenin Roma Dönemi'nde yeniden planlanması buradaki homojen Hellenistik Dönem kontekstinin bozulmasına sebep olmuştur. Proskenion ve skenenin iç odalarında gerçekleştirilen arkeolojik kazılarda Hellenistik ve Roma Dönemi buluntularının iç içe geçtiği görülmektedir. Tiyatro inşasının başlangıç tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak elde edilen Hellenistik Dönem malzemelerinde MÖ 2. yüzyıl seramikleri ve MÖ 2.-1. yüzyıla tarihlenen Metropolis kent sikkelerindeki yoğunluk dikkat çekicidir. Epigrafik belgeler yardımıyla da Aristonikos Ayaklanması'nın son bulunduğu MÖ 129 yılında tiyatronun var olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁰ Tüm veriler

57 Isler 2017: 672-673.

58 Heberdey vd. 1912: Taf. IV-VI.

59 Bier 2011: 41, Pl. 5.1, Pl. 54-55.

60 Chaisemartin ve Theodorescu 2017: 77-79, 113, fig. 65.

61 Bier 2008: 144-168.

62 Kadioğlu 2006: 32.

63 Styhler-Aydın 2017: 502-503, fig. 20.

64 Kadioğlu 2006: 189-192.

65 Güzel 2007: 10.

66 Başaran 1999: 33.

67 Plattner 2010: 510.

68 Plattner 2010: 510-512, 520, Taf. 195, B-A 16 (Trajan), Taf. 196, B-A 18 (Trajan), Taf. 198; Thür 2005: 161-162, 166, Taf. 122.2, 122.3, 122.4.

69 Değerli görüşleri ve katkıları için Prof. Dr. M. Kadioğlu'na teşekkür ederiz.

70 Metropolis'in Geç Hellenistik Dönemi'ne ışık tutan en kapsamlı epigrafik belge Bouleuterion kazılarında ortaya çıkarılan bir dekettir. Bu yazıt Metropolis Tiyatrosu'nda bulunmamasına rağmen tiyatronun MÖ 130'lu yıllarda var olduğunun ispatı niteliğindedir. Nitekim yazıtta, Aristonikos Ayaklanması'nda yaşamını yitiren Metropolisli Apollonios Dossier'in onurlandırma kararının tiyatrodaki, halkın önünde tellal tarafından okunması ve taçlandırılması kararı

değerlendirildiğinde MÖ 2. yüzyıl, inşa tarihi olarak kabul edilebilir. Koilon konusunda, Metropolis ile aynı teknik ve işçilik özellikleri sergileyen Ephesos Tiyatrosu'nun inşa tarihi ise MÖ 3. yüzyıl ila 2. yüzyılın ilk çeyreği olarak önerilmektedir.⁷¹

Metropolis Tiyatrosu'nun İmparatorluk Dönemi'nde geçirdiği değişimler göz önüne alındığında Batı Anadolu'daki çağdaş tiyatrolar ile birçok ortak özelliğin söz konusu olduğu görülmektedir. Dönemin mimarlık anlayışına göre yenilenen yapılarda uygulanan yöntemler, teknikler ve işçilik özellikleri detaylarda farklılık gösterse de genel plan şeması ortaktır. Roma İmparatorluk Dönemi'nde yenilenmesine rağmen Hellenistik tiyatro mimarlığının etkilerinin hala sürdüğü gözlemlenen bu karma yapılarda, batı tarzındaki tiyatro mimarisinden ayrılan çok sayıda uygulama dikkat çeker. Bu yapı tipolojisi genellikle greko-romen tipi tiyatrolar olarak sınıflandırılır.⁷² Bunun yanı sıra, Anadolu Roma Tipi olarak sınıflandırılan bir tiyatro tipolojisi, Roma İmparatorluk Dönemi'nde Anadolu'da ilk defa inşa edilen ve Hellen tiyatro mimarlık geleneğinin sürdürüldüğü tiyatrolar için kullanılmaktadır.⁷³ Fakat çoğu defa Hellenistik Dönem'de inşa edilen ve İmparatorluk Dönemi'nde orijinal özelliklerle sentezlenerek değişikliklere uğrayan Hellen tiyatroları için de bu isim tercih edilmiştir.⁷⁴ Aslına bakılırsa hem Hellenistik orijinli tiyatrolarda hem de İmparatorluk Dönemi'nde ilk kez inşa edilen tiyatrolarda görülen uygulamaların çoğu ortaktır. Kullanılan devşirme malzemeler, epigrafik belgeler ve arkeolojik kontekst buluntuları sayesinde bu tarihsel ayrımlar yapılabilmektedir.

Metropolis Tiyatrosu'nun İmparatorluk Dönemi'nin başlarında geçirdiği değişimler yakın çevresindeki kentlerde olduğu gibi MS 1. yüzyılda başlamıştır. Tiyatroya dair epigrafik veriler kısıtlı olsa da özellikle orta kentte tespit edilen yazıtlar ve kamu yapılarındaki ortak onarım ve tamirat izleri, Tiberius Dönemi'nde yaşanan MS 17 depreminden Metropolis'in de

etkilendiğini göstermektedir.⁷⁵ Bu depremin, tiyatronun yenileme sürecini ne boyutta tetiklediği kesin olarak bilinmemektedir. Fakat MS 1. yüzyıl itibariyle Anadolu'daki antik tiyatroların genelinde bir Roma etkisi ve dönüşümü moda haline almaya başlamıştır.⁷⁶ Metropolis'teki düzenleme ve yenilikler de belki bu modanın bir parçası olarak, MS 17 depreminden bağımsız olarak gelişmeye başlamıştır.

Tiyatro ve Bouleuterion'un zemine yerleştirilen grecco scritto, gri ve beyaz mermerler bu yenileme sürecinde sıkıştırılmış toprak olan zeminin yerine tercih edilmiş olmalıdır. Orkestradaki zemin levhaları arasında yer alan gri ve beyaz mermerlerin bazıları tiyatronun Hellenistik Dönem evresine aittir. Bu devşirme blokların yanı sıra, grecco scritto cinsi mermerlerin İmparatorluk Dönemi ile birlikte kentte tercih edilmeye başlaması orkestradaki yenileme süreci adına bir *terminus post quem* olarak kabul edilir. Orkestranın grecco scritto, gri ve beyaz mermerlerle kaplanması esnasında daha önce sıkıştırılmış toprak taban üzerinde yay şeklinde dizili olan soylu koltukları euripusun gerisine, koilonun ilk basamağının önüne çekilmiştir. Soylu koltuklarının yeni konumlarına sığmaması nedeniyle ilk basamakların prohedria bölümleri tıraşlanmıştır. Önlerine birer köprü taşı yerleştirilerek euripusun geçilmesi sağlanmıştır. Benzer bir durumu orkestradaki sunaklar için de söylemek mümkündür. Augustus ve Germanicus'un onurlandırıldığı üç adet silindirik formulu altların, euripus sınırlarına taşması nedeniyle kanalın içine destekleyici taşlar yerleştirilmiştir. Sunakların önceki konumları konusunda ise kesin bir ifade kullanmak mümkün değildir. Fakat euripusa taşmış olmaları mevcut konumları için üretilmediklerinin bir göstergesidir. Yazıtların dar bir alana sıkıştırılmış olması da sunaklara sonradan kazanılmış olabileceklerini düşündürmektedir.

Orkestrada gerçekleştirilen tüm bu düzenlemeler sahne binasındaki değişimin de bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Hellenistik Dönem'de 1,80 m. derinliğe sahip olan logeion, orkestradaki yenileme ile birlikte öne doğru genişletilmiştir. Proskenionda gerçekleştirilen bu köklü değişim, MS 2. yüzyılın ilk yarısında

alınmıştır; Dreyer ve Engelmann 2003: 10-11.

71 Hofbauer vd. 2017: 513-514, 521.

72 Bieber 1961: 213-220.

73 Isler 2017: 590-614.

74 Isler 2017: 616-625.

75 Meriç 1982: 52, IN 3.

76 Isler 2017: 625.

inşa edildiği düşünülen scaenae fronsun önce sahne binasındaki en kapsamlı yenilik olarak değerlendirilmektedir. MS 1. yüzyılın ikinci çeyreğine tarihlenen yeni proskenion planı, hem stratigrafik sondajlardan elde edilen buluntularla hem de mimari elemanların analogik paralelleri ile desteklenmektedir.⁷⁷ İki sıra sütun dizisi ile desteklenen logeionun zemini orkestradaki gibi gri, beyaz ve grecco sicritto mermerler ile kaplanmıştır. Logeionun orkestraya doğru genişlemesi sonucunda soylu koltuklarının Hellenistik Dönem'deki konumlarına göre sahneyi görüş açısı daralmış ve bu bağlamda yukarıda değinildiği gibi, yeni pozisyonlarına çekilmeleri elzem hale gelmiştir. Proskeniondaki yeni planlamada dikkat çeken en önemli husus ise Hellen tiyatro mimarisindeki yüksek sahne geleneğinin 2,66 m. ile sürdürülmesi olmuştur (Fig. 13-14). Bu açıdan Metropolis Tiyatrosu'nu da greko-romen ya da Anadolu Roma Tipi tiyatrolar arasında saymak yerinde olacaktır. Bu tipteki tiyatroların bir diğer özelliği olan trapezoidal proskenion planının Metropolis'te uygulanıp uygulanmadığı anlaşılabilir değildir. Ön cephedeki sütunların analemma duvarlarının arasında yer alması, trapezoidal formun uygulanmış olması halinde, Ephesos Tiyatrosu'nda olduğu gibi parados

geçişlerini oldukça daraltacağından dolayı Metropolis'te bu planlamadan kaçınılmış olabilir.⁷⁸ Proskenion yüksekliğinin Hellenistik Dönem tiyatro geleneğine göre planlamasının yanı sıra, Dorik cephe mimarisinin tercih edilmesi, Erken İmparatorluk Dönemi'nin özellikleri arasındadır.⁷⁹ Benzer şekilde Dorik cephe sütunlarının arasındaki boşlukların pinakesler ile kapatılması ve orkestra ile hyposkenion arasında giriş-çıkışı sağlayan kapılara yer verilmesi, Hellenistik Dönem etkisinin İmparatorluk Dönemi'ne taşındığını gösterir. Ephesos Tiyatrosu'nun proskenionunda gerçekleştirilen ve Geç Flaviuslar Dönemi'ne tarihlendirilen yenileme çalışmalarında benzer şekilde üç kapının Dorik cephe mimarisi ile birlikte tasarlandığı görülmektedir.⁸⁰ Proskenionun ardındaki skenenin bu süreçte nasıl bir planlamaya sahip olduğu, Hellenistik thyromata mimarisinin devam edip etmediği konusunda yeterli veri bulunmamaktadır. Fakat sahne binasındaki yeniliklerin sadece proskenion ile sınırlı kalması da pek olası görülmemektedir.

Roma Dönemi sahne binasının ikinci evresi scaenae frons ile tanımlanabilir durumdadır. Değerlendirme başlığı altında da değinildiği gibi Roma mimarlığının Hellen tiyatrolarına uyarlanan en geniş çaplı eklemesi, anıtsal cephe mimarisidir. Metropolis'te de iki katlı planlanan bir scaenae frons mimarisinin varlığı anlaşılmaktadır. Özellikle Korinth sütun başlığının stilistik incelemesi sonucu bu inşaatın MS 2. yüzyılın ilk yarısında başladığı düşünülmektedir. Scaenae fronsun ikinci kat elemanlarının sayısı oldukça kısıtlıdır. Dolayısıyla tarihlende bu yapı elemanlarından faydalanmak mümkün olmamıştır. İkinci katın mimari elemanları arasında bulunan sütunlar ve podyum geisonları form olarak birinci kat örnekleri ile aynıdır. Genellikle üç katlı scaenae frons planlamasında karşılaşılan en üst katın mimari elemanlarının daha küçük ölçülere sahip olması geleneği Metropolis'te scaenae fronsun ikinci katında uygulanmış olmalıdır. Mimari elemanların sayısındaki seyreklik nedeniyle yapıdaki mimari özelliklerin ortaya konması ve tarihlende daha fazla bu özelliklerden faydalanılması mümkün olmamıştır.

77 Proskenionun ön cephesinde kullanılan Dor düzenindeki sütun tamburları Geç Hellenistik-Erken Roma İmparatorluk Dönemi'nde karşılaşılan bir tipolojiye sahiptir. Tamburların gövdesinde pinakeslerin sabitlenmesinde kullanılan metal sürgüler için açılmış yuvalar bulunmaktadır. Bu durum Hellenistik geleneğin İmparatorluk Dönemi'nde de sürdürülmesi istendiğini göstermektedir. Tamburların alt ve üst yüzeyinde, biri merkezde diğeri ise kenarda olmak üzere ikişer adet yuvarlak formlu dübel yuvası bulunmaktadır. Dübel yuvalarının yuvarlak formu Hellenistik Dönem etkisinin sürdürüldüğünü göstermektedir. Miletos Tiyatrosu'nun Roma Dönemi'ne tarihlendirilen ima caveasının merkezinde bulunan ve prestijli konuklar için ayrılan balkonun halen ayakta olan dört sütununda da benzer dübelleme sistemine yer verilmiştir. Bkz. Krauss 1973: 63. Ayrıca Ephesos Yamaç Evler'de 2 numaralı villanın peristil avlusunda görülen yivli Dorik sütun tamburları da proskenionun ön cephe sütunları ile büyük benzerlik gösterir. Sütunların sade bir işçiliğe sahip olması, stilistik bir tarihlendirme yapmayı engellese de elde edilen bulgular sayesinde evin 1. ya da 2. evresine ait olma ihtimali üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda evin 1. evresi, Metropolis örnekleri ile çağdaş olan MS 1. yüzyılın ortasına tarihlendirilirken 2. evresi Traian Dönemi'ne verilmektedir. Plattner 2010: 516, 522-523, Taf. 199, B-A 36, B-A 37.

78 Hofbauer ve Öztürk 2017: 17, Taf. 3, Abb. 3.

79 Öztürk 2017: 485.

80 Öztürk 2017: 485.

Metropolis Tiyatrosu'nun MS 4. yüzyılın sonları ile 5. yüzyıl başlarında işlevini yitirdiği düşünülmektedir. Analemma duvarlarına inşa edilen cam atölyeleri, burada faaliyetin son bulunduğu tarihle ilişkili ham cam külçelerini ve bozuk üretim cam cürufalarını ortaya koymaktadır.⁸¹ Cam atölyelerinden ve tiyatronun farklı bölümlerinde ele geçen küçük buluntular ve sikkeler de bu tarihlerle tutarlıdır. Bu tarihten sonra kentteki birçok yapı gibi tiyatronun mimari elemanları da kireç ocaklarında değerlendirilmiş ya da spolia olarak farklı binalarda yeniden kullanılmıştır. Scaenae fronsun yapı elemanları ile koilonun özellikle üst kademesine ait mermer levhaların günümüze büyük ölçüde ulaşmamış olmasının sebebi de bu faaliyetlerdir. İlerleyen süreçte toprakla dolmaya başlayan yapının üzerine çiftlik evleri ve yeni işlikler inşa edilmiştir. Tiyatronun harabe halini almasıyla orkestra ve koilonun alt kademesi toprağa gömülmüş ve bu sayede korunmuş bir şekilde günümüze ulaşmıştır.

Teşekkür

Bu çalışma Manisa Celal Bayar Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmiştir. Proje Numarası: 2017-064. Desteklerinden ötürü teşekkür ederiz.

Kaynakça

- AKKUŞ-KOÇAK 2021: E. Akkuş-Koçak, "Glass Workshops and Glass Production in Metropolis (Ionia)", In: Orhan Sevindik (Ed.) *Annales du 21 Congrès de l'Association Internationale pour l'Histoire du Verre, 3-7 September, 2018. İstanbul, Efe Glass*, İstanbul, 245-254.
- AYBEK vd. 2009: S. Aybek, A. Ekin-Meriç, A. K. Öz, *Ionia'da Bir Ana Tanrıça Kenti Metropolis*, Homer Kitabevi, İstanbul.
- AYBEK 2016: S. Aybek, "Metropolis'te Bulunan Üç Roma Hamamı, Şehir Planlama, Mimari Özellikler ve Sosyal Kontekst Bakımından Kısa Bir Değerlendirme", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 153, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 109-124.
- AYBEK vd. 2017: S. Aybek, O. Gülbay, B. Arslan, Y. Balım, "Metropolis Arkeolojik Araştırmaları, 2015", T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, *KST 38. 1. Cilt*, Ankara, 439-456.
- AYBEK vd. 2021: S. Aybek, B. Arslan, O. Gülbay, *The Peristyle House of Metropolis*, Ege Yayınları, İstanbul.
- BAŞARAN 1999: C. Başaran, *Anadolu Kompozit Başlıkları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- BEACHAM: R. Beacham, "Playing places: the temporary and the permanent", In: M. McDonald ve M. Walton (Eds.) *The Cambridge Companion to Greek and Roman Theatre*, Cambridge University Press, Cambridge.
- BIEBER 1961: M. Bieber, *The History of the Greek and Roman Theater, 2nd ed.* Princeton, Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- BIER 2008: L. Bier, "The Bouleuterion", In: C. Ratté ve R.R.R. Smith (Eds.) *Aphrodisias Papers, 4. New Research on the City and its Monuments, JRA Suppl. 70, Journal of Roman Archaeology*, Portsmouth RI, 144-168.
- BIER 2011: L. Bier, *The Bouleuterion at Ephesos, Ephesos 9.5, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften*, Vienna.
- CHAISEMARTIN ve THEODORESCU 2017: N. de Chaisemartin ve D. Theodorescu, *Aphrodisias 8, Le Théâtre d'Aphrodisias: Les structures scéniques, Reichert Verlag*, Wiesbaden, 2017.
- DI NAPOLI 2015: V. Di Napoli, "Architecture and Romanization: The Transition to Roman Forms in Greek Theatres of the Augustan Age" In: R. Frederiksen, E.R. Gebhard ve A. Sokolicek (Eds.) *The Architecture of the Ancient Greek Theatre, Acts of an International Conference at the Danish Institute at Athens 27-30 January 2012, Monographs of the Danish Institute at Athens, Vol. 17*, Aarhus University Press, Aarhus, 365-380.
- DÖRPFELD ve REISCH 1896: W. Dörpfeld ve E. Reisch, *Das griechische Theater, Beiträge zur Geschichte des Dionysos-Theaters in Athen und anderer griechischer Theater*, Verlag Barth & von Hirst Verlag, Athens.
- DREYER ve ENGELMANN 2003: B. Dreyer ve H. Engelmann, *Die Inschriften von Metropolis, Die Derkete für Apollonios: Städtische Politik unter den Attaliden und im Konflikt zwischen Aristonikos und Rom, Teil 1*, Dr. Rudolf Halbert GMBH, Bonn.
- FERRERO 1990: D. De Bernardi Ferrero, *Batı Anadolu'nun Eski Çağ Tiyatroları*, Çev. Erendiz Özbayoğlu, İtalyan Kültür Heyeti Arkeoloji Bölümü, Ankara, 1990.
- FIECHTER 1914: von Ernst R. Fiechter, *Die Baugeschichtliche Entwicklung Des Antiken Theaters, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung*, München.
- GERKAN 1921: A. von Gerkan, *Das Theater von Priene, als Einzelanlage und in seiner Bedeutung für das hellenistische Bühnenwesen*, Verlag für praktische Kunstwissenschaft, Munich / Leipzig.

81 Akkuş-Koçak: 248-252.

- GIDER-BÜYÜKÖZER 2013: Z. Gider-Büyüközer, *Karia Bölgesi Dor Mimarisini*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- GÜZEL 2007: E. Güzel, *Side Müzesi'nde Bulunan Korinth Başlıkları*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- HEBERDEY vd. 1912: R. Heberdey, G. Niemann, W. Wilberg, *Das Theater in Ephesos, Ephesos 2*, Verlag der Alfred Hölder, Vienna.
- HOFBAUER 2017: M. Hofbauer, "Bühnen des Theaters" In: F. Krinzinger ve P. Ruggendorfer (Eds.) *Das Theater von Ephesos Archäologischer Befund, Funde und Chronologie, Ephesos 2.1*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Vienna, 39-56.
- HOFBAUER 2017: M. Hofbauer, "Hellenistisches Bühnengebäude", In: F. Krinzinger ve P. Ruggendorfer (Eds.) *Das Theater von Ephesos Archäologischer Befund, Funde und Chronologie, Ephesos 2.1*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Vienna, 26-29.
- HOFBAUER vd. 2017: M. Hofbauer - A. Öztürk - G. Styhler-Aydın, "Zusammenfassung und chronologischer Überblick", In: F. Krinzinger ve P. Ruggendorfer (Eds.) Çev. C. Leisser, *Das Theater von Ephesos Archäologischer Befund, Funde und Chronologie, Ephesos 2.1*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Vienna, 513-522.
- HOFBAUER ve ÖZTÜRK 2017: M. Hofbauer ve A. Öztürk, "Skene", In: F. Krinzinger ve P. Ruggendorfer (Eds.) *Das Theater von Ephesos Archäologischer Befund, Funde und Chronologie, Ephesos 2.1*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Vienna, 17-19.
- ISLER 2015: H. P. Isler, "Traditional Hellenistic Elements in the Architecture of Ancient Theatres in Roman Asia Minor", In: R. Frederiksen, E.R. Gebhard ve A. Sokolicek (Eds.) *The Architecture of the Ancient Greek Theatre, Acts of an International Conference at the Danish Institute at Athens 27-30 January 2012, Monographs of the Danish Institute at Athens, Vol. 17*, Aarhus University Press, Aarhus, 2015: 433-447.
- ISLER 2017: H. P. Isler, *Antike Theaterbauten. Ein Handbuch, Textband, Denkschriften der philosophisch-historischen Klasse 490. Archäologische Forschungen 27*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Vienna.
- KADIOĞLU 2006: M. Kadioğlu, *Die Scaenae Frons des Theaters von Nysa am Mäander, Forschungen in Nysa am Mäander, Band 1*, Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein.
- KRAUSS 1973: F. Krauss, *Das Theater von Milet, Das hellenistische Theater der römische Zuschauerbau. Deutsches Archäologisches Institut, Milet: Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen seit dem Jahre 1899 4.1*, Walter de Gruyter & Co, Berlin.
- MASINO vd. 2011: F. Masino, G. Sobrà, F. Gabbellone, M. Limoncelli, "Research on the Theatre at Hierapolis in Phrygia: An Integrated Approach", In: K. Heine, K. Rheidt, F. Henze (Eds.) *Von Handaufmass bis High Tech III. 3D in der historischen Bauforschung, Mainz am Rhein*, 75-81.
- MERİÇ 1982: R. Meriç, *Metropolis in Ionien, Ergebnisse einer Survey-Unternehmung in den Jahren 1972-1975*, Verlag Anton Hain, Königstein.
- MERİÇ 2021: Z. A. Meriç, "Metropolis Buluntuları Işığında Bizans ile Beylikler Arasındaki Etkileşim", In: İ. Akkaş ve M. Karakoç (Eds.) *Anadolu'da Etnoarkeoloji Araştırmaları (Prehistorik Dönemlerden Günümüze Kadar)*, Doruk Yayınları, İstanbul.
- ÖZ 2006: A. K. Öz, *Antik Dönem Meclis Binalarının Metropolis Örneğinde Araştırılması ve Korunması*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- ÖZDİLEK 2012: B. Özdilek, *Lykia'da Gün Yüzüne Yeni Çıkarılan Rhodiapolis Tiyatrosu*, 4. Boyut Tanıtım Tasarım Matbaacılık Ltd. Şti., Muğla.
- ÖZTÜRK 2017: A. Öztürk, "Das Theater in der römischen Kaiserzeit; Kaiserzeitliche Theaterfassaden", In: F. Krinzinger ve P. Ruggendorfer (Eds.) *Das Theater von Ephesos Archäologischer Befund, Funde und Chronologie, Ephesos 2.1*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Vienna, 442-447.
- PLATTNER 2010: G. A. Plattner, "Architekturdekoration", In: F. Krinzinger (Ed.) *Das Hanghaus 2 in Ephesos. Die Wohninheit 1 und 2. Baubefund, Ausstattung, Funde, Reihe: Forschungen in Ephesos, Band: VIII/8*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien: 510-519.
- PLATTNER 2010: G. A. Plattner, "Architekturdekoration", In: Friedrich Krinzinger (Ed.) *Das Hanghaus 2 in Ephesos. Die Wohninheit 1 und 2. Baubefund, Ausstattung, Funde Reihe: Forschungen in Ephesos, Band: VIII/8*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 510-524.
- POWELL 2013: L. Powell, *Germanicus: The Magnificent Life and Mysterious Death of Rome's Most Popular General*, Pen & Sword Books, South Yorkshire, Böl. 5.
- SEAR 2006: F. Sear, Roman Theatres, An Architectural Study, In: J. Bennet, J. Boardman, J.J. Coulton, D. Kurtz, R.R.R. Smith, M. Steinby (Eds.), *Oxford Monographs on Classical Archaeology*, Oxford University Press, Oxford / New York.

- STYHLER-AYDIN 2017: G. Styhler-Aydın, “Imperial Era Cavea”, In: F. Krinzinger ve P. Ruggendorfer (Eds.) Çev. C. Leisser, *Das Theater von Ephesos Archäologischer Befund, Funde und Chronologie, Ephesos 2.1, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften*, Vienna, 489-506.
- THÜR 2005: H. Thür, *Die Wohneinheit 4: Baubefund, Ausstattung, Funde, Forschungen in Ephesos, Band: VIII/6*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien.
- VARKIVANÇ 2008: B. Varkıvanç, “Antik Dönemde Çok Kanatlı Kapılar”, *Anadolu/Anatolia*, III.-IV. Ulusal Arkeolojik Araştırmalar Sempozyumu, Ek Dizi No. 2, Ankara, 323-339.
- Vitr.: *Ten Books on Architecture*, Çev. M. M. Morgan, Harvard University Press, Cambridge, 1914.

Makale Gönderim Tarihi: 29.03.2022

Makale Kabul Tarihi: 05.04.2022

BURAK ARSLAN

Orcid ID: 0000-0001-5493-6232

Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı,

İzmir/TURKEY.

burak.arslan@ege.edu.tr

SERDAR AYBEK

Orcid ID: 0000-0002-5408-2721

Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi ,Arkeoloji Bölümü,

Manisa/TURKEY.

serdar.aybek@cbu.edu.tr

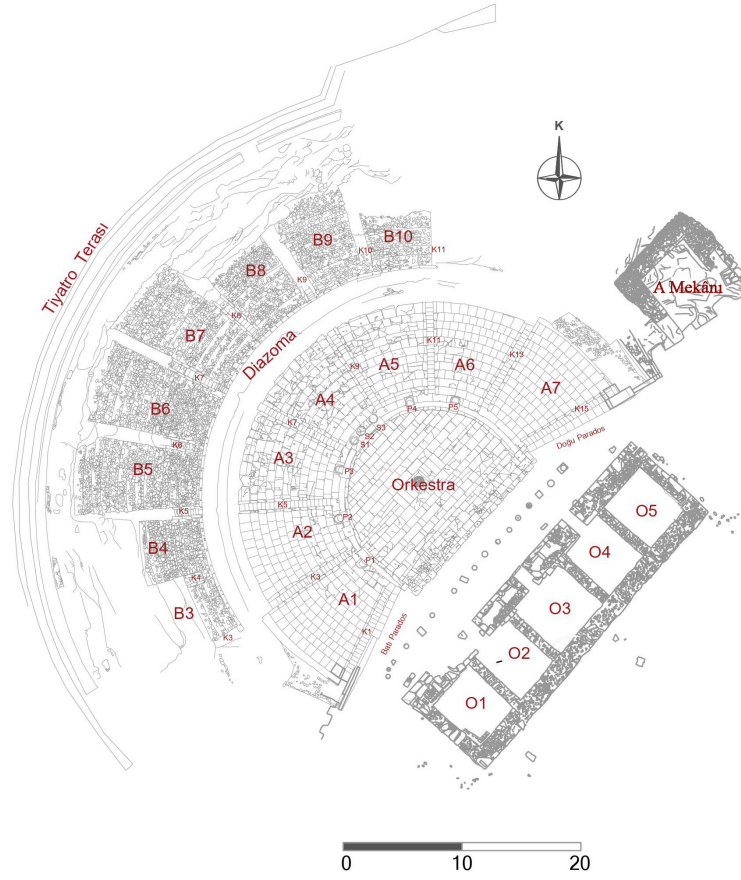

Fig. 3. Tiyatro Planı

Fig. 4. Tiyatro Hava Fotoğrafi

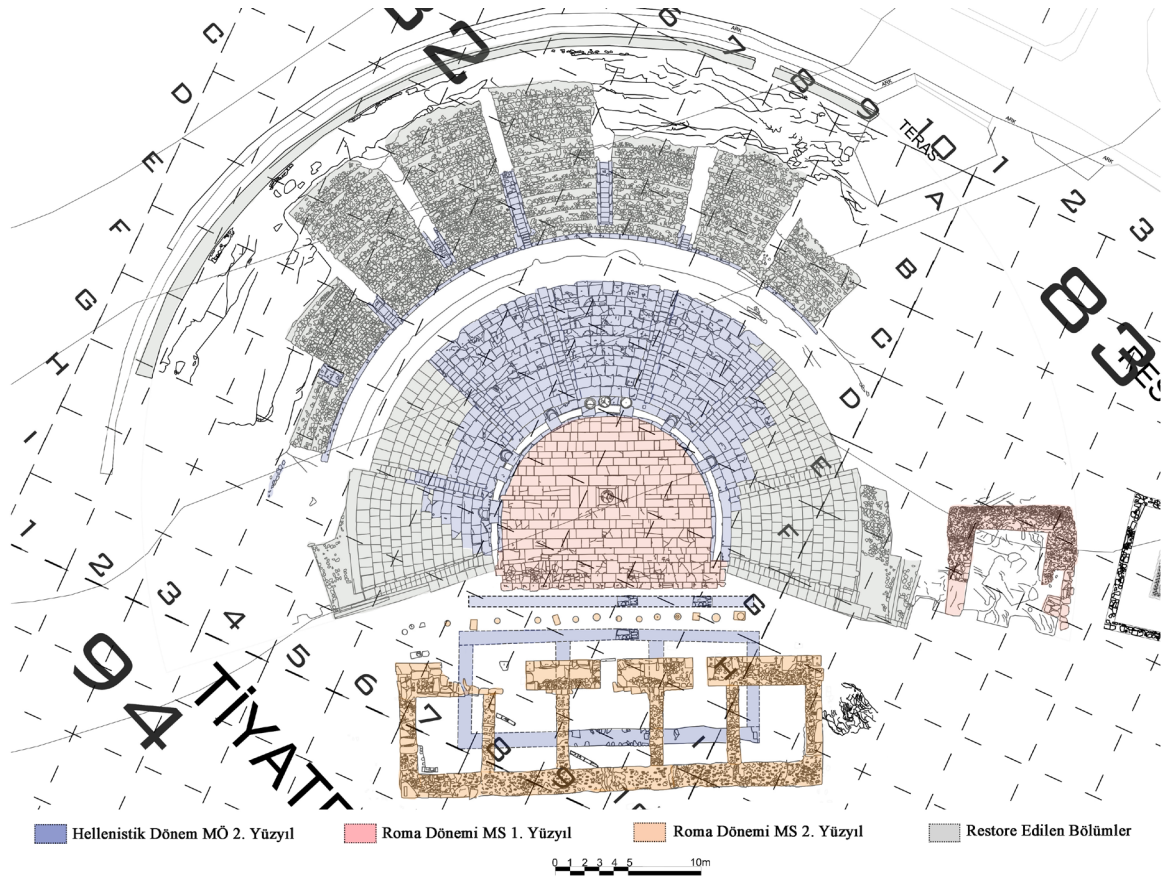

Fig. 5. Tiyatro Kronolojik Plan Şeması

Fig. 6. Proskenion Temel Duvarları

Fig. 7. Skene Doğu Yan Cephe Duvarı ve Spolia Bloklar

Fig. 8. Skene Ön Cephe Duvarı ve Spolia Profilli Konsol Blokları

Fig. 9. Proskenion Ara Sütunlar ve Spolia Sütun Tamburları

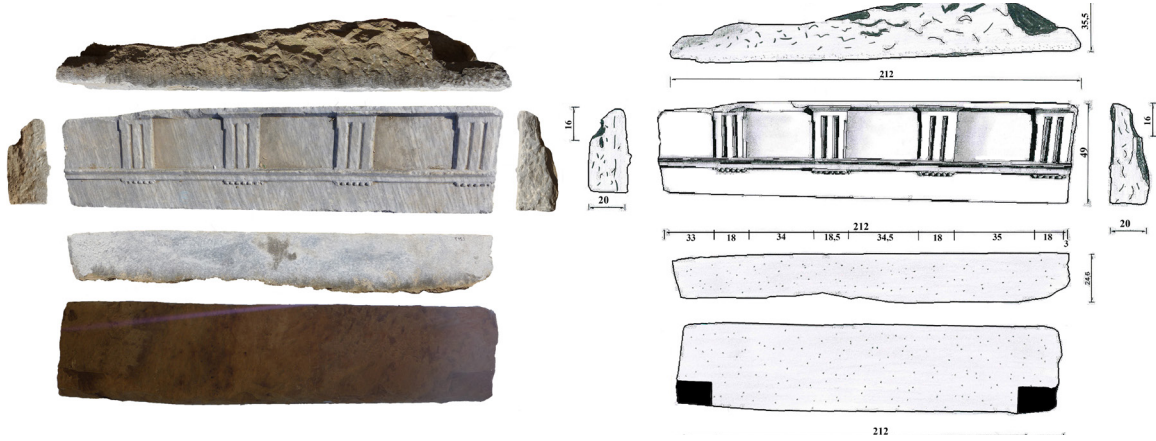

Fig. 10. Triglif-Metop Bloğu

Fig. 11. Orkestra Levhaları Arasındaki Spolia Geison-Sima Bloğu

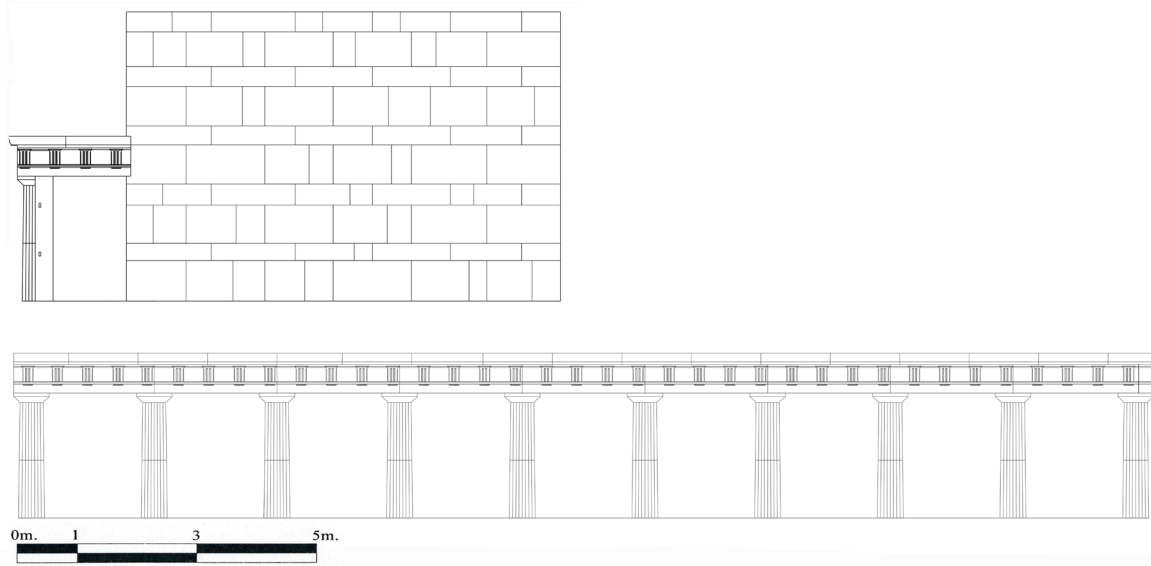

Fig. 12. Hellenistik Dönem Sahne Binası Rekonstrüksiyon Çizimi

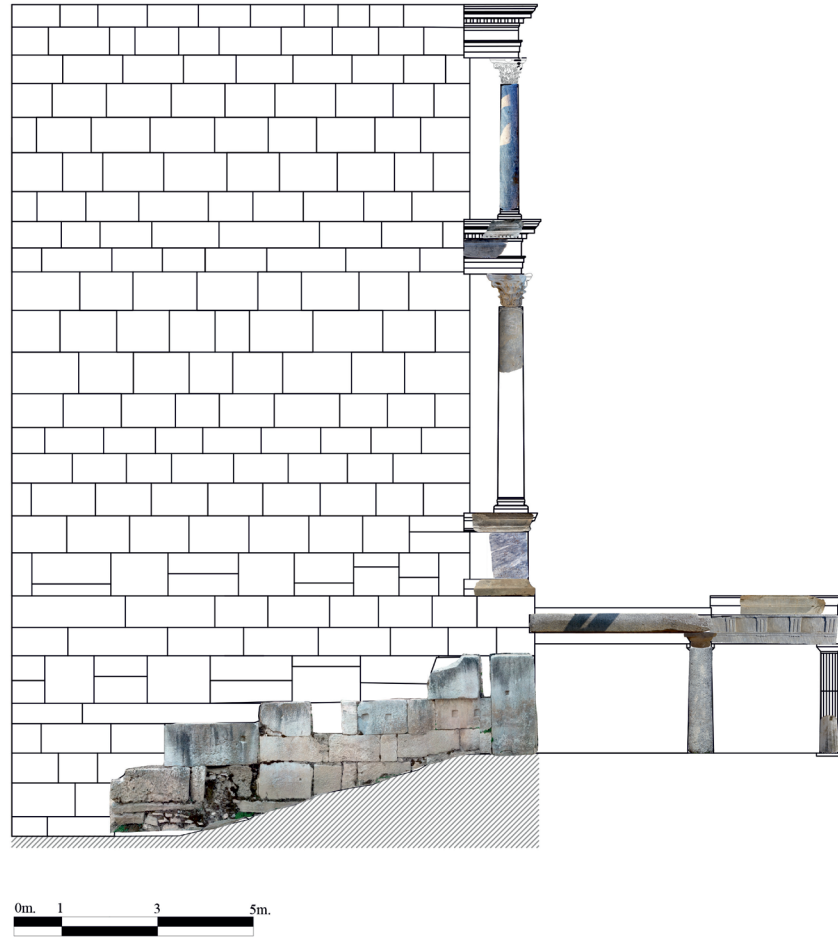

Fig. 13. Roma Dönemi Sahne Binası Yan Cephe Rekonstrüksiyon Çizimi

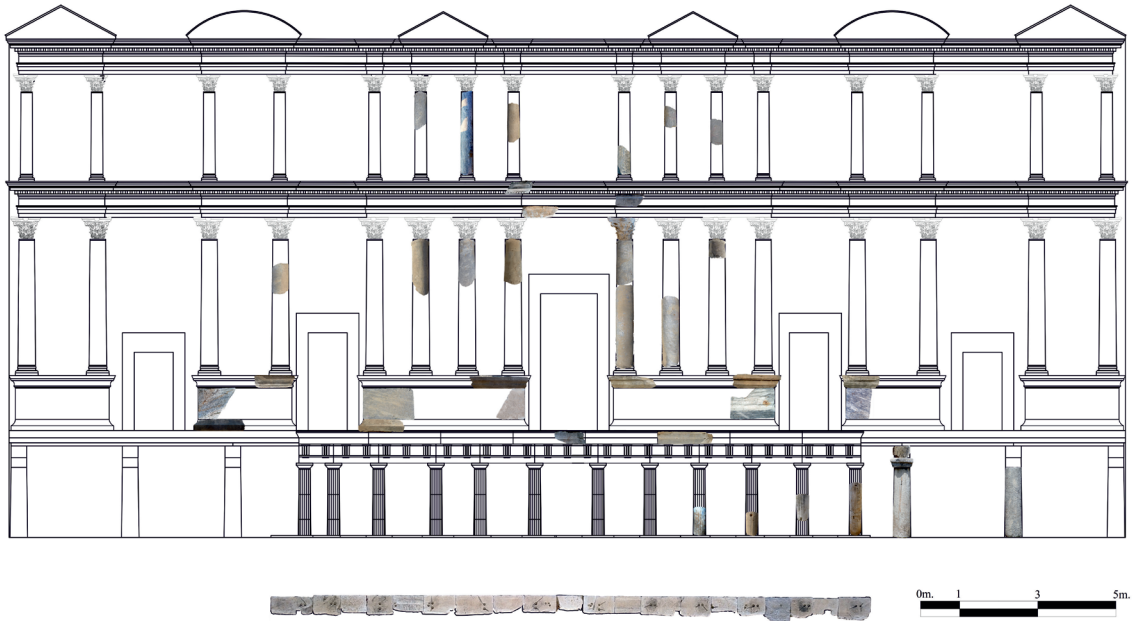

Fig. 14. Roma Dönemi Sahne Binası Ön Cephe Rekonstrüksiyon Çizimi

Fig. 15. Proskenion Ön Cephe Sütunları

Fig. 16. Proskenion Geison-Sima Bloğu

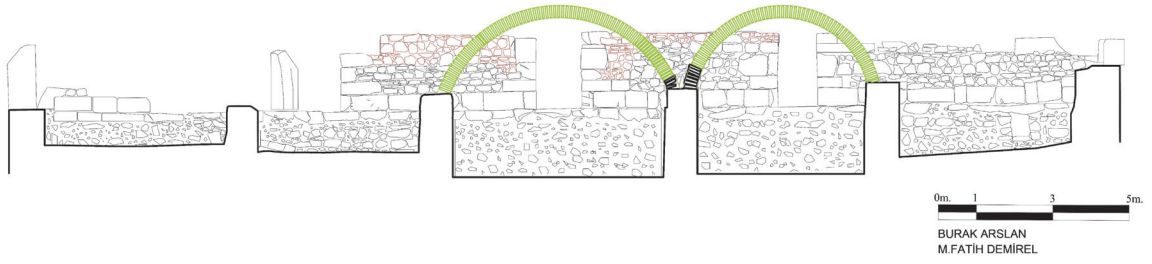

Fig. 17. Skene Odaları Kesiti ve Tuğla Tonzların Tamamlaması

Fig. 18. Oda 3 Duvarları ve Tuğla Tonz Kalıntısı

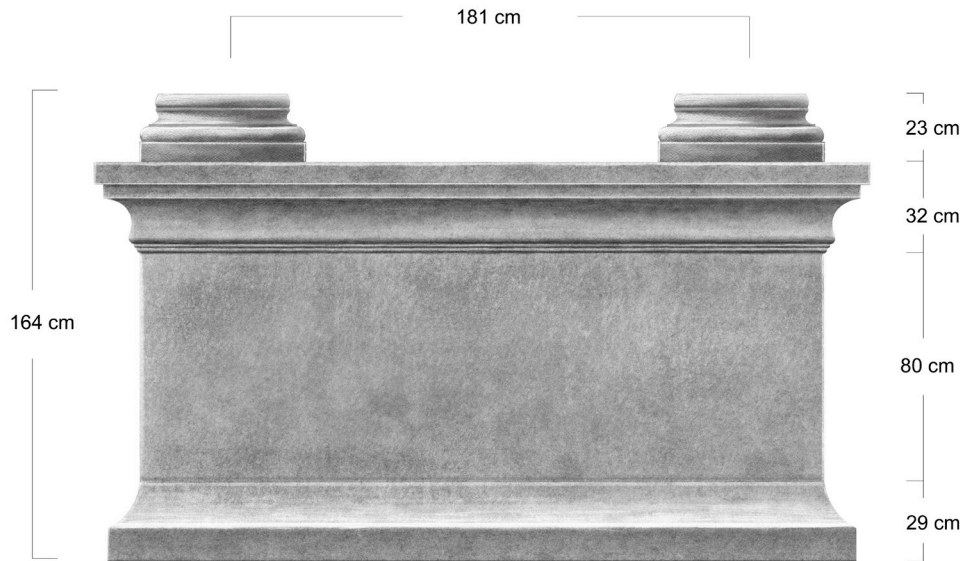

Fig. 19. Scaenae Frons Podyum Çizimi, Çizim: T. Özgür

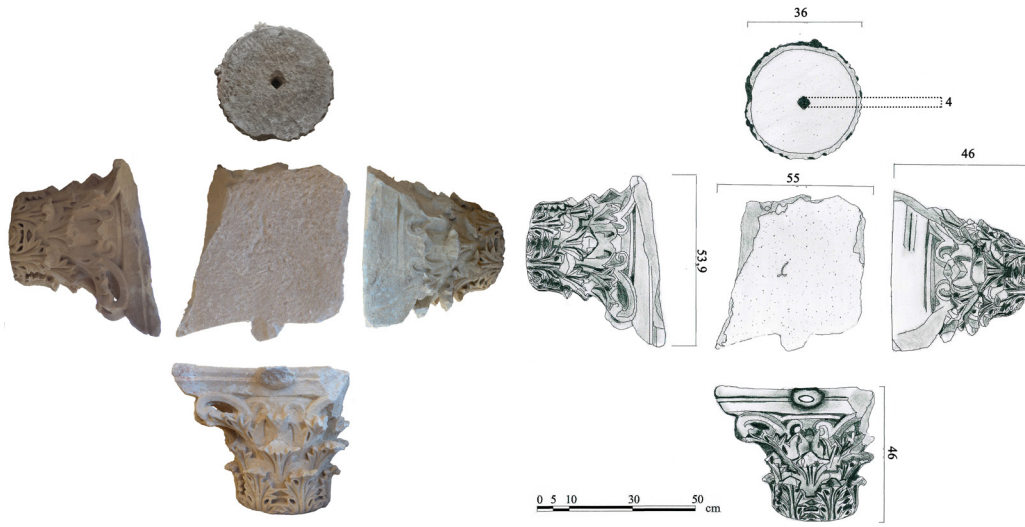

Fig. 20. Scaenae Frons'un Birinci Kat Korinth Sütun Başlığı

Fig. 21. Scaenae Frons Birinci Kat Sütunları

Prusias ad Hypium Tiyatrosu-Tonoz Örtülü Galerilere Bakış

[THE THEATRE OF PRUSIAS AD HYPIUM-OVERVIEW OF VAULTED GALLERIES]

Erkan SAĞNAK-Emre OKAN-Ahmet BİLİR

Anahtar Kelimeler

Düzce, Prusias ad Hypium, Tiyatro, Tonoz, Galeri, Roma, Hellenistik.

Keywords

Düzce, Prusias ad Hypium, Theatre, Vault, Gallery, Roman, Hellenistic.

ÖZET

Düzce ilindeki Prusias ad Hypium kenti, Bithynia Bölgesi'nin 12 kentinden biridir. Günümüzde modern Düzce'nin 8 km kuzeyindeki Konuralp mahallesi sınırları içinde kalmaktadır. Herakleia Pontika tarafından kurulduğu bilinen kent, Hellenistik Bithynia Krallığı zamanında krallığın topraklarına dâhil edilmiş ancak en parlak günlerini Roma İmparatorluk Dönemi'nde yaşamıştır. Özellikle 19. yüzyıl gezginlerince, kent hakkında verilen bilgiler önemlidir. Günümüze kadar yerleşim gören alanda kentten geriye kalan en görkemli yapı tiyatrodur. Halk arasında "kırk basamaklar" olarak bilinen bu yapıda 2013 yılından bu yana devam eden kazılar, yapının mimarisi ve kronolojisi ile ilgili değerli verileri gün yüzüne çıkarmıştır. Anadolu'da inşa edilmiş tiyatrolar arasında kendine has özellikleri ile ön plana çıkar. Üç bölümlü cavea (İma, media ve summa) ve her bir caveaya giriş sağlayan tonozlu galeriler, bu yapıyı Anadolu'daki diğer tiyatrolar içinde özgün bir konuma getirmektedir. Son kazılar sonucunda ortaya çıkarılan mimarisi ile görkemli bir geçmişi olduğu anlaşılan bu tiyatroda, makale konusu olan tonozlu galeriler, tiyatronun kullanım evrelerinin belirlenmesinde önemli unsurlar olarak ortaya çıkmaktadır. Bu kazılardan (2013-2020) elde edilen sonuçları kapsayan bu makale, yapının tonozlu galerisini baz alarak tiyatronun mimarisine yönelik yeni verileri çağdaş tiyatrolar ile kıyaslayıp, mimari detaylar ile tiyatronun inşa evrelerine yeni ve farklı bir bakışı getirmeyi amaçlamaktadır.

ABSTRACT

The ancient city of Prusias ad Hypium in Düzce was one of the 12 Bithynian cities. Today, it remains within the borders of Konuralp district which is located 8 km North of Modern Düzce. The city which was known to have been founded by Herakleia Pontica was included in the territory of the Bithynia Kingdom during Hellenistic Period, but it lived its heyday in Roman Imperial Period. The information about the city which especially given by the travelers in 19th century is important. The most significant building remaining from the ancient city which has been inhabited until today is the theatre. In this building, which is known as "kırk basamaklar/fourty steps" among the people, the excavations that have been going on since 2013 have brought to light valuable data about the architecture and chronology of the building. It has unique features among the contemporary theatres built in Anatolia. The cavea with three section (ima, media and summa) and vaulted galleries that allow it to the enter each cavea make this structure unique. In this theater, which is understood to have a magnificent past with its architecture unearthed as a result of recent excavations, the vaulted galleries, which are the subject of the article, emerge as important elements in determining the usage phases of the theater. This article, which covers the results obtained from these excavations (2013-2020), aims to bring a new and different perspective to the architectural details and the construction phases of the theater by comparing the new data on the architecture of the theater with the contemporary theaters based on the vaulted gallery of the building.

Giriş

MÖ 5 - 4. yüzyıllarda Orta Yunanistan'dan gelen kolonistler tarafından kurulduğu aktarılan (Memnon.: 41)¹ Prusias pros Hypio, daha iyi bilinen Latince ismi ile Prusias ad Hypium yerleşimi günümüzde Düzce ilinin merkeze bağlı bir mahallesi olan Konuralp Çiftepınarlar sınırları içerisinde yer almaktadır.² Erken tarihi hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olmadığımız kent, ilk olarak MÖ 279 yılında Herakleia Pontike'ye bağlı bir yerleşim olarak görülür (Memnon.: 16-17, 27).³ Zamanla Bithynia ve Herakleia krallıkları arasında birkaç defa daha el değiştiren yerleşimin bu dönemdeki ismi Kieros / Kieron'dur (Memnon.: 47).⁴ Kent MÖ 185 - 182 yılları arasında Bithynia Kralı I. Prusias tarafından ele geçirilmiş ve Prusias adı ile anılmaya başlanmıştır (Memnon.: 27, 47).⁵ Bithynia Krallığı IV. Nikomedes Philopator tarafından MÖ 74 yılında vasiyet yoluyla Roma'ya bırakıldığında Prusias ad Hypium yerleşimi de Roma egemenliğine girmiştir (Memnon.: 47).⁶ Kentin gelişmesi diğer bölge kentlerinde de olduğu gibi Roma İmparatorluk Dönemi'nde, özellikle Flaviuslar zamanında başlamış;⁷ MS 2. ve 3. yüzyıllarda da bayındırlık faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Özellikle Antoninus Pius (MS 138-161) ile Septimius Severus (MS 193-211) iktidarları arasında en parlak dönemini yaşamıştır.⁸ İlk olarak İmparator Hadrianus (MS 117-138) tarafından, daha sonra ise özellikle Severuslar Dönemi'nde, Roma ordularının doğu seferi güzergâhında

bulunması nedeniyle sıklıkla Roma imparatorları tarafından ziyaret edilmiştir.⁹ Septimius Severus, Marcus Aurelius Antoninus (Caracalla) (MS 211-217), Varius Elagabalus¹⁰ (MS 218-222) ve Severus Alexander'in (MS 222-235) bölgeden geçtikleri bilinmektedir.¹¹ MS 3. yüzyılın ikinci yarısından sonra küçülmeye başlayan kent,¹² kesintisiz olarak yerleşim alanı olmayı sürdürmüştü ve 1323 yılında Konuralp Gazi tarafından Osmanlı Devleti topraklarına dâhil edilerek Üskübü ismini almıştır.¹³ Yerleşimin ismi zamanla fatihinin adını almıştır ve günümüzde de Konuralp olarak kullanılmaya devam etmektedir.

Günümüzde modern Konuralp yerleşiminin Çiftepınar mahallesinde bulunan antik tiyatro 2013 yılından beri devam eden arkeolojik kazılar ile araştırılmaktadır. Bu kazılar ile caveanın özellikle batı bölümünün açığa çıkarılmış olması, yapının mimarisine (özellikle caveanın) yönelik tespitlerde bulunmayı kolaylaştırmış; tiyatronun restitüsyon ve üç boyutlu modelleri yapılabilmiştir.

Bu yayın, Prusias ad Hypium tiyatrosunun özellikle tonoz örtülü galerileri ile sahne binasındaki kemerlerini ele alarak tiyatronun yapı evrelerini¹⁴ tespit etmek ve çağdaşı örnekler ile kıyaslayarak bu konudaki ilk bilimsel önerileri bilim dünyasına sunmayı amaçlamaktadır. Makalede 2013-2020 yılları arasında yapılan

1 Kentte bu kuruluş söylencesi öncesinde de yerleşim yeri olduğu düşünülmektedir. Zeyrek ve Baran-Çelik 2005: 13, 27-28.

2 Bk. Friedrich Karl Dörner, Paulys Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft, Stuttgart, Alfred Druckenmüller Verlag, 1957, Band. XXIII / I, s. 1128-1148.

3 Zeyrek ve Baran-Çelik 2005: 28.

4 Perrot ve Guillaume 1872: 21.

5 Texier 2002: 140; Kınacı 2016: 38.

6 Karakuş 2020: 21; Zeyrek ve Baran-Çelik 2005: 30.

7 Yerleşimin bilinen ilk sikke darbi da İmparator Titus Flavius Vespasianus Dönemi'nde (MS 69-79) gerçekleşmiştir. Karakuş 2020: 22, 47; Zeyrek ve Baran-Çelik 2005: 65.

8 Zeyrek ve Baran-Çelik 2005: 30-31; "Kentin altın çağı MS 2. yüzyıl olarak kabul edilir." Bk. Sedef Çokay-Kepçe, "Düzce'den Hellenistik ve Roma Dönemine ait Bezemeli Buluntu Topluluğu", TÜBA-AR, 11, 2008, 135.

9 Karakuş 2020: 22-23; Zeyrek ve Baran-Çelik 2005: 31-32.

10 MS 218 yılında Elagabalus Prusias ad Hypium kentine uğradığında kentin birinci arkhon'u (*protos arkhon*) olan M. Aurelius Asklepiodotianus Asklepiades imparator ile görüşmüş ve imparator adına 5 yılda bir agonların düzenlenmesi onayını almıştır. Büyük Augusteia Antonineia ve Büyük Augusteia Severia isimli bu agonlar kentte kısa bir süre devam etmiştir. Karakuş 2020: 29.

11 Karakuş 2020: 25-26; Zeyrek ve Baran-Çelik 2005: 31-32.

12 Zeyrek ve Baran-Çelik 2005: 33.

13 Özlü 2008: 23; Texier 2002: 140.

14 Bu yayın esasen 2017-2020 yılları arasındaki çalışmalardan elde edilen sonuçları kapsamaktadır. Bu yayın hazırlandığı sırada bilimsel kazıların halen devam ettiğini belirtmekte faydalı olacaktır. Ancak söz konusu kazı dönemleri içinde yapılan çalışmalar, tiyatronun mimarisinin ve bu mimarinin evrelerinin anlaşılabilmesine olanak sağlayacak veriyi bizlere sunmuştur. Bu sebeple, cümlede "yapı evrelerinin tespiti" ifadesi kullanılabilmektedir.

kazı çalışmaları sonucunda ortaya çıkarılan tonoz örtülü mimari hem kendi içinde hem de Anadolu'daki benzeri tiyatrolar yardımı ile incelenmiştir.

Tiyatro

Kentin en büyük ve günümüze en sağlam olarak ulaşan yapısı tiyatrodur (Fig. 1.). Ana caddeler çevresinde gelişen ızgara sisteminin yamaca uygulandığı ve tiyatronun kentin sokak ve cadde dokusundan ayrı planlanarak tepe yamacına yerleştirildiği önerilmektedir.¹⁵ Buna rağmen kent planı hakkında bir bilginiz bulunmamaktadır.

Yerleştirildiği tepe yamacından güneydeki ovaya bakan cavea, çevre duvarı ile birlikte yaklaşık 95 m çapındadır ve plan olarak yarım daireyi aşmaktadır (Fig. 2).¹⁶ Cavea altyapısı doğuda ana kayanın tıraşlanarak düzeltilmesi, batıda ise kısmen moloz taşlar ve dikdörtgen kumtaşı bloklar ile oluşturulmuştur. Nadir olarak düzgün kesilmiş kireç taşı bloklar da kullanılmıştır. Altyapıda kireç harcı kullanımını görülmemektedir. Doğrudan toprak harç ile birleştirilmiş irili ufaklı moloz dolgu üzerine oturmaktadır. Cavea kanatları ise taş dolgu ile yükseltilmiş ve tonoz örtülü girişler kullanılmıştır.

İki praecinatio (diazomata) ile üç bölüme ayrılan yapının, özellikle ima cavea kısmı toprak altında kaldığı için oldukça iyi korunmuştur. Bu alandaki oturma sıraları 8 scalae (klimakes) ile 9 cuneusa (kerkides) ayrılmıştır.¹⁷ İma ve media cavea arasında, genişliği 1,90 m olan dikdörtgen formda düzgün işlenmiş taşlar ile

döşeli olan praecinatio yer alır.¹⁸ Media cavea kısmı oturma alanının en tahrip olmuş bölümdür. Burada günümüze in situ olarak ulaşan herhangi bir oturma basamağı ya da merdiven bulunmamaktadır. Ancak diğer kısımlardaki basamak yükseklikleri ile karşılaştırıldığında bu kesimin 8 scalae ile 9 cuneusa ayrıldığı ve 16 oturma sırasına sahip olduğu hesaplanmaktadır.¹⁹ Media cavea üzerinde bulunan praecinatio, onu summa caveadan ayıran ve oldukça sağlam durumdaki bir cephe duvarı ile beraber yaklaşık 2,5 m genişliğe²⁰ sahiptir. Summa caveada mevcut haliyle 17 oturma sırası bulunmaktadır ve bu alan 17 scalae ile 18 cuneusa ayrılmış olmalıdır.²¹ Summa caveadaki tüm scalae aynı düzlemde ve daha dik şekilde yerleştirilen 5 ya da 6 basamak ile praecinatioya bağlanmaktadır. Media caveada da benzer basamakların kullanıldığı, özellikle yapının doğu bölümünde bulunan kalıntılardan anlaşılmaktadır.

Summa caveanın özellikle üst basamakları oldukça zarar görmüştür. Bununla beraber 1861-1862 yıllarında Anadolu'da araştırma gezisi gerçekleştiren Perrot, en tepede 3 m aralıklarla yerleştirilmiş ya da her merdiven çifti arasında 3 adet olmak üzere sütun izleri bulmuş ve summa caveada porticus inşa edilmiş olabileceğini önermiştir.²² Ayrıca bulunan İon düzenindeki başlığın da olasılıkla bu porticusta kullanılmış olma ihtimali düşünülmüştür.²³ Summa caveada kazı çalışmaları tamamlanmadığı için porticus kullanılıp kullanılmadığı hakkında bu öneri dışında bir bilgi bulunmamaktadır.

Yamaca yaslanan Prusias ad Hypium tiyatrosu caveası yaklaşık 30° eğimlidir ve son

15 Konuya ilişkin bilgilerin yetersiz olmasına rağmen, kurulduğu coğrafi konum, mevcut modern yapıların ve yolların teraslar üzerinde konumlandırılması, ayrıca tiyatro yamacının hemen güneyindeki tarihi çeşme yapısı önünde bir Roma yolunun *pavimentumunun* küçük bir kısmının ortaya çıkarılmış olması, bu öneriyi ortaya atmamızdaki ana dayanak noktalarıdır. Ayrıca bk. Zeyrek ve Baran-Çelik 2005: 35, 41.

16 Okan 2022: (Yayım aşamasında); bu ölçüyü Perrot 74 m, Ferrero 96,5 m, Sear ise 97 m olarak hesaplamıştır. Perrot ve Guillaume 1872: 23; Ferrero1970: 125-32; Sear 2006: 359.

17 *Orkestra* seviyesine ulaşamadığı için oturma sıralarının tam sayısı bilinmemektedir. Buna rağmen Sear tarafından 20 oturma sırası olduğu önerilmiştir. Sear 2006: 359.

18 Bu mesafeye arkasında yer alan podyum duvarı da eklenirse toplam genişlik 2,25 m'ye ulaşır.

19 Okan 2022: (Yayım aşamasında).

20 İkinci *praecinatio* için kesin bir genişlik vermek mümkün değildir. Bunun sebebi hem *media cavea*'nın günümüze ulaşmamış olması hem de ikinci *praecinatio*'nun orijinal dolgu ve seviyesinin günümüze ulaşmamış olmasıdır. Ancak birinci *praecinatio*'ya ait zeminin bir kısmının tespit edilmiş olması, ikincisi için bize fikir vermektedir.

21 Okan 2022: (Yayım aşamasında); Sear, Ferrero'nun planından yola çıkarak bu sayıyı 16 olarak vermiştir. Sear 2006: 359.

22 Perrot ve Guillaume 1872: 24; Ferrero 1990: 64, 119.

23 Perrot ve Guillaume 1872: 25; Sear 2006: 359; Zeyrek ve Baran-Çelik 2005: 42.

araştırmalar ile yaklaşık 9.500 - 10.000 izleyici kapasitesine sahip olduğu anlaşılmıştır.²⁴ Tiyatronun oturma basamakları yerel kireç taşından işlenmiştir. Her basamakta ayak koyma alanı oturlan kısımdan hafifçe tıraşlanıp derinleştirilerek ayrılmıştır. Oturma basamaklarının derinlikleri 77 - 80 cm, yükseklikleri ise 37 - 39 cm arasındadır. Oturma alanının derinliği 35 cm'dir. Oturma basamaklarının ön kısımları köşeli bırakılmış, aşağıya doğru yaklaşık 10 cm sonra alt sırada oturanı rahatsız etmeyecek şekilde ayak koymak için hafif iç bükey profil işlenmiştir. Basamaklar birbiri üzerine, ön-alt kısımları gelecek şekilde yerleştirilmiştir. Scalae basamaklarının genişlikleri 68 - 73 cm, yükseklikleri ise 18 - 19 cm kadardır. Yükseklikleri bir oturma sırasına iki adet gelecek şekilde ayarlanmış ve oturma sıralarının işlenmesi ile oluşturulmuştur. Her cuneusun başı ve sonunda farklı stillerde, yüksek kabartma işlenmiş aslan ayakları şeklinde süslemeler kullanılmıştır. Üç tırnaklı ve kaslı betimlenen aslan ayakları özellikle ima caveada oldukça sağlamdır.

İzleyiciler, yarım daireden büyük bir orkestraya²⁵ sahip olan tiyatroya analemmatada açılan kemerli kapılar aracılığıyla giriş sağlamıştır.²⁶ Caveanın batı analemması doğuya göre çok daha iyi korunmuş durumdadır (Fig. 3). Düzgün kesilmiş dikdörtgen kireçtaşı bloklar ile isodomik tarzda inşa edilen bu cephe kısmen toprak altında olsa da biri orkestraya diğer ikisi oturma sıralarına ulaşımı sağlayan beşik tonoz örtülü üç adet girişe sahiptir. Bu girişlere ek olarak, en batıda genişliği 1,50 m, yüksekliği 2,87 m ve derinliği 65 cm olan bir niş kullanılmıştır (Fig. 4). Günümüze sadece 3 kemer taşı kalmış²⁷ beşik kemer tarzında üst yapıya sahip nişte kullanılan kemer taşları 3 fascia ve kyma reversa profile sahip taç ile süslenmiştir. Çok tahrip olan yastık taşı da (üzengi taşı)

benzer şekilde işlenmiş silmeler ile süslenmiştir. Analemma cephesini süslemek amacıyla yapılan ve benzeri Limyra tiyatrosunda da görülen²⁸ bu niş bir heykel ile zenginleştirilmiş ya da duvar cephesine hareket kazandırılmak için yerleştirilmiş olabilir.

Batı analemmda, ilki bu nişin 1,50 m doğusunda olmak üzere aralıkla yerleştirilen ve oturma sıralarına ulaşımı sağlayan tonoz örtülü iki vomitoria yer almaktadır (Fig. 4). Batıda yer alan ve içi halen kısmen toprak - moloz ile dolu olan vomitorium boyut olarak daha uzundur ve yukarı praecinctioya ulaşımı sağlamaktadır. 15 kemer taşı sırasına sahip beşik tonoz örtülü galerinin analemma cephesindeki kemer taşları 3 fascia ve kyma reversa profile sahip kemer taçı ile süslenmiştir. 3,65 m genişlik ve 5,94 m yüksekliğindeki bu beşik tonozlu ana galeri analemma girişinden başlayarak yaklaşık 26 m boyunca cavea altından devam ederek dik açı ile doğuya yönelir ve summa cavea ile media cavea arasındaki praecinctioya ulaşımı sağlar (Fig. 5). Vomitoriumun giriş tonozu hariç praecinctioya kadar olan kısmı tamamen çökmüştür. Bu ana galerinin merdivenli bir zemine sahip olduğu ve üst yapı örtüsünün eğik ya da konik tonoz ile değil üç ya da beş aşamada olmak üzere birbirinin üstünde basamaklanan beşik tonozlarla örtülmüş olması muhtemeldir. Nitekim benzer bir durum media cavea zemininde görülmektedir. Bu tarz basamaklı tonoz kullanımının basit bir örneği Aigai tiyatrosunda izlenebilir.²⁹ Ayrıca Termessos tiyatrosu ile Aspendos tiyatrosu aditus maximus kısımlarında görülen basamaklı tonoz kullanımının³⁰ gelişmiş örnekleri ise doğuda, Bosra tiyatrosunda bulunur.³¹ Prusias ad Hypium tiyatrosu batı vomitorium galerisinin doğu duvarında, analemma girişinden yaklaşık 6,68 m sonra çok daha dar bir galeri daha eklenmiştir. Ana galeriye 90° açı ile yerleştirilen 1,13 m genişliğinde, 2,15 m yüksekliğinde ve 3,15 m uzunluğunda, beşik tonoz örtüye sahip bu galeri günümüze oldukça sağlam ulaşmıştır.

24 Okan 2022: (Yayın aşamasında). İzleyici sayısı daha önce 3.000 - 8.400 arasında verilmiştir. Bk. Zeyrek ve Baran-Çelik 2005: 41-42; Yılmaz 2010: 166.

25 Bu alandaki kazılar tamamlanmamıştır. Sear, Ferrero'yu baz alarak *orquestra* çapını 22 m olarak vermiştir. Sear 2006: 359.

26 Oturma sıralarına ulaşım için *summa cavea* dan da giriş ya da girişler kullanılmış olabilir. Ancak bu durum *summa cavea* kazısı tamamlandığında anlaşılacaktır.

27 Orijinalde 7 kemer taşı kullanılmıştır.

28 Sağnak 2017: 138.

29 Ferrero, 1990: 135; 225, Resim 83-84; Sear 2006: 325.

30 Sağnak 2017: Lev. 19: 4, Lev. 67: 5.

31 Bu yapı Roma imparatorları Traianus ya da Severus Dönemi'ne tarihlenmektedir. Bk. Arthur Segal, *Theatres in Roman Palestine and Provincia Arabia*, Leiden, Brill, 75-76.

Bu dar galeri doğrudan media ve summa cavea arasındaki aşağı praecinctioya ulaşımı sağlayan diğer vomitoriuma bağlanmaktadır (Fig. 6).

Batı analemmadaki ikinci tonoz örtülü giriş batı vomitoriumun 3 m doğusundadır (Fig.7). 15 kemer taşı ile oluşturulmuş beşik tonoz örtülü galerinin analemma cephesindeki kemer taşları 3 fascialı ve kyma reversa profile sahip kemer tacı ile süslenmiştir. 3,65 m genişlikteki bu galeri çok düzenli olmayan kesme taşlar ile yapılmış basamaklar ile yükselerek yaklaşık 5,35 m kuzey yönüne devam etmekte ve 90° açı ile doğuya yönelerek 7,30 m sonra ima cavea ile media cavea arasındaki praecinctioya ulaşımı sağlamaktadır (Fig. 5). Bu kısımda galerinin genişliği 3,80 m'dir. Galerinin doğuya döndüğü alanda, batı duvarın ortasında yukarı praecinctioya ulaşan vomitorium ile bağlantı mevcuttur. Vomitorium L planlı yekpare bir yapıya sahip olsa da üst örtüsü farklı seviyelerde birbirinden bağımsız iki beşik tonoz ile oluşturulmuştur. Analemmadan girilen kuzey güney doğrultusundaki galerinin beşik tonozunda kullanılan kilit taşının üst yüzeyi doğu batı doğrultusundaki beşik tonozun yastık taşı olarak kullanılmıştır. Üste yerleştirilen ilk tonoz taşı sırası da alttaki kilit taşına uyacak şekilde özel olarak işlenmiştir.

Batı analemmadaki ikinci vomitoriumun 3 m doğusunda analemma duvarının içine doğru, günümüzde kabaca kare planlı görülen, 3 x 3,70 m ölçülerinde, tabanı taş döşeli küçük bir alan yaratılmıştır. Bu alana giriş, alçalan 4 basamaklı bir merdiven ile sağlanır (Fig. 8). Girişin doğu duvarında aşağıda ve yukarıda, batı duvarında ise sadece aşağıda bulunan kare delikler ile doğu duvarın üstünde bulunan bloktaki dairesel oyuğun varlığı ahşap bir kapının kullanılmış olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca günümüzde üzeri açık olarak görülen bu alanın, hemen yanındaki iki vomitoriumda olduğu gibi beşik tonoz örtülü olma ihtimali de bulunmaktadır. Çünkü aditus maximus giriş avlusunun kuzey duvarının yaslandığı media cavea tonozu duvarı üzerinde tonoz taşlarının yerleştirildiğini gösteren bir iz tespit edilmiştir.³² Ancak kazılar sırasında bu alana ait olabilecek kama kesimli kemer taşı parçalarına ulaşamamıştır. Bu kare planlı alanın

32 Okan 2022: (Yayım aşamasında).

doğu duvarında açılan ve orkestraya ulaşımı sağlayan beşik tonoz örtülü aditus günümüze tamamen sağlam ulaşmıştır. Doğu-batı doğrultusunda, 2,63 x 2,62 m ölçülerinde ve 10,50 m uzunluktaki galerinin doğu yarısında düzensiz yerleştirilen kireçtaşı plakalardan yapılmış bir zemin kaplaması vardır. Batı kısmı sökülmüş olsa da 2020 yılı kazı çalışmalarında yaklaşık 20 cm yükseklikteki bir basamakla orkestraya bağlandığı anlaşılmıştır.³³ Galeri duvarları düzenli işlenen bloklardan oluşmakta, bu blokların üzerinde hafif çıkıntılı ve kare profilli bir yastık taşı sırası ve 11 kemer taşı ile oluşturulan beşik tonoz yer almaktadır. Yastık taşı sırası ile üstünde yer alan iki sıra kemer taşında taşıma / yerleştirme amaçlı mahmuzlar tam olarak tıraşlanmadan bırakılmıştır. Tonozun orkestraya bakan cephesinde, kilit taşında çelenk ile çevrili bir kalkan kabartması yer alır (Fig. 9). Kalkanın tam ortasında çap belirlemek amacıyla kullanılmış olabilecek bir çukur halen görülür. Bu kabartma tiyatronun spor müsabakaları ya da gladyatör gösterileri için de kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir.³⁴ Beşik tonoz örtülü bu galeri, Anadolu tiyatrolarında oldukça az sayıda belgelene ve tipik bir Roma Dönemi özelliği olan tribunalia kullanımı için altyapı oluşturmuştur (Fig. 9). Günümüze büyük oranda sağlam ulaşan, kareye yakın planda yapılmış ve plaka taş döşeli tribunalia, parodos duvarında açılan 5 basamaklı dar³⁵ bir merdivene sahiptir (Fig. 10).

Tiyatronun doğu analemması kısmen toprak altındadır. Bu kısım yakın zamana kadar üzerinde bulunan konutların temel ve duvarlarının varlığı nedeniyle tahrip olmuştur. Ancak tribunalia ve altındaki tonozlu galeri ile aşağı praecinctioya açılan L planlı tonoz örtülü vomitoriumun batı cephe ile simetrik olduğu açıkça görülmektedir. Bu alanda tribunalin altından orkestraya ulaşımı sağlayan galerinin sadece tonoz taşları toprak üstünde görülmekte; kilit taşında batı cephedeki gibi bir süsleme olup olmadığı anlaşılmamaktadır. Aşağı praecinctioya açılan galerinin kuzey güney

33 Okan 2022: (Yayım aşamasında).

34 Okan 2022: (Yayım aşamasında).

35 Parodos seviyesinden tribunaliaya çıkan merdivenlerin bulunduğu koridor 1,44 m yüksekliktedir ve genişliği aşağıdan yukarıya doğru 1,57 - 1,10 m arasında değişmektedir.

doğrultusundaki tonoz örtüsü kısmen sağlam kalmış olmakla beraber halen toprak altında bulunmaktadır. Tiyatronun batı analemmanından girilen ve yukarı praecinctioya ulaşımı sağlayan tonozlu galerinin ise simetriğinin olup olmadığı burada yapılacak yeni kazıların verileri ile anlaşılacaktır.

Tiyatronun orkestra çapı 22 m'dir.³⁶ Zemine ulaşamadığı için sıkıştırılmış toprak mı ya da taş plakalarla mı kapı olduğu anlaşılammıştır. Orkestraya tribunalia altındaki beşik tonoz örtülü galeriler dışında yaklaşık 3,70 m genişlikteki üzeri açık parodoslar aracılığıyla da giriş sağlanmıştır. Batı parodosta yapılan kazılarda, koridorun dikdörtgen şekilli kireçtaşı bloklarla isodomik tarzda örülmüş duvarlarla sınırlandırıldığı görülmüştür.³⁷

Prusias ad Hypium tiyatrosunun sahne binasının doğu bölümü neredeyse çatı başlangıç seviyesine kadar ayakta. Kireçtaşı bloklardan, isodomik tarzda inşa edilen yapı dikdörtgen formdadır. 50 m uzunluk, 12 m genişlik, mevcut 6 m yüksekliğe sahip yapının doğu dış cephesinde iki adet pencere ve bir adet kapı günümüze ulaşmıştır. Sahne binası olasılıkla üç kapı (1 valva regia, 2 porta hospitalis) ve altı adet pencereye sahiptir (Fig. 11).³⁸ Scaenae frons iki kenardan kanatlarla (parascenium) sınırlandırılmıştır. Bu kanatlarda da birer kapı (versurae) bulunduğu önerilebilir. Sahne binasından günümüze ulaşan kapı ve tüm pencereler kemerlidir; dış cephelelerinde vomitoriada görülen 3 fascia ve kyma reversa profilli kemer tacı süslemesi görülmektedir (Fig. 12). Sahne binasının bodrum katının ise tamamen toprak altında olduğu için mimarisi hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.

Genel Değerlendirme:

Prusias ad Hypium tiyatrosunda analemmanda açılan kapılar ile girilen tonoz örtülü galeriler her iki praecinctioya ulaşımı sağlamaktadır (Fig. 4). Anadolu tiyatrolarında Hellenistik kökenli³⁹ bir özellik olarak tanımlanabilen to-

nozlu galeriler vasıtası ile *diazoma* (*praecinctio*) seviyesine ulaşım fikri, erken örneklerde *cavea* kanatlarında radyal ve sıklıkla simetrik olarak karşılıklı yerleştirilen beşik tonoz örtülü galeriler şeklinde kendisini göstermiştir.⁴⁰ Prusias ad Hypium tiyatrosunda olduğu gibi, daha sınırlı örnekler ile temsil edilen ve yine Hellenistik kökenli olan, *analemmda* açılan kemerli kapılardan girilerek *diazoma* (*praecinctio*) seviyesine ulaşımı sağlayan tonoz örtülü galeriler de bu kullanımın bir yansımasıdır.⁴¹ Bilinen ilk örneği MÖ 2. yüzyılda Magnesia ad Maiandros tiyatrosunda⁴² bulunan bu kullanımın kanıtlanabilen diğer örnekleri Laodikeia Batı tiyatrosu,⁴³ Nysa tiyatrosu,⁴⁴ Ephesos tiyatrosu,⁴⁵ Hierapolis tiyatrosu,⁴⁶ Nikaia tiyatrosu,⁴⁷ Miletos tiyatrosu⁴⁸ ve Myra

ve kubbe sistemlerinde inşa kolaylığı sağlaması ve yaygın kullanım göstermesidir. Bununla beraber Yunan mimarisinde kesme taşlar ile oluşturulan çok sayıda tonoz ve kemer örneği bulunmaktadır. Bk. Klaus Dornisch, *Die griechischen Bogentore: zur Entstehung und Verbreitung des griechischen Keilsteingewölbes*, Frankfurt am Main, New York, P. Lang, 1992.

40 Isler 2017 C. 1: 134, 256.

41 Isler 2017 C. 1: 121; Ferrero 1990: 44; Frézouls 1982: 398; Badie vd. 2004: 180.

42 Magnesia ad Maiandros kentinde iki tiyatro vardır. Burada bahsedilen tiyatro kentin batısında yer almakta ve daha erken döneme tarihlenmektedir. Yukarı tiyatro adı ile de bilinir. Bingöl 2007: 148; Ferrero 1970: 100; Ferrero 1990: 297, Lev. IV; Sear 2006: 342, Plan 340.

43 Hellenistik kökenli olan yapının bu alanı tarihlendirilmemiştir. Şimşek 2012: 599; Şimşek 2013: 221, 226, Resim 290. Ayrıca Bk. Celal Şimşek, "2004 Yılı Laodikeia Antik Kenti Kazısı", 27. KST, C. 1, 2006, s. 422; Celal Şimşek, "2005 Yılı Laodikeia Kazı Çalışmaları", 28. KST, C. 1, 2007, s. 456.

44 Hellenistik kökenli olan *cavea*, ilki MS 25-50 yılları arasında olmak üzere Roma İmparatorluk Dönemi içerisinde yenilikler geçirmiştir. Kadioğlu 2002: 23; İdil ve Kadioğlu 2008: 198, 220, Plan 2; Sear 2006: 346, Plan 346.

45 Heberdey vd. 1912: 12, 40, Fig. 15; Styhler 2012: 42, 50, Fig. 1.

46 Hierapolis'te iki tiyatro bulunmakta, bunlardan kent içinde olanı Roma Dönemi Tiyatrosu olarak bilinmektedir. Yayında bu tiyatrodan bahsedilmektedir. Sear 2006: 338, Plan 334; Ferrero vd. 2007: 32; Yılmaz 2010: 187; Masino ve Sobrà 2012: 210 – 211, Fig.4.

47 Öz ve Meriç 2021: 52-53; Sağnak 2017: 156.

48 Ferrero 1970: 88; Krauss 1973: 64, Plate. 12; Ferrero 1990: 63; Yılmaz 2010: 62.

36 Sear 2006: 359.

37 Okan 2022: (Yayım aşamasında).

38 Isler 2017 C.2: 641.

39 Genel düşüncede, Antik Dönem'de tonoz kullanımını bir Roma mimari özelliği olarak görülmektedir. Bunun nedeni Romalı mühendisler tarafından geliştirilen *opus caementiciumun* özellikle kemer, tonoz

tiyatrosudur.⁴⁹ Bu yapılar arasında Prusias ad Hypium'da görüldüğü şekilde, aynı *analem-mada* açılan iki farklı giriş ile iki farklı *praecinctioya* ulaşımın sağlandığı başka bir örnek yoktur. Magnesia ad Maiandros ve Nikaia tiyatrolarında *analemmadan praecinctio* seviyesine, Nysa tiyatrosunda (Fig. 13) ise *ima caveanın* orta sıralarına ulaşılmıştır.⁵⁰ Benzer kullanımın daha gelişmiş bir örneği Ephesos tiyatrosunun kuzey kanadında izlenebilir. Bu alanda *analemmadan* aşağı *praecinctioya* ulaşan galeriye ayrıca *cavea* kanadının arkasından açılan ikinci bir galeri bağlanmakta, üstteki *praecinctioya* ise kanatlardaki tonoz örtülü radyal galeriler ile ulaşılmaktadır.⁵¹ Ephesos tiyatrosuna benzer şekilde Hierapolis tiyatrosu, Miletos tiyatrosu ve Myra tiyatrolarında *analemmadan* girişi olan galeriler ile *cavea* kanadına açılan radyal yerleştirilen farklı bir galeri birleşerek *praecinctio* seviyesine ulaşımı sağlamıştır.⁵²

Görüldüğü gibi, L planlı, merdivenli ve tonoz örtülü tekil yapılar olarak ortaya çıkan bu galeriler zaman ile farklı galerilerin birbiri ile bağlanarak izleyici hareketliliğini kolaylaştırdığı ve ulaşım ağını rahatlattığı karmaşık bir hal almıştır. Özellikle büyük ölçekli bazı tiyatrolarda, farklı amaçlara hizmet eden tonoz örtülü odalar da bu ulaşım ağının içine dâhil edilmiştir. Hierapolis, Ephesos, Miletos ve Myra tiyatrolarında bu kullanım izlenebilir. Ayrıca bu örneklerin tümünde Hellenistik geleneğin yansıması olarak *cavea* kanatlarına radyal olarak yerleştirilen ve doğrudan *cavea* dışından *praecinctioya* ulaşımı sağlayan tonoz örtülü galeriler ile *analemmadan* girilen galeriler birleştirilmiştir. Bu durum özellikle tiyatroların MS 1. yüzyıl ile 3. yüzyılın ilk yarısı arasına tarihlendirilen yapı evrelerinde kendisini göstermektedir.⁵³

Magnesia ad Maiandros, Ephesos, Nikaia ve Laodikeia Batı tiyatrolarında *analemma* galerilerinin tonoz örtü tipi anlaşılacakla beraber, sağlam kalan örneklerde *analemmadaki* kapılar 7 ila 15 kemer taşı sırası ile oluşturulmuş beşik kemer / tonozdur. Nysa tiyatrosunda giriş kemeri dik bir şekilde bağlandığı beşik tonozlu galerinin uzun kenarına bir kapı şeklinde açılırken, Miletos ve Myra tiyatrolarında doğrudan beşik tonozlu galeriye giriş şeklinde kullanılmıştır. Hierapolis tiyatrosunda ise eğik bir tonozla bağlanmıştır. Miletos ve Hierapolis tiyatrolarında *analemmadaki* bu giriş galerileri *praecinctio* seviyesine açılan radyal galeriler ile 90° açı ile birleşmişlerdir. Myra tiyatrosunda da benzer bağlantı görülmekle birlikte kullanılan tonoz örtülü altyapı daha karmaşıktır. Bu yapılarda tümü beşik tonoz örtülü olan radyal galeriler *analemma* galerileri birleşim noktasında aynı düzlemde çapraz tonoz şeklinde bağlanmışlardır. Prusias ad Hypium tiyatrosunda ise yukarı *praecinctioya* çıkan galerinin en az 3 en fazla 5 ayrı basamak şeklinde yükseltilen beşik tonoz ile örtülmüş olduğu anlaşılacakla beraber *praecinctio* bağlantısı günümüze ulaşmamıştır. Aşağı *praecinctioya* ulaşımı sağlayan L planlı galeri ise beşik tonozlu üst yapıya sahiptir. Burada *praecinctioya* açılan kısım zemindeki kot farkı nedeniyle özellikle *analemmadan* girilen kısmın üzerinde konumlanmıştır. Bağlantı noktasında ise diğer örneklerdeki gibi çapraz tonoz sistemi kullanmak yerine aşağıdaki tonozun kilit taşı yukarıdaki tonozun yastık taşı seviyesine yerleştirilmiştir. Kullanılan tonoz örtüsünün yükseltilmesi için eğik tonoz yerine basamaklı şekilde üst üste kemer ya da tonoz yerleştirilmesi Aigai tiyatrosu *vomitoriumu* (Fig. 14) ile Termessos tiyatrosu *aditus maximus* kısmında görülmektedir.⁵⁴ Aspendos tiyatrosunda *aditus maximide* tonoz örtünün basamaklar şeklinde yükseltilmesi sağlanmışken farklı olarak eğik tonoz ve beşik tonoz beraber kullanılmıştır. Aigai tiyatrosu *vomitoriumu* olasılıkla MS 17 sonrasına,⁵⁵ Aspendos tiyatrosu MS 161-168 yılları arasına,⁵⁶ Termessos

49 Ferrero 1990: 137, 217, Resim 67; Sağnak 2017: 149-150.

50 Nysa tiyatrosunda ayrıca *caveanın* batı kanadına yapı arkasından ulaşımı sağlayan radyal planda başka bir tonoz örtülü galeri daha vardır. İdil ve Kadioğlu 2008: 201, 220, Plan 2.

51 Sear 2006: 336, Plan 329; Ataç 1999: 431-432.

52 Sear 2006: 74, Plan. 342. Miletos tiyatrosunun kuzey batı kanadında *analemmadan* girilen galeri karmaşık sayılabilecek tonozlu galeri ve oda dizisi ile her iki *praecinctioya* da bağlanmaktadır.

53 Sağnak 2017: 255.

54 (Çevrimiçi) <https://www.aigai.info/tiyatro.html>, 02.04.2022, Ferrero 1990: 63, 225, Res. 83-84-85; Yılmaz 2010: 143.

55 (Çevrimiçi) <https://www.aigai.info/tiyatro.html>, 02.04.2022.

56 Robertson 1943: 276; Ferrero 1970: 173; Sear 2006:

tiyatrosu *aditus maximus* ise MS 2. yüzyıla⁵⁷ tarihlenmektedir.

Prusias ad Hypium tiyatrosunda *praecinctio* seviyesine ulaşımı sağlayan galeriler düzenli işlenmiş taş blokları ile *isodomik* tarzda inşa edilmiştir. Kullanılan yastık taşı sırası duvar ile aynı hizada ve profil verilmeden bırakılmıştır. Sadece alttaki iki sırada bazı taşlar üzerinde taşıma / yerleştirme mahmuzları tıraşlanmadan bırakılmıştır. *Tribunalia* altında da benzer bloklar kullanılmasına rağmen duvar sıralarında, yastık taşı ile tonoz taşlarının bazılarında taşıma / yerleştirme mahmuzları tıraşlanmamıştır. Bu kullanım Miletos tiyatrosu doğu *analemma* galerisinin girişindeki bazı taş bloklarında da görülebilir. Prusias ad Hypium tiyatrosunda, sadece batı *tribunal* altındaki galeride dikdörtgen profilli (yaklaşık 2-4 cm çıkıntılı) yastık taşı sırası kullanılmıştır.⁵⁸ Bu yastık taşının en yakın örneği Nikaia tiyatrosunda *tribunalia* altındaki galeride görülür. Limyra ve Myra tiyatrolarında da yastık taşı sırası benzer profile sahiptir ancak ölçüsel olarak daha farklıdır. Nikaia tiyatrosunun MS 111-113 yıllarında ayakta olduğu bilinmekte⁵⁹ iken (Plin. Ep.: 39) birden fazla inşa evresi geçiren Limyra tiyatrosunun MS 141 depreminde sonra yenilediği anlaşılmıştır.⁶⁰ Benzer şekilde birden fazla inşa evresi olan Myra tiyatrosunun tonoz sistemi ise MS 3. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenmektedir.⁶¹

Tiyatrolarda özellikle önemli girişlerde kullanılan kemerlerin süslemesinin erken örnekleri Alabanda,⁶² Kibyra⁶³ ve Letoon⁶⁴ tiyatroların-

da MÖ 2. ve MS Erken 1. yüzyıl arasına tarihlenmektedir. Prusias ad Hypium tiyatrosunda *analemmadan praecinctio* seviyesine ulaşımı sağlayan galerilerin kapılarında kullanılan kemer taşları 3 *fascialı*dır ve *kyma reversa* profile sahip kemer tacı ile süslenmiştir. 3 *fascia* hem Anadolu Roma Dönemi yapılarının arşitravlarında⁶⁵ hem de kemer/tonoz olgusuna sahip tiyatroların arşivoltlarında yaygın olarak kullanılmıştır. Bu tarz süsleme Nysa ve Limyra tiyatrosunun *analemmatasında* yer alan kemerli kapılar ile Sagalassos tiyatrosu batı *analemma* kapısı ve Myra tiyatrosu doğu *analemma* kapısındaki kemerde görülmektedir.⁶⁶ Bu örneklerin tümünde arşivolt taşları ise Prusias ad Hypium tiyatrosundan farklı işlenmiştir. Prusias ad Hypium tiyatrosu arşivolt süslemesine en yakın örnek Aspendos tiyatrosunda *aditus maximus*un orkestraya açıldığı alanda kullanılmıştır (Fig. 15). Süsleme unsuru olarak *analemma* cephesinde niş kullanılmasının örneği ise Prusias ad Hypium tiyatrosu dışında Limyra tiyatrosu *analemmatasında* görülebilir (Fig. 16).

Prusias ad Hypium tiyatrosu batı *tribunalia* altındaki galeride kemer taşları süslenmeden bırakılmışlardır. Yalnızca *caveanın* batısında, *orkestraya* açılan galerinin kilit taşında çelenk ile çevrili bir kalkan kabartması işlenmiştir (Fig. 9). Kemer ya da tonozların hem yapısal hem de sembolik⁶⁷ olarak en önemli unsuru olan kilit taşının kabartmalarla süslenmesi düşüncesi oldukça yaygındır. Anadolu'daki tiyatrolarda görülen en erken örnekleri Alinda tiyatrosundadır.⁶⁸ Her ne kadar diğer örneklerde kilit taşlarında portre kabartmaları sık

367; Can 2005: 91; Small 1983: 61.

57 Sear 2006: 379; Sağnak 2017: 205.

58 Doğru *tribunal* büyük oranda toprak altında olmasına rağmen batı ile simetrik olduğu önerilebilir.

59 Öz ve Meriç 2021: 47, 69; Ferrero 1990: 13-14; Yalman 2000: 81; Sear 2006: 358; Yılmaz 2010: 165.

60 Dinstl ve Knoblauch 1999: 102-103, Res. 42; Frézouls 1982: 394; Dinstl 1986-87: 217-218; Ferrero, 1990: 15, 299, Lev. V; Knoblauch 1993: 139, 142, Fig. 3; Özbek 1993: 57; Sear 2006: 369, Plan 388; Isler 2017 C. 2: 446; Yılmaz 2010: 125.

61 Borchhardt 1975: 58, Tafel 21A-B; Isler 2017 C. 2: 510-512; Çevik ve Bulut 2010: 35, 66, Res. 42.

62 Sear 2006: 112-113, 326, Plan. 317; Ferrero 1969 C. 2: 215-216; Badie vd. 2004: 178.

63 Isler 2017 C. 2: 391-392; Ferrero, 1966 C. 1: 13-15; Sear 2006: 332, Plan. 324.

64 Le Roy 1994: 308, 320, Fig.1; Ferrero, 1970: 81; Isler

2017 C. 2: 440-442; Badie vd. 2004: 167-168, Fig. 25.

65 Alp 2006: 84.

66 Ayrıca Sagalassos tiyatrosunun batı kanadında bulunan bazı kapılarda, Letoon, Patara, Olympos ve Kastabala-Hierapolis tiyatrolarının *vomitóriasında*, Myra tiyatrosu batı *analemma* penceresinde, Ksanthos tiyatrosu *skene* binasının doğu cephesinde ve Perge tiyatrosu *skene* binasının içindeki bazı kemerlerde üç *fascialı* arşivolt süslemesi kullanılmıştır. Kibyra *odeionunda* ve Patara *Bouleuterionunda* kullanılan bazı kemerlerde de üç *fascialı* arşivolt süslemesi görülür.

67 Bk. Edmund Thomas, *Monumentality and the Roman Empire*, Oxford, Oxford University Press, 2007, 58.

68 Oldukça aşınmış olsa da birinde boğa başı, diğerinde ise amphora (?) kabartması vardır.

kullanılsa da yalnızca Hierapolis tiyatrosunun MS 1. yüzyıla tarihlenen kuzey girişinde yer alan kemerli kapı ile Aspendos tiyatrosunun *porticus*undaki bir kilit taşında bitkisel rozet kabartmaları bulunmaktadır.

Bir Roma tiyatrosunun karakteristik özelliği olan ve daha çok *praetor* ya da oyunların sergilenmesini sağlayan *magistrat*ların oturduğu alan olan *tribunalia* ilk olarak MÖ 80-75 yılına tarihlenen Pompei'deki *Theatrum Tektum*'da kullanılmıştır.⁶⁹ Oyunları izleyen halk için görsel olarak bir çekim noktası olan ve tonozlu altyapı ile yükseltile bu alanlar Anadolu'da Prusias ad Hypium, Nikaia, Aspendos, Side, Selge, Ksanthos ve Termessos tiyatrolarında bulunur. Ayrıca günümüze ulaşmamış olsa da Anazarbos tiyatrosunda varlığı önerilmektedir.⁷⁰ Bu örneklerden Aspendos tiyatrosunda *tribunaliaya* ulaşım sahne binası üzerinden, Termessos, Ksanthos ve Selge tiyatrolarında ise *cavea*daki radyal merdiven aracılığıyla sağlanmıştır. Side tiyatrosu kuzey kanadında *praecinctio* üzerinden,⁷¹ güney kanadında ise *tribunalia* arka duvarında açılan bir kapı aracılığıyla ulaşım sağlanırken, sadece Nikaia (Fig. 17) ve Prusias ad Hypium (Fig. 10) tiyatrolarında *analemma*dan dar bir merdiven ile ulaşım sağlanmıştır.⁷² Side tiyatrosunun kuzey kanadında *praecinctio* seviyesinde bulunan *tribunalia* dışındaki tüm örneklerde, *tribunalia*, altında bulunan tonozlu galerinin yüksekliğine bağlı olarak *praecinctio* seviyesinin aşağısında konumlandırılmıştır. Side, Aspendos, Termessos tiyatroları ve Ksanthos tiyatrosunun

batı kanadında bulunan *tribunalia*, kullanılan eğik (ya da konik) tonozlu galerilerin beşik tonozla döndüğü alanlar üzerine yerleştirilmişken, Ksanthos tiyatrosunun doğu kanadında bulunan örnek ile Selge, Nikaia ve Prusias Ad Hypium tiyatrolarında tamamen beşik tonozlu galerilerin üzerinde yer almaktadır. *Tribunalia* altındaki tonoz örtülü bu galerilere dışarıdan ulaşım baktığımızda Prusias ad Hypium tiyatrosuna mimari olarak en çok benzeyen örneğin Nikaia tiyatrosu (Fig. 18) olduğu görülmektedir.⁷³ Her ki yapıda da *analemma*dan girilen, kabaca kare planlı bir alan oluşturulmuş⁷⁴ ve bu alana giren izleyici *analemma* duvarına paralel yerleştirilen beşik tonoz örtülü galeri yardımıyla orkestra seviyesine ulaşmıştır (Fig. 19). Yukarıda kısaca tarihlenmelerinden bahsedilen Nikaia, Termessos ve Aspendos tiyatroları dışında Side tiyatrosu MS 2. yüzyılın ilk yarısı ya da ortalarına,⁷⁵ Ksanthos⁷⁶ ve Selge⁷⁷ tiyatroları da MS 2. yüzyıl ortalarına ya da sonlarına tarihlenmektedir.

Tarihleme Önerisi:

Prusias ad Hypium tiyatrosunun ilk inşaa tarihi kesin değildir ancak Hellenistik kökenli olduğu önerilmektedir.⁷⁸ Yamaca yaslanan, *orkestrası* yarım daireyi aşan ve üzeri açık *parados*lara sahip olan tiyatronun genel planı (Fig. 2) Hellenistik tiyatrolara benzemekte, sahne binası ile orkestra arasındaki oranın Vitruvius tarafından belirlenen Yunan tiyatrosu oranlarına uyduğu anlaşılmaktadır.⁷⁹ Ayrıca buluntu yerinin tiyatro olduğu belirtilen ve günümüzde Berlin'de sergilenen Geç Hellenistik Döneme

69 Isler 2017 C. 1: 349.

70 MS 2 ya da 3. yüzyıla ait olan tiyatro tonozlu atyapısı ile Roma etkili olarak görülmektedir. Sağnak 2017: 230-231, 251; Spanu 2001: 447; Perge tiyatrosunda da *tribunalia* kullanılmış olabilir ancak bu alanlar çok tahrip olduğu için bu düşünce sadece öneri olarak kalır. Isler 2017 C. 1: 595.

71 Side tiyatrosunda *tribunalia* kısmının zemini kısmen korunmuştur. Kuzey kanatta *tribunal* *praecinctio* seviyesinde yer alırken güney kanatta *praecinctio* seviyesinin aşağısında konumlandırılmıştır. Kuzey kanattaki *tribunalia* *praecinctio* dışında *ambulacrum* üzerinden bir giriş de olabilir. Güney kanattaki *tribunalia* ise zemin seviyesinde korunmuş olan arkadaki kapı aracılığıyla ulaşılmıştır. Bu alandan *vomitium* bir bağlantı olup olmadığı anlaşılmaz.

72 Nikaia tiyatrosunun *caveası* çok tahrip olduğu için *cavea* tarafında radyal merdiven olup olmadığı anlaşılmaz.

73 Nikaia tiyatrosunda *aditus maximus* Prusias ad Hypium örneğinden farklı olarak orkestraya iki ayrı tonozlu kapı ile açılmaktadır.

74 Günümüzde üzeri açık olan bu alanların orijinalde üzerinin tonoz örtü ile kapalı olma ihtimali bulunmaktadır.

75 Mansel 1962: 53; Mansel 1978: 208; Yorulmaz ve İzmirligil 1993: 87; Sear 2006: 377; İzmirligil 2012: 92. Ferrero ise MS 2. yüzyılın son çeyreğine tarihlendirilmektedir. Ferrero 1970: 142.

76 Courtils 2003: 62; Sear 2006: 380; Ayrıca Bk. Aytaç Dönmez, Ksanthos Tiyatrosu, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2022.

77 Machatschek 1977: 185; Machatschek ve Schwarz 1981: 80.

78 Okan 2022: (Yayım aşamasında); Isler 2017 C.1: 590.

79 Okan 2022: (Yayım aşamasında).

ait bir kabartmanın⁸⁰ varlığı da (Fig. 20) ilk inşa tarihinin Hellenistik Dönem olabileceğini düşündürmektedir. Bölgede ilk araştırmaları yapan Perrot ve Guillaume Prusias ad Hypium tiyatrosunu Augustus Dönemi'ne tarihlenmiştir.⁸¹ Ferrero yapı mimarisi ve bazı süsleme öğelerine dayanarak bu tarihi kabul etmektedir.⁸² Sear ve Isler de yayınlarında⁸³ Ferrero'nun plan ve tarihlenmesini baz almışlardır. Günümüzde devam eden kazılar da önceki araştırmacıların önerdiği MÖ 1. yüzyıl sonu ile MS 1. yüzyıl arasını ilk inşa tarihi olarak doğrulamaktadır.⁸⁴ Tiyatronun sahne binası ise Ferrero tarafından MS 200 yıllarına tarihlenmekle⁸⁵ beraber, özellikle son kazılarda bulunan mimari elemanların detayları, bu alanda imparator Hadrianus Dönemi sonu Antoninler Dönemi başında bazı yenilemeler yapıldığını ortaya çıkarmıştır.⁸⁶ Ayrıca sahne binasının güney duvarında, neredeyse tüm cephe boyunca tek satır olarak işlenen *Iulius Proklos* yazıtının Hadrianus Dönemi'ne ait olduğu yakın zamanda Mustafa Adak tarafından belirlenmiştir.⁸⁷ Böylece sahne binasının bu dönemde yenilendiği açıkça anlaşılmıştır.

Konumuz olan Prusias ad Hypium tiyatrosundaki tonoz örtülü galerilerin ilk örnekleri Hellenistik Dönem'de ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte tiyatronun farklı seviyelerine, birbiri ile bağlantılı birden fazla galeri kullanılarak ulaşım fikri Magnesia ad Maiandros, Nysa ya da Laodikeia Batı tiyatrosu gibi tekil bir girişten izleyici dolaşımını sağlamaya odaklanan Hellenistik geleneği yansıtan tiyatrolar ile benzerlik göstermektedir. Bu kullanım daha çok MS 1. yüzyılda Ephesos tiyatrosu ile başlayan ve MS 2. yüzyılda Hierapolis ve Miletos tiyatroları ile sonrasında ise Myra tiyatrosunda görülen daha gelişmiş örnekleri akla

getirmektedir. Her ne kadar bu tiyatroların tümünde altyapılar tonoz örtülü galeri ve odalar ile donatılmış olsa da bu durumun yapıların kent planındaki konumu ve inşa edildikleri topografya ile de ilgili olduğu anlaşılmaktadır.

Prusias ad Hypium tiyatrosunda beşik tonoz tipi kullanılmıştır. Ancak yukarı *praecinctioya* ulaşımı sağlayan 26 m uzunluğundaki galeride beşik tonoz basamaklı şekilde yükseltilmiştir. Basamakla yükseltilem tonoz kullanımının örnekleri Aigai, Termessos ve Aspendos tiyatrolarında görülmektedir. Aigai tiyatrosunda sadece *vomitoriumun* batı ucunda çok sınırlı bir alanda görülen kullanım MS 2. yüzyılda Termessos ve Aspendos⁸⁸ tiyatrolarının *aditus maximus* bölümlerinde görülmektedir.

MS 2. yüzyılda yenilenen sahne binasının kemer taşlarındaki 3 *fascia* ve *kyma reversa* profilli kemer tacı süslemesi aynı cepheye bakan *analemmadaki* galeri girişlerinde de kullanılmıştır. Görsel bütünlüğün bozulmaması adına daha geç yapılan kısmın erken örneğe öykünmesi olasıdır. Ancak aynı süslemenin Aspendos tiyatrosunda *aditus maximi* üzerinde kullanılması bu süslemenin MS 2. yüzyılda yapılmış olma ihtimalini güçlendirmektedir. Ayrıca *analemma* cephesinde kemerli bir niş kullanımının ikinci örneğinin MS 2. yüzyılda yenilenen Limyra tiyatrosunda bulunması da bu düşünceye destek olmaktadır.

Yapının önemli bir özelliği olan *tribunalia* ise Anadolu'da MS 111-113 arasında ayakta olduğu bilinen Nikaia tiyatrosu hariç, MS 2. yüzyıl ortaları ya da ikinci yarısına ait sınırlı sayıda tiyatrodaki izlenebilir. Bilinen örnekler arasında, *analemmadan* giriş kısmı ile bu alandan başlayan ve doğrusal şekilde *tribunalia* altından geçerek orkestraya ulaşımı sağlayan beşik tonoz örtülü galeri kullanılması, bu galerideki tonozun yastık taşı profili ve *tribunalia* kısmına ulaşımı sağlayan dar basamaklar Nikaia tiyatrosu ile büyük benzerlik göstermektedir.

Tüm bu örneklerin varlığı *caveanın*, en azından tonozlu galerileri ve *tribunalia* kısmının MS 2. yüzyıl içerisinde yapılmış olduğunu düşünmemize neden olmaktadır. Ayrıca sahne binasındaki kemer taşlarında kullanılan

80 Bk. Carl Blümel, "Drei Weihreliefs an die Nymphen," *Theoria*, Festschrift für W. H. Schuchardt-Deutsche Beitrage zur Altertumswissenschaft, 1960 27f, Fig. 3. Berlin env. 1841. Yükseklik 0.31 m; Genişlik 0.43 m; Kabartma yüksekliği 0.05 m'dir.

81 Perrot ve Guillaume 1872: 25.

82 Ferrero 1970: 131.

83 Sear 2006: 359; Isler 2017 C. 1: 590.

84 Okan 2022: (Yayın aşamasında).

85 Ferrero 1970: 131; Sear 2006: 359.

86 Okan 2022: (Yayın aşamasında).

87 Adak 2021: 95-100.

88 Aspendos tiyatrosunda 27 m olan *aditus maximi* uzunluğu Prusias ad Hypium örneğine ölçüsel olarak çok yakındır.

süslemenin *analemmadaki* girişlerde de kullanılmış olması ve bu alanın yazıt yardımıyla kesin olarak tarihlendirilmesi, Hadrianus Dönemi'nde gerçekleştirilen yenilemenin *caveayı* ya da *cavea* kanatlarını da kapsaması olma ihtimalini düşündürmektedir. Bundan sonra yapılacak bilimsel kazı çalışmaları ile bu düşüncenin gerçekliği anlaşılacaktır.

Kaynakça

Antik Kaynaklar

- Memnon: (=Memnon) Peri Herakleias / Herakleia Pontike Tarihi, (Çev. Murat Arslan), İstanbul, 2007.
- Plin. Ep.: (=Plinius, Epistulae) Genç Plinius'un Anadolu Mektupları, (Çev. Ç. Dürüşken, E. Özbayoğlu), İstanbul, 2001.

Modern Kaynaklar

- ADAK 2021: M. Adak, "Das Bühnengebäude Von Prusias Ad Hypium Und Seine Bauinschrift", *Asia Minor* 1, 95-100.
- ALP 2006: A. O. Alp, *Pisidia Bölgesi Roma Dönemi Bezemeli Mimari Elemanları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- ARSLAN 2007: . M. Arslan, *Memnon Herakleia Pontike Tarihi (Peri Herkleias)*, Odin Yayıncılık, 2007.
- ATAÇ 1999: İ. Ataç, "Das Antike Theater von Ephesos. Grundlagen des Projektes Raum forshung und Restaurierung", H. Friesinger - F. Krinzing (Ed.), *100 Jahre Österreichische Forschungen in Ephesos - Akten Des Symposions Wien 1995*, Viyana, 429-434.
- BADIE vd. 2004: A. Badie, S. Le Maitre, J-C, Moretti, "Le Theatre du Letoon de Xanthos. Etat des Recherches", *Anatolia Antiqua* 12, 145-182.
- BİNGÖL 2007: O. Bingöl, *Magnesia on the Meander*, Çev. A. Çalık Ross, J. Ross, İstanbul.
- BORCHHARDT 1975: J. Borchhardt, "Das griechisch-römische Theater von Myra", J. Borchhardt (Ed.), *Myra - Eine Lykische Metropole in antiker und byzantinischer Zeit*, Berlin, 57-59.
- CAN 2005: B. Can, "Antoninler dönemi baroğu ışığında Aspendos tiyatrosu bezemeleri", *Adalya* 8, 89-119.
- COURTILS 2003: J. des Courtils, *Ksanthos ve Letoon Gezi Rehberi*, İstanbul.
- ÇEVİK ve BULUT 2010: N. Çevik, S. Bulut, "İkinci Kazı Sezonunda Myra ve Limanı Andriake", N. Çevik (Ed.), *Arkeolojisinden Doğasına Myra / Demre ve Çevresi*, Antalya, 25-118.
- DINSTL 1986-87: A. Dinstl, "Bauornamentik am Theater von Limyra", *Jahreshefte Des Österreichischen*

Archäologischen Institutes In Wien 57, 141-220.

- DINSTL ve KNOBLAUCH 1999: A. Dinstl, P. Knoblauch, "Limyra Tiyatrosu - Kültürel Yaşamın Merkezi", J. Borchhardt (Ed.), *Limyra - Zemuri Taşları*, Çev. G. Yüner, İstanbul, 100-104.
- FERRERO 1966-1969-1970: D. De Bernardi Ferrero; *Teatri Classici in Asia Minore*, Cilt. 1-2-3, Roma.
- FERRERO 1990: D. de Bernardi Ferrero, *Batı Anadolu'nun Eski Çağ Tiyatroları*, Çev. E. Özbayoğlu, Ankara.
- FERRERO vd. 2007: D. De Bernardi Ferrero, G. Ciotta, P. Pensabene, *II teatro di Hierapolis di Frigia*, Cenova.
- FRÉZOULS 1982: E. Frézouls "Aspects de l'histoire architecturale du théâtre romain", *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* 2/12-1, 343-441.
- HEBERDEY vd. 1912: R. Heberdey, G. Niemann, W. Wilberg, *Das Theater in Ephesus*, Viyana.
- ISLER 2017: H. P. Isler, *Antike Theaterbauten*, 3 Cilt, Viyana.
- İDİL ve KADIOĞLU 2008: V. İdil, M. Kadioğlu»2006 Yılı Nysa Kazı ve Restorasyon Çalışmaları», *KST* 29.2 II, Ankara, 197-226.
- İZMİRLİGİL 2012: Ü. İzmirligil, "The Theatre at Side", F. Masino, P. Mighetto, G. Sobrà, Galatina (Ed.), *Restoration and Management of Ancient Theatres in Turkey*, 89-102.
- KADIOĞLU 2002: M. Kadioğlu, *Die Scaenae frons des Theaters von Nysa am Mäander*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Albert-Ludwigs Üniversitesi, Freiburg.
- KARAKUŞ 2020: O. S. Karakuş, "Severus Hanedanı Dönemindeki Parth Seferleri Sırasında Prusias Ad Hypium Kenti", A. Ertuğrul, F. Yaşa (Ed.), *Konur Alp Gazi ve Düzce Tarihi Sempozyumu, 23-24 Kasım 2018*, Düzce, Bildiriler, Ankara, 15-37.
- KINACI 2016: M. Kınacı, "Kral I. Prusias'ın Yayılmacı Politikası", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 39, 27-43.
- KNOBLAUCH 1993: P. Knoblauch, "Betrachtungen Zu Den Theatern Von Limyra und Arykanda", *Akten Des II. Internationalen Lykien-Symposions Wien, 6.-12. Mai 1990*, Band. II, Viyana, 137-148.
- KRAUSS 1973: F. Krauss, *Das Theater von Milet*, Berlin.
- LE ROY 1994: C. Le Roy, "Activites de la Mission Archéologique Française de Xanthos-Letoon en 1991 et 1992", *KST* 15.2, Ankara, 303-323.
- MACHATSCHEK 1977: A. Machatschek, "Baugeschichtliche Forschungen in Selge (Pisidien)", *Forschungen und Berichte*, 18, 177-185.
- MACHATSCHEK ve SCHWARZ 1981: A. Machatschek, M. Schwarz, *Bauforschungen in Selge*, Viyana.
- MANSEL 1962: A. M. Mansel, "Side Tiyatrosu", *Bulleten* 26/101, 45-56.
- MANSEL 1978: A. M. Mansel, *Side - 1947-1966 Yılları Kazıları ve Araştırmalarının Sonuçları*, Ankara.

- MASINO ve SOBRÀ 2012: F. Masino, G. Sobrà, “Ricerche e interventi nel Teatro”, F. D’Andria, M. P. Caggia, T. Ismaelli (Ed.), *Hierapolis di Frigia - Le Attività Delle Campagne di Scavo e Restauro 2004-2006*, İstanbul, 207-234.
- OKAN 2022: E. Okan, “Prusias Ad Hypium Antik Tiyatrosu: Yeni Kazılar, İlk Veriler”, *Höyük* (Baskıda).
- ÖZ ve MERİÇ 2021: A. K. Öz, A. E. Meriç, *İznik Roma Tiyatrosu*, İstanbul.
- ÖZBEK 1993: H. Y. Özbek, “Die Bühnenhäuser Der Theater in Lykien”, *Akten Des II. Internationalen Lykien - Symposions Wien, 6.-12. Mai 1990*, Band. II, Viyana, 55-58.
- ÖZLÜ 2008: Z. Özlü, *Batı Karadeniz’de Antik Bir Osmanlı Kenti: Prusias Ad Hypium, Üskübü (Konuralp)*, İstanbul.
- PERROT ve GUILLAUME 1872: G. Perrot, E. Guillaume, *Exploration Archéologique de La Galatie et de Bithynie, d’une partie de la Mysie, de la Phrygie, de la Cappadoice et du Pont*, Paris.
- ROBERTSON 1943: D. S. Robertson, *A Handbook of Greek and Roman Architecture*, Cambridge.
- SAĞNAK 2017: E. R. Sağnak, *Anadolu Tiyatrolarında Tonoz*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- SMALL 1983: D. B. Small, “Studies in Roman Theater Design”, *AJA* 87/1, 55-68.
- SEAR 2006: F. Sear, *Roman Theatres. An Architectural Study*, Oxford.
- SPANU 2001: M. Spanu, “Teatri ed Edifici da Spettacolo in Cilicia”, *Varia Anatolica* 13, 445-477.
- STYHLER 2012: G. Styhler, “Building Research and New Paths for Use by Visitors at the Theatre of Ephesus”, F. Masino, P. Mighetto, G. Sobrà (Ed.), *Restoration and Management of Ancient Theatres in Turkey, Galatina*, 41-55.
- ŞİMŞEK 2012: C. Şimşek, «Laodikeia Batı Tiyatrosu», B. Söğüt (Ed.), *Stratonikeia’dan Lagina’ya - Ahmet Adil Tirpan Armağanı*, İstanbul, 597-612.
- ŞİMŞEK 2013: C. Şimşek, *Laodikeia*, İstanbul.
- TEXIER 2002: C. Texier, *Küçük Asya. Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, 3 Cilt, Çev. Ali Suat, Ankara.
- YALMAN 2000: B. Yalman, *İznik - Nikaia*, İstanbul.
- YILMAZ 2010: Y. Yılmaz, *Anadolu Antik Tiyatroları*, İstanbul.
- YORULMAZ ve İZMİRLİGİL 1993: M. Yorulmaz, Ü. İzmirligil, “The Antique Theatre of Side”, *Public Assembly Structures From Antiquity to Present*, İstanbul, 87-94.
- ZEYREK ve BARAN-ÇELİK 2005: T. H. Zeyrek, G. Baran-Çelik, *Prusias ad Hypium (Kieros)*, İstanbul.
- <https://www.aigai.info/tyatro.html>, (Çevrimiçi) 02.04.2022.

Makale Gönderim Tarihi: 17.12.2021

Makale Kabul Tarihi: 04.04.2022

ERKAN SAĞNAK

Orcid ID: 0000-0001-8239-9737

İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
İstanbul/TURKEY.

e.sagnak@yahoo.com

EMRE OKAN

Orcid ID: 0000-0002-3838-6039

Düzce Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Arkeoloji Bölümü,

Düzce/TURKEY.

emreokan@duzce.edu.tr

AHMET BİLİR

Orcid ID: 0000-0001-7493-383X

Düzce Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Arkeoloji Bölümü,

Düzce/TURKEY.

ahmetbilir@duzce.edu.tr

Fig. 1. Prusias ad Hypium tiyatrosu hava fotoğrafı, güneyden bakış.

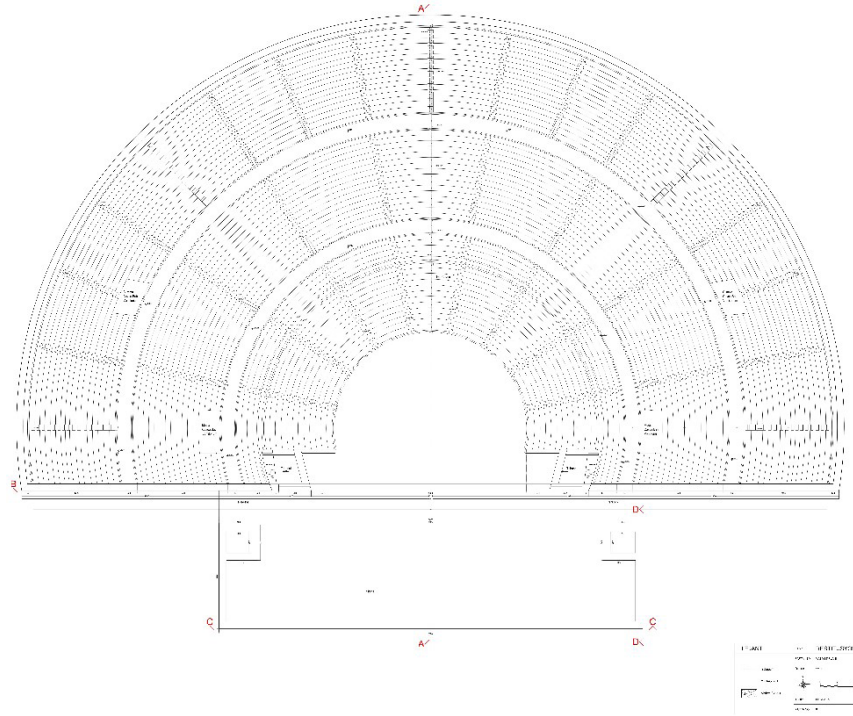

Fig. 2. Prusias ad Hypium tiyatro planı - Okan 2022.

Fig. 3. Batı analemma ve oturma basamaklarına ulaşımı sağlayan vomitoria.

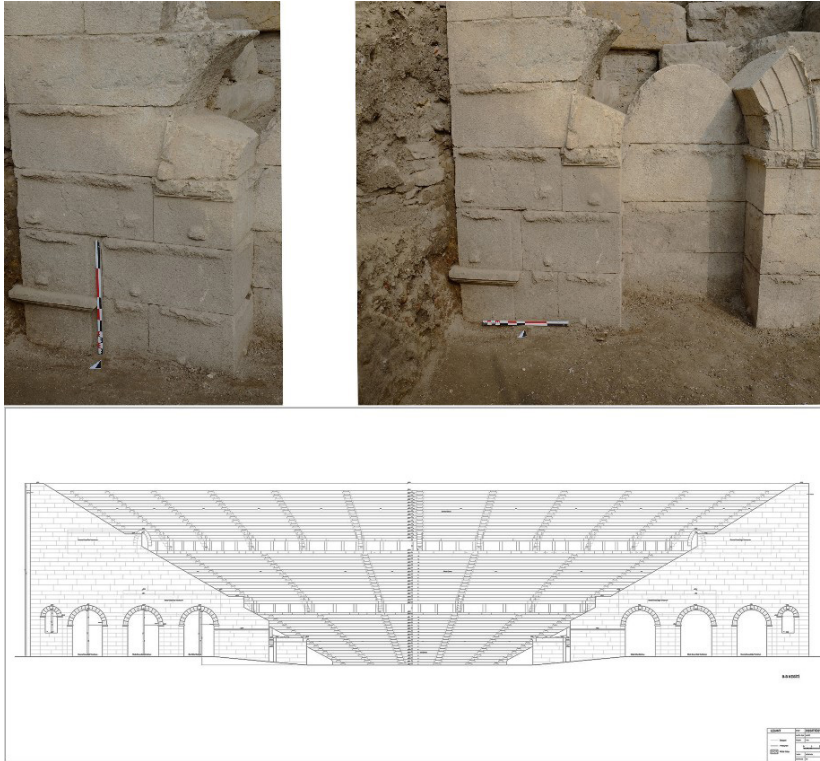

Fig. 4. Batı analemmada bulunan niş ve tiyatro cephe çizimi - Okan 2022

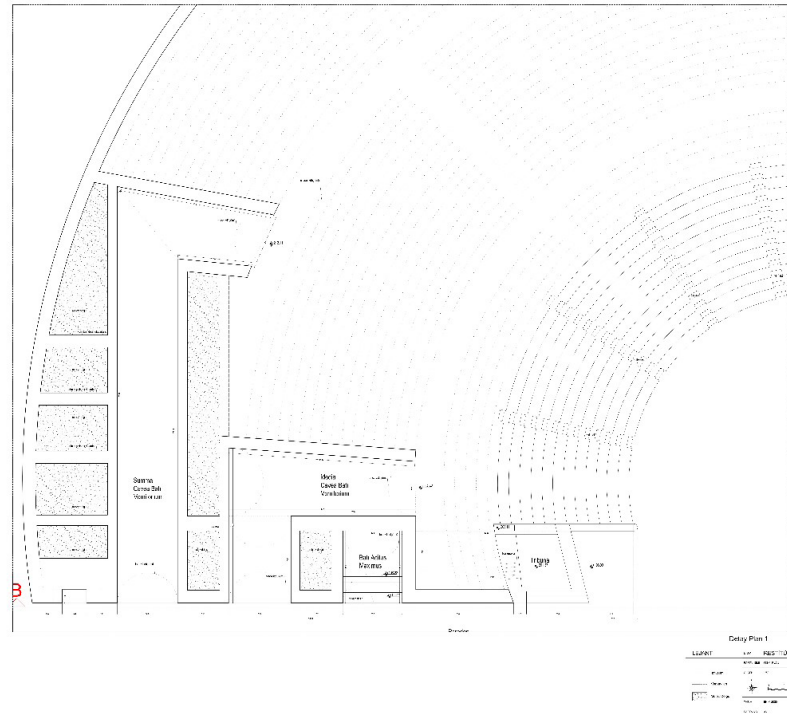

Fig. 5. Prusias ad Hypium tiyatrosu planı. Batı bölümde cavealara girişi sağlayan L planlı tonoz örtülü galeriler.

Fig. 6. Cavea batı kanadı, vomitoria bağlantı galerisi, batıdan bakış.

Fig. 7. Batı analemma, media cavea girişinde tonoz kullanımı.

Fig. 8. Batı ima cavea tonozlu galeri girişi ve avlusu.

Fig. 9. Batı tribunal ve altındaki tonoz örtülü galeri.

Fig. 10. Batı parodostan tribunala çıkan basamaklar.

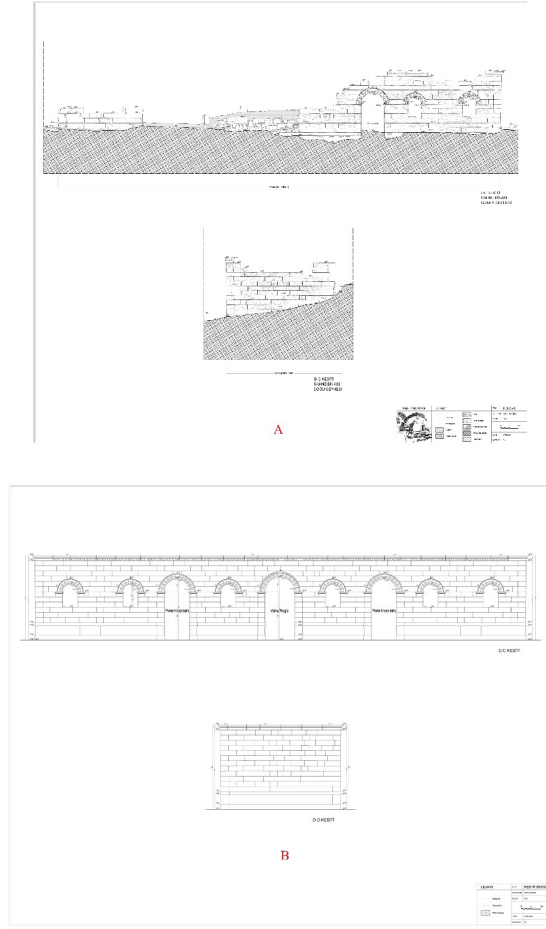

Fig. 11. Sahne binası rölöve ve restitüsyonu - Okan 2022

Fig. 12. Sahne binası pencere detayı.

Fig. 13. Nysa tiyatrosu, batı analemma ve vomitorium.

Fig. 14. Aigai tiyatrosu, vomitoriumda basamaklı beşik tonoz kullanımı.

Fig. 15. Aspendos tiyatrosu, kuzey aditus maximus arşivolt süslemesi.

Fig. 16. Limyra tiyatrosu, doğu ana-lemmada niş kullanımı.

Fig. 17. Nikaia tiyatrosu, batı tribunale ulaşımı sağlayan merdiven.

Fig. 18. Nikaia tiyatrosu, batı tribunal.

Fig. 19. Nikaia tiyatrosu, batı aditus maximusa analemmandan girişi sağlayan kare planlı alan

Fig. 20. Tiyatroda bulunduğu belirtilen Geç Hellenistik Döneme ait kabartma - Okan 2022

Unguentaria in the Edirne Arhaeology and Ethnography Museum

[EDİRNE ARKEOLOJİ VE ETNOGRAFYA MÜZESİ'NDEKİ
UNGUENTARIÜMLAR]

Taylan DOĞAN

Anahtar Kelimeler

Edirne Arkeoloji ve Etnografya Müzesi, Unguentarium, Hellenistik, Roma.

Keywords

Edirne Arhaeology and Ethnography Museum, Unguentarium, Hellenistic, Roman.

ÖZET

Edirne Arkeoloji ve Etnografya Müzesi'ne zor alım, el koyma, bağış, satın alma gibi çeşitli yollarla kazandırılan 37 adet pişmiş toprak unguentarium, çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Sistemli kazı çalışmaları sonucunda ortaya çıkarılmamaları, buluntu yerlerine ilişkin verilerin kısıtlı olmasına neden olmuştur. Üç örnek Marmara Adası'ndaki bir kuyudan, bir örnek ise Edirne Eski İstanbul Caddesi Temel Kazısı'ndan gelmiştir. Diğer buluntuların nereden geldiği tespit edilememiştir. Bazı örneklerde kırıklar olmakla birlikte, çoğu tam korunmuştur. Unguentariumların en kısısı 8.2 cm, en uzununu ise 19.6 cm'dir. Kilin arkeometrik analizleri yapılmamıştır. Ancak, bazılarının sert, bazılarının ise yumuşak yapıda ve kireç ile taşçık katkılı oldukları belirtilebilir. Kil renkleri; kırmızı, pembe, gri ve kahverenginin farklı tonlarındadır. Üç örneğin ağız ve boynu, bir örneğin ise yüzeyinin tamamı firnis ile kaplanmıştır. Ayrıca dört örnek üzerinde firnis, bantlar biçiminde bezeme unsuru olarak kullanılmıştır. Nadir bir biçimde karşımıza çıkan kulplu unguentariumlar, burada tek örnek ile temsil edilmiştir. Kulplar, işlevsiz sepet kulp biçimindedir. Gerek buluntu yerleri hakkındaki sınırlı bilgiler, gerek malzeme, gerekse kil ocaklarına ilişkin analizlerin yapılmamış olması ve genel bir analiz datasının bulunmaması, üretim merkezi veya atölye hakkında bilgi edinilmesini olanaklı kılmamıştır. MÖ 4. yüzyılın sonundan MS 2. yüzyılın sonuna kadar form olarak, değişikliklere uğrayarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Süreç içinde gerçekleşen form farklılıkları dikkate alınarak, unguentariumlar iki ana tip ve on grup altında incelenmişlerdir. Grupların ortaya çıkış ve tedavülden kalkış tarihlerinde, kısmen de olsa kronolojik gelişimi takip etmek mümkündür. Ancak, bazı grupların uzun süre beraber kullanılmış olmaları, tarihlendirmelerde kesin ayrımları zorlaştırmaktadır. Kısa zaman aralıklarında ve keskin bir biçimde gerçekleşmeyen form değişimlerinden, dönemin modası, ihtiyaçlar, talepler, yenilikçi ve gelenekçi ustalar/atölyeler gibi birçok neden rol oynamış olmalıdır.

ABSTRACT

The subject of this study consists of 37 terracotta unguentaria which were brought to Edirne Archeology and Ethnography Museum in various ways such as seizure, confiscation, donation and purchase. The fact that they were not unearthed because of systematic excavations resulted in limited data regarding their findspots. Three samples were obtained from a well on Marmara Island, and one sample came from the Edirne Old Istanbul Street Foundation Excavation. The provenance of the other finds could not be determined. Although there are fractures in some samples, most of them are fully preserved. The shortest of the unguentaria is 8.2 cm and the longest is 19.6 cm. Archaeometric analyzes of the clay were not conducted. However, it can be suggested that some of them are hard and some of them are soft in structure and lime and grit-tempered. The clay colors are red, pink, gray, brown and in different tones of these colors. The mouth and the neck of the three samples and the entire surface of one specimen were covered with glaze. Additionally, on four samples the glaze was used as a decoration element in the form of strips. Unguentaria with handles, which are rarely encountered, are represented with a single sample here. The handles are in the form of non-functional basket handles. The limited information about the findspots and the fact that no analyzes were carried out regarding the material and the clay pits, and absence of a

general analysis data did not make it possible to obtain information about the production center or the workshop. From the end of the 4th century BC to the end of the 2nd century AD, they continued their existence by undergoing changes in form. Considering the form differences occurred over the course of time, unguentaria were examined under two main types and ten groups. Although partially, it is possible to follow the chronological development of the groups regarding the dates of their emergence and discontinuation. However, the fact that some groups were used synchronously for a long time makes it difficult to make precise distinctions in dating. Numerous reasons such as the fashion of the period, necessities, demands, innovative and traditional craftsmen/workshops must have played a role in the form changes that did not occur sharply and in short time intervals.

In the literature, this sort of vessel also appears with different names such as lacrimaria,¹ lacrimarium,² lacrimatorium,³ balsamaria,⁴ olfactoriolum,⁵ ampulle⁶ and flacon,⁷ and, as in our study, it is generally referred to as unguentarium. Unguentarium, which is a modern definition,⁸ is derived from the Latin word *urguent*.⁹ Considering the etymological data, scented plants are called *unguenta*, plants used for medicinal purposes and the cream and liquid products obtained from them are called *unguentum*,¹⁰ those who dealt with this business are called *unguentarii*,¹¹ the special containers in which perfume bottles are placed are called *unguentarium scrinicum*, the place where perfumes are stored is called *unguentaria cella*, and the place where perfumes are sold is called *unguentaria taberna*.¹² Although Plinius is known to have mentioned *vasa unguentaria*,¹³ it is not possible to definitively determine if he used this nomenclature only for the vessel form or the material inside.¹⁴ Therefore, it can

be said that no clear data could be obtained regarding the name of the form in ancient times.¹⁵ They were used for over a thousand years from the middle of the 4th century BC to the beginning of the 7th century AD.¹⁶ The fact that the form had its variations in the same period and that some of its variants changed over time has not made it possible to have a generally accepted definition. For this form, which appears in different types, it is possible to mention three basic types¹⁷ as Fusiform,¹⁸ Bulbous¹⁹ and Ampulle.²⁰ Unguentaria seem

alabaster vessels of his time (Hellström 1965: 24). Anderson Stojanović, on the other hand, is of the opinion that there is no clear reference to unguentarium (Anderson Stojanović 1987: 106).

1 Anderson Stojanović 1987: 105; Lafli 2003: 17.

2 Dotterweich 1999: 4-5; Lafli 2003: 17.

3 Dotterweich 1999: 4-5; Lafli 2003: 17; Erol and Tamer 2018: 269.

4 Anderson Stojanović 1987: 105; Jovanovic 2014: 89; Chinelli 1995: 95; Camilli 1997: 125; Lafli 2003: 17; Marzec 2011: 151; Erol and Tamer 2018: 270.

5 Anderson Stojanović 1987: 106, fn. 7; Lafli 2003:17; Erol and Tamer 2018: 270.

6 Hellström 1965: 24; Camilli 1997: 125; Lafli 2003: 17; Özudoğru and Dündar 2007: 151; Dündar 2008: 6; Özhanlı and Fırat 2011: 9; Tosun 2022: 309-310, fn. 5.

7 Lafli 2003: 17.

8 Hellström 1965: 24.

9 Bilgin 2018: 117.

10 Erol and Tamer 2018: fn. 4.

11 Dündar 2008: 5.

12 Erol and Tamer 2018: fn. 4.

13 Hellström 1965: 24.

14 Erol and Tamer 2018, fn. 5. Hellström suggests that the term is intended to describe not only the material but also the form, and that Plinius most likely referred to

15 Erol and Tamer 2018: 269.

16 Şimşek and Duman 2007: 286; Dündar 2008: 3; Özhanlı and Fırat 2011: 9; Sönmez 2015: 265; Özdilek 2016: 222; Erol and Tamer 2018: 271; Demir 2020: 132.

17 Dündar 2008: 3.

18 Khairy 1980: 85; Dündar 2008: 3; Fırat 2012: 296-297; Baldıran 2015: 71; Baldıran 2016: 361; Yıldız 2016: 7; Özdilek 2016: 224; Demir 2020: 133.

19 Bulbous can also appear under different names in the literature. Here are some terms used for this form: For Bulbous see: Robinson 1959: 24, 31, Pl. 5. G97-98; Slane and Jones 1980: 159, Pl. 32.99; Anderson Stojanović 1987: 110, Fig. 1h; Kasapoğlu 2008: 39-40, Kat. No. 9-10; Civelek 2001: 114-115, 131-132, 134, U48-49, U51-52; Slane 2017: 12, 22, 23, 204, Pl. 52. 8-2, 8-3, 9-2, Dep 10-1. For Pear-shaped see: Vessberg and Westholm 1959: 80, Fig. 17; Lafli 2003: 103-104, Taf. 184e; Yurtseven 2006: 99-100, Kat. No. 54, Res. 47. For Bag see: Boysal and Kadioğlu 1999: 216-218, Resim 2, 5; Yurtseven 2006: 99-100, Kat. No. 55, Res. 48; Mümin 2009: 174-175, 180, Kat. No. 296-298; Özdilek 2016: 241, 246-247, Kat. No. U5-U6; Gürbüzler 2016: 105, 108-110. For Piriform see: Hayes 2008: 115-116, 286, Pl. 88.1758, Pl. 89.1767. For Bottleform see: Dusenbery 1998: 248-249, S148-3,4; Saraçoğlu 2011: 4. For Bell see: Ergürer 2018: 189-190; Sulan 2018: 21-23, Kat. No. 1-4, Resim 13-16. For Roman type see: Goldman 1940: 496, No. 30, Fig. 230. In some studies they can be also defined under groups named with letters or numbers: Anderson Stojanović 1987: 110, Fig. 1.i; Civelek 2001: 130, U42; Ergürer 2018: 189-190, Fig. 2. Group 10.

20 Hayes 1971: 243; Özudoğru and Dündar 2007: 147;

to be associated with lekythos²¹ and amphoriskos.²² It can be stated that the similarities with the vessel forms in question are limited. It can be said that the early samples dated to the end of the 4th century BC / the beginning of the 3rd century BC partially bear resemblance to the squat lekythoi and the tall-thin unguentaria that emerged from the 3rd century BC to the amphoriskos. However, the limited form similarities are far from providing sufficient evidence to develop a suggestion that they are reproduced from the vessels in question. It is possible to come across unguentaria in almost every settlement that was the scene of settlement in the Hellenistic and Roman periods, especially in the Mediterranean sphere. It can be found in all parts of settlements such as baths, sanctuaries, especially tombs. Although there are different suggestions regarding the places of their emergence,²³ the evidences providing data on the pits and workshops, such as clay structures and divergences in form, differ. This indicates that there may be different contemporary production centers.²⁴ In its construction, very different materials such as gold, silver, lead, agate, alabaster, onyx and particularly terracotta and glass were used.²⁵ It is possible to come across miniature specimens such as 4 cm or rather tall specimens exceeding 40 cm.²⁶ It has been learned that the products they contain are quite diverse. In this context, it is possible to exemplify many products such

as various oils²⁷ and wines,²⁸ liquid spices,²⁹ honey,³⁰ vinegar,³¹ perfume,³² cream,³³ ocher,³⁴ medicine,³⁵ gum,³⁶ and cosmetic coloring powders.³⁷ It can be suggested that this vessel form, which functioned as a storage container for the aforementioned products, was widely used in daily life. In addition to this, it can be said that it also had a role as grave memorial gifts, votive items and commercial activities.

The subject and scope of the study consists of 37 terracotta unguentaria which were brought to Edirne Archeology and Ethnography Museum on different dates and in various ways.³⁸ In terms of form, although we distinguish it into two main types, it should not be ignored that both main types contain some differences within themselves. Based on the form

-
- Dündar 2008: 3; Hayes 2008: 116; Özhanlı and Fırat 2011: 10; Laflı 2012: 184; Özdilek 2016: 223-224; Bilgin 2018: 118; Erol and Tamer 2018: 272; Katsioti and Mastrochristos 2018: 88; Tosun 2022: 309-310, fn. 5.
- 21 Hellström 1965: 25; Camilli 1997: 125; Tuluk 1999: 128; Dotterweich 1999: 4-5; Laflı 2003: 156; Dündar 2008: 3, 9; Fırat 2012: 296; Baldıran 2015: 71; Yıldız 2016: 6; Baldıran 2016: 361; Erol and Tamer 2018: 271; Demir 2020: 133.
- 22 Anderson Stojanović 1987: 108; Laflı 2003: 156; Dündar 2008: 3, 9; Fırat 2012: 296; Baldıran 2015: 71; Yıldız 2016: 6; Demir 2020: 133.
- 23 Dündar 2008: 9.
- 24 Hellström 1965: 25-27; Dündar 2008: 9.
- 25 Hellström 1965: 24; Tuluk 1999: 127; Dündar 2008: 6; Fırat 2012: 295-296; Özdilek 2016: 223; Yıldız 2016: 6; Telli 2019: 19; Demir 2020: 132.
- 26 Anderson Stojanović 1987: 106; Camilli 1997: 125; Dündar 2008: 3; Körsulu 2011: 72; Özhanlı and Fırat 2011: 10; Saraçoğlu 2011: 5; Baldıran 2015: 71; Baldıran 2016: 359; Yıldız 2016: 8; Telli 2019: 21.

-
- 27 Anderson Stojanović 1987: 115; Rotroff 1997: 176, fn. 28, 33; Dündar 2008: 5; Jovanovic 2014: 89; Yıldız 2016: 4; Erol and Tamer 2018: 270.
- 28 Anderson Stojanović 1987: 116; Jovanovic 2014: 89; Erol and Tamer 2018: 270.
- 29 Dündar 2008: 5; Erol and Tamer 2018: 270.
- 30 Anderson Stojanović 1987: 115; Dündar 2008: 5; Jovanovic 2014: 89; Yıldız 2016: 4; Erol and Tamer 2018: 270.
- 31 Dündar 2008: 5; Yıldız 2016: 4; Erol and Tamer 2018: 270.
- 32 Rotroff 1997: 175-176, fn. 33; Özüdoğru and Dündar 2007: 151; Dündar 2008: 5; Yıldız 2016: 4; Erol and Tamer 2018: 270. As Anderson Stojanović stated, it is noteworthy that some perfume bottles similar to the Bulbous form are used by brands such as Harmonist, Jean-Paul Guerlain, and Nina Ricci (Anderson Stojanović 1987: fn. 54).
- 33 Thompson 1934: 335; Özüdoğru and Dündar 2007: 151; Dündar 2008: 5; Yıldız 2016: 4; Erol and Tamer 2018: 270.
- 34 Anderson Stojanović 1987: 116; Erol and Tamer 2018: 270.
- 35 Rotroff 1997: 176; Erol and Tamer 2018: 270.
- 36 Hellström 1965: 24, fn. 1; Rotroff 1997: 176, fn. 33; Erol and Tamer 2018: 270.
- 37 Anderson Stojanović 1987: 116; Rotroff 1997: 176; Erol and Tamer 2018: 270.
- 38 Cat. No. 1-4 were brought to the museum through seizure while Cat. No. 5-6 through donation, Cat. No. 29 confiscation and Cat. No. 7-28 by purchasing. From unguentaria obtained in different ways, it was determined that Cat. No. 8 obtained in Kapikulede, Cat. No. 10-12, 15 in a well in Marmara island and Cat. No. 30 in the Edirne Old Istanbul Street Foundation Excavation, while no information could be obtained about where the other samples came from.

differences, Type 1 was examined under three subgroups and Type 2 under seven subgroups.

Type 1 (Hellenistic Period Unguentaria)

It has been observed that unguentaria, which are common in almost every ancient city that was once settlement in the Hellenistic period and referred to as Type 1 in this study, are generally discussed under the name of fusiform in the literature. However, it can be stated that the form structure of the samples of the type's first group does not match with the fusiform. A total of 9 unguentaria were studied under Type 1 (Cat. No. 1-9). The samples have various differences in base, foot, body, neck, and mouth which are significant for the development of the form. Considering these differences, Type 1 was examined under three groups.

Group 1: This group is represented by two samples (Cat. No. 1-2). The prominent form features of the earliest unguentaria, which emerged in the middle of the 4th century BC are small ring or conical base, a bulging and globular body, a distinctive shoulder, a short and cylindrical neck and lastly the flaring, conical mouth. While Cat. No. 1 (Fig. 2.1) fully meets the aforementioned form specifications, Cat. No. 2 (Fig. 2.2) differs only in the mouth structure that is rounded and pulled inwards. Although there are differences in tone, both samples have reddish-yellow clay. The clay contains lime and grit. Apart from the differences in numbers, both specimens have strips made with dark reddish-brown glaze on the body, shoulder and neck. It is observed that there is a serious size difference between the two samples, one of which is 15.4 cm and the other is 8.3 cm. The Unguentaria parallel to Cat. No. 1 can be seen in Aegina, Athenian Agora, Nif (Olympos), Sirkeli Höyük, Smyrna, Thessaloniki, Triantaphyllia Necropolis, Veria Necropolis, Alanya, Çanakkale, Silifke and Kahramanmaraş Museums. The samples in Aegina³⁹ and the Çanakkale Museum⁴⁰ are dated to the end of the 4th century BC; those in Sirkeli Höyük,⁴¹ Thessaloniki⁴² and the

Triantaphyllia Necropolis⁴³ from the end of the 4th century BC to the beginning of the 3rd century BC; those in Veria Necropolis⁴⁴ and Thessaloniki⁴⁵ to the first quarter of the 3rd century BC; those in the Athenian Agora,⁴⁶ Kahramanmaraş,⁴⁷ Silifke⁴⁸ and Alanya⁴⁹ Museums between the last quarter of the 4th century BC and the first half of the 3rd century BC; the Nif (Olympos) find⁵⁰ after 325 BC and the unguentarium in Smyrna⁵¹ to the first quarter of the 3rd century BC. It is possible to see similar samples of Cat. No. 2 in Cyme, Sardeis, Cabylé Necropolis, Tomis Necropolis, İzmir and Milet Museums. The find in İzmir Archeology Museum⁵² is dated to the second half of the 4th century BC; the unguentarium in the Tomis Necropolis⁵³ between the end of the 4th century BC and the beginning of the 3rd century BC; the sample in Cabylé Necropolis⁵⁴ between 323-280 BC; the Milet Museum find⁵⁵ to the beginning of the 3rd century BC; the Sardeis sample⁵⁶ to the first half of the 3rd century BC and the unguentarium at Cyme⁵⁷ is dated to the Early Hellenistic period. The parallel samples of Cat. No. 1 and 2 are dated between the last quarter of the 4th century BC and the first half of the 3rd century BC. In light of these data, Cat. No. 1 and 2 can be dated between the last quarter of the 4th century BC and the first half of the 3rd century BC.

Group 2: Group 2 is represented by three unguentaria (Cat. No. 3-5). The main difference that distinguishes this group from Group 1 is

43 Ωνασογλου 1994: 62, Π. 28.β.

44 Αλλαμανη and Τζαναβαρη 1994: 92, 97, Π. 43.γ, 45.δ.

45 Τζαναβάρη and Τσιμπιδου Αυλωνίτη 2018: 77, 79-81, Π. 2. γ.2-3, Π. 5. 3,6, T77.

46 Rotroff 2006: 289, Fig. 62.407, Pl. 52.407.

47 Doğan and Lebe 2021: Cat. No. 1.

48 Lafli 2003: 62-64, Taf. 52.f.

49 Lafli 2003: 62-64, Taf. 54.c.

50 Tulunay 2008: Resim 8.

51 Argun 2019: Kat. No. 1.

52 Tuluk 1999: Kat. Nr. 1, Taf. 1a, Abb. 1.

53 Bucovala 1967: Pl. 10b.

54 Bozkova 1997: 124, Π. 91.b.

55 Yaşar 2010: U2.

56 Rotroff and Oliver 2003: Cat. No. 253.

57 Küçükgüney and Tunç Altun 2009: 60, 63, Resim 4C.1.

39 Smetana Scherer 1982: 88, Taf. 55.702.

40 Aydın 2000: Kat. No. 2.

41 Ahrens et al. 2008: 94-95. Abb. 25. Si07a-225.

42 Τσιμπιδου Αυλωνίτη 1994: 81, Π. 38.α.

that there exists a foot instead of a base. The common feature of all three samples as form are that they have short foot, globular body, short, cylindrical neck and flaring conical mouth. It is observed that particularly Cat. No 3 (Fig. 3.1) and 4 (Fig. 3.2) are quite close to each other in terms of clay, form and decoration style. Both samples have dark gray clay color and contain grit and lime. Although in varying numbers, there is a decoration style formed by dark reddish-gray and highly pale yellow strips on their surfaces. On Cat. No. 3, there are, additionally, three engraved concave grooves under the body. The striking difference between these two samples, which differ in size as well, is that Cat. No. 3 has two non-functional basket handles on its shoulder. It is observed that Cat. No. 5 (Fig. 3.3), which has similarity with Cat. No. 3 and 4 with regards to form, differs from these two samples in terms of many features. Cat. No. 5, which is smaller than both samples in size, has a reddish-yellow clay color with inclusion of clay grit and lime. Although the surface of the vessel is generally black-glazed, it is also observed that it partly turns dark brown. This was most likely due to the uneven distribution of heat during the firing phase. It is possible to see finds parallel to Cat. No. 3 in the Athenian Agora, Patara, Pheron and Thessaloniki. The unguentarium in Patara⁵⁸ is dated between the end of the 4th century BC and the beginning of the 3rd century BC; the Thessaloniki sample⁵⁹ between 300-275 BC; the sample in the Athenian Agora⁶⁰ to the 3rd century BC, and the Pheron find⁶¹ is dated to the middle of the 3rd century BC. The similar samples Cat. No. 4 are known from Aegina, Lamia and Thessaloniki. One of the samples⁶² in Thessaloniki is dated to the first quarter of the 3rd century BC, and the other⁶³ to the second quarter of the 3rd century BC; the unguentarium in Lamia⁶⁴ between the

beginning of the 3rd century BC and the third quarter of the 3rd century BC, and the Aegina sample⁶⁵ is dated to the 3rd century BC. The Unguentaria parallel to Cat. No. 5 can be seen in Aegina, Edessa, Olympia, Patara, Pissa, Rhodos, Theonichosbezirk, Thessaloniki and Çanakkale Museums. The Aegina find⁶⁶ is dated to the 4th century BC; the samples in Patara⁶⁷ and Çanakkale Museum⁶⁸ to the end of the 4th century BC; the unguentarium in Pissa⁶⁹ between the end of the 4th century BC and the first quarter of the 3rd century BC; the sample in Theonichosbezirk⁷⁰ to beginning of the 3rd century BC; the sample in Thessaloniki⁷¹ between 300-280 BC; the Rhodes find⁷² to the first quarter of the 3rd century BC; the Olympia sample⁷³ to the first half of the 3rd century BC, and the Edessa find⁷⁴ is dated to the Late 3rd century BC. It is seen that similar samples of unguentaria that make up Group 2 are dated between the last quarter of the 4th century BC and the last quarter of the 3rd century BC. Therefore, the samples representing Type 1-Group 2 can be dated between the last quarter of the 4th century BC and the last quarter of the 3rd century BC.

Group 3: Four samples are studied within this group (Cat. No. 6-9). It is possible to state that the unguentaria discussed here fully match the fusiform. The common feature of the samples is that all of them have a tall cylindrical foot and neck and a body that gives the appearance of being compressed from both sides. This common feature, which plays an important role regarding the form development and dating, has been the main factor in considering the four samples in the same group. However, it was possible to detect some differences in details in the examinations made on the samples. The abovementioned differences show

58 Dündar 2008: U30.

59 Τζαναβάρη and Τσιμπίδου Αυλωνίτη 2018: Π. 5.Τ187.1.

60 Rotroff 2006: 151, 290, Fig. 62.417.

61 Δουλγερη Ιντζεσιλογδου 1994: 366-367, Π. 282.ε.

62 Τζαναβάρη and Τσιμπίδου Αυλωνίτη 2018: 81, Π. 5. ΜΘ 2768, 2770.

63 Τσιμπίδου Αυλωνίτη 1994: 82, Π. 39.α.

64 Παπακωνσταντινου 1997: 57, Π. 41.στ.

65 Smetana Scherer 1982: 88, Taf. 56.705-706.

66 Smetana Scherer 1982: 88, Taf. 55.700.

67 Dündar 2008: U9.

68 Aydın 2000: Kat. No. 2.

69 Δρουγου and Τουράτσογλου 1994: 131, 134, Π. 74γ.

70 Braun 1994: 26, Π.9γ.

71 Τζαναβάρη and Τσιμπίδου Αυλωνίτη 2018: 82-83, Π. 2.α.6.Τ78.

72 Γιαννικουρη 1994: 304, Π. 234β.

73 Hausmann 1996: 34, Taf. 11.59.

74 Drougou 1991: 130.c.

themselves in the general size, bottom shapes, foot heights, body and shoulder structures. It is also possible to detect some differences in clay color and clay structures. The clay inclusions of the finds consist of grit and lime, and the clay vary in color. Cat. No. 6 has reddish-yellow and gray clay, Cat. No. 7 has reddish-yellow clay, Cat. No. 8 has greenish-gray and Cat. No. 9 has fairly pale brown clay. Among the samples, only on the Cat. No. 7 traces of slip were detected. The slip is light yellowish-brown. The entire mouth and neck of Cat. No. 6 (Fig. 4.1), the mouth, neck and entire foot of Cat. No. 7 (Fig. 4.2) and the entire mouths and part of Cat. No. 8-9's necks could not be preserved. Although this data does not make it possible to determine the original measurements, when the preserved sections are compared, it can be stated that they differ from each other in terms of size. Considering the form features, Cat. No. 6 has a disc-shaped bottom and is slightly conical on the underside. The foot is wide and short. The body is globular. Cat. No. 7 has been preserved only in the body part and has an ovoid structure. It is seen that except for the difference in size, Cat. No. 8 (Fig. 4.3) and 9 (Fig. 4.4) are parallel to each other in form. The bottom is conical, the foot is tall, the body is widening from bottom to top, the shoulder is distinctive and the neck is tall and cylindrical. Considering these form features and parallel samples, we can observe the occurrence of a form change from Cat. No. 6 to Cat. No. 8-9 and it is substantial in terms of showing a chronological meaning. The similar samples of Cat. No. 6 are known from Aegina, Eridanos Necropolis, Corinth, Parion, Patara, Salihli Kordon Village Tumulus, Agora of Smyrna, Western Necropolis of Teos, Theonichosbezirk and Thessaloniki. The samples in Eridanos Necropolis⁷⁵, Parion⁷⁶, Western Necropolis of Teos⁷⁷ and Theonichosbezirk⁷⁸ are dated to the beginning of the 3rd century BC; Patara⁷⁹ and Salihli Kordon Village Tumulus⁸⁰ finds to the first half of the 3rd century BC; the Corinthian

sample⁸¹ to the second quarter of the 3rd century BC; the unguentarium in Thessaloniki⁸² to the middle of the 3rd century BC, and the samples in the Aegina⁸³ and Agora of Smyrna⁸⁴ are dated to the 3rd century BC. The finds parallel to Cat. No. 7 are known in Aegina, Argos, Athenian Agora, Crimea, Eordaia, Eretria, Metropolis, Kourion, Parion, Patara, Salona, Tarsus, Tomis Necropolis, Tralleis Necropolis, Veria Necropolis, Akhisar, Çanakkale, İzmir and Sinop Museums. Kourion samples⁸⁵ are dated to the 3rd century BC; the unguentarium in Aegina⁸⁶ to the late 3rd century BC; one of the samples⁸⁷ recovered from the Athenian Agora between 225-160 BC and the other⁸⁸ to early 2nd century BC; the Crimea finds⁸⁹ between the end of the 3rd century BC and the 2nd century BC; the samples in the Tomis Necropolis⁹⁰, Salona⁹¹ and Akhisar Archaeological Museum⁹² to the 2nd century BC; the unguentaria in Eretria⁹³ and Patara⁹⁴ to the first half of the 2nd century BC; one of the samples recovered from Eordaia⁹⁵, Metropolis⁹⁶, Parion⁹⁷, Tralleis Necropolis⁹⁸ and the finds in Sinop Museum⁹⁹ to the middle of the 2nd century BC; the Veria Necropolis sample¹⁰⁰ to the 2nd century BC and later; another sample obtained from Argos¹⁰¹,

75 Schlörb Vierneisel 1966: Beilage 76.2.

76 Aydın Tavukçu 2006: Kat. No. 105.

77 Foça 2019: Kat. No. 171.

78 Braun 1994: 26, II.8α.

79 DüNDAR 2008: U26.

80 Aydın 2001: Kat. No. 73.

81 Pemberton 1985: 300, Cat. No. 34.

82 Τσιμπιδου Αυλωνιτη 1994: 83, Π. 39:γ.

83 Smetana Scherer 1982: 88, Taf. 56.707.

84 Çelik 2007: Kat. No. 161.

85 McFadden 1946: 465, 474, Pl. XXXVIII.25-27.

86 Smetana Scherer 1982: 89, Taf. 56.715.

87 Rotroff 2006: 298, Pl. 56.514.

88 Thompson 1934: 368, 473, Fig. 52.C 76.

89 Stoyanov 2018: 68-69, Pl. I, nos. 8-12.

90 Bucovalea 1967: 64, 40b.

91 Jovanović 2014: Cat. No. 14.

92 Yıldız 2016: Kat. No. 6.

93 Metzger 1997: 37, II. 22.α.

94 DüNDAR 2008: U61.

95 Drougou 1991: 156, a. Type E.

96 Gürler 1994: Kat. No. 137, 140-141.

97 Aydın Tavukçu 2006: Kat. No. 106.

98 Civelek 2001: U58.

99 Süzer 2019: Kat. No. 21-22.

100 Αλλαμανη and Τζαναβαρη 1990: 153, Π. 79. γ.1-3.

101 Bruneau 1970: Fig. 69. 58.9.

İzmir Archeology Museum¹⁰² and Tralleis Necropolis¹⁰³ to the second half of the 2nd century BC; the Çanakkale Museum sample¹⁰⁴ to the third quarter of the 2nd century BC, and the unguentarium recovered from Tarsus¹⁰⁵ is dated to the Late Hellenistic period. The similar samples of Cat. No. 8 and 9 can be found in Aegina, Argos, Athenian Agora, Ephesus, Metropolis, Patara, Pergamon, Sardeis, Tel Anafa, Tomis Necropolis, Tralleis Necropolis, Isparta and Milet Museums, Naim Arnas and Jean Mécérian Collections. The unguentaria in Patara¹⁰⁶ and Tomis Necropolis¹⁰⁷ are dated to the 2nd century BC; the samples in the Naim Arnas Collection¹⁰⁸ between 200-125 BC; one of the unguentaria in the Tralleis Necropolis¹⁰⁹ to the middle of the 2nd century BC, and the other¹¹⁰ to the second half of the 2nd century BC; samples of Aegina¹¹¹ and Milet Museum¹¹² to the second half of the 2nd century BC; the Metropolis finds¹¹³ to the end of the 2nd century BC; the Tel Anafa sample¹¹⁴ around 125 BC; the sample in the Athenian Agora¹¹⁵ between 120-86 BC; the sample in the Isparta Museum¹¹⁶ between the middle of the 2nd century BC and the first half of the 1st century BC; the Sardeis samples¹¹⁷ between the 2nd century BC and the first half of the 1st century BC; the Ephesus finds¹¹⁸ to the 2nd century BC or to the transition period from the 2nd century BC to the 1st century BC; the Argos find¹¹⁹ between the 2nd century BC and the beginning

of the 1st century BC, and the samples in the Pergamon¹²⁰ and Jean Mécérian Collections¹²¹ are dated to the Hellenistic period. The parallel samples of Cat. No. 6 are dated to the first half of the 3rd century BC, Cat. No. 7 is dated between the end of the 3rd century BC and the end of the 2nd century BC and Cat. No. 8-9 are dated between the 2nd century BC and the first half of the 1st century BC. Based on the similar samples, Cat. No. 6 can be dated to the first half of the 3rd century BC, Cat. No. 7 between the end of the 3rd century BC and the end of the 2nd century BC and Cat. No. 8-9 between the 2nd century BC and the first half of the 1st century BC.

Type 2 (Early Imperial Roman Period Unguentaria)

Unguentaria, which were widely used in the Early Imperial Roman period and referred to as Type 2 in this study, can be encountered in many different forms in the literature such as bulbous, pear-shaped, baggy, piriform, oval/piriform, bottleform, bell, Roman type and letter or number groups.¹²² Considering the differences in the general form and especially in the body structure, Type 2 was tried to be studied under as many groups as possible in order to reveal a detailed classification. In this context, they were handled under seven groups. A total of twenty-eight unguentaria are studied under Type 2 (Cat. No. 10-37).

Group 1: The group consists of three unguentaria (Cat. No. 10-12). In terms of form, the common characteristic of all three samples is that they have a flat bottom, globular body, short, cylindrical neck and a flaring mouth. However, it should also be noted that the globular body is bulging from Cat. No. 10 to 12. Another common feature of the samples is that their necks are glazed. While the glaze on Cat. No. 10 (Fig. 5.1) is dark reddish-brown, on Cat. No. 11 (Fig. 5.2) and 12 (Fig. 5.3) it is black. They are also very similar in clay structure and color. The clay, which has grit and lime inclusions, is in reddish-yellow tones. The unguentaria parallel to Cat. No. 10 can be seen in Argos, Ephesus, Parion, Tralleis Necropolis, Alanya,

102 Tuluk 1999: Kat. Nr. 39-42, Taf. 4.

103 Saraçoğlu 2011: Cat. No. 23-24.

104 Aydın 2000: Kat. No. 23.

105 Goldman 1950: 230, Cat. No. 234, Pl. 135.234.

106 Dündar 2008: U75-76; Varmaz 2015: Kat. No. H 47.

107 Bucovala 1967: 84, Fig. 51a.

108 Mümin 2009: Kat. No. 272-274.

109 Civelek 2001: U39-40.

110 Saraçoğlu 2011: Cat. No. 25-26.

111 Smetana Scherrer 1982: 89, Taf. 56.720.

112 Yaşar 2010: U30-32.

113 Gürler 1994: Kat. No. 146-147.

114 Herbert 1997: 65-66, Taf. 76.pw99.

115 Rotroff 2006: 298, Pl. 56.512.

116 Fırat 2012: Kat. No. 10.

117 Rotroff and Oliver 2003: Cat. No. 259, 261.

118 Mitsopoulos Leon 1991: 149, O 17-18.

119 Bruneau 1970: 510, 512, 517, Fig. 203.188.49.

120 Boehringer and Krauss 1937: 119, Taf. 56e.1.

121 Gwiazda 2013: Cat. No. 19.

122 For different uses in the literature see: Fn. 18.

Çanakkale, Giresun, Milet, Sinop Museums and Naim Arnas Collection. The unguentaria in Tralleis Necropolis¹²³ and Alanya Museum¹²⁴ are dated to the 1st century BC; the Argos sample¹²⁵ to the second half of the 1st century BC; the sample in Giresun Museum¹²⁶ between the middle of the 1st century BC and the 1st century AD; the sample in Sinop Museum¹²⁷ between the end of the 1st century BC and the middle of the 1st century AD; the samples in the Naim Arnas Collection¹²⁸ between 50 BC and 100 AD; the Milet Museum find¹²⁹ between the late 1st century BC and the 1st century AD; the Parion samples¹³⁰ to the first half of the 1st century AD/Tiberius period; the sample in the Çanakkale Museum¹³¹ to the middle of the 1st century AD, and the Ephesus find¹³² is dated to the 1st century AD. The parallel samples of Cat. No. 11 are known from Ampurias Necropolis, Athenian Agora, Corinth, Cyprus, Hieropolis Necropolis, Kenchreai Necropolis, Parion, Patara, Tralleis Necropolis, Alanya, Çanakkale, İzmir, Giresun, Milet and Sinop Museums and Naim Arnas Collection. The Naim Arnas Collection¹³³ and the samples in Giresun Museum¹³⁴ are dated between 50 BC and 100 AD; the sample in Hieropolis Necropolis¹³⁵ between the last quarter of the 1st century BC and the last quarter of the 1st century AD; the samples in Milet Museum¹³⁶ between the end of the 1st century BC and the 1st century AD; one of the samples¹³⁷ recovered from Corinth to the beginning of the first quarter of the 1st century AD, and the other¹³⁸ to the

Tiberius period; one of the samples¹³⁹ recovered from the Athenian Agora to early 1st century AD, and the other¹⁴⁰ between 25-50 AD; the samples in the İzmir¹⁴¹ and Çanakkale¹⁴² Museums to the first half of the 1st century AD; the sample of the Ampurias Necropolis¹⁴³ to the Augustus and Tiberius periods; the Cyprus find¹⁴⁴ to the Augustus period and later; one of the samples¹⁴⁵ recovered from Parion between 25-100 AD, the others¹⁴⁶ to the first half of the 1st century AD/Tiberius period; the samples in Tralleis Necropolis¹⁴⁷ and Sinop Museum¹⁴⁸ to the middle of the 1st century AD; the unguentaria in Patara¹⁴⁹ and Alanya Museum¹⁵⁰ to the 1st century AD, and the sample in the Kenchreai Necropolis¹⁵¹ is dated to the late 1st century AD. The unguentaria similar to Cat. No. 12 are known in Ampurias Necropolis, Ephesus, Hieropolis Necropolis, Northern Necropolis of Corinth, Parion, Tralleis Necropolis, Giresun, İzmir and Milet Museums. The unguentarium in Ephesus¹⁵² is dated between the Late Hellenistic period and the end of the 1st century AD; the sample in Giresun Museum¹⁵³ from the middle of the 1st century BC to the 1st century AD; the sample in Hieropolis Necropolis¹⁵⁴ between the last quarter of the 1st century BC and the first half of the 1st century AD; the find in the Milet Museum¹⁵⁵ to the end of the 1st century BC and the 1st century AD; the finds from the Northern Necropolis of Corinth¹⁵⁶ to the beginning of the first quarter of the 1st century

123 Civelek 2001: U10.

124 Laflı 2003: 93, Form IV, Taf. 144c.

125 Bruneau 1970: 481, Fig. 117.61.15, Fig. 211.61.15.

126 Demir 2020: U19.

127 Süzer 2019: Kat. No. 55.

128 Mümin 2009: 176, Kat. No. 301-302.

129 Yaşar 2010: U79.

130 Aydın Tavukçu 2006: Kat. No. 132; Kasapoğlu 2008: Kat. No. 27.

131 Aydın 2000: Kat. No. 50.

132 Mitsopoulos Leon 1991: 150, Taf. 218.O47.

133 Mümin 2009: 180, Kat. No. 303.

134 Demir 2020: U15.

135 Indgjerd 2014: Find No.: 1465.

136 Yaşar 2010: U75-76.

137 Slane 2017: 202, 204, Pl. 52.Dep 3-1.

138 Slane and Jones 1980: 159, 171, Pl. 32.99.

139 Robinson 1959: 85, Pl. 18.M8.

140 Hayes 2008: 287, Cat. No. 1775, Pl. 89.1775.

141 Tuluk 1999: 151, Kat. Nr. 78.

142 Aydın 2000: Kat. No. 46.

143 Almagro 1955: 405, Inc. Sabadí n.^o8.

144 Vessberg and Westholm 1959: 80, Fig. 17.

145 Ergürer 2012: Kat. No. 89.

146 Kasapoğlu 2008: Kat. No. 11, 15.

147 Saraçoğlu 2011: U37.

148 Süzer 2019: Kat. No. 53.

149 Dündar 2008: U137.

150 Laflı 2003: 93, Form IV, Taf. 144g-i, 145a, 149h.

151 Rife et al. 2007: 168, Fig. 19.

152 Mitsopoulos Leon 1991: 148-150, O49, Taf. 219.

153 Demir 2020: U14.

154 Indgjerd 2014: Find No.: 196.

155 Yaşar 2010: U71.

156 Slane 2017: 202, 204, Pl. 52.8-2, 8-3.

AD; the sample of the Ampurias Necropolis¹⁵⁷ to the Augustus and Tiberius periods; the Izmir Museum sample¹⁵⁸ to the first half of the 1st century AD; one of the samples¹⁵⁹ in Parion between 34-100 AD, the other one¹⁶⁰ to the third quarter of the 1st century AD, and the sample in Tralleis Necropolis¹⁶¹ is dated to the middle of the 1st century AD. It is observed that the parallel samples of unguentaria appear to be dated between the second half of the 1st century BC and the end of the 1st century AD. In the light of the parallel samples, the samples examined under Type 2-Group 1 can be dated between the second half of the 1st century BC and the end of the 1st century AD.

Group 2: The group is represented by a single sample (Cat. No. 13, Fig. 6.1). The prominent feature that distinguishes this unguentarium from Group 1 specimens is the slimming body structure. The bottom is conical on the underside. The body is tall and ovoid. The neck is short. The mouth is rounded and flaring. Grit and lime-tempered clay is yellowish-red in color. It is possible to find the parallel samples of Cat. No. 13 in Ampurias Necropolis, Apollonia Necropolis, Athenian Agora, Northern Necropolis of Corinth, Ephesus, Kenchreai Necropolis, Parion, Patara, Salona, Stobi, Tarsus Köylü Garajı, Tel Anafa, Tralleis Necropolis, Akşehir Nasreddin Hoca, Çanakkale, Hatay, Izmir, Milet, Sinop, and Tarsus Museums and the Naim Arnas and Toppo Collections. The Salona find¹⁶² is dated between the 1st century BC and the 1st century AD; the sample in the Apollonia Necropolis¹⁶³ between 50 BC and 50 AD; the find in Patara¹⁶⁴ from 50 BC to 100 AD; the Stobi sample¹⁶⁵ between 25 BC and 25 AD; the first of the three samples¹⁶⁶ recovered from Parion between the end of the 1st century BC and the beginning of the 1st century AD,

the second¹⁶⁷ to the first half of the 1st century AD, and the third¹⁶⁸ to the third quarter of the 1st century AD; the unguentarium in Akşehir Nasreddin Hoca Archeology and Ethnography Museum¹⁶⁹ between the late 1st century BC and the 1st century AD; the samples in the Milet Museum¹⁷⁰ between the end of the 1st century BC and the first half of the 1st century AD; the samples in Hatay¹⁷¹ and Tarsus¹⁷² Museums between the end of the 1st century BC and the beginning of the 2nd century AD; the samples in Naim Arnas Collection¹⁷³ between 25 BC and 50 AD; the finds in the Ampurias Necropolis¹⁷⁴ to the Tiberius and Claudius periods; the Tel Anafa finds¹⁷⁵ between 1-30/40 AD; the sample in the Toppo Collection¹⁷⁶ to the post-Augustus period; the finds in the Athenian Agora¹⁷⁷ to the period of Claudius; one of the samples¹⁷⁸ recovered from the Tralleis Necropolis to the 1st century AD, and the other¹⁷⁹ to the end of the 1st century AD; the samples in the Northern Necropolis of Corinth¹⁸⁰ and Sinop Museum¹⁸¹ to the 1st century AD; the find in the Kenchreai Necropolis¹⁸² to the end of the 1st century AD; the samples in the Izmir Archaeological Museum¹⁸³ to the second half of the 1st century AD; the sample in the Çanakkale Museum¹⁸⁴ to the late 1st century AD; a sample obtained from the excavations in Tarsus Köylü Garajı¹⁸⁵ to the 1.-2. centuries AD, and the samples in

157 Almagro 1955: 405, Inc. Torres n.^{0.52}.

158 Tuluk 1999: 150, Kat. Nr. 69.

159 Ergürer 2012: Kat. No. 90.

160 Aydın Tavukçu 2006: Kat. No. 76.

161 Civelek 2001: U32.

162 Jovanovic 2014: Cat. No. 18.

163 Şahin and Özbey 2017: Kat. M16-1.

164 Dündar 2008: U134.

165 Anderson Stojanović 1987: Tab. 1, Fig. 1d.

166 Kasapoğlu 2008: Kat. No. 8.

167 Ergürer 2012: Kat. No. 42.

168 Aydın Tavukçu 2006: Kat. No. 148.

169 Tekocak and Yıldız 2015: Fig. 11.

170 Yaşar 2010: Kat. No. U107, U110.

171 Laflı 2003: 92, Taf. 142c.

172 Laflı 2003: 92, Taf. 142a.

173 Mümin 2009: Kat. No. 292-294.

174 Almagro 1955: 405, Inc. Torres n.^{0.53}.

175 Herbert 1997: Pl. 76. pw112-113.

176 Chinelli 1995: Fig. 32.759.

177 Hayes 2008: Pl. 89. 1768-1769.

178 Civelek 2001: U8, U10.

179 Saraçoğlu 2011: Cat. No. 46.

180 Slane 2017: Tab. 2, Pl. 52. 8-1, Dep. 7-3.

181 Süzer 2019: Kat. No. 56, 59.

182 Rife et al. 2007: Fig. 20.

183 Tuluk 1999: Kat. Nr. 88-89, Taf. 8c-d.

184 Aydın 2000: Kat. No. 57.

185 Yurtseven 2006: Kat. No. 52.

Ephesus¹⁸⁶ are dated to the Imperial Roman period. Similar samples are dated to between the second half of the 1st century BC and the end of the 1st century AD. Therefore, Cat. No. 13 can be dated between the second half of the 1st century BC and the end of the 1st century AD.

Group 3: In this group, a single sample is studied (Cat. No. 14, Fig. 7.1). The main feature that distinguishes Cat. No. 14 from the unguentaria that make up Group 1 and 2 is that it has a wide sagging body. It is flat-bottomed. The body is hung from top to bottom. The neck is short and cylindrical. The mouth is flaring. The color of the clay, which is grit and lime-tempered, changes from yellowish-red to greenish-gray. The finds parallel to Cat. No. 14 are known from Athenian Agora, Eordaia, Hieropolis Necropolis, Parion, Tarsus Köylü Garajı, Tralleis Necropolis, Çanakkale and Giresun Museums. The unguentarium in Eordaia¹⁸⁷ is dated to the last quarter of the 1st century BC; the sample in Giresun Museum¹⁸⁸ between the middle of the 1st century BC and the 1st century AD; the find in the Hieropolis Necropolis¹⁸⁹ between the last quarter of the 1st century BC and the first half of the 1st century AD; one of the samples¹⁹⁰ recovered from Parion from the end of the 1st century BC to the beginning of the 1st century AD, while the others¹⁹¹ to the middle of the 1st century AD; the samples in the Athenian Agora¹⁹² and the Necropolis of Tralleis¹⁹³ to the middle of the 1st century AD; a sample obtained from the excavations in Tarsus Köylü Garajı¹⁹⁴ to the 1.-2. centuries AD, and the unguentarium in the Çanakkale Museum¹⁹⁵ is dated to the beginning of the 2nd century AD. Its parallels are dated between the middle of the 1st century BC and the beginning of the 2nd century AD. Hence, Cat. No. 14 can be dated between the middle of the 1st century

BC and the beginning of the 2nd century AD.

Group 4: The group is represented by a single sample (Cat. No. 15, Fig. 8.1). The body of the unguentarium is sagging like the specimen in Group 3, and it has a slim structure, as in Cat. No. 13 in group 2. It has a flat bottom as in Group 1 and 3. The neck is taller, unlike the first three groups. The mouth is flaring. The clay, which is grit and lime-tempered, is dark reddish-brown. The similar samples of Cat. No. 5 can be seen in the Northern Necropolis of Corinth, the Parion, Çanakkale and İzmir Museums and the Naim Arnas Collection. The sample in the Naim Arnas Collection¹⁹⁶ is dated from 25 BC to 50 AD; the samples recovered from the Northern Necropolis of Corinth¹⁹⁷ between the first quarter of the 1st century AD and the end of the 1st century AD; the find in the İzmir Archaeological Museum¹⁹⁸ towards the end of the 1st century AD; the unguentarium in the Çanakkale Museum¹⁹⁹ to the end of the 2nd century AD; of the nine samples recovered from Parion, two²⁰⁰ are dated to the second half of the 1st century AD, five²⁰¹ to the end of the 1st century AD, and two²⁰² to the 2nd century AD. Parallel specimens are dated between the second quarter of the 1st century AD and the end of the 2nd century AD. Based on the similar samples, Cat. No. 15 can be dated between the second quarter of the 1st century AD and the end of the 2nd century AD.

Group 5: Two samples are studied within this group (Cat. No. 16-17). The samples within this group are similar to each other in general form, such as the sagging body, tall cylindrical neck and flaring mouth. However, they differ in terms of size, mouth, bottom structures and clay color. Cat. No. 16 (Fig. 9.1), has a height of 19.5 cm and Cat. No. 17 (Fig. 9.2) 14.7 cm. While the bottom has one grade on Cat. No. 16, Cat. No. 17 is slightly conical. In both samples, the mouth is flaring. However, on Cat. No. 16, the rim continues outwards in a flat way

186 Mitsopoulos Leon 1991: Taf. 217.O42-44.

187 Drougou 1991: 159.b.

188 Demir 2020: U18.

189 Indgjerd 2014: Find No.: 223.

190 Aydın Tavukçu 2006: Kat. No. 178.

191 Kasapoğlu 2008: Kat. No. 29-31.

192 Hayes 2008: 286, Pl. 88.1758.

193 Civelek 2001: U12.

194 Yurtseven 2006: Kat. No. 55.

195 Aydın 2000: Kat. No. 59.

196 Mümin 2009: Kat. No. 289.

197 Slane 2017: 24-26, 202-204, Pl. 52.38-5, 42-1.

198 Tuluk 1999: Kat. Nr. 109, Abb. 16a, Taf. 9c.

199 Aydın 2000: Kat. No. 68.

200 Ergürer 2012: Kat. No. 109; Sulan 2018: Kat. No. 60.

201 Kasapoğlu 2008: Kat. No. 34-38.

202 Aydın Tavukçu 2006: Kat. No. 193-194.

and forms a grade inside. On Cat. No. 17, the rim is slightly drooping outwards. Both of the samples have grit and lime-tempered clay. The clay color of Cat. No. 16 ranges from yellowish-red to highly pale brown. The clay color of Cat. No. 17 changes from light red to pink. The unguentaria parallel to Cat. No. 16 can be seen in Athenian Agora, Northern Necropolis of Corinth, Parion, Necropolis of Tralleis, Akşehir Nasreddin Hoca, Alanya and Giresun Museums and the Naim Arnas Collection. The unguentaria in the Naim Arnas Collection²⁰³ are dated between 50 BC and 50 AD; the samples in the Alanya Museum²⁰⁴ between the last quarter of the 1st century BC and the beginning of the 1st century AD; the sample in the Athenian Agora²⁰⁵ to the Claudian period; the find in the Northern Necropolis of Corinth²⁰⁶ to 50-75 AD or later; the sample in Necropolis of Tralleis²⁰⁷ to the second half of the 1st century AD; one of the finds²⁰⁸ recovered from Parion to the second half of the 1st century AD, the others²⁰⁹ to the end of the 1st century AD; the examples in Akşehir Nasreddin Hoca²¹⁰ and Giresun²¹¹ Museums to the 1st century AD. The finds parallel to Cat. No. 17 are known from the Parion, Sinop and İzmir Archaeological Museums. One of the samples²¹² recovered from Parion is dated to the first half of the 1st century AD, three²¹³ to the 2nd century AD; the unguentarium in the Sinop Museum²¹⁴ between the end of the 1st century AD and the first half of the 2nd century AD, and the sample in the İzmir Archeology Museum²¹⁵ is dated to the middle of the 2nd century AD. Similar samples of Cat. No. 16 are dated between the last quarter of the 1st century BC and the end of the 1st century

AD. Similar samples of Cat. No. 17 are dated between the second half of the 1st century AD and the first half of the 2nd century AD. Based on the similar samples, Cat. No. 16 can be dated between the last quarter of the 1st century BC and the end of the 1st century AD, and Cat. No. 17 between the second half of the 1st century AD and the first half of the 2nd century AD.

Group 6: This group is represented by two samples (Cat. No. 18-19). Although Cat. No. 18 and 19 are close to each other in terms of size and general form features, they have differences in some details. The bottom of both samples is slightly conical. The bodies are small and take triangular shape by widening from top to bottom. The necks are tall and cylindrical. While the neck is straight on Cat. No. 18 (Fig. 10.1), on Cat. No. 19 (Fig. 10.2), it narrows in an area close to the body. The rims are flaring and pulled upwards. However, on Cat. No. 19, the rim is graded on the inside. Both samples are tempered with clay, grit and lime. While Cat. No. 18 has pink clay, Cat. No. 19 has dark reddish-brown clay. The similar samples of Cat. No. 18 and 19 can be seen in Alanya, İzmir, Milet and Nevşehir Museums. The unguentarium in the İzmir Archaeological Museum²¹⁶ is dated towards the end of the 1st century AD; the samples in Alanya²¹⁷ and Nevşehir²¹⁸ Museums to the transition period from the end of the 1st century AD to the 2nd century AD, and the find in the Milet Museum²¹⁹ is dated to the 2nd century AD. The parallels of the specimens in Group 6 are dated between the end of the 1st century AD and the end of the 2nd century AD. Therefore, it is possible to suggest the same date range for Group 6.

Group 7: This group constitutes the most crowded group with eighteen samples (Cat. No. 20-37, Fig. 11-12). The general form characteristics of the samples are that they have a small bell-like body that widens outwards, a tall cylindrical neck, and a flaring mouth. However, there are some differences in the bottom, transition from body to neck and mouth structures. While the bottom is conical on Cat. No. 20, 23,

203 Mümin 2009: Kat. No. 290, 293.

204 Laflı 2003: 91-92, Form III, Taf. 139e-f.

205 Hayes 2008: 286, Pl. 88.1759.

206 Slane 2017: 24, 202, 204, Pl. 52.38-7.

207 Saraçoğlu 2011: U44.

208 Sulan 2018: Kat. No. 41.

209 Kasapoğlu 2008: Kat. No. 34-36.

210 Tekocak and Yıldız 2015: Kat. No. 10.

211 Demir 2020: U21.

212 Sulan 2018: Kat. No. 8.

213 Aydın Tavukçu 2006: Kat. No. 193-194; Kasapoğlu 2008: Kat. No. 39.

214 Süzer 2019: Kat. No. 60.

215 Tuluk 1999: Kat. Nr. 122, Taf. 10f.

216 Tuluk 1999: Kat. Nr. 111, Abb. 16b, Taf. 9b.

217 Laflı 2003: 96-97, Form XVIII, Taf. 159d-f, 160a-f, 161a-d.

218 Sönmez 2015: 269-270, Fig. 37.

219 Yaşar 2010: U140.

30, 36 and 37 (Fig. 11.1, 11.4, Fig. 12.2, 12.8 and 12.9), it is flat on 21-22, 24-29, 31-35 (Fig. 11.2-3, 11.5-9, Fig. 12.1, 12.3-7). While the transition from body to neck is smoothed in some samples (Cat. No. 20-24, 26, 29, Fig. 11.1-5, 11.7, Fig. 12.1), it is provided with a distinctive concave profiling in some samples (Cat. No. 25, 27-28, 30-37, Fig. 11.6, 11.8-9, Fig. 12.2-9). Although the mouth is flaring in all, it is straight on some specimens (Cat. No. 21-24, 27, 31-37, Fig. 11.2-5, 11.8, Fig. 12.3-9), upwards on other specimens (Cat. No. 20, 26, 28-30, Fig. 11.1, 11.7, 11.9, Fig. 12.1-2) and in one specimen (Cat. No. 25, Fig. 11.6) it shows a downward profile. These unguentaria, which do not show significant differences in size, have heights ranging from 14.5 cm to 19.6 cm. With all of the samples the clay is tempered with grit and lime. Clay colors vary as red, gray and brown tones. The unguentaria similar to Cat. No. 20-37 are known from the Hieropolis Necropolis, Parion, Akhisar, Alanya, Çanakkale, İzmir, Milet and Nevşehir Museums and the Naim Arnas Collection. The sample in the Naim Arnas Collection²²⁰ is dated from 25 BC to 100 AD; of the nine samples recovered from Parion, one²²¹ is between the end of the 1st century AD and the beginning of the 2nd century AD, one²²² between the second half of the 1st century AD and the 2nd century AD, two²²³ between the end of the 1st century AD and the first half of the 2nd century AD, four²²⁴ between the end of the 1st century AD and the first half of the 2nd century AD and one²²⁵ to the 2nd century AD; the unguentarium in the Hieropolis Necropolis²²⁶ from the last quarter of the 1st century AD to the first half of the 2nd century AD; the find in Akhisar Archaeological Museum²²⁷ between the end of the 1st century AD and the first half of the 2nd century AD; the unguentarium in the Izmir Archaeological Museum²²⁸ between the end of the 1st century

AD and the beginning of the 2nd century AD; the samples in the Alanya Museum²²⁹ between the second half of the 1st century AD and the first half of the 2nd century AD; the finds in the Çanakkale Museum²³⁰ to the second quarter of the 2nd century AD, and the samples in the Milet²³¹ and Nevşehir²³² Museums are dated to the 2nd century AD. Based on the similar samples, those representing Type 2-Group 7 can be dated between the end of the 1st century AD and the end of the 2nd century AD.

Conclusion

There is no unity in the size and mouth and bottom diameters of the unguentaria. However, in general, it can be stated that they are in parallel with the average measures presented in the literature. The samples with different sizes were measured as 8.2 cm in the shortest and 19.6 cm in the tallest. Mouth diameters vary between 1.5 cm and 3.8 cm, and base/bottom diameters vary between 1.7 cm and 6 cm. It is possible to state that in the studies²³³ the size differences seen in unguentaria are not significant in the chronological development.

Archaeometric analyzes on clay structures have not been conducted. However, it can be stated that some samples have a hard structure and some have a soft structure. Therefore, it can be said that there is no unity in the clay structure. However, with lime and grit showing themselves clearly in the clay additives it can be suggested that there is a unity in terms of additives. Clay colors, which were determined according to Munsell soil color chart, are red, pink, gray and brown and in different tones of these colors.

Slips were observed on three of the unguentaria, (Cats. No. 3-4, 7). They were in gray, dark gray and light yellowish-brown colors. Glaze

220 Mümin 2009: Kat. No. 297.

221 Aydın Tavukçu 2006: Kat. No. 189.

222 Ergürer 2018: 190, Fig. 2.Group 10.

223 Ergürer 2012: Kat. No. 115-116.

224 Sulan 2018: Kat. No. 1-4.

225 Kasapoğlu 2008: Kat. No. 51.

226 Indgjerd 2014: Find No.: F3058.

227 Yıldız 2016: Kat. No. 11.

228 Tuluk 1999: Kat. Nr. 119, Taf. 9d.

229 Laflı 2003: 96-97, Form XVIII, Taf. 161e-f, 162b-d.

230 Aydın 2000: Kat. No. 62-64.

231 Yaşar 2010: U142-143.

232 Sönmez 2015: 270, Fig. 42-43.

233 The fact that the two unguentaria unearthed from tomb No. 112, which had a single burial in Antandros Necropolis, had different dimensions (21.7 cm and 11.4 cm), indicates that the size differences are not important in dating. Unguentaria unearthed in Antandros Necropolis is being prepared for publication together with Assoc. Dr. Kahraman Yağız.

was used on eight unguentaria (Cats. No. 1-5, 10-12). The glaze was used on the rim and neck parts on three samples (Cat. No. 10-12), on the entire surface of the unguentarium on one sample (Cat. No. 5), and in the form of strips on four samples (Cat. No. 1-4). The only decoration elements seen on the vessels are the strips made with glaze.

Data such as findspots, clay colors, additives, decoration styles are important findings in the determination of the workshop. However, the limited information on the findspots, the absence of analyzes on the clay pits and the material together with the absence of a general analysis data did not allow a suggestion to be made about the production center and workshop.

Considering the differences in form, they are handled under two main types, Type 1 and Type 2. However, the fact that the samples examined under the two main types had differences in details made it necessary to consider the mentioned finds under different groups. In this context, Type 1 was examined under three groups and Type 2 under seven groups.

Distinctive form features of unguentaria evaluated under Type 1 Group 1 are that they have a small conical base, a bulging globular body, a clear shoulder, a short, cylindrical neck, and a flaring, conical mouth. Based on similar samples, the unguentaria representing this group are dated between the last quarter of the 4th century BC and the first half of the 3rd century BC. The main feature that distinguishes Type 1 Group 2 from the previous group in form is the existence of foot that begins to form instead of the base. Based on parallel samples, the samples forming Group 2 are dated between the last quarter of the 4th century BC and the last quarter of the 3rd century BC. It is seen that the foot, which started to form in Type 1 Group 2, is getting longer in Type 1 Group 3. The common feature of the samples is that all of them have a tall cylindrical foot and neck and a body that gives the appearance of being compressed from both sides. Thus, with this group it can be stated that Fusiform was totally formed. Considering the bottom, foot and body structures, it is possible to detect a form change from Cat. No. 6 to Cat. No. 8 and 9. The body is globular on Cat. No. 6, tall-ovoid on Cat. No. 7 and on Cat. No. 8-9, it widens from bottom to

top, making the shoulder more distinctive. Foot is preserved on Cat. No. 6, 8 and 9. On Cat. No. 6, the foot is relatively short, the resting surface of the foot is disc-shaped, and the lower part is slightly conical. On Cat. No. 8-9, it is observed that the foot is generally extended and the resting surface is conical. Of the unguentaria in this group, Cat. No. 6 is dated to the first half of the 3rd century BC, Cat. No. 7 between the end of the 3rd century BC and the end of the 2nd century BC and Cat. No. 8-9 are dated between the 2nd century BC and the first half of the 1st century BC.

The samples that make up the first group of Type 2, which is mostly called Bulbous in the literature, are similar in terms of both form and decoration system. All three samples have a glazed neck. In general, Type 2 Group 1 has a flat bottom, globular body, short and cylindrical neck and flaring mouth. However, it is also observed that the globular body is bulging from Cat. No. 10 to 12. Parallel samples of Group 1 appear to be dated between the second half of the 1st century BC and the end of the 1st century AD. The striking feature that distinguishes the unguentaria examined under Type 2 Group 2 from other samples is its slim body structure. Parallel samples are dated between the second half of the 1st century BC and the end of the 1st century AD. The distinctive form structure of the sample representing Type 2 Group 3 is that it has a wide sagging body. Similar ones are dated between the middle of the 1st century BC and the beginning of the 2nd century AD. The body of the unguentarium studied under Type 2 Group 4 is sagging like the sample in Group 3 and it has a slim structure as in group 2. The bottom, on the other hand, has a flat bottom as in Groups 1 and 3, unlike Group 2. Unlike Group 2, the neck has a flat bottom as in Group 1 and 3. The neck is taller, unlike the first three groups. It is dated between the second quarter of the 1st century AD and the end of the 2nd century AD. The samples within Type 2 Group 5 have a conical bottom, sagging body, a tall cylindrical neck and a flaring mouth. Parallel samples are dated between the last quarter of the 1st century BC and the first half of the 2nd century AD. The unguentaria studied within the scope of Type 2 Group 6 have a slightly conical bottom, a body that takes triangular shape by widening from top to bottom, tall

and cylindrical neck and a flaring mouth that is pulled upwards. Similar samples of group 6 are dated between the end of the 1st century AD and the end of the 2nd century AD. The general form characteristics of Type 2 Group 7 are that they have a small bell-like body that widens outwards, a tall cylindrical neck, and a flaring mouth. Its parallels are dated between the end of the 1st century AD and the end of the 2nd century AD.

The abovementioned unguentaria, whose general form features and dates are presented, continued their existence for more than 500 years from the end of the 4th century BC to the end of the 2nd century AD. While noting form changes in this chronological course, it is not possible to postulate that these changes occurred in a regular chronological course. It is observed that at the end of the 4th century BC, Type 1 Group 1 and Type 1 Group 2, which differ in terms of base/foot, were in use at the same time. At the beginning of the 3rd century BC, Type 1 Group 3, which significantly differs from the first two groups in terms of form features such as foot, body, neck, and mouth, gained its place in the market together with the mentioned groups. Thereafter, Type 1 Group 1 was discontinued in the middle of the 3rd century BC, Type 1 Group 2 at the end of the 3rd century BC, and Type 1 Group 3 in the middle of the 1st century BC, respectively. After Type 1, the first three groups of Type 2 emerged in the middle of the 1st century BC, Group 5 in the last quarter of the 1st century BC, Group 4 in the second quarter of the 1st century AD, and Group 6 and 7 in the last quarter of the 1st century AD. Of these groups, Type 2 Group 1 and 2 were discontinued at the end of the 1st century AD, Group 3 at the end of the first quarter of the 2nd century AD, Group 5 in the middle of the 2nd century AD, and the Groups 4, 6 and 7 at the end of the 2nd century AD (Fig. 1).

Based on this data, it is understood that some groups emerged chronologically earlier, but later on, new groups were produced and they were all used together with the previous groups for a certain period of time. It is not probable to make a definite chronological sequence regarding the discontinuation of the groups. However, it is observed that the early groups disappeared

earlier, the later groups disappeared later or simultaneously with the previous group. It is possible to explain this situation as that until they established their dominance in the market, the types/groups made by innovative craftsmen/workshops continued their existence together with the products of traditional craftsmen/workshops and remained as dominant product in the market until a new product came out. The fact that types/groups were produced and used together makes it difficult to make a definite distinction in dating. Therefore, the observed change in forms can be associated with chronological development regarding their emergence and disappearance points. However, the changes did not occur sharply and in short intervals. Changes in form over time can be explained not only by the chronological course, but also by the fashion and necessities of the period, the innovative or traditional craftsmen and their workshops, and the preferences of the individuals presenting the unguentaria.

Acknowledgements

I would like to thank the expert archaeologist Didem BAŞ who made great efforts in the documentation of the unguentaria, to the Edirne Archeology and Ethnography Museum Directorate for allowing the material to be studied, to the Deputy Director of the Museum Şahan KIRÇIN and the Museum expert Elif KIRÇIN who provided their assistance by supplying a suitable working area, and finally to lecturer Emrah BOYNUKARA for the English translation of the article.

Catalog

Cat. No.: 1 (Fig. 2.1).

Museum Inv. No.: 3589-2011/7.

Dimensions: H.: 15.4 cm, D. R.: 2.4 cm, D. Bs.: 2.9 cm.

Clay: Reddish yellow (7.5YR 8/6).

Glaze: Dark reddish brown (5YR 3/4).

Description: Type 1, Group 1.

Date: Last quarter of the 4th century BC-First half of the 3rd century BC.

Cat. No.: 2 (Fig. 2.2).

Museum Inv. No.: 3590-2011/8.

Dimensions: H.: 8.3 cm, D. R.: 1.8 cm, D. Bs.: 1.7 cm.

Clay: Yellowish red (5YR 5/8).

Glaze: Dark reddish brown (5YR 3/4).

Description: Type 1, Group 1.

Date: Last quarter of the 4th century BC-First half of the 3rd century BC.

Cat. No.: 3 (Fig. 3.1).

Museum Inv. No.: 3588-2011/6.

Dimensions: H.: 16.1 cm, D. R.: 2.7 cm, D. Bs.: 3 cm.

Clay: Dark gray (10YR 4/1). Slip: Gray (7.5YR 6/1).

Glaze: Dark reddish gray (5YR 4/2) and very pale yellow (N 9.5/).

Description: Type 1, Group 2.

Date: Last quarter of the 4th century BC-Last quarter of the 3rd century BC.

Cat. No.: 4 (Fig. 3.2).

Museum Inv. No.: 3587-2011/5.

Dimensions: H.: 12.9 cm, D. R.: 2.2 cm, D. Bs.: 2.2 cm.

Clay: Dark gray (10YR 4/1).

Slip: Dark gray (10YR 4/1).

Glaze: Dark reddish gray (5YR 4/2) and very pale yellow (N 9.5/).

Description: Type 1, Group 2.

Date: Last quarter of the 4th century BC-Last quarter of the 3rd century BC.

Cat. No.: 5 (Fig. 3.3).

Museum Inv. No.: 1464.

Dimensions: H.: 9.5 cm, D. R.: 1.5 cm, D. Bs.: 2 cm.

Clay: Reddish yellow (5YR 6/6).

Glaze: Black (5YR 2.5/1).

Description: Type 1, Group 2.

Date: Last quarter of the 4th century BC-Last quarter of the 3rd century BC.

Cat. No.: 6 (Fig. 4.1).

Museum Inv. No.: 2021/26.

Dimensions: H.: 7.2 cm, D. B.: 2.4 cm.

Clay: Reddish yellow (5YR 6/6) and gray (5Y 6/1).

Description: Type 1, Group 3.

Date: First half of the 3rd century BC.

Cat. No.: 7 (Fig. 4.2).

Museum Inv. No.: 542.

Dimensions: H.: 10.2 cm.

Clay: Reddish yellow (5YR 6/6).

Slip: Light yellowish brown (10YR 6/4).

Description: Type 1, Group 3.

Date: End of 3rd century BC-End of 2nd century BC.

Cat. No.: 8 (Fig. 4.3).

Museum Inv. No.: 2506.

Dimensions: H.: 15.5 cm, D. B.: 2.6 cm.

Clay: Greenish gray (Gley 1 5/10 Y).

Description: Type 1, Group 3.

Date: 2nd century BC-First half of the 1st century BC.

Cat. No.: 9 (Fig. 4.4).

Museum Inv. No.: 2507.

Dimensions: H.: 12.8 cm, D. B.: 2 cm.

Clay: Very pale brown (10YR 7/3).

Description: Type 1, Group 3.

Date: 2nd century BC-First half of the 1st century BC.

Cat. No.: 10 (Fig. 5.1).

Museum Inv. No.: 469.

Dimensions: H.: 8.2 cm, D. R.: 2.1 cm, D. B.: 1.9 cm.

Clay: Reddish yellow (7.5YR 8/6).

Glaze: Dark reddish brown (5YR 3/4).

Description: Type 2, Group 1.

Date: Second half of the 1st century BC-End of the 1st century AD.

Cat. No.: 11 (Fig. 5.2).

Museum Inv. No.: 466.

Dimensions: H.: 11.9 cm, D. R.: 2.5 cm, D. B.: 3.1 cm.

Clay: Yellowish red (5YR 5/8).

Glaze: Black (Gley 1 2.5/N).

Description: Type 2, Group 1.

Date: Second half of the 1st century BC-End of the 1st century AD.

Cat. No.: 12 (Fig. 5.3).

Museum Inv. No.: 467.

Dimensions: H.: 10.5 cm, D. R.: 2.2 cm, D. B.: 3.1 cm.

Clay: Reddish yellow (7.5YR 8/6).

Glaze: Black (Gley 1 2.5/N).

Description: Type 2, Group 1.

Date: Second half of the 1st century BC-End of the 1st century AD.

Cat. No.: 13 (Fig. 6.1).

Museum Inv. No.: 468.

Dimensions: H.: 9.7 cm, D. R.: 2.1 cm, D. B.: 2.1 cm.

Clay: Yellowish red (5YR 5/8).

Description: Type 2, Group 2.

Date: Second half of the 1st century BC-End of the 1st century AD.

Cat. No.: 14 (Fig. 7.1).

Museum Inv. No.: 619.

Dimensions: H.: 16.1 cm, D. R.: 2.7 cm, D. B.: 4.3 cm.

Clay: Yellowish red (5YR 5/8) and greenish gray (Gley 1 5/10 Y).

Description: Type 2, Group 3.

Date: Mid-1st century BC- Beginning of the 2nd century AD.

Cat. No.: 15 (Fig. 8.1).

Museum Inv. No.: 616.

Dimensions: H.: 14.3 cm, D. R.: 2.3 cm, D. B.: 2.7 cm.

Clay: Dark reddish brown (5YR 3/4).

Description: Type 2, Group 4.

Date: Second quarter of the 1st century AD-End of the 2nd century AD.

Cat. No.: 16 (Fig. 9.1).

Museum Inv. No.: 618.

Dimensions: H.: 19.5 cm, D. R.: 3.5 cm, D. B.: 6 cm.

Clay: Yellowish red (5YR 5/8) and very pale brown (10YR 7/3).

Description: Type 2, Group 5.

Date: Last quarter of 1st century BC-End of 1st century AD.

Cat. No.: 17 (Fig. 9.2).

Museum Inv. No.: 615.

Dimensions: H.: 14.7 cm, D. R.: 2 cm, D. B.: 4.2 cm.

Clay: Light red (2.5YR 6/6) and pink (5YR 7/4).

Description: Type 2, Group 5.

Date: Second half of the 1st century AD-First half of the 2nd century AD.

Cat. No.: 18 (Fig. 10.1).

Museum Inv. No.: 617.

Dimensions: H.: 15.3 cm, D. R.: 2.2 cm, D. B.: 3.1 cm.

Clay: Pink (7.5 YR 8/4).

Description: Type 2, Group 6.

Date: Second half of the 1st century AD-First half of the 2nd century AD.

Cat. No.: 19 (Fig. 10.2).

Museum Inv. No.: 614.

Dimensions: H.: 15.5 cm, D. R.: 2.8 cm, D. B.: 4 cm.

Clay: Dark reddish brown (5YR 3/4).

Description: Type 2, Group 6.

Date: End of the 1st century AD-End of the 2nd century AD.

Cat. No.: 20 (Fig. 11.1).

Museum Inv. No.: 606.

Dimensions: H.: 17 cm, D. R.: 3.8 cm, D. B.: 3.9 cm.

Clay: Greenish gray (Gley 1 5/10 Y).

Description: Type 2, Group 7.

Date: End of the 1st century AD-End of the 2nd century AD.

Cat. No.: 21 (Fig. 11.2).

Museum Inv. No.: 607.

Dimensions: H.: 15.9 cm, D. R.: 2.1 cm, D. B.: 5 cm.

Clay: Dark gray (10YR 4/1) and very pale brown (10YR 7/3).

Description: Type 2, Group 7.

Date: End of the 1st century AD-End of the 2nd century AD.

Cat. No.: 22 (Fig. 11.3).

Museum Inv. No.: 608.

Dimensions: H.: 14.5 cm, D. R.: 3.4 cm, D. B.: 4.4 cm.

Clay: Greenish gray (Gley 1 5/10 Y) and dark reddish brown (5YR 3/4).

Description: Type 2, Group 7.

Date: End of the 1st century AD-End of the 2nd century AD.

Cat. No.: 23 (Fig. 11.4).

Museum Inv. No.: 612.

Dimensions: H.: 14.5 cm, D. R.: 3.4 cm, D. B.: 4.9 cm.

Clay: Greenish gray (Gley 1 5/10 Y) and very pale brown (10YR 7/3).

Description: Type 2, Group 7.

Date: End of the 1st century AD-End of the 2nd century AD.

Cat. No.: 24 (Fig. 11.5).

Museum Inv. No.: 604.

Dimensions: H.: 18 cm, D. R.: 3.5 cm, D. B.: 4.9 cm.

Clay: Reddish yellow (5YR 7/6).

Description: Type 2, Group 7.

Date: End of the 1st century AD-End of the 2nd century AD.

Cat. No.: 25 (Fig. 11.6).

Museum Inv. No.: 605.

Dimensions: H.: 17.7 cm, D. R.: 3.7 cm, D. B.: 5 cm.

Clay: Reddish yellow (5YR 7/6) and reddish brown (5YR 5/4).

Description: Type 2, Group 7.

Date: End of the 1st century AD-End of the 2nd century AD.

Cat. No.: 26 (Fig. 11.7).

Museum Inv. No.: 609.

Dimensions: H.: 16.5 cm, D. R.: 3.5 cm, D. B.: 4.8 cm.

Clay: Greenish gray (Gley 1 5/10 Y) and very pale brown (10YR 7/3).

Description: Type 2, Group 7.

Date: End of the 1st century AD-End of the 2nd century AD.

Cat. No.: 27 (Fig. 11.8).

Museum Inv. No.: 610.

Dimensions: H.: 17.1 cm, D. R.: 3.4 cm, D. B.: 5.1 cm.
 Clay: Greenish gray (Gley 1 5/10 Y) and light red (2.5YR 6/6).
 Description: Type 2, Group 7.
 Date: End of the 1st century AD-End of the 2nd century AD.
 Cat. No.: 28 (Fig. 11.9).
 Museum Inv. No.: 611.
 Dimensions: H.: 15.7 cm, D. R.: 3.4 cm, D. B.: 3 cm.
 Clay: Reddish yellow (7.5YR 8/6).
 Description: Type 2, Group 7.
 Date: End of the 1st century AD-End of the 2nd century AD.
 Cat. No.: 29 (Fig. 12.1).
 Museum Inv. No.: 1522.
 Dimensions: H.: 15.5 cm, D. R.: 3.2 cm, D. B.: 4.6 cm.
 Clay: Pale brown (10YR 6/3).
 Description: Type 2, Group 7.
 Date: End of the 1st century AD-End of the 2nd century AD.
 Cat. No.: 30 (Fig. 12.2).
 Museum Inv. No.: 2674.
 Dimensions: H.: 15.4 cm, D. R.: 3.3 cm, D. B.: 5.2 cm.
 Clay: Light red (2.5YR 6/6).
 Description: Type 2, Group 7.
 Date: End of the 1st century AD-End of the 2nd century AD.
 Cat. No.: 31 (Fig. 12.3).
 Museum Inv. No.: 598.
 Dimensions: H.: 19.1 cm, D. R.: 3.5 cm, D. B.: 5.2 cm.
 Clay: Very pale brown (10YR 7/3).
 Description: Type 2, Group 7.
 Date: End of the 1st century AD-End of the 2nd century AD.
 Cat. No.: 32 (Fig. 12.4).
 Museum Inv. No.: 599.
 Dimensions: H.: 18.5 cm, D. R.: 3.5 cm, D. B.: 5 cm.
 Clay: Very pale brown (10YR 7/3).
 Description: Type 2, Group 7.
 Date: End of the 1st century AD-End of the 2nd century AD.
 Cat. No.: 33 (Fig. 12.5).
 Museum Inv. No.: 600.
 Dimensions: H.: 18.4 cm, D. R.: 3.5 cm, D. B.: 5.2 cm.
 Clay: Very pale brown (10YR 7/3).
 Description: Type 2, Group 7.

Date: End of the 1st century AD-End of the 2nd century AD.
 Cat. No.: 34 (Fig. 12.6).
 Museum Inv. No.: 601.
 Dimensions: H.: 18.1 cm, D. R.: 3.7 cm, D. B.: 5.2 cm.
 Clay: Pale brown (10YR 6/3).
 Description: Type 2, Group 7.
 Date: End of the 1st century AD-End of the 2nd century AD.
 Cat. No.: 35 (Fig. 12.7).
 Museum Inv. No.: 602.
 Dimensions: H.: 18.7 cm, D. R.: 3.5 cm, D. B.: 5.4 cm.
 Clay: Greenish gray (Gley 1 5/10 Y) and light red (2.5YR 6/6).
 Description: Type 2, Group 7.
 Date: End of the 1st century AD-End of the 2nd century AD.
 Cat. No.: 36 (Fig. 12.8).
 Museum Inv. No.: 603.
 Dimensions: H.: 19.6 cm, D. R.: 3.6 cm, D. B.: 5.1 cm.
 Clay: Very pale brown (10YR 7/3).
 Description: Type 2, Group 7.
 Date: End of the 1st century AD-End of the 2nd century AD.
 Cat. No.: 37 (Fig. 12.9).
 Museum Inv. No.: 613.
 Dimensions: H.: 15.2 cm, D. R.: 3 cm, D. B.: 4.6 cm.
 Clay: Greenish gray (Gley 1 5/10 Y) and reddish brown (5YR 5/4).
 Description: Type 2, Group 7.
 Date: End of the 1st century AD-End of the 2nd century AD.

Bibliography and Abbreviations

Cat. No.: Catalog Number
 Cm: Centimeter
 D. Bs.: Diameter of Base
 D. B.: Diameter of Bottom
 D. R.: Diameter of Rim
 Ed.: Editor
 Fig.: Figur
 Fn.: Footnote
 H.: Height
 Museum Inv. No.: Museum Inventory Number

AHRENS et al. 2008: A. Ahrens, E. Kozal, C. Kümmel, I. Laube, M. Novák, "Sirkeli Höyük-Kulturkontakte in Kilikien Vorbericht über die Kampagnen 2006 und 2007 der deutsch-türkischen Mission", *Istanbul Mitteilungen* 58, 67-107.

- Αλλαμανη and Τζαναβαρη 1990: Β. Αλλαμανη, Κ. Τζαναβαρη, “Πήλινες πυξίδες από τη Βέροια. Χρονολογικές ενδείξεις”, Β' Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική: Χρονολογικά προβλήματα της ελληνιστικής κεραμικής, *Ρόδος*, 151-159.
- Αλλαμανη and Τζαναβαρη 1994: Β. Αλλαμανη, Κ. Τζαναβαρη, “Σχηματα αγγείων της πρωιμής ελληνιστικής εποχής απο ταφικά συνολα της Βεροιας”, In: Χ. Ευνολα Εργαστηρια (Ed.), Γ' Επιστημονικά Συνάντηση Για την Εμηνιστική Κεραμική, Αθηναι, 90-103.
- ALMAGRO 1955: M. Almagro, *Las Necrópolis de Ampurias. Vol. II: Necrópolis Romanas y Necrópolis Indígenas*, Barcelona.
- ANDERSON-STOJANOVIĆ 1987: V. R. Anderson-Stojanović, “The Chronology and Function of Ceramic Unguentaria”, *American Journal of Archaeology* 91/1, 105-122.
- ARGUN 2019: S. Argun, *Smyrna Unguentarium Buluntuları (2007-2014)*, (Unpublished Master Thesis), Dokuz Eylül University, İzmir.
- AYDIN 2000: Z. Aydın, Çanak-kale Müzesi'nde Bulunan Troas Bölgesi Unguentariumları, (Unpublished Master Thesis), Atatürk University, Erzurum.
- AYDIN 2001: B. Aydın, *Salihli Kordon Köyü Tümüliüsü ve Buluntuları*, (Unpublished Master Thesis), Ege University, İzmir.
- AYDIN-TAVUKÇU 2006: Z. Aydın-Tavukçu, *Parion Nekropolü 2005 Yılı Buluntuları*, (Unpublished PhD Thesis), Atatürk University, Erzurum.
- BALDIRAN 2015: A. Baldiran, “Stratonikeia'dan Rulet Bezemeli Unguentariumlar”, In: C. Şimşek, B. Duman, E. Konakçı (Eds.), *Mustafa Büyükkolancı'ya Armağan*, İstanbul, 71-83.
- BALDIRAN 2016: A. Baldiran, Roulette Decorated Hellenistic Unguentaria From Stratonikeia”, In: S. Japp, P. Kögler (Eds.), *Tracking the Development of Pottery from the Late Classical to the Early Imperial Periods. Proceedings of the 1st Conference of IARPotHP*, Berlin, 359-369.
- BİLGİN 2018: S. Bilgin, “Perge'de Bulunmuş Geç Roma Dönemi Damgalı Unguentariumları”, In: T. Kahya, A. Özdizbay, N. Tüner Önen, M. Wilson (Eds.), *Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması II: Anadolu Akdenizi Sempozyumu*, Antalya, 117-132.
- BOEHRINGER and KRAUSS 1937: E. Boehringer, F. Krauss, *Das Temenos für den Herrscherkult Prinzessinnen Palais, Altertümer von Pergamon* 9, Berlin.
- BOYSAL and KADIOĞLU 1999: Y. Boysal, M. Kadioğlu, “1997 Yılı Stratonikeia Nekropol Çalışmaları”, *Kazı Sonuçları Toplantısı* 20/2, 215-228.
- BOZKOVA 1997: A. Bozkova, “La céramique des nécropoles hellénistiques de Cabylé”, In: X. Προβλήματα, Κ. Συνολα-Εργαστηρια (Eds.), Δ' Επιστημονική Συνάντηση Για την Εμηνιστική Κεραμική, Αθηναι, 123-127.
- Braun 1994: K. Braun, “Frühhellenistische Brandgräber aus dem Theonichosbezirk”, In: Χ. Ευνολα Εργαστηρια (Ed.), Γ' Επιστημονικά Συνάντηση Για την Εμηνιστική Κεραμική, Αθηναι, 23-34.
- Bruneau 1970: Ph. Bruneau, “Tombs d'Argos”, *Bulletin de Correspondance Hellénique* 94/2, 437-531.
- Bucovala 1967: M. Bucovala, *Necropole elenistice la Tomis*, Constanta.
- Camılı 1997: A. Camili, “Note Per Una Tipologia Dei Balsamari Romani A Fondo Piatto”, *AEspA* 70, 125-148.
- Chinelli 1995: R. Chinelli, “Vasellame in ceramica della collezionedi Toppo”, In: M. Buora (Ed.), *Aquileia romana nella collezione di Francescodi Toppo*, Milano, 88-105.
- Civelek 2001: A. Civelek, *Tralleis Nekropolis Buluntuları Işığında Hellenistik ve Roma Dönemi Seramiği*, (Unpublished PhD Thesis), Ege University, İzmir.
- Çelik 2007: G. Çelik, *Smyrna Agorası “I-J 16/17” Sondajı Hellenistik Dönem Malzemesi*, (Unpublished Master Thesis), Dokuz Eylül University, İzmir.
- Demir 2020: A. Demir, “Giresun Müzesi'nde Bir Grup Pişmiş Toprak Unguentarium”, *Arkeoloji Dergisi* XXV, 131-147.
- Doğan and Lebe 2021: T. Doğan, F. Lebe, “A Group of Unguentaria Preserved at the Kahramanmaraş Museum: Chronological Value of the Changes in Form”, In: O. Dumankaya (Ed.), *Arkeolojik Küçük Buluntular: Pişmiş Toprak, Metal, Kemik, Cam ve Taş Eserler*, İstanbul, 363-403.
- Dotterweich 1999: U. Dotterweich, *Unguentarien mit kuppelförmiger Mündung aus Knidos. Knidos-Studien Band I*, Möhnesee.
- δουλαγερη intzeσιολογoy 1994: A. Δουλαγερη Ιντζεσιολογoy, “Τα Ελληνιστικά Λυχνάρια των Φερών”, In: Χ. Ευνολα Εργαστηρια (Ed.), Γ' Επιστημονικά Συνάντηση Για την Εμηνιστική Κεραμική, Αθηναι, 363-388.
- Drougou 1991: S. Drougou, *Hellenistic Pottery from Macedonia*, Thessaloniki.
- Δρογγoy and Τουρατσoyγoy 1994: Σ. Δρογγoy, Γ. Τουράτσoyγoy, “Τά χρονολογημένα σύνολα ελληνιστικής κεραμικής από τη Μακεδονία”, In: Χ. Ευνολα Εργαστηρια (Ed.), Γ' Επιστημονικά Συνάντηση Για την Εμηνιστική Κεραμική, Αθηναι, 128-137.
- Dusenbery 1998: E. B. Dusenbery, *Samothrace: The Nekropoleis*, Princeton.
- Dündar 2008: E. Dündar, *Patara IV/1: Patara Unguentariumları*, İstanbul.
- Ergürer 2012: H. E. Ergürer, *Parion Roma Dönemi Seramiği* (Unpublished PhD Thesis), Atatürk University, Erzurum.

- ERGÜRER 2018: H. E. Ergürer, "Roman Pottery of Parion Necropolis", In: D. Katsonopoulou (Ed.), *Paros IV: Paros and Its Colonies*, Athens, 189-198.
- EROL and TAMER 2018: A. F. Erol, D. Tamer, "Fatsa/Cıngırt Kayası 2012-2014 Sezonu Kazılarında Ele Geçen Unguentariumlar", *SEFAD* 39, 267-292.
- FIRAT 2012: M. Firat, "Isparta Müzesi Seramik Koleksiyonu: Unguentaria", In: B. Hürmüzlü, M. Firat, A. Gerçek (Eds.), *I. Uluslararası Pisidia Araştırmaları Sempozyumu*, Isparta, 294-311.
- FOÇA 2019: S. Foça, *Teos Batı Nekropolisi: Mezar Tipolojisi ve Buluntular* (Unpublished PhD Thesis), Dokuz Eylül University, İzmir.
- Γιαννικουρη 1994: A. Γιαννικουρη, "Υδρίες Hadra μέλευκο βάθος από τη Ρόδο. Μία πρώτη προσέγγιση", In: X. Ευνολα Εργαστηρια (Ed.), *Γ' Επιστημονικά Συναντήση Για την Εμνηστική Κεραμική*, Αθήναι, 302-310.
- GOLDMAN 1940: H. Goldman, "The Acropolis of Halae", *Hesperia* 9/4, 381-514.
- GOLDMAN 1950: H. Goldman, *Excavation at Gözli Kule, Tarsus: The Hellenistic and Roman Periods*, Princeton.
- GÜRBÜZER 2016: M. Gürbüz, "Menias'ın İdyma'daki Oda Mezarı", *Arkeoloji Dergisi* XXI, 105-125.
- GÜRLER 1994: B. Gürl, *Metropolis'in Hellenistik Dönem Seramiği* (Unpublished PhD Thesis), Ege University, İzmir.
- GWIAZDA 2013: M. Gwiazda, "Les *miscellanea* de la collection du père Jean Mécérian", *Mélanges: de l'Université Saint-Jose*, Beyrouth, 455-485.
- HAUSMANN 1996: U. Hausmann, *Olympische Forschungen 27: Hellenistische Keramik: eine Brunnenfüllung nördlich von Bau C und Reliefkeramik verschiedener Fundplätze in Olympia*, Berlin.
- HAYES 1971: J. W. Hayes, "A New Type of Early Christian Ampulla", *British School at Athens* 66, 243-248.
- HAYES 2008: J. W. Hayes, *The Athenian Agora XXXII: Roman Pottery Fine-Ware Imports*, Princeton.
- HELLSTRÖM 1965: P. Hellström, *Labraunda II/1: Pottery of Classical and Later Date Terracotta Lamps and Glass*, Lund.
- HERBERT 1997: S. C. Herbert, (1997). *Tel Anafa II/i: The Hellenistic and Roman Pottery: The Plain Wares and The Fine Wares*, Ann Arbor.
- INDGJERD 2014: H. Indgjerd, *The Grave Goods of Roman Hieropolis: An Analysis of The Finds from Four Multiple Burial Tombs* (Unpublished Master Thesis), Conservation and History University of Oslo. Oslo.
- JOVANOVIĆ 2014: J. Jovanović, "Hellenistic ware from Salona-unguentaria", In: G. Németh (Ed.), *Miscellanea Historiae Antiquitatis: Proceedings of The First Croatian-Hungarian PHD Conference on Ancient History*, Budapest. 89-110.
- KASAPOĞLU 2008: H. Kasapoğlu, *Parion 2006 Yılı Seramik Buluntuları*, (Unpublished Master Thesis), Atatürk University, Erzurum.
- KATSIOTI and NIKOLAOS 2018: "A. Katsioti, M. Nikolaos, Aspects of Pilgrimage in the Eastern Mediterranean During the Early Byzantine Period. Archaeological Evidence from Rhodes", In: D. Ariantzi, I. Eichner (Eds.), *Für Seelenheil und Lebensglück: Das byzantinische Pilgerwesen und seine Wurzeln*, Mainz. 83-95.
- KHAIRY 1980: N. I. Khairy, "Nabatean Piriform Unguentaria", *The Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 240, 85-91.
- KÖRSULU 2011: H. Körsulu, "Nagidos Unguentariumları", *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi* 14, 69-86.
- KÜÇÜKGÜNEY and TUNÇ ALTUN 2009: Z. Küçüküney, P. Tunç Altun, "İDÇ Liman Kurtarma Kazısı (İzmir İli, Aliağa İlçesi, Çakmaklı Köyü, Kendirci Mevkii, 613 ve 68 Parsellere Ait)", *Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu* 17, 53-74.
- LAFLI 2003: E. Laflı, *Studien zu Hellenistischen, Kaiserzeitlichen und Spätantikfrühbyzantinischen Tonunguentarien aus Kilikien und Pisidien (Südtürkei): Der Forschungsstand und eine Auswahl von Fundobjekten aus den Örtlichen Museen*, (Unveröffentlichte Doktorarbeit), Universität zu Köln, Köln.
- LAFLI 2012: E. Laflı, "Roman and Late Roman Terracotta Unguentaria: 1988-2005", In: C. S. Lightfoot, E. A. Ivison (Eds.), *Amorium Reports 3: The Lower City Enclosure. Finds Reports and Technical Studies*, Istanbul, 181-192.
- MARZEC 2011: E. Marzec, "Domed-mouth unguentaria from Cyprus", In: E. Papuci Władyka (Ed.), *Studies in Ancient Art and Civilization* 15, Krakow, 1-158.
- MCFADDEN 1946: G. H. McFadden, "A Tomb of the Necropolis of Ayios Ermoyenis at Kourion", *American Journal of Archaeology* 50/4, 449-489.
- METZGER 1997: I. R., Metzger, "Die Keramik aus dem Raum B von Gebaude I in Eretria", In: X. Προβλήματα, K. Συνολα-Εργαστηρια (Eds.), *Δ' Επιστημονική Συναντήση Για την Εμνηστική Κεραμική*, Αθήνα, 32-40.
- MITSOPOULOS LEON 1991: V. Mitsopoulos Leon, *Forschungen in Ephesos IX 2/2: Die Basilika am Staatsmarkt in Ephesos Kleinfunde: Keramik Hellenistischer und Römischer Zeit*, Wien.
- MÜMİN 2009: G. Mümin, *Naim Arnas Koleksiyonu Hellenistik ve Roma Dönemi Seramik Eserleri*, (Unpublished Master Thesis), Trakya University, Edirne.

- ΩΝΑΣΟΓΛΟΥ 1994: Α. Ωνασογλου, “Νεκροταφείο των Όπουντιών Λοκρών στην Τριανταφυλλιά Λειβανατών. Οί ελληνιστικοί τάφοι”, In: X. Ευνολα Εργαστηρια (Ed.), Γ΄ Επιστημονικα Συναντηση Για την Εμνημιστικη Κεραμικη, Αθηνα, 56-70.
- ÖZDİLEK 2016: B. Özdelek, “2009-2012 Andriake Kazılarında Ele Geçen Unguentarium, Şişe, Lykion ve Mortar Örnekleri”, *Olba* XXIV, 217-265.
- ÖZHANLI and FIRAT 2011: M. Özhanlı, M. Firat, Side Unguentariumları Işığında Dinin Kapların Kullanım Alanları Üzerindeki Etkileri, *SDÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 23, 7-30.
- ÖZÜDOĞRU and DÜNDAR 2007: Ş. Özudoğru, E. DüNDAR, “Kibyra Geç Roma-Erken Doğu Roma Dönemi Mühürlü Unguentariumları”, *Olba* XV, 145-177.
- ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ 1997: Μ. Φ. Παπακωνσταντινου, “Ελληνιστική κεραμική από τη Λαμία”, In: X. Προβληματα, K. Συνολα-Εργαστηρα (Eds.), Δ΄ Επιστημονικη Συναντηση Για την Εμνημιστικη Κεραμικη, Αθηνα, 50-58.
- PEMBERTON 1985: E. G. Pemberton, “Ten Hellenistic Graves in Ancient Corinth”, *Hesperia* 54/3, 271-307.
- RIFE et al. 2007: J. L. Rife, M. Moore Morrison, A. Barbet, R. K. Dunn, D. H. Ubelaker, F. Monier, “Life and Death at a Port in Roman Greece: The Kenchreai Cemetery Project, 2002-2006”, *Hesperia* 76/1, 143-181.
- ROBINSON 1959: H. S. Robinson, *The Athenian Agora V: Pottery of The Roman Period: Chronology*, Princeton.
- ROTROFF 1997: S. I. Rotroff, *The Athenian Agora XXIX: Hellenistic Pottery: Athenian and Imported Wheelmade Table Ware and Related Material*, Princeton.
- ROTROFF 2006: S. I. Rotroff, *Agora XXXIII: Hellenistic Pottery: The Plain Wares, The Athenian*, Princeton.
- ROTROFF and OLIVER 2003: S. I. Rotroff, A. Jr. Oliver, *The Hellenistic Pottery from Sardis: The Finds Through 1994*, Cambridge.
- SARAÇOĞLU 2011: A. Saraçoğlu, “Hellenistic and Roman Unguentaria from The Necropolis of Tralleis”, *Anadolu/Anatolia* 37, 1-42.
- SCHLÖRB VIERNEISEL 1966: B. Schlörb Vierneisel, “Eridanos – Nekropole, I. Gräber und Opferstellen hS 1-204”, *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts. Athenische Abteilung* 81, 4-111.
- SLANE 2017: K. W. Slane, *Corinth 21: Tombs, Burials, and Commemoration in Corinth's Northern Cemetery*, Princeton.
- SLANE and JONES 1980: K. W. Slane, R. E. Jones, “A Tiberian Pottery Deposit from Corinth”, *Hesperia* 49/2, 135-177.
- SMETANA SCHERER 1982: R. Smetana Scherer, “Spatlasiische und hellenistische Keramik”, In: E. Walter Karydi, W. Felten, R. Smetana Scherer (Eds.), *Alt-Agina II.1: Ostgriechische Keramik*, Mainz/Rhein, 56-91.
- SÖNMEZ 2015: B. E. Sönmez, “Nevşehir Müzesi’nde Bulunan Pişmiş Toprak Unguentariumlar”, *9. Uluslararası Eskişehir Pişmiş Toprak Sempozyumu*, Eskişehir, 261-279.
- STOYANOV 2018: R. Stoyanov, “Pale swan in the darkness: Unguentaria from the necropolis of Tauric Chersonesos in the Crimea”, In: E. Lafi, G. Kan Şahin (Eds.), *Unguentarium. A terracotta vessel form and other related vessels in the Hellenistic, Roman and early Byzantine Mediterranean, An international symposium*, Izmir, 68-69.
- SULAN 2018: S. Sulan, *Parion Oda Mezarları*, (Unpublished Master Thesis), On dokuz Mayıs University, Samsun.
- SÜZER 2019: H. Süzer, *Hellenistik ve Roma Dönemleri Sinop Unguentariumları*, (Unpublished Master Thesis), Selçuk University, Konya.
- ŞAHİN and ÖZBEY 2017: M. Şahin, A. S. ÖzbeY, *Apollonia a. R. Araştırmaları/Apollonia a. R. Studies-I: Nekropol Kazıları 2016-2017*, İstanbul.
- ŞİMŞEK and DUMAN 2007: C. Şimşek, B. Duman, (2007). “Laodikei a’da Bulunan Geç Antik Çağ Unguentariumları”. *Adalya* X, 285-307.
- TEKOCAK and YILDIZ 2015: M. Tekocak, V. Yıldız, “Akşehir Nasreddin Hoca Arkeoloji ve Etnoğrafya Müzesi’nde Bulunan Bir Grup Pişmiş Toprak Vazo”, In: E. Okan, C. Atilla (Eds.), *Prof. Dr. Ömer Özyiğit’e Armağan*, İstanbul, 413-432.
- TELLİ 2019: E. Telli, “Unguentarium As A Ceramic Vessel”, *1st International Aromatic Plants and Cosmetics Symposium*, İğdir. 18-23.
- THOMPSON 1934: H. A. Thompson, “Two Centuries of Hellenistic Pottery”, *Hesperia* 3/4, 311-476.
- TOSUN 2022: M. Tosun, “Mardin Müzesi’nden İki Pişmiş Toprak Ampulla”, *HUMANITAS – International Journal of Social Sciences* 10/19, 297-317.
- ΤΣΙΜΠΙΔΟΥ ΑΥΛΩΝΙΤΗ 1994: Μ. Τσιμπιδου Αυλωνιτη, “Σύνολα κεραμικής από τό ελληνιστικό νεκροταφείο τής Θεσσαλονίκης”, In: X. Ευνολα Εργαστηρια (Ed.), Γ΄ Επιστημονικα Συναντηση Για την Εμνημιστικη Κεραμικη, Αθηνα, 80-89.
- ΤΖΑΝΑΒΑΦΗ and ΤΣΙΜΠΙΔΟΥ ΑΥΛΩΝΙΤΗ 2018: Κ. Τζαναβάρη, Μ., Τσιμπίδου Αυλωνίτη, “Επέισακτη και τοπική κεραμική στη Θεσσαλονίκη των ελληνιστικών χρόνων”, Θ΄ Επιστημονικη Συναντηση Για την Εμνημιστικη Κεραμικη, *9th Scientific Meeting on Hellenistic Pottery*, Θεσσαλονικη, 75-94.
- TULUK 1999: G. G. Tuluk, “Die Unguentarien im Museum von Izmir”, *Anatolia Antiqua* VII, 127-166.

- TULUNAY 2008: E. Tulunay, "Nif (Olympos) Dağı Kazı ve Araştırma Projesi: 2006 Yılı Kazısı", *Kazı Sonuçları Toplantısı* 29/3, 79-98.
- VARMAZ 2015: Ş. Varmaz, Patara Su Yolu Çalışmalarında Ele Geçen Hellenistik Dönem Seramikleri (Unpublished Master Thesis), Pamukkale University, Denizli.
- VESSBERG and WESTHOLM 1959: O. Vessberg, A. Westholm, *The Hellenistic and Roman Periods in Cyprus, The Swedish Cyprus Expedition IV/3*, Stockholm.
- YAŞAR 2010: A. Yaşar, Milet Müzesi'nde Bulunan Hellenistik ve Roma Dönemi Unguentariumları (Unpublished Master Thesis), Adnan Menderes University, Aydın.
- YILDIZ 2016: V. Yıldız, "Akhisar Arkeoloji Müzesi'nde Bulunan Unguentariumlar", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 14/1, 1-24.
- YURTSEVEN 2006: F. Yurtseven, "Tarsus Köylü Garajı Mezarı Buluntuları", *Anadolu/Anatolia* 31, 91-121.

Makale Gönderim Tarihi: 18.01.2022

Makale Kabul Tarihi: 22.04.2022

TAYLAN DOĞAN

Orcid ID: 0000-0002-9006-5574

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi, Arkeoloji Bölümü,

Muğla/TURKEY.

taylandogan@mu.edu.tr

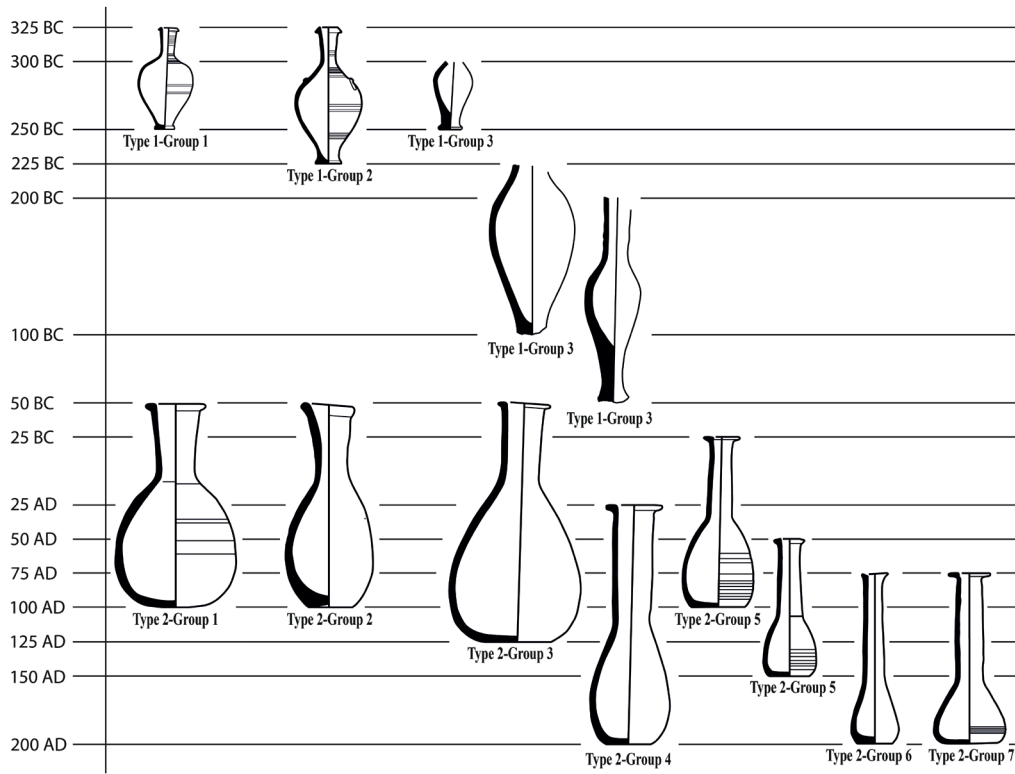

Fig. 1: Chronological Evolution of Unguentaria

Fig. 2: Type 1, Group 1, Cat. No. 1-2.

Fig. 3: Type 1, Group 2, Cat. No. 3-5.

Fig. 4: Type 1, Group 3, Cat. No. 6-9.

Fig. 5: Type 2, Group 1, Cat. No. 10-12.

Fig. 6: Type 2, Group 2, Cat. No. 13.

Fig. 7: Type 2, Group 3, Cat. No. 14.

Fig. 8: Type 2, Group 4, Cat. No. 15.

Fig. 9: Type 2, Group 5, Cat. No. 16-17.

Fig. 10: Type 2, Group 6, Cat. No. 18-19.

Fig. 11: Type 2, Group 7, Cat. No. 20-28.

Fig. 12: Type 2, Group 7, Cat. No. 29-37.

Klaros'tan Bir Dor Başlığı Altına Kazınmış Dokuztaş Oyun Tablası ve Çatallı Haç Motifi Üzerine Düşünceler

[REFLECTIONS ON A NINE MEN'S MORRIS GAME BOARD AND FORKED CROSS MOTIF ENGRAVED ON THE LOWER FACE OF A DORIC CAPITAL FROM KLAROS]

Onur ZUNAL

Anahtar Kelimeler

Klaros, Kutsal Alan, İonia, Dokuztaş, Çatallı Haç.

Keywords

Klaros, Sanctuary, Ionia, Nine Men's Morris, Forked Cross.

ÖZET

Hellenistik Dönem Apollon Klarios tapınağının Dor başlığının alt yüzüne kazınmış dokuztaş oyun tablası ve çatallı haç motifi, tapınağın İS 6. yüzyılda insan eliyle söküldüğü ve tahrip edilmeye başlandığı dönem sonrasında yapılmıştır. Dolayısıyla tapınağın tahribi dokuztaş oyun tablası ve çatallı haç motifi için önemli bir tarihlendirme kriteridir. Özellikle dokuztaş oyun tablalarının tarihlendirilmesi oldukça tartışmalı olsa da Klaros örneği bu konuya önemli katkı sağlayacaktır. Bunun yanı sıra çatallı haç motifinin kullanım dönemi de tapınağın tahribat tarihiyle örtüşmektedir. Gerek eski dönem kazılarının raporları gerekse de yeni dönem kazıları verileri İS 5.-7. yüzyıllar arasına tarihlendirilen mimarisiyle de temsil edilen sikke ve seramiklerin varlığını ortaya koymaktadır. Bu anlamda bakıldığında Hristiyanlığın İS 380 yılında I. Theodosius tarafından resmi din ilan edilmesi sürecinde kutsal alanın tamamen terk edilmediği ortadadır. Klaros bu süreçte bağlı olduğu ana kent Kolophon'dan gelen yerleşimin ve işliklerin gölgesinde kalmaya başlar. Öte yandan Theos Hysistos kültürünün varlığı, Klaroslu Apollon'un vermiş olduğu kehanetler ile Theosophia isimli Hristiyanlığı yaymayı amaçlayan bir kitapta yer alan Klaros kehanetinin yorumları bize kutsal alanın monoteist akımların etkisi altına girmeye başladığını göstermektedir. Makaleye konu olan dokuztaş oyun tablası ve çatallı haç motifi, kutsal alanda bulunan diğer Geç Antik Çağ buluntuları da göz önüne alındığında, kutsal alanın kullanımı ve dönüşümü konularında ayrıca önemlidir.

ABSTRACT

The nine men's morris game board and forked cross motif engraved on the lower face of the Doric capital of the Hellenistic Apollon Klarios temple must have been made in the 6th century AD, after the time when the temple was dismantled and destroyed by human hands. Therefore, the destruction of the temple is an important dating criterion for the nine men's morris game board and the forked cross motif. Although the dating of the nine men's morris game boards is highly controversial, the example from Klaros will make a significant contribution to this issue. At the same time, the period of use of the forked cross motif coincides with the destruction date of the temple. Both the reports of older excavations and the data of the new period excavations reveal the existence of coins and ceramics of the 5th-7th centuries AD, also represented with architecture. In this sense, it is obvious that the temple was not completely abandoned during the proclamation of Christianity as an official religion by Theodosius I in 380 AD. During this time, Klaros begins being overshadowed by the settlement and workshops arriving from Kolophon, the main city it was connected to. On the other hand, the existence of the cult of Theos Hysistos, the prophecies made by Apollon of Klaros, and the interpretations of the Klarian prophecies in a book named Theosophia, which aimed to spread Christianity, indicate that the sanctuary began to fall under the influence of monotheistic movements. Considering the other Late Antique finds recovered from the sanctuary, the nine men's morris game board and forked cross motif subject to this paper are important in terms of use and transformation of the sanctuary.

İzmir İli, Menderes İlçesi sınırlarında yer alan Klaros, İonia'nın en önemli kutsal alanlarından birisi olup şu ana kadar yapılan kazı çalışmalarının gösterdiği üzere en eski kehanet merkezidir.¹ Makaleye konu olan dokuztaş oyun tablası ve çatallı haç motifi, Hellenistik Dönem Apollon Klarios tapınağının Dor sütun başlıklarından birinin alt yüzeyine kazınmıştır. Bu iki farklı ikonun birlikte yan yana yer alması olması hem çatallı haç motifinin hem de dokuztaş oyun tablasının tarihlendirme tartışmaları açısından oldukça ilginç olup Klaros buluntuları bu konuya önemli bir katkı sağlamaktadır. Makalede hem oyun tablası hem de haç motifinin önemi, tarihi, sembolik anlamı ve tartışmaları üzerinde ayrı ayrı durulmuştur.

Antik dönem oyunları ile ilgili en temel bilgileri, yazılı kaynaklar ve arkeolojik verilerden edinmekteyiz. Vazo, duvar resimleri ve mozaikler üzerinde yer alan sahneler, bize bu oyunlarla ilgili önemli bilgiler vermektedir. Oyun tablaları ve taşları hem yerleşim yerleri hem de kutsal alanlarda sıklıkla karşımıza çıksa da özellikle mezar kontekstleri içinde yer alan örnekler çok daha iyi korunmuş durumda günümüze ulaşmıştır.²

Antik dönemde üçtaş ya da dokuztaş gibi oyunların cadde ve yol kenarlarında mermere kazınmış çizgiler üzerinde bir tabla oluşturarak oynandığı bilinmektedir.³ Özellikle üçtaş göre daha karmaşık olan dokuztaş, dikkatli planlama gerektiren bir strateji oyunu olarak karşımıza çıkar. Oyunun kendisi karmaşık olsa da özel bir tabla ve ekipman gereksinimi olmaksızın kuma çizilen doğaçlama çizgilerle kaldırımlar, mimari bloklar ve zemin döşemelerine çizilen tablarla oynanabilir.⁴

Antik dönemden bu yana bilinen ve sevilerek oynanan dokuztaş oyunu, günümüzün satranç, domino, tavla gibi oyunlarının bir benzeridir. Özellikle antik dönem oyunu denilince akıllara ilk gelen ve en çok bilinenlerden biri Eksekias tarafından yapılmış siyah figür teknikli bir

kararlı amphora üzerindeki sahnedir. Troia savaşları sırasında, savaşa ara verilen bir dönemde Akhilleus ve Aias, *Petteia* adı verilen ve günümüz dominosuna benzer bir oyun oynarlar.⁵

Türkçe literatürde "dokuztaş" olarak bilinen oyun İngilizce "nine-men's-morris" ya da "larger merels" olarak geçmektedir.⁶ Dokuztaş, üçtaştan türetilmiş bir oyun olup ismini oyuncuların sahip oldukları pul sayısından almaktadır. Altı ve onbirtaş oyunları da aynı şekilde bunların bir türevidir. Ancak bunların içinde antik dönemde en yaygın kullanımı olan dokuztaşdır. Bu oyun tablası iç içe geçmiş üç kare ya da daireden ve bunları bağlayan çizgilerden oluşmaktadır.⁷

Dokuztaş oyun tablalarının tarihlendirilmesi konusu tartışmalı olsa da yapılan araştırmalar bilinen ilk dokuztaş oyun tablasının yaklaşık İÖ 1400-1350 yıllarına tarihlenen Mısır'da bulunan Kurna Tapınağı'nın çatısındaki levhalarda yer aldığını göstermektedir.⁸ Gordion'da bulunan benzer bir oyun tablası Persler tarafından tahrip edilip sökülen Phryg Kapısı'nın taş bloğu üzerine çizilmiştir.⁹ Young, İÖ 6. yüzyıla tarihlenen bloğun üzerinde yer alan oyun tablasının, Persli işçiler/ustalar tarafından vakit geçirmek üzere yapıp oynandığına değinir.¹⁰ Thrakia'da da benzer oyun tablaları ele geçmiştir. Sboryanovo'da bir tümülüste bulunan taşta kazınarak yapılmış oyun tablası İÖ 3. yüzyıla tarihlenirken bir diğer örnek Thessalonike'de Roma dönemi

1 Özellikle 2001-2010 yılları arasında Klaros'ta sürdürülen kazılarda Myken Döneminin farklı evrelerine tarihlenen pek çok seramik, figürin ve metal eser bulunmuştur. Şahin 2012: 264-269.

2 Schädler 2013: 2841.

3 Maktal-Canko 2014: 326.

4 Nankov 2013: 280-281.

5 Boardman 2003: Res. 100. Eksekias hakkında detaylı bilgi için bkz. Boardman 2003: 56-58. Nankov 2013: Fig. 15.

6 Walter vd 2016: 143.

7 Selvi-Bener 2008: 18. Kare ya da daire her iki tablanın da ortası boş bırakılırdı. Daire şeklinde olan tablalar daha az tercih edilenlerdi. Oyunun amacı pulları hareket ettirerek tümünü aynı çizgi üzerine dizmektir. Bunun yanı sıra karşı tarafın pulları da alınabilir. Tarafardan birinin iki pulu kalınca ya da kalan pulların yolu kesilince oyunu diğer taraf kazanır. Oyunun detaylı kuralları ve görseller için bkz. Selvi-Baner 2008: 17-18. Res. 19. Selvi-Bener 2016: 29-30.

8 Berger 2004: 15.

9 Young taş bloğun üzerinde yer alan oyun tablasının, Persli işçiler tarafından yapıldığını belirtir. Blok, sonrasında Pers kapısı inşaatında kullanılmıştır.

10 Young 1955: 12.

agorasında kile kazınarak yapılmış olandır.¹¹ Aphrodisias'tan bir örnek tapınak/kilise bölgesinde mermer merdiven basamağı üzerinde yer alır. İS 4.-5. yüzyıl belki sonrasına ait dokuztaş oyun tablasının içi Klaros örneğinin aksine daire şeklinde yapılmıştır.¹² Bir başka örnek, Norveç'te bir çiftliğin yakınında bulunan Viking Gemisi'nden ele geçmiştir. İS 900 yıllarına ait geminin güvertesi Kral için bir mezar odası olarak kullanılmıştır.¹³ Mısır, Ramesseum'da bulunan bir sütun üzerinde benzer bir dokuztaş oyun tablası bulunmuştur. Walter bu örneğin Roma döneminden olmayabileceğini belirtir.¹⁴ Stoep, dokuztaş oyununun kökeninin, tarihlendirilmesinin ve yayılımının çok net olmadığını belirtse de bu oyunun bir diğer versiyonu üçtaşın milat yıllarında Romalılar tarafından oynandığına değinir. İtalya, Fransa ve İspanya gibi ülkelerde dokuztaş oyunu Orta Çağ'da İS 800'lerde bilinmektedir. Ancak Arap kaynaklarına göre bu oyun İS 7. yüzyıldan önce oynanmaktadır.¹⁵ Berger'de dokuztaş oyun tablalarını sınıflandırdığı çalışmasında, Stoep ile benzer bilgileri aktarmaktadır. Ayrıca, Avrupa ve Yakınoğu örneklerini göz önüne alınca bu tip oyunların İS 106-634 yıllarında Romalılar tarafından oynandığından ve Arapların da sonrasında bunu devam ettirdiklerinden bahseder. Ayrıca Romalıların bu oyunun farklı tipleriyle beraber çok iyi tanıdığını ancak bunları onlar mı icat etti yoksa başka bir yerden mi görüp aldıkları konusunun net olmadığını belirtir.¹⁶ Schädler, dokuztaş oyun tablalarının Ephesos'un Hellenistik ve Roma kentinde olmadığını, Ayasuluk'ta St Jean Kilisesi ve Selçuk Kalesi'nde, Artemision'da kilise zemininde ve Pergamon'da Bizans çatı kiremitleri üzerinde olduğunu belirtmektedir. Onun görüşüne göre bu oyun tablası Batı Anadolu'da Araplar ve Türkler tarafından bilinen ve oynanan bir oyundur.¹⁷

Üçtaş ve bunun türevleri olan diğer oyun

11 Nankov 2013: 279, Fig. 12-13.

12 Roueché 1989: 244-245, Pl. XLIV.

13 Bell vd 1960: 93-94.

14 Walter vd 2016: 143, Fig. 6.9.

15 Stoep 2015: 15.

16 Berger 2004: 15.

17 Kendisi bu oyunun Roma Döneminde bilindiğinden şüphe ettiğini aktarmıştır. Bu bilgi Schädler ile yapılan kişisel görüşmeden alınmıştır.

tablalarının sembolik anlamı üzerine Berger'in çalışması önemlidir. Berger çalışmasında, farklı ebat ve formlardaki oyun tablalarına yer vermiştir. Tablalardan bazıları dikey bazıları da yatay yüzeylere kazınmıştır. Bu oyun tablaları evlerin dış cephesi, tiyatro sıraları, sarnıç duvarları, bahçe duvarları, kaya/taş yüzeyler ve mezar stelleri gibi farklı yerlere kazınarak yapılmıştır. Farklı coğrafyalarda bulunan oyun tablaları bazı şekiller/semboller ve yazıtlarla birlikte bulunmuştur. Özellikle bu tip örneklerin sembolik anlamları üzerinde daha fazla yorum yapma imkânı da olmuştur. Berger bu sembollerin korunma bekleme ya da kötülükleri savuşturma şeklinde yorumlamıştır. Aynı zamanda oyun tablasının çerçevesini oluşturan karenin ya da kareler kümesinin dünya, tapınak ya da İsa'yı sembolize ettiğine dair kesin kanıtların olmamasına rağmen birtakım verilerin olduğunu ve bu sembollerin oyun tahtası üzerine aktarıldığını belirtmiştir.¹⁸ Berger'in ele aldığı örneklerin bir kısmının dikey yüzeylere kazınmış olması, tablaların doğal olarak sadece oyun amaçlı kullanılmamış olduğunun da bir göstergesidir.

Dokuztaş oyun tablasının yanında yine kazıma ile yapılmış haç motifi önemli bir tarihlendirme kriteri olarak değerlendirilmelidir. Bu tip örnekleri *Çatallı Haç* olarak adlandıran Spitzing, dört kolun Evangelistleri, sekiz kolun ise Havarileri temsil ettiğini belirtir.¹⁹ Bu tip çatallı haçlar, lahit formu rölikerler, ekmek mühürleri, levhalar ve mezar stelleri üzerinde de uygulanmış olup bu eserler İS 5.-7. yüzyıllar arasına tarihlendirilmiştir.²⁰

Yukarıdaki tarihlendirme tartışmaları ışığında

18 Berger 2004: 11-23. Schädler ile yapılan kişisel görüşmede, dokuztaş oyun tablalarının Hristiyanlar tarafından Kudüs şehrini sembolize etmek için kullanıldığı aktarılmıştır.

19 Spitzing, bu haç motifinin İS 4. yüzyılda en iyi Kıpti dokümanları üzerinde işlendiğini belirtir. Spitzing 1989: 198. U. Schädler ile yapılan görüşmede ise bu haç motifini Coptic yani Kıpti hacı olarak isimlendirmiştir.

20 Taş ve Özcan 2015: 261, Kat. 24. Taş ve Özcan, eserlerin tarihleri göz önüne alındığında çatallı haçın en erken İS 5. yüzyıldan itibaren kullanıldığını belirtir. Berger, Kurna'da bulunan bazı oyun tablalarının içinde Kıpti Haçlarının olduğuna da değinir. Berger 2004: 15. Prof. Dr. Asnu Bilban Yalçın da bu tip haçların İS 5.-6. yüzyıl civarına tarihlendirildiğini yapılan kişisel görüşmede belirtmiştir.

Klaros örnekleri oldukça önemli bir hale gelmektedir. Dokuztaş oyun tablası ve çatallı haçın kazındığı Dor başlığı, Hellenistik Dönem Apollon Klaros Tapınağı'nın kuzey sırasında yer alan sütun dizisinin ikinci sütununa aittir.²¹ Klaros örneğinin ne zaman yapıldığı ve kullanıldığı da yukarıda aktarılan bilgilere paralel olarak tartışmalı olsa da tapınağın yıkılış süreci bize önemli bir fikir vermektedir. Kutsal alan, İS 380 yılında I. Theodosius zamanında Hristiyanlığın resmi din ilan edilmesiyle paganizm için önemini yitirmeye başlar ve İS 6. yüzyıl civarında Hellenistik Dönem Apollon Klaros Tapınağı insan eliyle sökülmeğe başlanır.²²

Mimari açıdan bakıldığında tamburun üzerinde anathyrosis yapıldığı görülmektedir. Bu tamburların birbiri üzerine daha sıkı tutunması için yapılmış bir uygulamadır. Bu tip hassas bir uygulamanın olduğu tamburda oyun tablasının inşa faaliyetleri sırasında yapılmış olduğunu düşünmek çok mantıklı değildir. Dolayısıyla dokuztaş oyun tablası ve çatallı haç motifi, Hristiyanlığın resmi din olması sonrasında, tapınağın insan eliyle sökülmeğe/yıkılmaya başladığı bir dönemde İS 6. yüzyıl ya da sonrasında yapılmış olmalıdır. Özellikle çatallı haç motifinin görüldüğü tarih ve tapınağın tahrip tarihi birebir örtüşse de dokuztaş oyun tablası doğal olarak aynı elden çıkmamış ve daha geç bir tarihte yapılmış olabilir. Bu durumda Schädler'in yukarıda bahsedilen, bu

oyun tablalarının Batı Anadolu'da Hellenistik ve Roma kentlerinde olmadığı, oyunun Araplar ve Türkler tarafından oynandığı görüşü öne çıkmaktadır.

Dor başlığının altına kazınarak yapılmış dokuztaş oyun tablası ve çatallı haç motifi Klaros'ta yaşanan paganizm sonrası faaliyetlerin kanıtlarından biridir. Kutsal alanın pagan inanç için önemini yitirmesi Hristiyanlığın kabulüyle paralel şekilde olsa da özellikle son yıllarda Klaros'ta sürdürülen çalışmalar kutsal alanın bu tarihte terk edilmediğini, yerleşim alanı ya da ışık alanı olarak kullanıldığını ortaya koymuştur.²³ Dokuztaş oyun tablası ve

21 Rougetet 1992: Fig. 5. Başlık sonradan şu anda bulunduğu alana taşınmıştır. Tapınağın kuzey cephesi rekonstrüksiyonu için bkz. Moretti vd 2015: Fig. 10. Dor başlığının alt yüzüne kazınarak yapılmış oyun tablası, Hellenistik Dönem Apollon Klaros Tapınağı'nın mimarisini çalışan Jean Charles Moretti tarafından tespit edilmiştir. Moretti vd 2016: 308-309, Fig. 19.

22 Moretti, 1951-1952 yılı kazı raporlarından hareketle tapınakta yangın izlerinin olduğundan bahsetmektedir. Pronaos'un altındaki koridorda ve ön adyondaki bazı bloklar üzerinde 10 cm kalınlığında yangın ve kül tabakası; kuzey-güney koridorunun duvarları üzerinde ve birçok blok üzerinde yangın izleri; kuzey koridorun ve bekleme odasındaki (ön adyton) mermer parçaları ve çatı kiremitlerinde görülen yangın izleri, tapınağın yangına bağlı yıkıldığı şeklinde yorumlanmıştır. Aynı dönem raporlarında ayrıca deprem yıkımı üzerinde de durulmuştur. Tapınağın yıkılışında yangın etkili olsa da sonrasında sağlam kalan üst yapının tahribatı Moretti'ye göre deprem ile değil İS 6. yüzyılda insan eliyle ve sistematik bir şekilde olmuştur. Moretti vd 2016: 302-303.

23 Özellikle son dönem Klaros kazılarında çıkan Roma dönemi seramiklerinin arasında İS 5.-7. yüzyıllar arasına tarihlendirilen Phokaia kırmızı astarlı seramikleri, LR 3 Amphora kaideleri ve tavan sapları bulunmaktadır. Bunun yanı sıra önceki kazı dönemlerinde Geç Antik Çağa ait mimari, sikke ve pek çok küçük buluntunun varlığı da kazı raporlarından anlaşılmaktadır. Bu döneme tarihlenen buluntular için bkz. Şahin vd 2005: 296. Şahin vd 2018: 427, Res. 9. Şahin vd 2019: 143. Aynı zamanda Bizans döneminde ışık olarak kullanıldığı düşünülen bir kompleksin kazısı da 2005 yılında gerçekleştirilmiştir. Galesion Batı Yamacı (GBY) Kaya Kompleksi olarak adlandırılan alan, Propylon'un yaklaşık 50 m güneydoğusunda yer almaktadır. Ana kaya oyularak yapılmış çukurların içinde sayıları beş yüz civarı olan eriyik ve camlaşmış tuğla bulunmuştur. Bu alandan sırlı Bizans seramiklerinin de geldiği kazı raporlarında not edilmiştir. Şahin vd 2007: 600-602. 2020 yılı kazılarında Galesion Batı Yamacı (GBY) Kaya Kompleksinin yaklaşık 50 m güneyinde, Roma Yapı Birimi olarak adlandırılan yapıya ait mekânlardan biri ve çevresinde çok sayıda bozuk üretim tuğla ve cüruf ele geçmiştir. Yapının işlevini yitirmesinin ardından bir bölümü yukarıda bahsedilen tuğla işliğinin çöplüğü olarak kullanılmış olmalıdır. 2021 yılı kazılarında Yapı Konutları Sektörü Doğu olarak adlandırılan alanda çok sayıda bronz cüruf, plaka, bronz terazi ağırlığı ile zincir ve kanca gibi terazi aksamaları, kompleksin bir mekânının ikinci kullanım döneminde metal işliği olarak kullanılmış olabileceğini düşündürmüştür. 1985-1987 yıllarında Notion'da kazı ve yüzey araştırmaları yürüten Erol Atalay'ın kendi tutmuş olduğu kazı günlüklerinden edindiğimiz bilgiler son dönem Klaros kazılarının verileriyle örtüşmektedir. Atalay, özellikle Notion'dan Klaros'a doğru uzanan yamaçta Hellenistik Dönem kaya mezarlarının olduğunu, sonraki kullanımında ise bu alanın kent nüfusunun artmasına bağlı olarak yerleşim yeri ve atölyelere dönüştüğünü belirtmektedir. 1986 yılı kazı sonuçları raporunda da benzer bilgiler aktarılmıştır. Atalay 1987: 148. Tüm bu buluntuların yanı sıra Moretti, tapınağın mimari parçalarına ve krepislerine kazınan 18 adet haç motifi tespit ettiklerini not

yanında yer alan çatallı haç motifinin yapıldığı dönemde kutsal alanda pagan inanışın kült ve ritüel faaliyetleri resmi olarak sona ermiş olsa da Klaros'ta Hristiyanlığın yaygınlaştığı ve resmi din olarak kabul edildiği süreç kült açısından nasıl bir değişim göstermiştir? Elimizde bulunan arkeolojik ve epigrafik veriler bu süreçte kutsal alanın aniden ve tamamen terk edilmediğini göstermektedir. Bu konuyla ilgili Mitchell tarafından bazı yazıtlardan hareketle Klaros'ta İS 3. yüzyıldan itibaren Theos Hypsistos²⁴ yani En Büyük Tanrı/Tek Tanrı kültürünün yerleşmiş olduğu şeklindeki sözleri oldukça ilgi çekicidir.²⁵ Mitchell'e göre bu kültte Olympos Tanrıları ile diğer tanrısal varlıklarda tabidir. Milner, Oinoanda'da Apollon Klarios'un Theos Hypsistos Tapınağı'nda kendisini bu kültün bir meleği ya da habercisi olarak adlandırdığından bahseder. Kanlı hayvan kurbanlarının olmadığı bu kült, Hristiyanlık ve Yahudilik dinlerinin bir karışımıdır.²⁶

Öte yandan Şahin, Hristiyanlık döneminde Klaros'a birçok başvurunun yeni din üzerinden yapıldığını belirtmektedir.²⁷ Antik yazarlardan Ambrosius Theodosius Macrobius (Macrobius, *Saturnales*, 1,18), Cornelius Labeo'nun (Cornelius Labeo, frg. 18) *De oraculo Apollinis Clarii* (Klaroslu Apollon'un Kehaneti Üzerine) adlı kitabına dayanarak Klaroslu Apollon'u sorgular. Apollon'a "Iao kimdir?" diye sorulur. Tanrının yanıtı "Her mevsim farklı isimler alan tanrıların en yücesidir" şeklinde olur.

etmiştir. Moretti vd 2016: 308.

24 Batı Anadolu'da birçok yerde rastlanılan bu kült Zeus Hypsistos ile ilişkilidir. Özellikle de Phrygia ve Lydia bölgelerinde karşımıza çıkar. Zeus Hypsistos, Anadolu Yahudilerinin en büyük tanrısı olarak yorumlanmaktadır. Bunun da ötesinde sadece Zeus'a özgü olmayan Pagan bir kült olarak Phrygia'da büyük saygı görür. Şahin 2001: 64-65.

25 Mitchell 2007: 233.

26 Milner 2000: 145. Mitchell, bu kült ile ilişkili daha güncel yayınında özellikle 300'e yakın yeni adak yazıtını incelemiştir. Bu yazıtlarda Theos Hypsistos, Zeus Hypsistos ve Hypsistos isimleri bulunmaktadır. Bunlar İÖ 2. yüzyıl ile İS. 4. yüzyıla arasına tarihlenmiştir olup Doğu Akdeniz, Karadeniz civarı, Mısır ve Yakın Doğu'dan ele geçmiştir. Mitchell 2010: 167. Mitchell aynı zamanda Theos Hypsistos'a inananların İS 1. ve 2. yüzyıllarda arttığını ve bu kültle inanan Hypsistarian olarak adlandırdığı kişilerin en azından İS 5. yüzyıla kadar var olduğunu belirtir. Mitchell 2010: 197.

27 Şahin 1998: 28.

Aynı kitabın devam eden satırlarında "Klaroslu Apollon'un Kehaneti Üzerine" şu dize yer alır: "Mysterler mistisizme erdikten sonra bildikleri gizemleri saklı tutmalıdırlar. Gerçek olan şudur ki zekâ sınırlıdır. Düşünce ise yetersizdir. Bilinmesi gereken şudur ki tüm tanrılar arasında en büyük olan Iao'dur. Kış Hades'tir. Zeus ilkbahar başlangıcıdır. Helios yazdır. Sonbahar en kuvvetli olan Iao'dur."²⁸ Klaros'da mysterler ve mystisizm delegasyon yazıtlarından bilinmektedir.²⁹ Apollon Klarios'un, mysterlere susmalarını buyurduğunu anladığımız bu satırlarda, Iao'yu en yüce tanrı olarak isimlendirirken, acaba kendisini mi tanımlamaktadır? Nock, Tanrı ve Iao sorgulamasında Apollon'un geleneksel tanrıların işlevlerini kendisinde bütünleyen, doğasıyla yüce tanrı olarak ifade ettiğini söyler. Ruhun ölümsüzlüğü veya kurtuluşu elde etmek için izlenmesi gereken yolu gösterdiğini de belirtir.³⁰ Bunun yanı sıra Ιαω ismini fonetik açıdan inceleyen Vasileiadis bu ismin *Yhwh*, *Yhw*, *Yhh* köklerinden geldiğinden ve bu kutsal ismin Mısır çevresindeki Yahudileri temsil ettiğinden bahseder.³¹ Bu isim kökleri karşımıza Yehova'yı çıkarmaktadır.³²

Theos Hypsistos en büyük tanrı, tek tanrı olgusuyla pagan monoteizminin önemli bir tanrısı olarak bilinir. Iao ise en büyük, en son tanrı olarak adlandırılmıştır. Iao sorusuna tanrının vermiş olduğu cevaptan da anlıyoruz ki her ne kadar en büyük tanrı Iao olsa da pantheondaki diğer tanrılar da unutulmamıştır ve bunlar da halen sayılmaktadır. Burada yaygınlaşan monoteist bir inanç ile pagan inanç arasında yaşanan ikilem gözler önüne serilmektedir. Bu da tıpkı Theos Hypsistos'ta olduğu gibi pagan monoteizminin yaşandığı bir sürecin örneği olarak değerlendirilebilir.

Bunun yanı sıra Chuvın, İS 5. yüzyılın sonunda yazılmış Hristiyanlığı yaymaya çalışan *Theosophia*³³ adlı kitapta yer alan Klaros'ta

28 Somolinos 1991: 191-193. Talamo 2003: 242. Busine 2005: 110-111. Busine 2014: 203.

29 Ferrary 2014: 122-131.

30 Nock 1928: 280-290.

31 Vasileiadis 2017: 34.

32 Nock, yayınında Iao isminin yanında Yehova'yı da kullanmıştır. Nock 1928: 280. Güncel fonetik çalışmalarda bunu doğrular.

33 Chuvın 2008: 38, "Theosophia 14".

verilen bir kehanetten yola çıkarak, kehanetin Hristiyanlar tarafından değiştirilmeden ve orijinal biçimde korunduğunu belirtir.³⁴ Aynı zamanda kitabın yazıldığı tarih göz önüne alındığında paganizme duyulan ilgi azalmış olsa da Klaros kehanetlerine büyük saygı duyulduğu ve Klaros'un Hristiyan dünya tarafından bilinen bir kutsal alan olduğu anlaşılmaktadır.

Özetle Hristiyanlığın yaygınlaşması ve İS 380 yılında resmi kabulü yıllarında Klaros, kutsal alan işlevini pagan inanç dışında da sürdürmüştür. Klaros'un Hristiyanlığın resmi olarak kabulü sonrasında hemen terk edilmediğini son yıllarda yapılan çalışmalar ortaya koymuştur. Kutsal alan, çevresine ana kentten kayan tuğla ve metal işliklerinin aynı zamanda yerleşimin kısılcında kalsa da bu kullanım Hellenistik Dönem kutsal alanının sınırlarında ve dışında kalmıştır. Dokuztaş oyun tablası ve çatallı haç motifi de bu verilere ek olarak kutsal alanda İS 6. yüzyıl ve sonrasında hala insan faaliyetinin olduğunu kanıtlamaktadır. Öte yandan Klaros'un bağlı olduğu ana kent Kolophon (bugün Notion) Ortodoks kilisesine³⁵ bağlı başpiskopos ve ona bağlı olan piskoposların hiyerarşik sıralarını gösteren *Notitiae Episcopatum* olarak adlandırılan Bizans dönemine ait resmi kilise belgelerinde İS 7. yüzyıldan, İS 13. yüzyıl başlarına kadar bir piskoposluk merkezi olarak geçmektedir (Not. episc. 1.108 - 13.41). Bu anlamda bakıldığında Klaros ve çevresinde Hristiyanlık döneminde birtakım faaliyetlerin olduğu aşıkardır.

Burada sorulması gereken soru aslında İS 6. yüzyılda tapınak yıkıldıktan sonra yapılan çatallı haç motifi ve tapınağın krepisleriyle, mimari bloklarına kazınmış diğer haç motiflerinin nasıl değerlendirileceğidir? Bunlar Klaros'ta paganizm sonrası yaşanan monoteist

bir dine inananlara mı işaret etmektedir yoksa paganizme duyulan öfkenin bir yansıması mıdır? Ya da kutsal alan çevresinde halen kalan küçük bir grup paganın kendilerini koruma iç güdüsünün bir sonucu mudur?³⁶ Klaros'un İS 4. yüzyıl ve sonrasında kutsal alan işlevine yönelik kullanımı konusunda elimizde net veriler olmasa da makaleye konu olan dokuztaş oyun tablasının sembolik anlamı, çatallı haç motifi ve tapınakta yer alan diğer haç motiflerinin varlığı, Klaroslu Apollon'un Iao ile ilgili vermiş olduğu kehanet, Theos Hypsistos'a inananların en azından İS 5. yüzyıla kadar varlıklarını sürdürmesi, Klaros kehanetlerinin Hristiyanlık döneminde de bilinip korunmuş olması ve Roma imparatorluğunun İS 6. yüzyılda paganlara birtakım yasaklar getirmiş olması bizi özellikle Klaros'ta yaşanan dönüşüm konusunda araştırmaları yoğunlaştırmaya teşvik etmektedir. Kutsal alanda, araştırmaların bu yönde ilerlemesi ve yeni kazıların verileriyle bu sorulara daha net cevaplar verilmesi muhtemeldir.

Teşekkür

Makalenin olgunlaşmasındaki katkılardan dolayı hocam Prof. Dr. Nuran Şahin'e çok teşekkür ederim. Çatallı haç motifinin tarihlenmesi ve bu konuyla ilgili kaynaklara ulaşabilmem konusundaki yardımlarından dolayı Prof. Dr. Asnu Bilban Yalçın'a, Prof. Dr. Ceren Ünal'a, Doç. Dr. Meryem Acara Eser'e ve Dr. Öğr. Üyesi Dilek Maktal Cankö'ya, özellikle dokuztaş oyun tablasının tarihlenmesi hakkında vermiş olduğu bilgilerden

34 Chuvin 2008: 37-38. Chuvin, Hristiyanların bu kehanette sadece *polyonymos* yani *çok isimli* sıfatının değiştirildiğini söyler. Bunun Louis Robert'in dediği gibi fazla putperest-çok tanrılı olmasından kaynaklı olduğuna değinir. Wilson da özellikle Klaros, Didyma ve Delphi kehanet merkezlerinden yola çıkarak pagan kehanetlerinin, Hristiyanlığa dönüşümünü anlatmaktadır. Wilson 2008: 239-245.

35 1900'lü yılların başında burada kazı çalışmaları yapan Th. Macridy, bir kilisenin varlığını tespit etmiş, mimari blokları ve yapının planını çizmiştir. Kendisi aynı zamanda Bizans Dönemine ait heykel parçalarında da bahsetmektedir. Macridy 1905: 156-161.

36 Hristiyanlar İS 200 yılından önce sayısal olarak çok olmasalar da İS 3. yüzyılın ilk yarısında dikkate değer şekilde büyüdüler. İS 300 yılına gelindiğinde ise devletin en önemli kurumlarının başına geçtiler. Öte yandan paganizm açısından da önemli gelişmeler oldu. Theodosius, İS 382 yılında Edessa'da bir pagan tapınağın kurban kesim uygulaması yapılmaması şartıyla açılmasına izin verdi. İS 391 yılında kurban kesimlerini yasaklamak ve pagan tapınaklarının faaliyetlerini azaltmak için birtakım yasalar koydu. II. Theodosius zamanında, paganların imparatorluk hizmetine girmeleri ve yargıçlık yapmalarıyla ilgili yasalar uygulanıyordu. Sonrasındaki süreçte Iustinianus dönemi başlarında paganizm ile ilgili yasaklamalar ve kanunnameler yayımlandı. Mitchell 2020: 350-372. Anlaşılan Roma egemenliğinde hatırı sayılır bir grup pagan İS 6. yüzyılda bile hala bulunmaktaydı ve bunların bir kısmı da yönetimde söz sahibi olmanın peşindeydi.

dolayı Ulrich Schädler'e, önerdiği kaynaklarla makalenin çıkış noktasını oluşturan Ann Lauren Osthoof'a ve son olarak örneğin çizimini yapan arkeolog Mustafa Yılmaz'a teşekkür ederim.

Kaynakça

- ATALAY 1987: E. Atalay, "1986 Notion Kazıları" *KST* 9/1, 147-164.
- BELL vd 1960: R.C. Bell, M.B., F.R.C.S., Board and Table Games. *From Many Civilizations*, London.
- BERGER 2004: F. Berger, "From Circle and Square to the mage of the World: A Possible Interpretation or Some Petroglyphs of Merels Boards", *Rock Art Research* 21/1, 11-25.
- BOARDMAN 2003: J. Boardman, *Siyah Figürlü Atina Vazoları*, Homer Kitabevi, İstanbul.
- BUSINE 2005: A. Busine, *Paroles d'Apollon. Pratiques et traditions oraculaires dans l'Antiquité tardive (Ile-Vle siècle)*, RGRW 156, H.S. Versnel, D. Frankfurter, J. Hahn (eds), Leiden - Boston. Brill.
- BUSINE 2014: A. Busine, "Le problème de l'attribution de textes oraculaires au sanctuaire de Claros" in : J.-Ch. Moretti, L. Rabatel, (eds.), *Le Sanctuaire de Claros et son oracle, Colloque international Lyon, Maison de l'Orient et de la Méditerranée 13-14 Janvier 2012*, Lyon, 201-210.
- CHUVIN 2008: P. Chuvin, "Klaros kehanetlerinin Hristiyan dünyasında algılanışı" in: N. Şahin, M. N. Aytaçlar, M. B. Baştürk, F. Dedeoğlu, A. Erdoğan (eds), *1. Uluslararası Antik Dönemde Kehanet ve Apollon'un Anadolu Kültleri Sempozyum Bildirileri, 17-20 Ağustos 2005*, Ege Üniversitesi, İzmir, ADerg 2008/2, 37-30.
- DARROUZES 1981: J. Darrouzès, *Notitiae episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae [Géographie ecclésiastique de l'empire byzantin I]*, Paris.
- FERRARY 2014: J. L. Ferrary, *Les Mémoires de délégations du sanctuaire oraculaire de Claros d'après la documentation conservée dans le Fonds Louis Robert (Académie des Inscriptions et Belles-Lettres). Vol. I-II*. Paris.
- MACRIDY 1905: Th. Macridy, "Altertümer von Notion I", *JOAI* 8, 155-173.
- MAKTAL-CANKO 2014: D. Maktal-Canko, "Bir Arkeologün Oyuncak Sevdası: Musa Baran Oyun ve Oyuncak Müzesi", in: R. Yağcı, S. Gündüz-Küskü (eds), Hazırlayan: D. Maktal-Canko. *Oyunlar, Oyuncaklar ve Çocuklar*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Müzecilik Bölümü, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları. 317-331.
- MILNER 2000: N. P. Milner, "Notes and Inscriptions on the Cult of Apollo at Oinoanda", *AntSt* 50, 139-149.
- MITCHELL 2007: S. Mitchell, *A History of the Later Roman Empire, AD 284-641: The Transformation of the Ancient World*. Blackwell Publishing.
- MITCHELL 2010: S. Mitchell, "Further Thoughts on the Cult of Theos Hypsistos". in: S.Mitchell, P. Van Nuffelen (eds.). *One God : Pagan Monotheism in the Roman Empire*, 167-219. Cambridge University.
- MITCHELL 2020: S. Mitchell, *Geç Roma İmparatorluk Tarihi, MS 284-641*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- MORETTI vd 2015: J.-Ch. Moretti, N. Bresch, I. Bonora, J.J. Malmay, O. Riss, "Claros, le temple d'Apollon: travaux réalisés en 2014", *Anatolia Antiqua/Eski Anadolu* XXIII, 291-300.
- MORETTI vd 2016: J.-Ch. Moretti, N. Bresch, I. Bonora, J.J. Malmay, O. Riss, "Claros, le temple d'Apollon: travaux réalisés en 2015", *Anatolia Antiqua/Eski Anadolu* XXIV, 299-310.
- NANKOV 2013: E. Nankov, "Playful in life and after death: board games in early Hellenistic Thrace", in: V. Sîrbu and R. Ştefănescu (eds), *The Thracians and their Neighbors in the Bronze and Iron Ages. Proceedings of the 12th International Congress of Thracology Târgovişte 10th-14th September 2013, Necropolises, Cult Places, Religion, Mythology*, Braşov. 277-288.
- NOCK 1928: A. D. Nock, "Oracles théologique", *REA* 30, 280-290.
- ROUECHE 1989: C. Roueché, "Aphrodisias in Late Antiquity", *Journal of Roman Studies Monograph* 5, London.
- ROUGETET 1992: J. Rougetet, "Note en vue de la présentation et de la restauration du sanctuaire de Claros", in: J.de La Genière (ed.), *Cahiers de Claros I*, Paris, 101-115.
- SCHAEDLER 2013: U. Schädler, "Games, Greek and Roman", in: R.S. Bagnall, K. Brodersen, C.B. Champion, A. Erskine and S.R. Huebner (eds), *The Encyclopedia of Ancient History*, Blackwell Publishing. 2841-2844.
- SELVI-BENER 2008: S. Selvi-Bener, *Eski Yunan ve Roma'da Oyun ve Oyuncaklar*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- SELVI-BENER 2016: S. Selvi-Bener, *Antikçağda Oyun ve Oyuncak*, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- SOMOLINOS 1991: J. R. Somolinos, *Los oráculos de Claros y Didima : edición y comentario*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Universidad Complutense de Madrid. Madrid.
- SPITZING 1989: G. Spitzing, *Lexikon byzantinisch-christlicher Symbole: Der Bilderwelt Griechenlands und Kleinasiens*.
- STOEP 2015: A.van der Stoep, "The Origin of Morris and Draughts by Etymology", *Board Game Studies Journal Online* 9. 9-15.

- ŞAHİN 1998: N. Şahin, Klaros, Apollon Klaros Bilicilik Merkezi. Ege Yayınları, İstanbul.
- ŞAHİN 2001: N. Şahin, *Zeus'un Anadolu Kültleri*. Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, İstanbul.
- ŞAHİN 2012: N. Şahin, "Apollon Klaros Bilicilik Merkezi", in: A. Çilingiroğlu, Z. Mercangöz, G. Polat (eds.), *Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları*, 248-272.
- ŞAHİN vd 2005: N. Şahin, C. Tanrıver, I. Şahin, A. Ersoy, D.S Akar, Y. Sezgin, S. Akat, B. Yolaçan, A.K. Yaldır, E. Doğan, Ö. Ürkmez, B. Ünlüoğlu, "Klaros 2003", *KST* 26/1, 291-304, Ankara.
- ŞAHİN vd 2007: N. Şahin, C. Tanrıver, D.S. Akar, E. Taştumur, Ö. Ürkmez, İ. Önel, "Klaros 2005", *KST* 28/1, 589-608, Ankara.
- ŞAHİN vd 2018: N. Şahin, O. Zunal, G. Günata, E. Doğan Gürbüz, "Klaros 2016", *KST* 39/3, 421-438, Ankara.
- ŞAHİN vd 2019: N. Şahin, O. Zunal, G. Günata, "Klaros 2017", *KST* 40/3, 137-154, Ankara.
- TALAMO 2003: C. Talamo, "Testimonia", in: J. de La Genière and V. Jolivet (ed), *Cahiers de Claros II. L'aire des sacrifices*, Paris, 219-244.
- TAŞ ve ÖZCAN 2015: T. Taş ve F. Özcan, "MS 4.-7. Yüzyıllar Arasında Haç Motiflerinin Gelişimi", *Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21. 247-275.
- VASILEIDAS 2017: P. D. Vasileiadis, "The god Iao and his connection with the Biblical God, with special emphasis on the manuscript 4QpapLXXLevb" *Vetus Testamentum et Hellas*, 4, 21-51.
- WALTER vd 2016: C. Walter, A.-E. Dunn-Vaturi, A. de Voogt. "Roman Board Games Crossing the Borders of Egypt." *Ancient Egyptians at Play: Board Games across Borders*. London. 125-150.
- WILSON 2008: M. Wilson, "The Rise of Christian Oracles in the Shadow of the Apollo Cults", in: N. Şahin, M. N. Aytaçlar, M. B. Baştürk, F. Dedeoğlu, A. Erdoğan (eds), 1. Uluslararası Antik Dönemde Kehanet ve Apollon'un Anadolu Kültleri Sempozyum Bildirileri, 17-20 Ağustos 2005, Ege Üniversitesi, İzmir, *ADerg* 2008/2, 239-245.
- YOUNG 1955: R.S. Young, "Gordion Preliminary Report: 1953", *AJA* 59.1, 1-18.

Makale Gönderim Tarihi: 15.02.2022

Makale Kabul Tarihi: 25.04.2022

ONUR ZUNAL

Orcid ID: 0000-0003-3074-7132

Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı

İzmir/TURKEY.

onur.zunal@ege.edu.tr

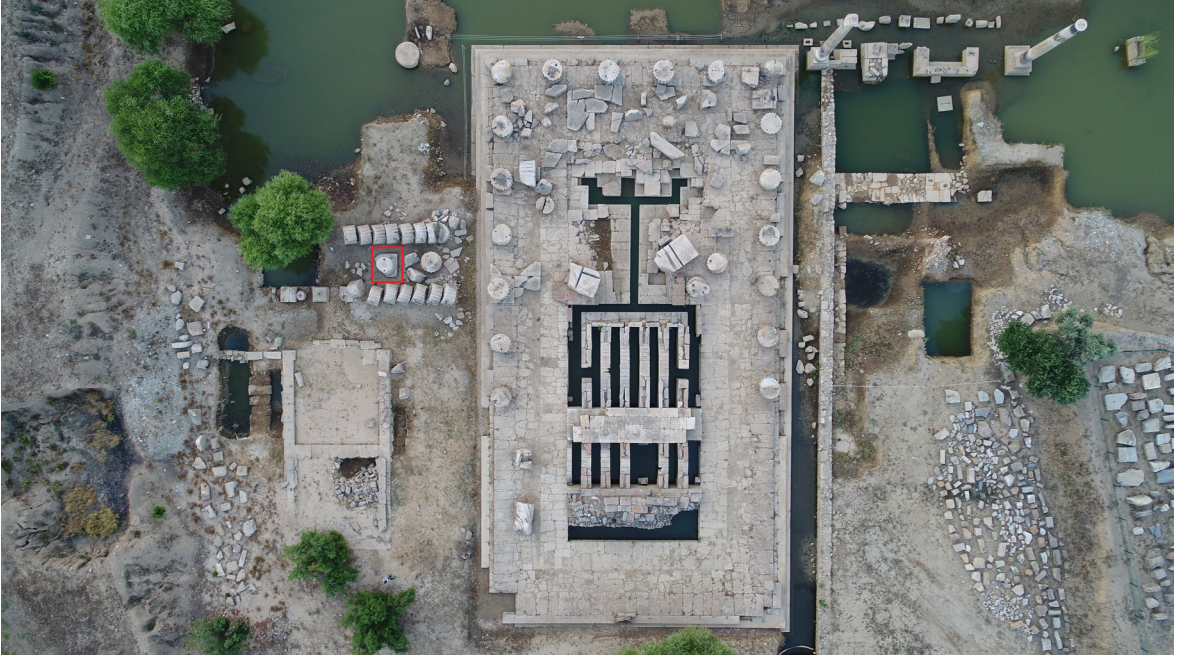

Fig. 1. Hellenistik Dönem Apollon Klarios Tapınağı. Dokuztaş Oyun Tablası ve Çatallı Haç Motifli Dor Başlığının Havadan Görünümü. (Kırmızı Çerçevesi)

Fig. 2.1. Dokuztaş Oyun Tablası ve Çatallı Haç Motifli Dor Başlığı.

Fig. 2.2. Dokuztaş Oyun Tablası ve Çatallı Haç Motifinden Detay.

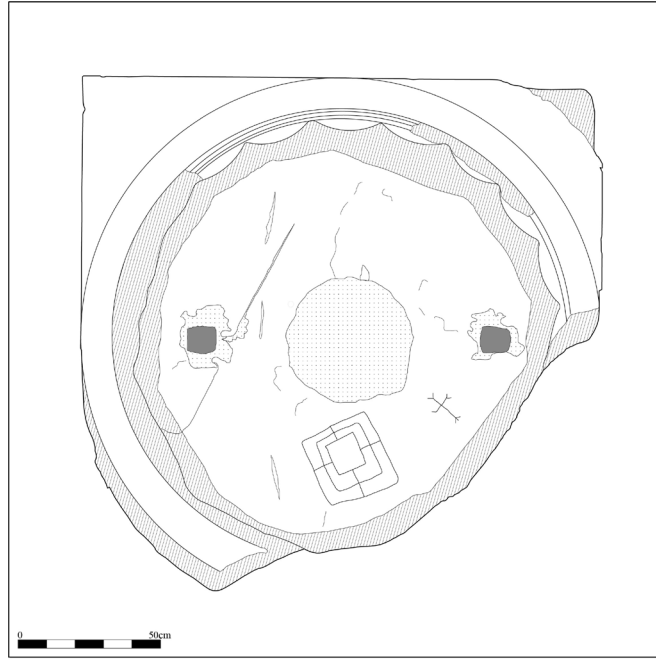

Fig. 3.1. Dokuztaş Oyun Tablası ve Çatallı Haç Motifi Çizimi.

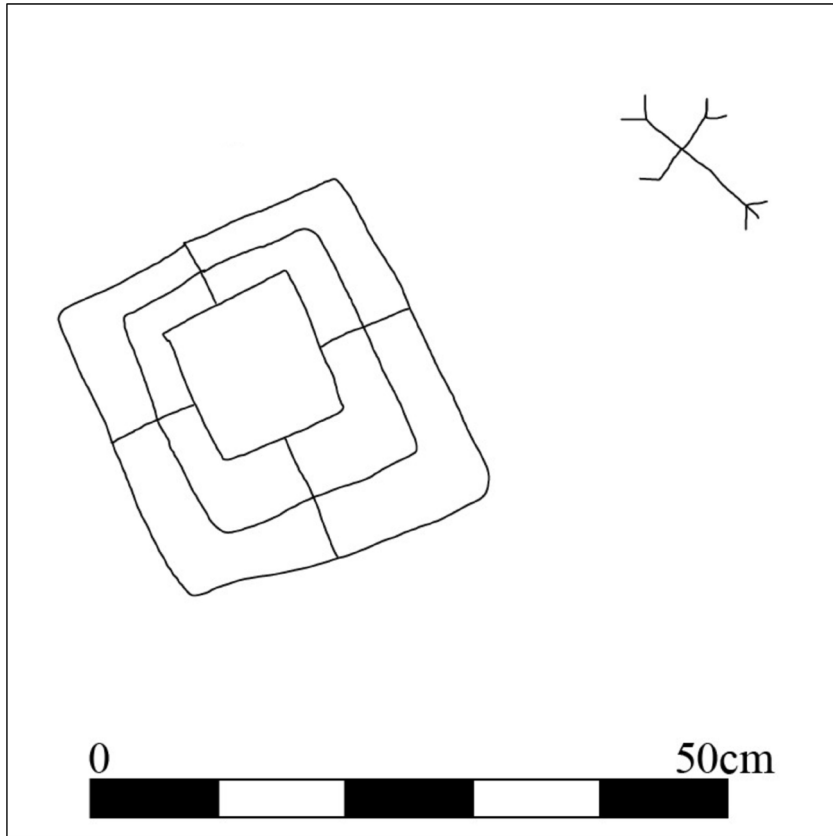

Fig. 3.2. Dokuztaş Oyun Tablası ve Çatallı Haç Motifi Detay Çizimi

YAYIN KURALLARI

TEKNİK KURALLAR

1. Süre:

Derginin her yılın Mayıs ayında yayınlanması hedeflenmektedir, bu amaçla çalışmaların çıkması planlanan sayıdan en geç 6 ay önce teslimi gerekmektedir. Yayınlanması istenilen makaleler zaman sınırlaması olmaksızın gönderilebilir. Hakemler tarafından olumlu değerlendirilen makalelerin adedi Arkeoloji Dergisi'nin bir sayısı için fazla olduğu takdirde, bazı makaleler diğer sayıda yayınlanmak üzere havuzda bekletilir. Bu gibi durumlarda öncelik makalelerin gönderiliş zamanı gözeticilerle belirlenir.

2. Özet ve anahtar kelimeler:

Türkçe ve yabancı dilde yazılmış 2000 karakter sınırı olan birer özet ve her iki dilde anahtar kelimeler çalışmaya eklenmelidir.

3. Format:

a- Makaleler Almanca, İngilizce, Fransızca ve Türkçe dillerinden birinde, Word 5.0 ve üstü yazım dillerinden birinde oluşturulmalı, yayına hazır metin e-mail ya da CD ile teslim edilmelidir (Macintosh ile hazırlanan epigrafi metinlerinde MS-DOS/Windows'a çevirim sırasında fontlarda kayıp olabilmektedir. Bu nedenle epigrafi metinlerinin Macintosh ile hazırlanması tavsiye edilmez).

b- Makale metni, sayfa düzeni oluşturmadan, 1,5 satır aralığı ile ana metin 11 punto, süreklilik gösterecek şekilde her sayfa sonuna eklenmiş dipnotlar 9 punto ile ve "Times New Roman" karakterinde yazılmalıdır. Yunanca alıntılar hariç, tüm metinde tek yazı karakteri kullanılmalıdır.

c- Paragraf başı verilmemeli, paragraf başı gerektiği durumlarda bir alt satıra geçilmelidir. Başlık ve alt başlıklarda italik, büyük harf, kalın ve altı çizili gibi format özellikleri kullanılmamalıdır.

d- Metnin gerektirdiği zorunlu haller dışında, özellikle katalog veya kaynakça hazırlanırken hiçbir şekilde tablo veya tab/sekmelerle

ya da "space bar" kullanılarak bir düzen oluşturulmamalıdır.

4. Uzunluk:

İlke olarak makalelerin dipnotlar dahil 30.000 karakteri (yaklaşık 4.000 kelime/10-15 sayfa), -eğer varsa- fotoğraf ve çizimlerin 12 levhayı aşmaması gerekmektedir. Bundan daha uzun makalelerde editörlerin takdir hakkı göz önüne alınacaktır.

5. Çizim ve fotoğraflar:

a- Çizim ve fotoğraflar en az 600 dpi çözünürlükteki tiff formatında olmalıdır.

b- Metinde kullanılan tablolar ve grafikler hem tiff. Hem de excell formatında gönderilmelidir.

c- Renkli çizim ve fotoğraf teknik imkânların el vermemesi nedeniyle kullanılmayacaktır.

d- Her resim ve çizimin metin içinde adlandırılması için yalnızca "Fig." Kısaltması kullanılmalı ve figürlerin adlandırılmasında süreklilik olmalıdır (Levha, Resim, Çizim, Şekil, Harita ya da bir başka ifade veya kısaltma kesinlikle kullanılmamalıdır).

6. Noktalama, dipnotlar ve kaynakça:

a- Metindeki her noktalama işaretinin ardından bir boşluk bırakılmalıdır.

b- Metnin içinde yer alan "Fig." ibareleri, büyük harf ile ve parantez içinde verilmeli; Fig. ibaresinin noktasından sonar bir boşluk bırakılmalı (Fig. 1); ikiden fazla ardışık figür belirtiliyorsa iki rakam arasına boşluksuz kısa tire konulmalıdır. (Fig. 3-5).

c- Cümle içinde veya cümle sonunda yer alan dipnot numaralarının herbirisi noktalama (nokta veya virgül) işaretinden sonar yer almalıdır. Dipnotlar, her sayfanın altında verilmeli ve makalenin başından sonuna kadar süreklilik arz etmelidir.

d-Tüm göndermeler dipnotta kısaltılmış formda verilmeli, metin sonuna bir kısaltmalar listesi eklenmelidir. Modern yayınlarda yazar ve tarih sırası ile kısaltma yapılmalıdır (örn:

Briant 1987: 274-278).

e- “Ibid”, “op.cit” ve “loc.cit” gibi kısaltmalar tercih edilmemelidir.

f- Süreli yayınların ve temel kaynakların kısaltmasında http://www.dainst.de/medien/de/richtlinien_abbreviations_english.html web adresindeki dizin kullanılmalıdır. Epigrafik çalışmalarda Supplementum Epigraphicum Graecum. Consolidated Index for Volumes XXXVI-XLV (1986-1995) [=http://www.hum.leiden.edu/history/seg-abbreviations.jsp] kullanılabilir. Gönderme yapılan çalışmalar aşağıdaki gibi anılmalıdır:

g- Dipnotlarda herhangi bir kişiye ya da kuruma teşekkür kısmına yer verilmemeli, bu ifadeler metnin sonunda kaynakçanın hemenöncesinde “TEŞEKKÜR” başlığı altında yer almalıdır.

Monografiler:

Yazar adı baş harfi, Soyadı, Kitabın adı, Basım yeri, yılı, sayfa, Res. Lev. Şeklinde verilmeli; yazar adı word belgesi içinde, yazı tipi bölümü içinde yer alan “Küçük büyük” kutucuğu işaretleterek yazılmalıdır.

Dunbabin 1948: 36-43 (dipnotta).

Dunbabin 1948: T.J. Dunbabin, *The Western Greeks*, Oxford. (kaynakçada).

Süreli Yayınlar:

Yazar adı başharfi, Soyadı, “Makale adı”, Süreli yayın adı, sayısı, yılı, sayfa, Res. Lev.

Akkermans vd. 2006: 142, Pl.52. (dipnotta)

Akkermans vd. 2006: P.M.M.G. Akkermans, R. Cappers, C. Cavallo, O. Nieuwenhuys, B. Nilhamn, I.N. Otte “Investigating the Early Pottery Neolithic of Northern Syria: New Evidence from Tell Sabi Abyad”, *AJA* 110, 123- 156. (kaynakçada)

Anı Kitapları:

Yazar adı baş harfi, Soyadı, “Makale adı”, (varsa editör), Anı kitabı adı, yılı, basım yeri, sayfa, Res. Lev.

Esin 1989: 138. (dipnotta)

Esin 1989: U. Esin, “An Early Trading Center in Eastern Anatolia”, *Tahsin Özgüç'e Armağan*,

Ankara, 135-141. (kaynakçada)

Kongre Yayınları:

Yazar adı başharfi, Soyadı, “Makale adı”, Editör adı (Ed.), Kongre adı ve yılı, sayfa, Res. Lev.

Mommsen ve Kerschner 2006: 107. (dipnotta)

Mommsen ve Kerschner 2006: H. Mommsen, M. Kerschner, “Chemical Provenance Determination of Pottery: The Example of the Aiolian Pottery Group G” In: A. Villing, U. Schlotzhauser (Eds.) *Naukratis: Greek Diversity in Egypt. Studies on East Greek Pottery and Exchange in the Eastern Mediterranean*, London, 105-108. (kaynakçada)

7. Antik kaynakların belirtilmesi:

Genel olarak antik kaynaklardan alıntılarının çeviri şeklinde verilmesi tercih edilmelidir. Ancak önemli bir noktayı belirtmek amacıyla Yunanca ya da herhangi bir antik dilde metin, gerekli görülüyorsa eklenebilir. Antik metinlerden yapılacak alıntılar sol marjdan bir “tab” aralığı içinde bırakılacak şekilde verilmelidir. Antik kaynaklara yapılan göndermeler dipnotlar yerine metin içerisinde parantez içinde verilmelidir. Antik kaynakların belirtilmesinde “Greek-English Lexicon, Compiled by H.G. Liddell and R. Scott” veya “Oxford Latin Dictionary, Compiled by P.G.W. Glare” veya “<http://iam.classics.unc.edu/main/help/A.html>” esas alınacaktır. Bu göndermelerde standart olarak kitap, bölüm, pasaj numaraları Arab rakamları ile verilmelidir, Roma rakamları kullanılmamalıdır (“Plinius Nat.His. VI.102” yerine “Plinius HN 6.102” yazılmalıdır).

Metin ya da dipnot içerisinde kullanılan antik dildeki terimler ya da kısa cümleler italik olarak verilmelidir.

8. Makalelerin gönderilmesi:

Makaleler Dergipark üzerinden yüklenmelidir.

ULAKBİM kuralları gereği her bir yazarın ORCID numarası alması ve bu numarayı, makale içinde belirtilmesi gerekmektedir.

ORCID, Open Researcher ve Contributor ID'nin kısaltmasıdır. ORCID, Uluslararası Standart Ad Tanımlayıcı (ISNI) olarak da bilinen ISO Standardı (ISO 27729) ile uyumlu 16 haneli bir numaralı bir URI'dir. <http://orcid.org>

adresinden bireysel ORCID için ücretsiz kayıt oluşturabilirsiniz.

İletişim için;

Dr. Aytekin ERDOĞAN / Dr. M. Nezh AY-TAÇLAR (Klasik Arkeoloji)

Dr. Eşref ABAY/ Dr. Fulya DEDEOĞLU (Pre-historya, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi)

Yazışma Adresi:

Arkeoloji Dergisi, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 35100 Bornova, İzmir, Türkiye

Fax: (232) 388 11 02

Web: egearkeolojidergisi.com

E-mail:

erdogan105@hotmail.com

naytaclar@yahoo.com

dedeoglufulya@hotmail.com

esref.abay@ede.edu.tr

İletişimin sağlıklı sürdürülebilmesi için yazarın açık adresi ve e-posta adresinin belirtilmesi uygun olacaktır.

RULES OF PUBLICATION

TECHNICAL GUIDELINES

1. Schedule:

Arkeoloji Dergisi is planned to be published once a year, on May. The papers should be delivered at least 6 months before the planned issue.

2. Abstracts and key-words:

Two abstracts, one in Turkish and the other in one of the modern languages, should be appended to the contribution together with the key words (written in these two languages).

3. General Formatting:

Contributions should be written in English, German, French or in Turkish, and be sent in hard copy (printed in A4 format with no additions in hand writing) and in two CD. Preferred word-processor is "Word 5.0 or above" in Macintosh or in MS-DOS/Windows. (The epigraphic text are not advised to be written in Macintosh, for it can cause lose in converting to MS-DOS/Windows. Documents in MS-DOS should be saved as "text" format. No hand-notes should be added to the printed texts.

All material, including footnotes, quotations and bibliography should be double-spaced without making any page setup. A single typeface ("Times New Roman"), excepting texts in Greek or other ancient languages, throughout for text, headings, footnotes etc. 11 font size for the text and 9 font size for the notes should be preferred. "Enter" button for beginning paragraphs should be used. All-capital letters, bold-face, italics or all-underlined letters for headings or subheadings should not be used.

Except the necessities, no formatting should be done by using "tables", "tab" or "space bar", especially for catalogues and bibliography.

4. Length:

The length of the paper, including footnotes, submitted for publication should not exceed 30.000 characters (approximately 4000 words/10-15 pages). Illustrations, on the other hand, should be up to 12 plates. The length of the abstracts should not exceed 2000 characters. The editorial committee would approve for the papers longer than these limits.

5. Drawings and Photographs:

Photographs of artwork of high-quality glossy black and white prints (maximum 13 x 18 cm) and originals of drawings or their tracing paper photocopies (dimensions in maximum A4 paper) should be send. Coloured

photographs are not admitted. The scanned forms of all drawings and photographs as Jpeg or Tiff in at least 600 dpi solutions should be added in to the CD with the text. All illustrations should be identified on a self-sticking label with your last name and the figure number, attached to the back of them. Submit separately a double-spaced list of captions for the illustrations, each identified by number. Include at the end of the caption the source of the illustration, along with any credit line specified by the copyright holder, rendered exactly as required.

If there is a specific plate design preferred by the author, this should be sent as a printed copy.

6. Footnotes and bibliography:

Indicate footnotes with a raised (superscript) number placed outside the word. Footnotes should be placed consecutively at the end of each page. A list of abbreviations for all of the references could be given at the end of the paper. Use the author-date format for references to modern scholarship (e.g. Briant 1987: 274-278) with no "p." or "pp." "Ibid." may be used to save space, but avoid "op.cit" and "loc.cit". The index on the http://www.dainst.de/medien/de/richtlinien_abbreviations_english.html address could be used for the abbreviations of periodicals. *Supplementum Epigraphicum Graecum*. Consolidated Index for Volumes XXXVI-XLV (1986-1995) [=<http://www.hum.leiden.edu/history/seg-abbreviations.jsp>] could be used for the abbreviations on epigraphic studies. References for the modern scholarship should be given as below. Drawings and photographs should be identified as in the written language (Abb., Fig., Res., Lev., Pl., Taf., Tav. etc.)

Monographies:

DUNBABIN 1948: 36-43 (dipnotta).

DUNBABIN 1948: T.J. Dunbabin, *The Western Greeks*, Oxford. (in the bibliography).

Periodicals:

AKKERMANS vd. 2006: 142, Pl.52. (in the footnotes)

AKKERMANS et al 2006: P.M.M.G. Akkermans, R. Cappers, C. Cavallo, O. Nieuwenhuys, B. Nilhamn, I.N. Otte "Investigating the Early Pottery Neolithic of Northern Syria: New Evidence from Tell Sabi Abyad", *AJA* 110, 123- 156. (in the bibliography)

Memorial Books:

ESIN 1989: 138. (in the footnotes)

ESIN 1989: U. Esin, "An Early Trading Center in Eastern Anatolia", *Tahsin Özgüç'e Armağan*, Ankara, 135-141. (in the bibliography)

Proceedings of symposiums, colloquiums, etc:

MOMMSEN and KERSCHNER 2006: 107. (in the footnotes)

MOMMSEN and KERSCHNER 2006: H. Mommsen, M. Kerschner, "Chemical Provenance Determination of Pottery: The Example of the Aiolian Pottery Group G" In: A. Villing, U. Schlotzhauser (Eds.) *Naukratis: Greek Diversity in Egypt. Studies on East Greek Pottery and Exchange in the Eastern Mediterranean*, London, 105-108. (in the bibliography)

7. Citations of ancient sources:

In general, cite ancient sources in translation. Add texts in Greek or other ancient languages only when this is absolutely necessary to document a specific point. Place the ancient text one tab space from left margin. Indicate ancient sources (as in "*A Greek-English Lexicon, Compiled by H.G. Liddell and R. Scott*" or "*Oxford Latin Dictionary by P.G.W. Glare*" or "<http://iam.classics.unc.edu/main/help/A.html>") in parentheses in the text, rather than in footnotes, and use Arabic, not Roman numerals for books, e.g. "Plinius *HN* 6.102", not "Plinius *Nat.His.* VI.102".

Words or terms in one of the ancient languages should be given in *italic* letters within the text or in footnote.

8. Non Standart Fonts

In case of using fonts different than those used in PC and Mac processors, please send the relevant font/fonts in a CD together with the contribution.

Contributions should be sent to one of the names below:

Dr. Aytekin ERDOĞAN / Dr. M. Nezih AYTAÇLAR (Classical Archaeology).

Dr. Eşref ABAY/ Dr. Fulya DEDEOĞLU (Prehistory, Protohistory and Near Eastern Archaeology).

Address: Arkeoloji Dergisi
Ege Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Arkeoloji Bölümü
35100 Bornova, İzmir, Türkiye

Web: egearkeolojidergisi.com

Fax: + (232) 388 11 02

E-mail: erdogan105@yhotmail.com
naytaclar@yahoo.com
dedeoglufulya@hotmail.com
esref.abay@ede.edu.tr

